

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ
УНИВЕРСИТЕТИ**

***ПЕДАГОГИКА НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ
УСЛУБИЙ МАЖМУА***

Тошкент - 2015

№	ЎҚУВ – УСЛУБИЙ МАЖМУА ТАРКИБИ	БЕТЛАР
1	Фаннинг намунавий дастури	5 бет
2	Фаннинг ишчи ўқув дастури	36-бет
3	Таълим технологияси	53-бет
4	Масалалар ва машқлар тўплами	-----
5	Тестлар	269-бет
6	Назорат учун саволлар (ЖН,ОН,ЯН)	267-бет
7	Умумий саволлар	265-бет
8	Тарқатма материаллар	309-бет
9	Глоссарий	298-бет
10	Реферат мавзулари	326-бет
11	Адабиётлар рўйхати	258-бет
12	Таянч конспект	329-бет
13	Ўқув материаллари (маъруза матни, ўқув қўлланмалар)	262-бет
14	Хорижий манбалар	261-бет
15	Аннотациялар	3-бет
16	Муаллифлар ҳақида маълумот	356-бет
17	Фойдали маслаҳатлар	348-бет
18	Норматив ҳужжатлар	350-бет
19	Баҳолаш мезонлари	347-бет

Мазкур мажмуа Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетида “Педагогика” фанини ўқитиш бўйича ўқув дастури асосида яратилган бўлиб, унда нопедагогик Ўзбекистон Республикасида таълим тизими тарбиянинг келиб чиқиши, “Педагогика” фанининг шахсни тарбиялаш ва такомиллаштиришдаги ўрни, тарбия ва тарбия назариялари, шунингдек, педагогик маҳоратнинг умумий асослари, таълим-тарбия жараёнида шахснинг илмий дунёқарашини ҳамда мустақил фикрлаш қобилиятини ривожлантириш, таълим жараёнида илғор педагогик технологияларни қўллаш каби долзарб масалалар ўз ифодасини топган.

Мустақиллик йиллари том маънода Ўзбекистон Республикасида таълимий инқилоб даври бўлди. Зеро, ёш, мустақил республика томонидан таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилиш, ҳар жиҳатдан мукаммал таълим тизимини қайта шакллантириш, таълим мазмуни янгилаш, уни замонавий илм-фан, техника ва технологияларнинг сўнгги ютуқлари билан бойитиш, шахсга тарбия бериш ҳамда уни ўқитиш борасида халқаро тажрибани қўллаш, соҳада тайёрланаётган мутахассисларни жаҳон таълими меъёрларига жавоб бера олишларини таъминлаш йўлида амалга оширилаётган амалий ишларнинг қўлами шунчалик кенги, бу ўз-ўзидан инқилобий ҳаракатларга тенглашади.

Жаҳон ҳамжамияти томонидан юксак эътирофга сазовор бўлган ва республика таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг умумий моҳиятини ифодаловчи “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” мавжуд шароитда барча ижтимоий соҳалар бўйича мутахассисларнинг ихтисослик тавсифи ва касбий тайёргарлик даражасини белгилаб беришда ўзига хос эталон бўлиб хизмат қилмоқда. Кадрлар тайёрлаш миллий модели ўзида комил инсон ва малакали мутахассис қиёфасини тўла акс эттиради. Комил инсон ва малакали мутахассисни тайёрлашнинг ўзи ҳам муҳим таълимий жараён бўлиши билан бирга у мазкур жараённи илмий-назарий ҳамда амалий жиҳатдан самарали, муваффақиятли ташкил эта оладиган педагоглар томонидан ташкил этилади. Шу сабабли мавжуд воқелик, энг аввало, замонавий технологиялар билан қуроллантирилган таълим жараёнини тўғри ташкил эта биладиган, унинг юксак маҳорат билан бошқарилишини таъминлай оладиган педагог кадрларни тайёрлашга ҳам жиддий эътибор қаратилмоқда.

Малакали педагогларни тайёрлашда педагогик ва нопедагогик олий таълим муассасалари талабаларини педагогик билимлар билан қуроллантириш, уларни ёш авлодни тарбиялаш ва унга таълим бериш жараёнига касбий нуқтаи назардан йўналтириш катта масъулиятни тақозо этади. Бу жараёнда олий таълим муассасаларида фаолият юритаётган педагогларнинг касбий маҳоратга эгаликлари қанчалик аҳамиятли бўлса, улар фаолиятини методик асословчи ўқув манбаларининг мавжудлиги ҳам шунчалик эътибор талаб этади. Ана шу талабни инобатга олган ҳолда мустақиллик йилларида олий таълим тизимида ҳам ўқув адабиётларнинг янги авлодини яратиш умумий педагогик фаолиятнинг муҳим йўналиши этиб белгиланган.

Замонавий ўқув адабиётларининг янги авлодини яратиш мураккаб, масъулиятли жараён бўлиб, унда педагогика соҳасида рўй бераётган ўзгаришлар, комил инсон, малакали мутахассисни тайёрлаш борасидаги ижтимоий эҳтиёж ҳамда шахс камолотида муҳим аҳамият касб этадиган устувор тамойилларни инобатга олиш мақсадга мувофиқдир. Нопедагогик йўналишда фаолият кўрсатувчи олий таълим муассасалари учун мўлжалланган мазкур дарсликда мазкур жиҳатларни тўла қамраб олишга уринилган.

Ушбу ўқув-услубий мажмуа педагогика фани бўйича бакалавриат учун мўлжалланган бўлиб, таълим – тарбиянинг мазмуни, шакл, усул ва йўллари илмий педагогик жиҳатдан очиқ берилади. Педагогика фанидан ҳар бир бўлғуси ўқитувчи-бакалавр, қайси фан мутахассиси булиб етишишидан катъий назар ўқув-тарбиявий фаолиятни муваффақиятли олиб бориши учун зарур бўлган педагогик билимлар ва кўникмаларнинг умумий ҳажмини, ўқитувчи-мураббийга

хос умумий касбий ва шахсий фазилатларни эгаллашлари лозим. Айни пайтда ўрта махсус ва касб ҳунар таълими ўқитувчиларининг ўзига хос хусусиятлари ҳам мавжуд. Шунга кўра ҳар бир мутахассис-ўқитувчи шахси ўзига хос бетакрордир ва бу ҳолат ўз навбатида бакалавр-булғуси ўқитувчиларни педагогикадан тайёрлаш мазмуни, умумий ва ўзига хос жихатлари ва алоқадорлиги ўзаро уйғунликда намоён бўлади.

Тузувчилар: п.ф.д.профессор О.Мусурманова

ўқитувчи С.Шарипова

Такризчилар:

Н.Исакулова– п.ф.д., доцент

Н.Эгамбердиева – п.ф.д., профессор

Ўқув-услубий мажмуа Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети “Педагогика ва психология” кафедраси йиғилишининг 2015 йил 26 августдаги 1-сонли мажлис баёни билан тасдиққа тавсия этилди.

Ўқув-услубий мажмуа Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети факультети француз филологияси Илмий кенгашида кўриб чиқилган ва нашрга тавсия қилинган

(2015 йил _____даги « №_____ » баённома)

Ўқув-услубий мажмуа Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети Илмий кенгашида кўриб чиқилган ва нашрга тавсия қилинган (2015 йил _____даги « №_____ » баённома)

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI

O‘ZBEKISTON DAVLAT JAHON TILLARI UNIVERSITETI

Ro‘yxatga olindi:

«TASDIQLAYMAN»

O‘quv ishlari bo‘yicha prorektor

№ _____

201__ yil «___» _____

«___» _____ 201__ yil

PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI

FANINING

ISHCHI O‘QUV DASTURI

Bilim sohasi:	100 000	– Gumanitar coha
Ta‘lim sohasi:	120 000	– Gumanitar fanlar
Ta‘lim yo‘nalishi:	5120100	– Filologiya (tillar bo‘yicha)

Toshkent - 2015

Fanning ishchi o'quv dasturi o'quv, ishchi o'quv reja va o'quv dasturiga muvofiq ishlab chiqildi.

Tuzuvchilar:

Musurmanova O.

– O'zDJTU, "Pedagogika va psixologiya" kafedrası mudiri, pedagogika fanlari doktori, professor

– O'zDJTU, "Pedagogika va psixologiya" kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari doktori

Isakulova H.

Taqrizchilar:

Yo'ldosheva S.

– O'zDJTU, "Pedagogika va psixologiya" kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

Shodmonova SH.

– Nizomiy nomidagi TDPU professori, pedagogika fanlari doktori

Fanning ishchi o'quv dasturi "Pedagogika va psixologiya" kafedrasining 201__ yil «__» _____
dagi «__» – son yig'ilishida muhokamadan o'tgan va fakultet kengashida muhokama qilish uchun tavsiya
etilgan.

Kafedra mudiri: _____ **Musurmonova O.**

Fanning ishchi o'quv dasturi Ingliz tili I-fakulteti kengashida muhokama etilgan va foydalanishga tavsiya qilingan (201__ yil «__» avgustdagi «__» - sonli bayonnoma).

Fakultet kengashi raisi: _____

Madraximov T.

Kelishildi:

O'quv uslubiy boshqarma boshlig'i _____ **Yariyev O'.**

Kirish

“Pedagogika nazariyasi va tarixi” o'quv fani tegishli yo'nalishda oliy ta'lim muassasalari talabalarida kasbiy-pedagogik sifatlarni shakllantirish, ularni kasbga tayyorlashda muhim o'rin tutadi. Zamonaviy sharoitda fanni o'qitish o'qituvchi kadrlarni ilm-fan, texnika va texnologiya sohalarida erishilayotgan ilg'or yutuqlar, umuminsoniy g'oyalar, milliy qadriyatlarga tayangan holda tayyorlash, ularda pedagogik madaniyatni rivojlantirish, ijodiy tafakkurni tarkib toptirish, tarbiyachi, o'qituvchi hamda yoshlar murabbiysi sifatida pedagogik jarayonlarni to'g'ri tashkil etish malakalarini hosil qilishga yo'naltirilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov ta'lim-tarbiya masalalari davlat siyosatida ustuvor o'rin tutish bilan birga keng jamoatchilik ishtirokini ham talab qilishiga alohida e'tibor qaratadi: “maktab, ta'lim-tarbiya masalasi davlat va jamiyat nazarida bo'lishi asosiy qonunimizda belgilab qo'yilgan. Shu bilan birga, bu keng jamoatchilik, butun xalqimizning ishtiroki va qo'llab-quvvatlashini talab qiladigan umummilliy masaladir”*

“Pedagogika nazariyasi va tarixi” o'quv fani talabalarni milliy pedagogik meros, turli tarixiy davrlarda shakllangan yosh avlod ta'limi va tarbiyasiga bo'lgan yondashuvlar mazmuni, jahon ta'limi tajribasi bilan tanishtirish asosida ularning umumpedagogik bilimlarini boyitadi. Talabalar milliy pedagogik meros namunalari bilan tanishish jarayonida ta'lim va tarbiya g'oyalarining shakllanishi muayyan davrda yuzaga kelgan ijtimoiy zaruriyat, jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy taraqqiyotiga bevosita bog'liq ekanligini anglab yetadilar. Shu bilan birga ushbu fan talabalarda asrlar davomida shakllangan ta'limiy va tarbiyaviy qadriyatlarga nisbatan chuqur hurmatni qaror toptirish, an'anaviy va zamonaviy pedagogik ta'limotlarni qiyosiy o'rganish, yosh avlod tarbiyasida barcha davrlar uchun birdek amaliy qiymatga ega pedagogik g'oyalardan foydalanish ko'nikma va malakalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

O'quv fanining maqsadi va vazifasi

*Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – B. 61.

Fanni o'qitishdan maqsad - bo'lajak mutaxassis sifatida talabalarni zamonaviy pedagogika fanining nazariy-metodologik bilan qurollantirish, pedagogik faoliyat mazmuni, ta'lim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etish yo'llari, ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan yaqindan tanishtirish orqali ularda pedagogik tafakkurni, ijobiy fikrlash qobiliyatini, ta'lim oluvchilar bilan muvaffaqiyatli ishlashga doir zarur malakalarni, vaziyatni to'g'ri baholash, oqilona qarorlarni qabul qilish, ijtimoiy yordamga muhtoj o'quvchilarga bilim berish, ularni maqsadga muvofiq tarbiyalash ko'nikmalarini shakllantirish, milliy pedagogik meros g'oyalarini, Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarini ta'lim muassasalari amaliyotiga maqsadli tatbiq etish tajribasini hosil qilishdan iborat.

Fanning vazifasi:

- talabalarda didaktika, tarbiya nazariyasi, ta'lim menejmenti va pedagogik fikrlar tarixiy taraqqiyotining mohiyatini yorituvchi nazariy bilimlarni hosil qilish;

- talabalarning komil inson, yetuk mutaxassisni tarbiyalab voyaga yetkazishga oid davlat siyosatining mazmuni, ustuvor tamoyillari, milliy va jahon pedagogikasining eng ilg'or g'oyalari, yosh avlod ta'lim-tarbiyasini samarali tashkil etishga oid qadriyatlar, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanishning qulay muhitini yaratish;

- bo'lajak mutaxassislarda didaktik va shaxs tarbiyasini tashkil etish masalalarini o'zida aks ettiruvchi manbalarda ilgari surilgan g'oyalar, Sharq mutafakkirlari (Muhammad al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy, jadidizm harakatining yetakchi vakillari) va G'rab ma'rifatparvarlari (Yan Amos Komenskiy, Konstantin Ushinskiy) qarashlarini tahliliy o'rganish asosida ta'lim muassasasi amaliyotiga samarali tatbiq etish ko'nikmalarini shakllantirish;

- talabalar tomonidan ta'lim muassasalari faoliyatlarini boshqarish, ularga rahbarlik qilishning zamonaviy usullari, ijtimoiy yordamga muhtoj shaxslarga ta'lim berish, ularni shaxs sifatida rivojlantirish borasidagi xalqaro tajribalarning o'rganilishini, ulardan kasbiy faoliyatda o'rinli, samarali foydalanish malakalari puxta o'zlashtirilishini ta'minlash;

- bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy pedagogik muammolarni hal qilish, ta'lim va tarbiya jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etishda ilmiy, texnik va texnologik yutuqlarni qo'llay olishga tayyorlash.

Fan bo'yicha talabalarning bilim, ko'nikma va

malakalariga qo'yiladigan talablar

“Pedagogika nazariyasi va tarixi” o'quv fanini o'rganish jarayonida bakalavrlar quyidagi pedagogik tushunchalar, ularning mohiyatiga oid nazariy bilimlarni puxta o'zlashtirishlari zarur: pedagogika, didaktika, tarbiya nazariyasi, tarbiya turlari, ta'lim menejmenti, uzluksiz ta'lim, uzluksiz ta'lim turlari, ta'lim ishtirokchilari, maxsus pedagogika, pedagogika tarixi, milliy pedagogik meros, jahon ta'lim tizimi.

Shunnigdek, talabalar fan metodologiyasi, pedagogik antropologiya, pedagogik jarayon mohiyati, pedagogik faoliyat mazmuni, pedagog shaxsida namoyon bo'lishi zarur bo'lgan sifatlar; ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari; ilmiy-pedagogik tadqiqot obyektlari va metodlari; ta'limimiy va tarbiyaviy tomoyillar; an'anaviy va zamonaviy pedagogik ta'limotlar; ta'lim va tarbiya shakllari, metodlari, vositalari; ilg'or pedagogik texnologiyalar; maxsus pedagogikaning asosiy yo'nalishlari; milliy pedagogik meros va jahon ta'limi tajribasining yosh avlodni shakllantirishdagi ahamiyati; komil inson, malakali mutaxassisni tayyorlash jarayonining o'ziga xos jihatlari to'g'risida ***tasavvurga ega bo'lishlari***;

- O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi siyosati, kadrlar tayyorlash milliy modeli, ta'lim va tarbiya jarayonlarining o'zaro birligi va aloqadorligi, o'qitish va tarbiya qonuniyatlari, ta'lim nazariyasi (didaktika)ning umumiy asoslari, ta'lim turlari va bosqichlari, ta'limni tashxis qilish, tarbiya nazariyasining muhim tarkibiy elementlari, oila, jamoa va muhitning shaxs tarbiyasidagi o'rni, o'z-o'zini tarbiyalash va qayta tarbiyalash, oila tarbiyasi va o'z-o'zini tarbiyalashning o'ziga xos xusiyatlari, O'zbekiston respublikasi uzluksiz ta'lim tizimi, unnig muhim bosqichlari, ta'limni boshqarish, shaxsga ta'lim va tarbiya berish g'oyalarining shakllanish tarixi, Sharq va G'arb mutafakkirlarining shaxs ta'limi, tarbiyasini tashkil etishga oid qarashlari, tarbiya, maktab va pedagogik fikrning taraqqiy etish tarixi, jahon ta'lim tizimi an'alaridan ***xabardor bo'lishlari***;

- ta'lim va tarbiya jarayonida milliy pedagogik meros namunalari, jahon ta'limi an'alaridan foydalanish, pedagogik faoliyatni rejalashtirish, kasbiy faoliyatni tashkil etishdata'lim-tarbiyaning zamonaviy shakl, metod, vosita va texnologiyalarni qo'llash, ta'lim oluvchilar faoliyatlarini nazorat qilish, o'quvchilarning bilimlarini to'g'ri tashxis qilish va xolis baholash, qobiliyatli, iqtidorli o'quvchilarni tanlay bilish, ularni rag'batlantirish, iste'dodlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlarini belgilash, alohida o'quvchi, o'quvchilar jamoasi, ota-onalar bilan yakka tartibda va guruh bo'lib ishlash, o'quvchilar jamoalarini boshqarish, ta'lim va tarbiya jarayonlarini samarali tashkil etish, oila va ta'lim muassasalari o'rtasida o'zaro hamkorlikni qaror toptirish, pedagogik faoliyat mohiyatini yorituvchi ish hujjatlarini to'g'ri yuritish, ta'lim menejmentini oqilona olib borish, O'zbekiston Respublikasida pedagogika fanining rivojlanish istiqbollarini belgilash ***ko'nikma va malakalariga ega bo'lishlari lozim***.

Fanning o'quv rejadagi boshqa fanlar bilan o'zaro bog'liqligi

“Pedagogika nazariyasi va tarixi” fani o'quv rejada filologiya yo'nalishining 4-kursida 8-semestrda o'qitiladi.

“Pedagogika nazariyasi va tarixi” fani “Falsafa” (etika, estetika, mantiq), “Tarix”, “Ma'naviyat asoslari”, “Dinshunoslik”, “Madaniyatshunoslik”, “Milliy g'oya: asosiy tushuncha va tamoyillar”, “Informatika va axborot texnologiyalari”, “Yosh fiziologiyasi va gigiyena”, “Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish”, “Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti” kabi fanlar bilan uzviy bog'liq va aloqada o'rganiladi.

Fanni o'qitishda zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalar

Talabalar tomonidan “Pedagogika nazariyasi va tarixi” fanining puxta o'zlashtirilishi uchun zamonaviy ta'lim turlari, pedagogik texnologiyalar, jahon ta'limining eng ilg'or yutuqlaridan izchil foydalanish muhim ahamiyatga ega. Fan asoslarini o'zlashtirishda o'quv darsliklari, o'quv va metodik qo'llanmalar, ma'ruza matnlari, tarqatma va elektron materiallar, pedagogik, psixologik va tegishli

mutaxassisliklarga doir ensiklopediyalar, lugʻatlar, oʻqitishning texnik vositalari, zamonaviy axborot texnologiyalari kabilardan oʻrinli foydalaniladi. Maʼruza, seminar, laboratoriya mashgʻulotlarining ilgʻor pedagogik va axborot texnologiyalari yordamida tashkil etilishi taʼminlanadi.

Fanni oʻqitish jarayonida shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim turlari (dasturiy, modul, innovatsion, interfaol, muammoli, rivojlantiruvchi, masofaviy va mustaqil taʼlim, oʻyin texnologiyalari), oʻqitishning samarali shakllari, zamonaviy metodlari, vositalari, pedagogik va axborot texnologiyalarini muntazam qoʻllash nazarda tutilgan. Quyidagi interfaol metodlarni qoʻllash taʼlim jarayonining muvaffaqiyatini taʼminlaydi. Jumladan, “Bumerang”, “Baliq skleti”, “Nilufar guli”, “FSMU”, “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Keys”, “Charxpalak”, “Qarorlar shajarasi”, “Venn diagrammasi”, “Qanday?”, “Nima uchun?” kabi metodlardan foydalaniladi.

Shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim. Bu taʼlim oʻz mohiyatiga koʻra taʼlim jarayonining barcha ishtirokchilarini toʻlaqonli rivojlanishlarini koʻzda tutadi. Bu esa taʼlimni loyihalashtirilayotganda, albatta, maʼlum bir taʼlim oluvchining shaxsini emas, avvalo, kelgusidagi mutaxassislik faoliyati bilan bogʻliq oʻqish maqsadlaridan kelib chiqqan holda yondoshilishni nazarda tutadi.

Tizimli yondoshuv. Taʼlim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini oʻzida mujassam etmogʻi lozim: jarayonning mantiqiyliigi, uning barcha boʻgʻinlarini oʻzaro bogʻlanganligi, yaxlitligi.

Faoliyatga yoʻnaltirilgan yondoshuv. Shaxsning jarayonli sifatlarini shakllantirishga, taʼlim oluvchining faoliyatni aktivlashtirish va intensivlashtirish, oʻquv jarayonida uning barcha qobiliyati va imkoniyatlari, tashabbuskorligini ochishga yoʻnaltirilgan taʼlimni ifodalaydi.

Dialogik yondoshuv. Bu yondoshuv oʻquv munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi. Uning natijasida shaxsning oʻz-oʻzini faollashtirishi va oʻz-oʻzini koʻrsata olishi kabi ijodiy faoliyati kuchayadi.

Hamkorlikdagi taʼlimni tashkil etish. Demokratik, tenglik, taʼlim beruvchi va taʼlim oluvchi faoliyat mazmunini shakllantirishda va erishilgan natijalarni baholashda birgalikda ishlashni joriy etishga eʼtiborni qaratish zarurligini bildiradi.

Muammoli taʼlim. Taʼlim mazmunini muammoli tarzda taqdim qilish orqali taʼlim oluvchi faoliyatini aktivlashtirish usullaridan biri. Bunda ilmiy bilimni obyektiv qarama-qarshiligi va uni hal etish usullarini, dialektik mushohadani shakllantirish va rivojlantirishni, amaliy faoliyatga ularni ijodiy tarzda qoʻllashni mustaqil ijodiy faoliyati taʼminlanadi.

Axborotni taqdim qilishning zamonaviy vositalari va usullarini qoʻllash - yangi kompyuter va axborot texnologiyalarini oʻquv jarayoniga qoʻllash.

Oʻqitishning usullari va texnikasi. Maʼruza (kirish, mavzuga oid, vizuallashtirish), muammoli taʼlim, pinbord, amaliy ishlar.

Oʻqitishni tashkil etish shakllari: dialog, polilog, muloqot hamkorlik va oʻzaro oʻrganishga asoslangan frontal, kollektiv va guruh.

Oʻqitish vositalari: oʻqitishning anʼanaviy shakllari (darslik, maʼruza matni) bilan bir qatorda - kompyuter va axborot texnologiyalari.

Kommunikatsiya usullari: talabalar bilan operativ teskari aloqaga asoslangan bevosita o‘zaro munosabatlar.

Teskari aloqa usullari va vositalari: kuzatish, blits-so‘rov, oraliq va joriy va yakunlovchi nazorat natijalarini tahlili asosida o‘qitish diagnostikasi.

Boshqarish usullari va vositalari: o‘quv mashg‘uloti bosqichlarini belgilab beruvchi texnologik karta ko‘rinishidagi o‘quv mashg‘ulotlarini rejalashtirish, qo‘yilgan maqsadga erishishda o‘qituvchi va tinglovchining birgalikdagi harakati, nafaqat auditoriya mashg‘ulotlari, balki auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarning nazorati.

Monitoring va baholash: o‘quv mashg‘ulotida davomida ham o‘qitishning natijalarini rejali tarzda kuzatib borish. Fan oxirida test topshiriqlari yoki yozma ish variantlari yordamida talabalarning bilimlari baholanadi.

“Pedagogika nazariyasi va tarixi” fanini o‘qitish jarayonida kompyuter texnologiyasidan, ya’ni prezentatsiya materiallaridan foydalaniladi. Ayrim mavzular bo‘yicha talabalar bilimni baholash test asosida bajariladi. Tarqatma materiallar tayyorlanadi, mavzular asosida oraliq va yakuniy nazoratlar o‘tkaziladi.

“Pedagogika nazariyasi va tarixi” fanidan mashg‘ulotlarning mavzular va soatlar bo‘yicha taqsimlanishi:

№	Mavzular nomi	Auditoriya soati			Mustaqil ta’lim soatlari
		Jami	Shundan		
			Nazariy mashg’ulo- tlar soatlari	Seminar mashg’ulo- tlar soatlari	
VI-semestr					
1.	O‘zbekiston Respublikasining uzluksiz ta’lim tizimi. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi. Pedagogika nazariyasi	4	2	2	2
2.	Eng qadimgi davrlardan VII asrgacha ta’lim-tarbiya va pedagogik fikrlar	4	2	2	2
3.	VII asrdan - IX asrgacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar	4	2	2	2

4.	IX asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar	4	2	2	4
5.	XIV asrning ikkinchi yarmidan XVII asrgacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar.	4	2	2	4
6.	Abdurahmon Jomiy, Alisher navoiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz Koshifiylarning ta'limiy-axloqiy qarashlari	4	2	2	4
7.	XVII-XX asrning boshlarida tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar taraqqiyoti.	4	2	2	4
8.	Jahon pedagogika fanining taraqqiyot tarixi	4	2	2	4
	Jami	32	16	16	26

Asosiy qism: Fanning uslubiy jihatdan uzviy ketma-ketligi

Asosiy qismda (ma'ruza) fanni mavzulari mantiqiy ketma-ketlikda keltiriladi. Har bir mavzuning mohiyati asosiy tushunchalar va tezislar orqali ochib beriladi. Bunda mavzu bo'yicha talabalarga DTS asosida yetkazilishi zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar to'la qamrab olinishi kerak.

Asosiy qism sifatiga qo'yiladigan talab mavzularning dolzarbligi, ularning ish beruvchilar talablari va ishlab chiqarish ehtiyojlariga mosligi, mamlakatimizda bo'layotgan ijtimoiy-siyosiy va demokratik o'zgarishlar, iqtisodiyotni erkinlashtirish, iqtisodiy-huquqiy va boshqa sohalaridagi islohatlarning ustuvor masalalarini qamrab olishi hamda fan va texnologiyalarning so'ngi yutuqlari e'tiborga olinishi tavsiya etiladi.

Ma'ruza va seminar mashg'ulotlari

O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim tizimi. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi. Pedagogika nazariyasi. Mustaqillik yillarda inson kapitalini yaratish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar i.a.karimovning "o'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida" asarida ta'lim sohasidagi siyosiy – ijtimoiy faoliyatni aks ettirilishi.

Hozirga darvda o'qituvchilik kasbi va uning jamiyatda tutgan o'rni. Pedagoglik kasbining mohiyati. Pedagogik antropologiya, "individ" va "shaxs" tushunchalarining mohiyati. Individ va shaxsning o'ziga xos jihatlari.

Ta'lim nazariyasi (didaktika) pedagogika fanining muhim tarkibiy qismi sifatida. Ta'lim turlari. Ta'lim tamoyillari. Ta'lim qonuniyatlari. Ta'lim metodlari. Ta'lim vositalari. Ta'lim shakllari. "Boshqaruv" ("menejment")

tushunchasining mohiyati. “Ta’lim muassasasi faoliyatini boshqarish” tushunchasining tavsifi.

Tarbiya tushunchasining mohiyati. Tarbiya nazariyasining tarkibiy asoslari. Tarbiya qonuniyatlari. Tarbiya turlari. Tarbiya metodlari.

Korreksion pedagogika tushunchasining mohiyati. O‘zbekiston respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda ijtimoiy yordamga muhtoj bolalar va o‘smirlarni o‘qitish haqida.

Qo‘llaniladigan ta’lim texnologiyalari: *klacter, blits-so‘rov, aqliy hujum, o‘z-o‘zini nazorat.*

Adabiyotlar: A1; A3; A4; A5; Q1; Q2; Q4; Q5.

Eng qadimgi davrlardan VII asrgacha ta’lim-tarbiya va pedagogik fikrlar. Ta’lim-tarbiya va pedagogika tarixini davrlashtirish muammolari. Qadimgi davrlardan VII asrgacha ta’lim-tarbiya va pedagogik fikrlarning rivojlanishi. Eng qadimgi yodgorliklarda shaxs tarbiyasiga oid fikrlarning ifodalanishi. Qadimgi davrlarda ijtimoiy tarbiyaning shakllanishi. Shaxs tarbiyasiga oid ilk fikrlarning kishilik faoliyati bilan bog‘liqligi. Ibtidoiy jamiyatda tashkil etilgan tarbiyaning o‘ziga xos xususiyatlari.

Xalq ijodiyoti namunalari (afsonalar, qo‘shiqlar, “o‘gitnoma”lar)da ibtidoiy axloq-odob va ta’lim-tarbiyaga oid masalalarning ifodalanishi. Qadimgi davlatlar – So‘g‘diyona, Baqtriya, Xorazmda ta’lim-tarbiyaning rivojlanishi va pedagogik fikrlarning shakllanishi.

Eng qadimgi yozma manbalarda ta’lim-tarbiya masalalarining yoritilishi. “Avesto” – eng qadimgi ma’rifiy yodgorlik. Qadimgi So‘g‘d, Xorazm, uyg‘ur va turkiy-run yozuvlarining ta’lim-tarbiyani rivojlantirishdagi o‘rni. O‘rxun-Enasoy yodgorliklari va ularning ma’rifiy ahamiyati. Kul tegin, Bilga hoqon, Tunyukuk bitiklarida ta’lim-tarbiya masalalarining o‘ziga xos yoritilishi. Turkiy xalqlarning dastlabki savod maktablari.

Qo‘llaniladigan ta’lim texnologiyalari: *ma’ruza, namoyish etish, klacter, aqliy hujum, tezkor savol-javob.*

Adabiyotlar: A2; A3; A5; Q1; Q2; Q6; Q7.

VII asrdan IX asrgacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar. Movarounnahrda Islom dini g‘oyalari yoyilishining ta’lim-tarbiyaga ta’siri. Musulmon maktablarida tashkil etilgan ta’lim-tarbiya mazmuni. Islom dinining muqaddas manbalari (“Qur’on” va “Hadis”) – musulmon maktablari ta’lim-tarbiyasining g‘oyaviy asoslari. Arab tilining savdo va madaniy aloqalar tiliga aylanishi.

Hadis ilmining paydo bo‘lishi. Muhaddislar (Imom Ismoil al-Buxoriy, Imom Iso at-Termiziy va boshqalar)ning hadis ilmini yaratishdagi xizmatlari. Imom Ismoil al-Buxoriyning “As-Sahih” (“ishonarli to‘plam”), “Al-adab al-mufrad” (“adab durdonalari”) asarlarining shaxs ma’naviy kamolotining tarkib topishidagi o‘rni.

So‘fiylik ta’limoti va namoyondalarining pedagogik qarashlari. Imom G‘azzoliy – islom falsafasi va pedagogikasining asoschisi sifatida. Imom G‘azzoliyning “Kimyoi saodat” asari. “Kimyoi saodat” asarining tarbiya taraqqiyotidagi o‘rni. Ahmad Yassaviy “Hikmatlar”ining axloqiy-ma’rifiy ahamiyati. Masjidlar va ular huzuridagi maktablar – o‘rta asrlar

Movarounnahrining asosiy ta'lim muassasalari. Masjidlar va ular huzuridagi maktablarda ta'lim-tarbiyaning tashkil etilishi. O'rta asrlar ta'lim muassasalarida savod chiqarish metodikasi. "Chor kitob" va "Haftiyak" – dastlabki savod darsliklari sifatida.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *ma'ruza, namoyish etish, klacter, aqliy hujum, tezkor savol-javob.*

Adabiyotlar: A2; A3; A5; Q1; Q2; Q6; Q7.

IX asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar. Sharq Uyg'onishi davrida ta'lim-tarbiyaning taraqqiy etishi. Muhammad al-Xorazmiy, Abu nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sinolarning umumpedagogik hamda didaktik g'oyalari.

Mahmud Qoshg'ariy, Yusuf Xos Hojib, Unsurul-Maoliy Kaykovus, Ahmad Yugnakiylarning ta'limiy-axloqiy qarashlari. Mahmud Qoshg'ariy va uning "Devoni lug'atit turk" asari.

Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig"i ta'lim-tarbiyaga oid birinchi asar sifatida.

Unsurul-Maoliy Kaykovusning "Qobusnoma" asari. "Qobusnoma" asarining pedagogik fikr taraqqiyotida tutgan o'rni.

Ahmad Yugnakiy va uning "Hibbat ul-haqoyiq" asari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *ma'ruza, munozara, guruhlarda ishlash, tezkor so'rov.*

Adabiyotlar: A1; A2; A4; A5; Q1; Q2; Q4; Q5.

XIV asrning ikkinchi yarimidan XVII asrgacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar. XIV-XVII asrlarda Movarounnahrda ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlar. Ijtimoiy hayotning tarbiya, ta'lim va pedagogik fikr taraqqiyotiga ta'siri. Ilm-fan, ta'lim-tarbiyaning ravnaq topa borishi.

Movarounnahrda Amir Temur tomonidan markazlashgandavlatga asos solinishi. Markazlashgan davlatning ilm-fan va ma'rifat taraqqiyotiga ta'siri.

XIV-XVI asrlarda maktab va madrasalar faoliyatining yo'lga qo'yilishi.

Tabiiy fanlarning rivojlanishi. Maktab va madrasalarda tabiiy fanlarning o'qitilishi. Mirzo Ulug'bekning ilm-ma'rifat sohasidagi xizmatlari. Mirzo Ulug'bekning ta'lim tizimining shakllantirishdagi roli. Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz Koshifiylarning ta'limiy-axloqiy qarashlari va Zahiriddin Muhammad Boburning ilm-ma'rifat, ta'lim-tarbiya sohasidagi xizmatlari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *ma'ruza, munozara, guruhlarda ishlash, tezkor so'rov.*

Adabiyotlar: A1; A2; A4; A5; Q1; Q2; Q4; Q5.

Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz Koshifiylarning ta'limiy-axloqiy qarashlari. Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz Koshifiylarning ta'limiy-axloqiy meroslari. Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror", "Mahbub ul-qulub" asarlari va ularda ilgari surilgan ma'naviy-axloqiy g'oyalar. Allomaning maktab va madrasalar rivojiga qo'shgan hissasi. Abdurahmon Jomiyning "Tuhfat-ul-ahror" asari va uning ma'rifiy-tarbiyaviy ahamiyati.

Jaloliddin Davoniyning axloqiy qarashlari. Allomaning “Axloqi Jaloliy” asari. “Axloqi Jaloliy” asarining pedagogik fikr taraqqiyotida tutgan oʻrni.

Husayn Voiz Koshifiyning axloqiy qarashlari. Allomaning “Futuvvatnomai Sultoniyy yoxud javonmardlik tariqati” asari. Asarning axloqiy tarbiyada tutgan oʻrni.

Qoʻllaniladigan taʼlim texnologiyalari: *maʼruza, munozara, guruhlarda ishlash, tezkor soʻrov.*

Adabiyotlar: A1; A2; A4; A5; Q1; Q2; Q4; Q5.

XVII-XX asrning boshlarida tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar taraqqiyoti. XVII-XVIII asr va XIX asrning birinchi yarmida Buxoro, Qoʻqon va Xiva xonliklarida ilm-fanning taraqqiy etishi. Xonliklar hududlarida masjid-madrasalar tizimining barpo etilishi.

Madrasalarda oʻrganilgan asosiy manbalar (“Qurʼon”, “Tafsir”, “Odob as-solihin”, “Sabot ul-ojizin”, “Kimyoi saodat”, “Hadis”, “Shamoyil ul-nabi”, “Hikmat ul-ayn”). Qizlar maktablarining faoliyati.

Jahon Otin Uvaysiyning qizlar maktabidagi faoliyati. Muhammad Sodiq Qoshgʻariyning “Odob as-solihin” asari – yuksak maʼnaviy-axloqiy sifatlarni yorituvchi manba.

Turkiston oʻlkasida faoliyat yuritgan taʼlim muassasalarining anʼanaviy tizimi. Chorizm maktab siyosatining Turkiston oʻlkasida yoyilishi. Chor Rossiyasining musulmon maktablariga boʻlgan salbiy munosabati. Turkiston oʻlkasida maʼrifiy-pedagogik fikrlarning shakllanishi. Turkistonda jadidchilik harakatining yoyilishi. Yangi usul maktablarining paydo boʻlishi. Ismoilbek Gaspirali faoliyati. Munavvar Qori, Abdulla Avloniy, Abduqodir Shakuriy, Mahmudxoʻja Behbudiyning yangi usul maktablarini tashkil etishdagi ishtiroklari. Saidrasul Saidazizovning “Ustodi avval” darsligi.

Abdulla Avloniyning “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida tarbiya tizimining yoritilishi. Abdurauf Fitrat va Hamza Hakimzodalarning milliy pedagogik meroslari.

Qoʻllaniladigan taʼlim texnologiyalari: *maʼruza, munozara, guruhlarda ishlash, tezkor soʻrov.*

Adabiyotlar: A1; A3; A5; Q1; Q5.

Jahon pedagogika fanining taraqqiyot tarixi. Qadimgi Yunoniston va Rim davlatlarida tashkil etilgan taʼlim-tarbiya mazmuni. Qadimgi Sharq davlatlari va Yunonistonda pedagogik fikrlarning shakllanishi.

Qadimgi Yunoniston (Sparta va Afina davlatlari)da usutvor boʻlgan tarbiyaviy gʻoyalar va taʼlim tizimi. Qadimgi yunon faylasuflari (Suqrot, Aflotun, Arastu va Demokrit) taʼlimotida yoritilgan tarbiya masalalari. Gʻarbiy Yevropa mamlakatlarida tashkil etilgan taʼlim-tarbiya mohiyati. Y.A.Komenskiyning pedagogik tizimi. Y.A.Komenskiyning pedagogik tizimining pedagogika fanitaraqqiyotidagi ahamiyati. Y.A.Komenskiyning “Buyuk didaktika” asari.

Fridrix Distervergning rivojlantiruvchi taʼlim nazariyasi. Fridrix Disterverg tomonidan asoslangan taʼlimning 33 qoidasi. Rus pedagog olimlarining maʼrifiy, maʼnaviy-axloqiy gʻoyalari. K.D.Ushinskiy va A.S.Makarenkoning pedagogik maktab - maorif tizimini takomillashtirishdagi roli.

Qoʻllaniladigan taʼlim texnologiyalari: *maʼruza, munozara, guruhlarda ishlash, tezkor soʻrov.*

Adabiyotlar: A1; A3; A5; Q1; Q5.

“Pedagogika nazariyasi va tarixi” fani bo‘yicha ma’ruza mashg‘ulotining kalendar tematik rejasi

T/r	Ma’ruza mavzulari(barcha)	Soat
1.	O‘zbekiston Respublikasining uzluksiz ta’lim tizimi.	2
2.	Eng qadimgi davrlardan VII asrgacha ta’lim-tarbiya va pedagogik fikrlar	2
3.	VII asrdan - IX asrgacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar	2
4.	IX asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar	2
5.	XIV asrning ikkinchi yarmidan XVII asrgacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar.	2
6.	Abdurahmon Jomiy, Alisher navoiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz <u>Koshifiylarning ta’limiy-axloqiy qarashlari</u>	2 4
7.	XVII-XX asrning boshlarida tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar taraqqiyoti.	2
8.	Jahon pedagogika fanining taraqqiyot tarixi.	2
	Jami	16

“Pedagogika nazariyasi va tarixi” fani bo‘yicha seminar mashg‘ulotining kalendar tematik rejasi

T/r	Seminar mavzulari(barcha)	Soat
1.	O‘zbekiston Respublikasining uzluksiz ta’lim tizimi.	2
2.	Eng qadimgi davrlardan VII asrgacha ta’lim-tarbiya va pedagogik fikrlar	2
3.	VII asrdan - IX asrgacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar	2
4.	IX asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar	2
5.	XIV asrning ikkinchi yarmidan XVII asrgacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar.	2
6.	Abdurahmon Jomiy, Alisher navoiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz <u>Koshifiylarning ta’limiy-axloqiy qarashlari</u>	2 4
7.	XVII-XX asrning boshlarida tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar taraqqiyoti.	2
8.	Jahon pedagogika fanining taraqqiyot tarixi.	2
	Jami	16

Mustaqil ta’lim tashkil etishning shakli va mazmuni

Mustaqil ta’limning turli xil shakllari mavjud bo‘lib, asosiy e’tibor talabalarning berilgan mavzularni (amaliy masalalar, topshiriqlar va h.k.) mustaqil ravishda, ya’ni auditoriyadan tashqarida

bajarishi, o'qib o'rganishi, izlanishi va tegishli yo'nalish bo'yicha nazariy va amaliy bilimlari va ko'nikmalarini chuqurlashtirishiga qaratiladi. Talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishda "Pedagogika" o'quv fanining xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi holatlarga e'tibor qaratish tavsiya etiladi:

- darsliklar va o'quv qo'llanmalarining barcha mavzularini chuqur o'rganish;
- o'rganilgan mavzular mazmunini maxsus pedagogik adabiyotlar bilan ishlash orqali to'ldirish;
- talabalarning o'quv-ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan mavzularni chuqur o'rganish;
- talabalarning o'z-o'zini tarbiyalashi va kamol toptirishiga imkon beradigan omillar va metodlardan faol foydalanish;
- nazariy va seminar mashg'ulotlar jarayonida talabalarni ijodiy faoliyatga yo'naltirish, ularda tahlil qilish, mustaqil ishlashg va mashqlar bajarish ko'nikmalarini shakllantirish;
- pedagogik adabiyotlarni didaktik va tarbiyaviy jihatdan tahlil qilish, klassik asarlar matni ustida ishlash, pedagogik jarayonni turli jihatdan kuzatib borish.

«Pedagogika nazariyasi va tarixi» o'quv fanidan talabalarning mustaqil ishlarini referat va ma'ruzalar tayyorlash, fundamental asarlarni konspektlashtirish va boshqa shakllarda tashkil etish tavsiya etiladi. Mustaqil ish mavzularini belgilashda ma'ruza va seminar mashg'ulotlari mavzularini to'ldirishga harakat qilinishi lozim.

Talabalar mustaqil ta'limining mazmuni va hajmi

№	Mustaqil ta'lim mavzulari	Berilgan topshiriqlar	Bajar. muddat.	Hajmi (soatda)
1.	Mustaqillik va ta'lim tizimidagi islohotlar	Adabiyotlardan konspekt qilish	1-hafta	2
2.	Sharq va G'arb mutafakkillarini o'qituvchilik kasbi haqidagi fikrlari	Individual topshiriq-larni bajarish	2-hafta	2
3.	Ta'lim va tarbiya qonuniyatlari va tamoyillarining shakllanish tarixi	Adabiyotlardan konspekt qilish	3-hafta	2
4.	"Avesto" asarida komil inson qiyofasining aks ettirilishi	Adabiyotlardan konspekt qilish	4-hafta	4
5.	Ahmad Yassaviy merosida pedagogik g'oyalarning o'rni	Adabiyotlardan konspekt qilish	5-hafta	2

6.	Abu Rayhon Beruniyning ilmiy merosining pedagogik ahamiyati	Adabiyotlardan konspekt qilish	6-hafta	2
7.	Komil inson va uni tarbiyalash masalasi Alisher Navoiy talqinida	Adabiyotlardan konspekt qilish	6-hafta	4
8.	I.A.Karimovning “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” asarida ma’naviy-tarbiya masalalari	Adabiyotlardan konspekt qilish	7-hafta	4
9.	Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz Koshifiy, Mahmud Zamaxshariy, Moturudiylarning ta’limiy–axloqiy qarashlari	Adabiyotlardan konspekt qilish	8-hafta	4
	Jami			26

Dasturning informatsion uslubiy ta’minoti

“Pedagogika nazariyasi va tarixi” o‘quv fanni o‘qitish jarayonida ta’limning zamonaviy metodlari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish nazarda tutilgan:

- ma’ruza mashg‘ulotlarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida prezentatsiya va elektron-didaktik texnologiyalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

- seminar mashg‘ulotlarida og‘zaki so‘rovlar, test so‘rovlari, kichik guruhlar shaklida ishlash, kollokviumlar o‘tkazish va boshqa interaktiv ta’lim usullarini (aqliy hujum, o‘yinlar, debatlar va h.k.) qo‘llash nazarda tutiladi.

“Pedagogika nazariyasi va tarixi” fanidan talabalar bilimni reyting tizimi asosida baholash mezonlari

“Pedagogika nazariyasi va tarixi” fani bo‘yicha reyting jadvallari, nazorat turi, shakli, soni hamda har bir nazoratga ajratilgan maksimal ball, shuningdek joriy va oraliq nazoratlarining saralash ballari haqidagi ma’lumotlar fan bo‘yicha birinchi mashg‘ulotda talabalarga e’lon qilinadi.

Fan bo'yicha talabalarning bilim saviyasi va o'zlashtirish darajasining Davlat ta'lim standartlariga muvofiqligini ta'minlash uchun quyidagi nazorat turlari o'tkaziladi:

- **joriy nazorat (JN)** - talabani fan mavzulari bo'yicha bilim va amaliy ko'nikma darajasini aniqlash va baholash usuli. Joriy nazorat fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda amaliy mashg'ulotlarda og'zaki so'rov, test o'tkazish, suhbat, nazorat ishi, kollektivum, uy vazifalarini tekshirish va shu kabi boshqa shakllarda o'tkazilishi mumkin;

- **oraliq nazorat (ON)** - semestr davomida o'quv dasturining tegishli (fanlarning bir necha mavzularini o'z ichiga olgan) bo'limi tugallangandan keyin talabani nazariy bilim va amaliy ko'nikma darajasini aniqlash va baholash usuli. Oraliq nazorat bir semestrda bir marta o'tkaziladi va shakli (test) o'quv faniga ajratilgan umumiy soatlar hajmidan kelib chiqqan holda belgilanadi;

- **yakuniy nazorat (YAN)** - semestr yakunida muayyan fan bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni talabalar tomonidan o'zlashtirish darajasini baholash usuli. Yakuniy nazorat asosan tayanch tushuncha va iboralarga asoslangan "Yozma ish" shaklida o'tkaziladi.

ON o'tkazish jarayoni kafedra mudiri tomonidan tuzilgan komissiya ishtirokida muntazam ravishda o'rganib boriladi va uni o'tkazish tartiblari buzilgan hollarda, **ON** natijalari bekor qilinishi mumkin. Bunday hollarda **ON** qayta o'tkaziladi.

Oliy ta'lim muassasasi rahbarining buyrug'i bilan ichki nazorat va monitoring bo'limi rahbarligida tuzilgan komissiya ishtirokida **YAN** ni o'tkazish jarayoni muntazam ravishda o'rganib boriladi va uni o'tkazish tartiblari buzilgan hollarda, **YAN** natijalari bekor qilinishi mumkin. Bunday hollarda **YAN** qayta o'tkaziladi.

Talabani bilim saviyasi, ko'nikma va malakalarini nazorat qilishning reyting tizimi asosida talabani fan bo'yicha o'zlashtirish darajasi ballar orqali ifodalanadi.

«Pedagogika nazariyasi va tarixi» fani bo'yicha talabalarning semestr davomidagi o'zlashtirish ko'rsatkichi 100 ballik tizimda baholanadi. Ushbu 100 ball baholash turlari bo'yicha quyidagicha taqsimlanadi: Y.N.-30 ball, qolgan 70 ball esa J.N.- 40 ball va O.N.- 30 ball qilib taqsimlanadi.

Ball	Baho	Talabalarning bilim darajasi
86-100	A'lo	Xulosa va qaror qabul qilish. Ijodiy fikrlay olish. Mustaqil mushohada yurita olish. Olgan bilimlarini amalda qo'llay olish. Mohiyatini tushuntirish. Bilish, aytib berish. Tasavvurga ega bo'lish.

71-85	Yaxshi	Mustaqil mushohada qilish. Olgan bilimlarini amalda qo'llay olish. Mohiyatini tushuntirish. Bilish, aytib berish. Tasavvurga ega bo'lish.
55-70	Qoniqarli	Mohiyatini tushuntirish. Bilish, aytib berish Tasavvurga ega bo'lish.
0-54	Qoniqarsiz	Aniq tasavvurga ega bo'lmaslik. Bilmaslik.

• Fan bo'yicha saralash bali 55 ballni tashkil etadi. Talabani saralash balidan past bo'lgan o'zlashtirishi reyting daftarchasida qayd etilmaydi.

• Talabalarning o'quv fani bo'yicha mustaqil ishi joriy, oraliq va yakuniy nazoratlar jarayonida tegishli topshiriqlarni bajarishi va unga ajratilgan ballardan kelib chiqqan holda baholanadi. Talabani fan bo'yicha reytingi quyidagicha aniqlanadi: $K =$

$$U \cdot O'$$

$$100$$

bu yerda: V- semestrda fanga ajratilgan umumiy o'quv yuklamasi (soatlarda); O' -fan bo'yicha o'zlashtirish darajasi (ballarda).

• Fan bo'yicha joriy va oraliq nazoratlarga ajratilgan umumiy ballning 55 foizi saralash ball hisoblanib, ushbu foizdan kam ball to'plagan talaba yakuniy nazoratga kiritilmaydi.

• Joriy JN va oraliq ON turlari bo'yicha 55 ball va undan yuqori ballni to'plagan talaba fanni o'zlashtirgan deb hisoblanadi va ushbu fan bo'yicha yakuniy nazoratga kirmasligiga yo'l qo'yiladi.

• Talabani semestr davomida fan bo'yicha to'plagan umumiy bali har bir nazorat turidan belgilangan qoidalarga muvofiq to'plagan ballari yig'indisiga teng.

• ON va YAN turlari kalendar tematik rejaga muvofiq dekanat tomonidan tuzilgan reyting nazorat jadvallari asosida o'tkaziladi. YAN semestrning oxirgi 2 haftasi mobaynida o'tkaziladi.

• JN va ON nazoratlarda saralash balidan kam ball to'plagan va uzrli sabablarga ko'ra nazoratlarda qatnasha olmagan talabaga qayta topshirish uchun, navbatdagi shu nazorat turigacha, so'nggi joriy va oraliq nazoratlar uchun esa yakuniy nazoratgacha bo'lgan muddat beriladi.

• Talabani semestrda JN va ON turlari bo'yicha to'plagan ballari ushbu nazorat turlari umumiy balining 55 foizidan kam bo'lsa yoki semestr yakuniy joriy, oraliq va yakuniy nazorat turlari bo'yicha to'plagan ballari yig'indisi 55 balldan kam bo'lsa, u akademik qarzdor deb hisoblanadi.

• Talaba nazorat natijalaridan norozi bo'lsa, fan bo'yicha nazorat turi natijalari e'lon qilingan vaqtdan boshlab bir kun mobaynida fakultet dekaniga ariza bilan murojaat etishi mumkin. Bunday holda fakultet dekanining taqdimnomasiga ko'ra rektor buyrug'i bilan 3 (uch) a'zodan kam bo'lmagan tarkibda apellyatsiya komissiyasi tashkil etiladi.

• Apellyatsiya komissiyasi talabalarning arizalarini ko'rib chiqib, shu kunning o'zida xulosasini bildiradi.

• Baholashning o'rnatilgan talablar asosida belgilangan muddatlarda o'tkazilishi hamda rasmiylashtirilishi fakultet dekani, kafedra muduri, o'quv-uslubiy boshqarma hamda ichki nazorat va monitoring bo'limi tomonidan nazorat qilinadi.

TALABALAR BILIMININI BAHOLASH TURLARI

JORIY BAHOLASH (JB) – 40 ball

№	Nazorat shakli	Nazorat soni	Nazorat uchun ball	Yig'ilgan ball
1.	Og`zaki, yozma, test (o`qituvchi hohishiga ro`ra)	2	10	20
2.	Og`zaki	2	10	20
Jami			-	40

ORALIQ BAHOLASH (OB) – 30 ball

№	Nazorat shakli	Nazorat soni	Nazorat uchun ball	Yig'ilgan ball
1.	Test	1	30	30
<i>Jami</i>		1	-	30

YAKUNIY BAHOLASH (YAB) – 30 ball

№	Nazorat shakli	Nazorat soni	Nazorat uchun ball	Yig'ilgan ball
1.	Yozma	1	30	30
<i>Jami</i>		1	-	30

Yakuniy nazoratda “Yozma ish”larni baholash mezonlari

Yakuniy nazorat “Yozma ish” shaklida amalga oshirilganda, sinov variantli usulda o'tkaziladi. Har bir variant 3 ta nazariy savoldan iborat. Nazariy savollar fan bo'yicha tayanch so'z va iboralar asosida tuzilgan bo'lib, fanning barcha mavzularini o'z ichiga qamrab olgan.

Har bir nazariy savolga yozilgan javoblar bo'yicha o'zlashtirish ko'rsatkichi 0-9 ball oralig'ida baholanadi. Talaba maksimal 30 ball to'plashi mumkin. Yozma sinov bo'yicha umumiy o'zlashtirish ko'rsatkichini aniqlash uchun variantda berilgan savollarning har biri uchun yozilgan javoblarga qo'yilgan o'zlashtirish ballari qo'shiladi va yig'indi talabaning yakuniy nazorat bo'yicha o'zlashtirish bali hisoblanadi.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati

Asosiy adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. –Toshkent: Ma'naviyat, 2008. -176 b.
2. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida / Karimov I.A. – Toshkent: O'zbekiston, 2011. – 440 b.
3. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Pedagogika nazariyasi. 1-qism / Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. M.X.Toxtaxodjayevevning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: Moliya, 2007.
4. Pedagogika / To'xtaxodjaeva M.X.va boshqalar. - Toshkent: O'zbekiston, 2010.
5. Pedagogika (Pedagogika nazariyasi va tarixi) Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. J. Hasanboyev va b. – Toshkent: Noshir, 2011. – 456 b.
6. Mavlonova R va boshqalar. Pedagogika. - Toshkent: O'qituvchi, 2001.
7. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. - Toshkent: O'qituvchi, 2005.
8. Ibragimova X., Abdullaeva Sh. Pedagogika nazariyasi. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
9. Zununnov A.va boshqalar. Pedagogika tarixi. - Toshkent: Sharq, 2000.
10. Azizxodjayeveva N. Pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Sharq, 2006.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Nishonova S. Komil inson tarbiyasi. – Toshkent: Istiglol, 2004.
2. Avloniy Abdulla. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1993.
3. Axmedova M.E., Niyozov G. Pedagogika tarixidan seminar mashg'ulotlari. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Noshir, 2011. – 157 b.
4. Ibragimov X.I., Abdullayeva SH.A. Pedagogika. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan, 2004.
5. Ishmuxamedov R, Abduqodirov A., Pardayev A. Direktorning ig kitobi. Amaliy tavsiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2007.
6. Kaykovus. Qobusnoma. – Toshkent: Meros, 1992.
7. Mirqosimov M. Maktabni boshqarishning nazariy va pedagogik asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1995.
8. Pedagogika. O'quv qo'llanma. J.Hasanboyev va boshqalar. – Toshkent: Fan, 2006.
9. Pedagogika tarixidan xrestomatiya / Tuzuvchi: O.Hasanboyeva. – Toshkent: O'qituvchi, 1990.
10. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. 1 jild // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil - T.: O'qituvchi, 1995.; 2 jild // Tuzuvchi-mualliflar: S.Ochil, K.Hoshimov. – T.: O'qituvchi, 1999.
11. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Xalq merosi, 1993.
12. Xasanboyev J., To'raqulov X., Xaydarov M., Xasanboyeva O., Usmonov N. Pedagogika fanidan izohli lug'at. -T.: Fan va texnologiya, 2009.
13. Hasanboyeva O., Hasanboyev J., Xamidov X. Pedagogika tarixi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: O'qituvchi, 1997.
14. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: O'qituvchi, 1996.
15. Musurmonova O. Sog'lom avlod millat kelajagi, - Toshkent: Fan va texnologiya, 2013.

Elektron ta'lim resurslari

1. www.pedagog.uz
2. www.ziyonet.uz
3. www.edg.com
4. www.tsure.com
5. www.tdpu.uz
6. www.edu.uz
7. www.gov.uz
8. www.istedod.uz
9. www.cer.uz
10. www.tdpu-INTRNET.Ped

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
ORALIQ NAZORAT
1-VARIANT**

1. Musulmon taraqqiyparvarlar qay birida diniy darslar bilan dunyoviy darslarni o'qitishni lozim topganlar?

A) Abu Nasr Al Kursaviy; B) Marjoniy; D) Gaspirali.

2. «Xo'jai sibyon» nomli birinchi darslikning muallifi kim?

A) Ismoilbek Gaspirali; B) Mahmudxo'ja Behbudiy; D) Abdulla Avloniy.

3. Turkistonda jadidlar harakati asoschilaridan biri, jahonga mashhur bo'lgan o'zbekning yagona jug'rofiyashunosi, atoqli jamoat arbobi, buyuk islomshunos, ulug' pedagog va axloqshunos, yuksak didli jurnalist, 1874 yil 10 martda Samarqandning Baxshitepa qishlog'i ruhoniylar oilasida tavallud topgan alloma?

A) Abdulla Avloniy; B) Mahmudxo'ja Behbudiy; D) Ismoilbek Gaspirali.

4. Ma'rifatparvar shoir, zabardast tilshunos, tarixshunos olim, ilk o'zbek matbaachilaridan biri, sayyoh, kalligraf, naqqosh, otashin publitsist va ilg'ro pedagog alloma kim?

A) Ishoqxon Ibrat; B) Abdulqodir Shakuriy; D) Saidahmad Siddiqiy.

5. «Vaxshiy» taxallusi bilan hajviy asarlar yaratgan alloma kim?

A) Sadriddin Ayniy; B) Munavvar qori Abdurashidxonov; D) Muhammadsharif So'fizoda.

6. 1878 yilda Toshkentning Shayxontohur dahasidagi Darhon mahallasida o'z davrining ziyolisi xonadonida dunyoga kelgan alloma?

A) Abdulla Avloniy; B) Munavvar qori Abdurashidxonov; D) Sadriddin Ayniy.

7. 1883 yilda Samarqandning Rajabamin qishlog'ida bog'bon oilasida tavallud topgan alloma?

A) Ismatulla Rahmatullayev; B) Abdulla Qodiriy; D) Abdulla Avloniy.

8. XX asr boshlarida Vatan mustaqilligi va millat farovonligi uchun kurashgan jadid harakatining namoyandalaridan biri bo'lib, 1886 yilda Buxoroda savdogar oilasida tavallud topgan yirik davlat va siyosat arbobi, yetuk olim, mohir pedagog va ma'rifatparvar?

A) Abdulla Qodiriy; B) Abdurauf Fitrat; D) Abdulla Avloniy.

9. Kim 1989 yil 6 martda Qo'qon shahrida tabib oilasida dunyoga keldi?

A) Abdulla Qodiriy; B) Abdurauf Fitrat; D) Hamza Hakimzoda Niyoziy.

10. Asrimiz boshida madaniy hayotimiz taraqqiyotida muhim o'rin egallagan inson kim?

A) Abdulla Avloniy; B) Abdurauf Fitrat; D) Abdulla Qodiriy.

11. Turkistonda milliy davlat chegeralanishi o'tkazilgandan so'ng xalq maorifida qanday o'zgarishlar yuz berdi?

A) Bu davrga kelib maktablarda o'quv-tarbiya ishlari mazmuni tuzumning maqsadi asosida o'zgardi; B) Barcha o'qish bilan ta'minlandi; D) Hamma javob to'g'ri.

12. «Bolani qo'rqitib tarbiyalash uning shaxsiy psixologiyasiga ta'sir qilib qolmaydi balki uning ijtimoiy zarari xavflidir» deb kim ta'kidlagan?

A) Abdulhamid Cho'lpon; B) Vadud Mahmud; D) Saidrasul Saidazizov.

13. Turkistonda milliy davlat chegeralanishi o'tkazilgandan so'ng tarbiyaning mohiyati qanday bo'ldi?

A) mavhum marksistik metodologiya asosida tushuntirildi; B) pedagogikaning yangi konsensiyasi tuzildi; D) Hamma javob to'g'ri.

14. "Aziziy" taxallusi bilan g'azallar yozgan alloma kim?

A) Saidrasul Saidazizov; B) Vadud Mahmud; D) Abdulhamid Cho'lpon.

15. Ikkinchi jahon urushi yillarida xalq maorifida qanday o'zgarishlar bo'ldi?

A) yangi insonni kamol tptirishda insonparvarlik idellari bilan tarbiyalash; B) vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishi g'alabaniing muhim omillaridan biri bo'lib qoldi; D) Hamma javob to'g'ri.

16. Andijon shahridagi Qatortarak mahallasida savdogar oilasi tug'ilgan shaxs kim edi?

A) Abdulhamid Cho'lpon; B) Vadud Mahmud; D) Abdulqodir Shakuriy.

17. Urushdan keyingi yillarda xalq maorifida qanday o'zgarishlar bo'ldi?

A) yetti yillik maktablar soni ortdi; B) o'quvchilarni maktabni tashlab ketishi bir muncha kamaydi; D) Hamma javob to'g'ri.

18. Abdulla Qodiriyning qaysi she'rida o'z xalqini, millatini ilm-ma'rifatga da'vat etadi, maktablarni keng ko'lamda rivojlantirish, shu bilan yoshlar tarbiyasiga e'tibor berish g'oyalarini ilgari suradi?

A) "Baxtsiz kuyov"; B) "Ahvolimiz"; D) "Millatimga".

19. Birinchi "Alifbe"ni kim tuzgan?

A) Abdulhamid Cho'lpon; B) Vadud Mahmud; D) Abdulqodir Shakuriy.

20. Abdulla Qodiriyning qaysi she'rida g'aflat va jaholat uyqusida yotgan o'zbek xalqining ko'zini ochishga, uyg'otishga butun vujud bilan harakat qiladi?

A) "Millatimga"; B) "Ahvolimiz"; D) "Baxtsiz kuyov".

21. Jamiyatni to'ntarish yo'li bilan emas, balki islohotlar yo'li bilan rivojlantirishni o'zining asosiy yo'li deb belgilagan harakat?

A) qadimistlar; B) jadidchilik; D) ma'rifatchilar.

22. Qirq kun ichida 12 nafar bolaning savodini chiqargan allomamiz kim?

A) Mahmudxo'ja Behbudiy; B) Abdulla Avloniy; D) Ismoilbek Gaspirali.

23. Mashhur pedagog Abdulqodir Shakuriyning yangi usuldagi maktabini o'z hovlisiga ko'chirib kelgan alloma kim?

A) Mahmudxo'ja Behbudiy; B) Abdulla Avloniy; D) Ismoilbek Gaspirali.

24. Kim 1279 hijriy (1862 milodiy) yilda Namangan yaqinidagi To'raqo'rg'on qishlog'ida tug'ilgan?

A) Abdulqodir Shakuriy; B) Ishoqxon Ibrat; D) Saidahmad Siddiqiy.

25. "Dakanang", "Bedanang", "Ayting bu so'zimni", "O'pay", "G'ubor dardu alam" asarlarning muallifi kim?

A) Sadriddin Ayniy; B) Munavvar qori Abdurashidxonov; D) Muhammadsharif So'fizoda.

26. Kim maktab ta'limini o'z uyida onasidan olgan, so'ngra mahallasiga yaqin yerdagi Eshonquli Dadxoh madrasasida o'qigan?

A) Abdulla Avloniy; B) Munavvar qori Abdurashidxonov; D) Sadriddin Ayniy.

27. Kimga Shakuriyning onasi muallima Bibi Roziya xat-savodga o'rgatdi?

A) Ismatulla Rahmatullayev; B) Abdulla Qodiriy; D) Abdulla Avloniy.

28. Abduraufning adabiy taxallusi qanday, ya'ni bu so'z "tug'ma iste'dod", "tug'ma tabiat" degan ma'nolarni anglatadi?

A) "So'fizoda"; B) "Qori"; D) "Fitrat".

29. Kim madrasada o'qib yurgan chog'larida Qo'qon shahrida ilg'or fikrli talabalar 1908 yilda "Shamsinur" nomli ma'rifatparvarlik guruhini tashkil qiladilar?

A) Abdulla Qodiriy; B) Hamza Hakimzoda Niyoziy; D). Abdurauf Fitrat

30. «Muntaxbai jo'g'rofiyai umumiy» («Qisqacha umumiy jo'g'rofiya»), «Kitobatul-atfol» («Bolalar maktabi»), «Muxtarasi tarixi islom» («Islomning qisqacha tarixi»), «Madxali jo'g'rofi umroniy» («Aholi jo'g'rofiyasiga kirish»), «Muxtarasi jo'g'rofiya rusiy» («Rossiyaning qisqacha jo'g'rofiyasi»), «Amaliyoti islom» asarlarining muallifi kim?

A) Mahmudxo'ja Behbudiy; B) Abdurauf Fitrat; D) Hamza Hakimzoda Niyoziy.

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
ORALIQ NAZORAT
2-VARIANT**

1. Urushdan keyingi yillarda xalq maorifida qanday o'zgarishlar bo'ldi?

A) yetti yillik maktablar soni ortdi; B) o'quvchilarni maktabni tashlab ketishi bir muncha kamaydi; D) Hamma javob to'g'ri.

2. "Bolani qo'rqitib tarbiyalash uning shaxsiy psixologiyasiga ta'sir qilib qolmaydi balki uning ijtimoiy zarari xavflidir" deb kim ta'kidlagan?

A) Abdulhamid Cho'lpon; B) Vadud Mahmud; D) Saidrasul Saidazizov.

3. "Aziziy" taxallusi bilan g'azallar yozgan alloma kim?

A) Abdulhamid Cho'lpon; B) Vadud Mahmud; D) Saidrasul Saidazizov.

4. Abdulla Qodiriyning qaysi she'rida o'z xalqini, millatini ilm-ma'rifatga da'vat etadi, maktablarni keng ko'lamda rivojlantirish, shu bilan yoshlar tarbiyasiga e'tibor berish g'oyalarini ilgari suradi?

A) "Baxtsiz kuyov"; B) "Ahvolimiz"; D) "Millatimga".

5. Turkistonda milliy davlat chegeralanishi o'tkazilgandan so'ng xalq maorifida qanday o'zgarishlar yuz berdi?

A) Bu davrga kelib maktablarda o'quv-tarbiya ishlari mazmuni tuzumning maqsadi asosida o'zgardi; B) Barcha o'qish bilan ta'minlandi; D) Hamma javob to'g'ri.

6. Birinchi "Alifbe"ni kim tuzgan?

A) Abdulqodir Shakuriy; B) Vadud Mahmud; D) Abdulhamid Cho'lpon.

7. Turkistonda milliy davlat chegeralanishi o'tkazilgandan so'ng tarbiyaning mohiyati qanday bo'ldi?

A) mavhum marksistik metodologiya asosida tushuntirildi; B) pedagogikaning yangi konsensiyasi tuzildi; D) Hamma javob to'g'ri.

8. Andijon shahridagi Qatortarak mahallasida savdogar oilasi tug'ilgan shaxs kim edi?

A) Abdulhamid Cho'lpon; B) Vadud Mahmud; D) Abdulqodir Shakuriy.

9. Ikkinchi jahon urushi yillarida xalq maorifida qanday o'zgarishlar bo'ldi?

A) yangi insonni kamol tptirishda insonparvarlik idellari bilan tarbiyalash; B) vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishi g'alabaning muhim omillaridan biri bo'lib qoldi; D) Hamma javob to'g'ri.

10. Abdulla Qodiriyning qaysi she'rida g'aflat va jaholat uyqusida yotgan o'zbek xalqining ko'zini ochishga, uyg'otishga butun vujud bilan harakat qiladi?

A) "Baxtsiz kuyov"; B) "Millatimga"; D) "Ahvolimiz".

11. Maktab va maorifda chinakam inqilob yasab, «usuli jadid» nomi bilan tarixga kirgan ma'rifat darg'amiz kim?

A) Mahmudxo'ja Behbudiy; B) Abdulla Avloniy; D) Ismoilbek Gaspirali.

12. Kimning maqolalarida «Insonning oti bo'lmasa o'zi ham yo'q demakdir, shuningdek, tili bo'lmagan inson ham soqovdir» deb, millatning asosi ikkita: tavhidiy til va tavhidiy din deyilgan?

A) Mahmudxo'ja Behbudiy; B) Ismoilbek Gaspirali; D) Abdulla Avloniy.

13. 1878 yil 12 iyulda Toshkent shahrining Mergancha mahallasida, mayda hunarmand-to'quvchi oilasida dunyoga kelgan alloma kim?

A) Abdulla Avloniy; B) Abdurauf Fitrat; D) Abdulla Qodiriy.

14. Kim Chustdan ketib, 14 yil mobaynida turli Sharq mamlakatlarida umr kechiradi?

A) Munavvar qori Abdurashidxonov; B) Muhammadsharif So'fizoda D) Sadridin Ayniy.

15. Kimning asari «Lug'ati sitta – al – sina» asari o'zbek tilshunosligida o'zbekcha – ruscha va ko'p tillik lug'atlar tuzishda dastlabki qadam bo'lib, o'zbek leksikografiyasini rivojlantirishga munosib hissa bo'lib qo'shildi?

A) Ishoqxon Ibrat; B) Abdulqodir Shakuriy; D) Saidahmad Siddiqiy.

16. 1901-1904 yilda qrimlik do'sti Rasm Keshod yordamida Toshkentda «usuli savtiya» maktabini ochgan jadidchi?

A) Abdulla Avloniy; B) Munavvar qori Abdurashidxonov; D) Sadridin Ayniy.

17. Kim eski maktabni tamomlab, 1901 yildan boshlab mashhur pedagog Abduqodir Shakuriy tomonidan tashkil etilgan yangi tipdagi maktabga o'qituvchi bo'lib o'tadi?

A) Ismatulla Rahmatullayev; B) Abdulla Qodiriy; D) Abdulla Avloniy.

18. Qanday jamiyatning yordamida A.Fitrat ham Turkiyaga o'qishga ketadi?

A) «Turk o'chog'i»; B) «Tarbiyai aftol»; D) «Samarqand inprosi».

19. Kim o'quvchilarni urish va so'kishni ta'qiqladi, sinfdan tashqari tarbiyaviy mashg'ulotlarga ko'p e'tibor berdi, ona tili darsiga alohida ahamiyat bilan qarab, mashg'ulotlarga ko'proq vaqt ajratdi?

A) Abdulla Qodiriy; B) Abdurauf Fitrat; D) Hamza Hakimzoda Niyoziy.

20. O'zbek ziyolilari ichida birinchilardan bo'lib, o'zbek xalq teatrini professional teatrga aylantirish uchun 1913 yilda «Turon» nomi bilan teatr truppasini tashkil qilagn jadidchi?

A) Abdulla Avloniy; B) Abdurauf Fitrat; D) Abdulla Qodiriy.

21. Turkistonda milliy davlat chegeralanishi o'tkazilgandan so'ng xalq maorifida qanday o'zgarishlar yuz berdi?

A) Bu davrga kelib maktablarda o'quv-tarbiya ishlari mazmuni tuzumning maqsadi asosida o'zgardi; B) Barcha o'qish bilan ta'minlandi; D) Hamma javob to'g'ri.

22. «Bolani qo'rqitib tarbiyalash uning shaxsiy psixologiyasiga ta'sir qilib qolmaydi balkii uning ijtimoiy zarari xavflidir» deb kim ta'kidlagan?

A) Abdulhamid Cho'lpon; B) Vadud Mahmud; D) Saidrasul Saidazizov.

23. Turkistonda milliy davlat chegeralanishi o'tkazilgandan so'ng tarbiyaning mohiyati qanday bo'ldi?

A) mavhum marksistik metodologiya asosida tushuntirildi; B) pedagogikaning yangi konsensiyasi tuzildi; D) Hamma javob to'g'ri.

24. “Aziziy” taxallusi bilan g’azallar yozgan alloma kim?

A) Saidrasul Saidazizov; B) Vadud Mahmud; D) Abdulhamid Cho’lpon.

25. Ikkinchi jahon urushi yillarida xalq maorifida qanday o’zgarishlar bo’ldi?

A) yangi insonni kamol tptirishda insonparvarlik idellari bilan tarbiyalash; B) vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishi g’alabaning muhim omillaridan biri bo’lib qoldi; D) Hamma javob to’g’ri.

26. Birinchi “Alifbe”ni kim tuzgan?

A) Abdulhamid Cho’lpon; B) Abdulqodir Shakuriy; D) Vadud Mahmud.

27. Urushdan keyingi yillarda xalq maorifida qanday o’zgarishlar bo’ldi?

A) yetti yillik maktablar soni ortdi; B) o’quvchilarni maktabni tashlab ketishi bir muncha kamaydi; D) Hamma javob to’g’ri.

28. Andijon shahridagi Qatortarak mahallasida savdogar oilasi tug’ilgan shaxs kim edi?

A) Abdulhamid Cho’lpon; B) Vadud Mahmud; D) Abdulqodir Shakuriy.

29. Abdulla Qodiriyning qaysi she’rida o’z xalqini, millatini ilm-ma’rifatga da’vat etadi, maktablarni keng ko’lamda rivojlantirish g’oyalarini ilgari suradi?

A) “Baxtsiz kuyov”; B) “Ahvolimiz”; D) “Millatimga”.

30. Abdulla Qodiriyning qaysi she’rida g’aflat va jaholat uyqusida yotgan o’zbek xalqining ko’zini ochishga, uyg’otishga butun vujud bilan harakat qiladi?

A) “Baxtsiz kuyov”; B) “Ahvolimiz”; D) “Millatimga”.

«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN

ORALIQ NAZORAT

3-VARIANT

1. «Jadid» so’zining ma’nosi nima?

A) yangilik; B) eskilik; D) qadimistlar

2. Kimning fenomenida har bir millatning maorif, madaniyatni milliy zaminda olib borish, milliy til uchun kurash tashkil qilgan?

A) Mahmudxo’ja Behbudiy; B) Abdulla Avloniy; D) Ismoilbek Gaspirali.

3. Kimning «usuli jadid» maktabidagi o’qitish ishlari quyidagi tartibda olib borar edilar: «Maktab ikki boqichdan iborat bo’lib, birinchi bosqich ibtidoiy qism, deb nomlangan. Buning tahsil muddati to’rt yil. Ikkinchi bosqich - rushadiya bo’lib, to’rt yil davom etilgan»?

A) Abdurauf Fitrat; B) Mahmudxo’ja Behbudiy; D) Hamza Hakimzoda Niyoziy.

4. Ishoqxon Ibratning qaysi asarida asarida dunyoda mashxur bo’lgan, 41 xil yozuv tizimi haqida ma’lumot berilgan va shu bilan birga unda husnixat san’atiga oid fikrlar bildirilgan?

A) “Lug’ati sitta – al – sina” asari; B) “Mezonul zamon”; D) “Jome’ul xutut”

5. Kimga o’zbek adabiyoti oldidagi xizmatlari uchun Hamza Hakimzoda Niyoziy bilan bir kunda 1926-yil 27-fevral sanali qaror bilan “O’zbekiston xalq shoiri” degan yuksak unvon berilgan?

A) Muhammadsharif So’fizoda; B) Munavvar qori Abdurashidxonov; D) Sadridin Ayniy.

6. 1909 yili Ubaydulla Xo’jayev, Abdullo Avloniy, Toshpo’latbek Norbo’tabekov, Karim Norbekov va boshqalar bilan hamkorlikda toshkentlik bir boyning raisligida “Jamiyati xayriya” tashkil etgan ma’rifat darg’asi?

A) Abdulla Avloniy; B) Munavvar qori Abdurashidxonov; D) Sadridin Ayniy.

7. Redagog kadrlar tayyorlash ishiga munosib hissa qo'shgan ma'rifatparvar jadidchi?

A) Ismatulla Rahmatullayev; B) Abdulla Qodiriy; D) Abdulla Avloniy.

8. 1910 yili Fitratning mustaqillik g'oyasi ifodalangan, vatanparvarlikka chaqiruvchi she'rlardan iborat bo'lgan "Sayxa" to'plami maydonga keldi?

A) "Rahbari najot"; B) "Sayxa"; D) "Mur'otul xayrul bashar".

9. Kim 1914 yil sentabrida Shayxulislom guzarida "Dorulaytom" (Yetimlar uyi)ni ochadi?

A) Abdulla Qodiriy; B) Abdurauf Fitrat; D) Hamza Hakimzoda Niyoziy.

10. Abdulla Avloniyning qaysi asari XX asr boshlaridagi pedagogik fikrlar taraqqiyotini o'rganish sohasida katta ahamiyatga molik bo'lgan?

A) "Turkiy guliston yoxud axloq"; B) "Adabiyot yoxud milliy she'rlar"; D) "Maktab gulistoni".

11. "Bolani qo'rqitib tarbiyalash uning shaxsiy psixologiyasiga ta'sir qilib qolmaydi balkii uning ijtimoiy zarari xavflidir" deb kim ta'kidlagan?

A) Abdulhamid Cho'lpon; B) Vadud Mahmud; D) Saidrasul Saidazizov.

12. "Aziziy" taxallusi bilan g'azallar yozgan alloma kim?

A) Abdulhamid Cho'lpon; B) Vadud Mahmud; D) Saidrasul Saidazizov.

13. Birinchi "Alifbe"ni kim tuzgan?

A) Abdulqodir Shakuriy; B) Vadud Mahmud; D) Abdulhamid Cho'lpon.

14. Turkistonda milliy davlat chegeralanishi o'tkazilgandan so'ng xalq maorifida qanday o'zgarishlar yuz berdi?

A) Bu davrga kelib maktablarda o'quv-tarbiya ishlari mazmuni tuzumning maqsadi asosida o'zgardi; B) Barcha o'qish bilan ta'minlandi; D) Hamma javob to'g'ri.

15. Andijon shahridagi Qatortarak mahallasida savdogar oilasi tug'ilgan shaxs kim edi?

A) Abdulhamid Cho'lpon; B) Vadud Mahmud; D) Abdulqodir Shakuriy.

16. Turkistonda milliy davlat chegeralanishi o'tkazilgandan so'ng tarbiyaning mohiyati qanday bo'ldi?

A) mavhum marksistik metodologiya asosida tushuntirildi; B) pedagogikaning yangi konsensiyasi tuzildi; D) Hamma javob to'g'ri.

17. Abdulla Qodiriyning qaysi she'rida o'z xalqini, millatini ilm-ma'rifatga da'vat etadi, maktablarni keng ko'lamda rivojlantirish, shu bilan yoshlar tarbiyasiga e'tibor berish g'oyalarini ilgari suradi?

A) "Baxtsiz kuyov"; B) "Ahvolimiz"; D) "Millatimga".

18. Ikkinchi jahon urushi yillarida xalq maorifida qanday o'zgarishlar bo'ldi?

A) insonparvarlik idellari bilan tarbiyalash; B) vatanparvarlik ruhida tarbiyalash; D) Hamma javob to'g'ri.

19. «Yangi nafas, yangi g'oya edi, proletar mafkurasi ham, ishchilar sinfi ham yo'q edi, tabiat birlamchi deguvchilarning mafkurasi deyarli hech kim tushunmas, biladiganlar esa ozchilikni tashkil qilar edi.» kimlar edi?

A) jadidchilik; B) qadimistlar; D) ma'rifatchilar.

20. Urushdan keyingi yillarda xalq maorifida qanday o'zgarishlar bo'ldi?

A) yetti yillik maktablar soni ortdi; B) o'quvchilarni maktabni tashlab ketishi bir muncha kamaydi; D) Hamma javob to'g'ri.

21. Sakkiz sinf, ya'ni ikki bosqichni tamomlagan shogird arabcha, forsha va turkchada bemalol so'zlab yozishni kimning maktabida o'rgatilgan?

- A) Abdurauf Fitrat; B) Mahmudxo'ja Behbudiy; D) Hamza Hakimzoda Niyoziy.
22. **Abdulla Qodiriyning qaysi she'rida g'aflat va jaholat uyqusida yotgan o'zbek xalqining ko'zini ochishga, uyg'otishga butun vujud bilan harakat qiladi?**
A) "Baxtsiz kuyov"; B) "Ahvolimiz"; D) "Millatimga".
23. **«Turli kishilarning aqli, kuchi, qobiliyati turlicha, shuning uchun ham har kim o'z imkoniyatiga qarab yig'inadi...» deb kim o'z fikrini bayon qilgan?**
A) Ismoilbek Gaspirali; B) Abdulla Avloniy; D) Mahmudxo'ja Behbudiy.
24. **Ishoqxon Ibrat ilg'or o'qituvchi sifatida bolalarni maktabdan bezdiruvchi qanday jazoni birinchilardan bo'lib barham berdi?**
A) ko'ngilni og'ritish jazosini; B) harflarni yod olishni; D) tan jazosi.
25. **Kimning maqolalari Boku va Orenburgda chiqadigan gazeta va jurnallarda tez-tez ko'rina boshlaydi?**
A) Muhammadsharif So'fizoda; B) Munavvar qori Abdurashidxonov; D) Sadridin Ayniy.
26. **«O'zbek ziyoli bolalarining Germaniyaga yuborib o'qitishga juda muhtojmiz» deb ziyoli yoshlarni chet elga yuborishni, u yerda ilm-fanni o'rganishni targ'ib qilgan alloma?**
A) Abdulla Avloniy; B) Munavvar qori Abdurashidxonov; D) Sadridin Ayniy.
27. **Xalq maorifini rivojlantirishdagi xizmatlari uchun kimga «Mehnat Qahramoni» unvoni berildi?**
A) Ismatulla Rahmatullayev; B) Abdulla Qodiriy; D) Abdulla Avloniy.
28. **Kim «Hurriyat» gazetasida «Hayot yo'lida birinchi masala – maktab masalasidir» – deb yozgan edi?**
A) Abdulla Qodiriy; B) Abdurauf Fitrat; D) Abdulla Avloniy.
29. **Ta'limning tushunarli va ko'rgazmaliligi singari aniq ta'lim-tarbiya qoidalarini qattiq turib himoya qilgan jadidchi mutafakkir?**
A) Abdulla Qodiriy; B) Abdurauf Fitrat; D) Hamza Hakimzoda Niyoziy.
30. **«Tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir» deb kim ta'kidlagan?**
A) Abdulla Avloniy; B) Abdurauf Fitrat; D) Abdulla Qodiriy.

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
ORALIQ NAZORAT
4-VARIANT**

1. **Turkistonda milliy davlat chegeralanishi o'tkazilgandan so'ng xalq maorifida qanday o'zgarishlar yuz berdi?**
A) Bu davrga kelib maktablarda o'quv-tarbiya ishlari mazmuni tuzumning maqsadi asosida o'zgardi; B) Barcha o'qish bilan ta'minlandi; D) Hamma javob to'g'ri.
2. **Andijon shahridagi Qatortarak mahallasida savdogar oilasi tug'ilgan shaxs kim edi?**
A) Abdulhamid Cho'lpon; B) Vadud Mahmud; D) Abdulqodir Shakuriy.
3. **Turkistonda milliy davlat chegeralanishi o'tkazilgandan so'ng tarbiyaning mohiyati qanday bo'ldi?**
A) mavhum marksistik metodologiya asosida tushuntirildi; B) pedagogikaning yangi konsensiyasi tuzildi; D) Hamma javob to'g'ri.

4. Abdulla Qodiriyning qaysi she'rida o'z xalqini, millatini ilm-ma'rifatga da'vat etadi, maktablarni keng ko'lamda rivojlantirish, shu bilan yoshlar tarbiyasiga e'tibor berish g'oyalarini ilgari suradi?

A) "Baxtsiz kuyov"; B) "Ahvolimiz"; D) "Millatimga".

5. Ikkinchi jahon urushi yillarida xalq maorifida qanday o'zgarishlar bo'ldi?

A) yangi insonni kamol tptirishda insonparvarlik idellari bilan tarbiyalash; B) vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishi g'alabaning muhim omillaridan biri bo'lib qoldi; D) Hamma javob to'g'ri.

6. Abdulla Qodiriyning qaysi she'rida g'aflat va jaholat uyqusida yotgan o'zbek xalqining ko'zini ochishga, uyg'otishga butun vujud bilan harakat qiladi?

A) "Millatimga"; B) "Ahvolimiz"; D) "Baxtsiz kuyov".

7. "Bolani qo'rqitib tarbiyalash uning shaxsiy psixologiyasiga ta'sir qilib qolmaydi balkii uning ijtimoiy zarari xavflidir" deb kim ta'kidlagan?

A) Abdulhamid Cho'lpon; B) Vadud Mahmud; D) Saidrasul Saidazizov.

8. Urushdan keyingi yillarda xalq maorifida qanday o'zgarishlar bo'ldi?

A) yetti yillik maktablar soni ortdi; B) o'quvchilarni maktabni tashlab ketishi bir muncha kamaydi; D) Hamma javob to'g'ri.

9. "Aziziy" taxallusi bilan g'azallar yozgan alloma kim?

A) Saidrasul Saidazizov; B) Vadud Mahmud; D) Abdulhamid Cho'lpon.

10. Birinchi "Alifbe"ni kim tuzgan?

A) Abdulhamid Cho'lpon; B) Vadud Mahmud; D) Abdulqodir Shakuriy.

11. Kim «muttahid» front tuzish g'oyasini ilgari surgan?

A) Mahmudxo'ja Behbudiy; B) Abdulla Avloniy; D) Ismoilbek Gaspirali.

12. Madaniyat va umr, illo, adolat va musoviylikni barqaror etmoq uchun «Lekin buning uchun jahon tartibini buzmoqqa hojat yo'q, aks holda bundan ham katta murakkabliklarga duch kelinmoqda. Har bir kishining ish, yer va osoyishtaligini ta'minlamoq zarur. Ammo bu mutlaqo biriniki musodara etib, ikkinchisiga berish degani emas» o'z mulohazalarini bildirgan alloma kim?

A) Mahmudxo'ja Behbudiy; B) Abdulla Avloniy; D) Ismoilbek Gaspirali.

13. Kim axloq va tarbiyaning asosi – maktab, barcha ilmning boshi va ibtidosi maktab, saodatning, fozil insonning ma'naviy chashmasi – maktab degen aqidaga amal qilardi?

A) Abdurauf Fitrat; B) Mahmudxo'ja Behbudiy; D) Hamza Hakimzoda Niyoziy.

14. Ishoqxon Ibrat ilg'or pedagoglar orasida birinchi "Qaldirg'ochlardan" bo'lib, 1914 – yilda To'raqo'rg'onda qanday maktab ochdi va uni qanday nom bilan atadi?

A) rus maktabni, "Uchitel"; B) yangi maktab, "Usuli savtiya"; D) rus-tuzem maktabini, "Tuzem".

15. Jalil Mamatqulizoda, Sobir Toxirzoda, Muhammad Hodiy kabi ozarbayjon adabiyotining taraqqiyparvar vakillari bilan kim tanishadi?

A) Munavvar qori Abdurashidxonov; B) Muhammadsharif So'fizoda; D) Sadriddin Ayniy.

16. 1918 yil may oyida Toshkent shahrida "Turk o'chog'i" ilmiy-madaniy jamiyati tuzgan buyuk murabbiy?

A) Abdulla Avloniy; B) Sadriddin Ayniy; D) Munavvar qori Abdurashidxonov.

17. "Alifbe ta'limi" asarining muallifi kim?

A) Ismatulla Rahmatullayev; B) Abdulla Qodiriy; D) Abdulla Avloniy.

18. “Vatan bizning valine’matimiz” saxovatmandimiz, ne’matlar bilan ta’minlovchimiz deydi u, va bu yo’lda o’zi fidoyilik timsoli namunasini o’taydi deb ta’kidlagan alloma kim?

A) Abdulla Qodiriy; B) Abdurauf Fitrat; D) Abdulla Avloniy.

19. Tarbiyani inson shaxsini shakllantiruvchi, hal qiluvchi kuch deb bilib, bolani mehnatsevarlik, halollik, sofdillik, samimiyluk, orastalik, saxiylik fazilatini tarbiyalashga alohida e’tibor bergan alloma?

A) Abdulla Qodiriy; B) Abdurauf Fitrat; D) Hamza Hakimzoda Niyoziy.

20. Abdulla Avloniy bola tarbiyasini nisbiy ravishda nechta bo’limga ajratadi?

A) 4 ta; B) 5 ta; D) 6 ta.

21. Andijon shahridagi Qatortarak mahallasida savdogar oilasi tug’ilgan shaxs kim edi?

A) Abdulqodir Shakuriy; B) Vadud Mahmud; D) Abdulhamid Cho’lpon.

22. Abdulla Qodiriyning qaysi she’rida o’z xalqini, millatini ilm-ma’rifatga da’vat etadi, maktablarni keng ko’lamda rivojlantirish, shu bilan yoshlar tarbiyasiga e’tibor berish g’oyalarini ilgari suradi?

A) “Baxtsiz kuyov”; B) “Ahvolimiz”; D) “Millatimga”.

23. Abdulla Qodiriyning qaysi she’rida g’aflat va jaholat uyqusida yotgan o’zbek xalqining ko’zini ochishga, uyg’otishga butun vujud bilan harakat qiladi?

A) “Baxtsiz kuyov”; B) “Ahvolimiz”; D) “Millatimga”.

24. “Bolani qo’rqitib tarbiyalash uning shaxsiy psixologiyasiga ta’sir qilib qolmaydi balki uning ijtimoiy zarari xavflidir” deb kim ta’kidlagan?

A) Abdulhamid Cho’lpon; B) Vadud Mahmud; D) Saidrasul Saidazizov.

25. Turkistonda milliy davlat chegeralanishi o’tkazilgandan so’ng xalq maorifida qanday o’zgarishlar yuz berdi?

A) Bu davrga kelib maktablarda o’quv-tarbiya ishlari mazmuni tuzumning maqsadi asosida o’zgardi; B) Barcha o’qish bilan ta’minlandi; D) Hamma javob to’g’ri.

26. “Aziziy” taxallusi bilan g’azallar yozgan alloma kim?

A) Saidrasul Saidazizov; B) Vadud Mahmud; D) Abdulhamid Cho’lpon.

27. Turkistonda milliy davlat chegeralanishi o’tkazilgandan so’ng tarbiyaning mohiyati qanday bo’ldi?

A) mavhum marksistik metodologiya asosida tushuntirildi; B) pedagogikaning yangi konsensiyasi tuzildi; D) Hamma javob to’g’ri.

28. Birinchi “Alifbe”ni kim tuzgan?

A) Abdulqodir Shakuriy; B) Vadud Mahmud; D) Abdulhamid Cho’lpon

29. Ikkinchi jahon urushi yillarida xalq maorifida qanday o’zgarishlar bo’ldi?

A) yangi insonni kamol tptirishda insonparvarlik idellari bilan tarbiyalash; B) vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishi g’alabaning muhim omillaridan biri bo’lib qoldi; D) Hamma javob to’g’ri.

30. Urushdan keyingi yillarda xalq maorifida qanday o’zgarishlar bo’ldi?

A) yetti yillik maktablar soni ortdi; B) o’quvchilarni maktabni tashlab ketishi bir muncha kamaydi; D) Hamma javob to’g’ri.

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

1-variant

1. XVII-XVIII asr va XIX asrning birinchi yarmida Buxoro, Qo‘qon va Xiva xonliklarida ilm-fanning taraqqiy etishi.
2. Qadimgi Yunoniston va Rim davlatlarida tashkil etilgan ta’lim-tarbiya mazmuni.
3. Turkistonda ma’rifatchilik harakatining boshlaninishi va xususiyatlari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

2-variant

1. Madrasalarda o‘rganilgan asosiy manbalar (“Qur’on”, “Tafsir”, “Odob as-solihin”, “Sabot ul-ojizin”, “Kimyoi saodat”, “Hadis”, “Shamoyil ul-nabi”, “Hikmat ul-ayn”).
2. Zahiriddin Muhammad Boburning ilm-ma’rifat, ta’lim-tarbiya sohasidagi xizmatlari.
3. XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida jadidchilik harakati.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

3-variant

1. Qizlar maktablarining faoliyati.
2. G'arbiy Yevropa mamlakatlarida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya mohiyati.
3. 1905 yilgi rus revolyutsiyasi va uning Turkiston maorifiga ko'rsatgan ta'siri.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

4-variant

1. Jahon Otin Uvaysiyning qizlar maktabidagi faoliyati.
2. Turkistonda jadidchilik harakatining yoyilishi. Yangi usul maktablarining paydo bo'lishi.
3. Maktab va madrasalarda tabiiy fanlarning o'qitilishi.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

5-variant

1. Hozirga darvda o'qituvchilik kasbi va uning jamiyatda tutgan o'rni.
2. Ta'lim-tarbiya va pedagogika tarixini davrlashtirish muammolari.
3. Tarbiya qonuniyatlari. Tarbiya metodlari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

6-variant

1. Qadimgi davrlardan VII asrgacha ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlarning rivojlanishi.
2. Musulmon maktablarida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya mazmuni.
3. Ta'lim nazariyasi (didaktika) pedagogika fanining muhim tarkibiy qismi sifatida.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--
**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

7-variant

1. Pedagoglik kasbining mohiyati.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni
3. Eng qadimgi yodgorliklarda shaxs tarbiyasiga oid fikrlarning ifodalanishi.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

8-variant

1. Movarounnahrda Islom dini g‘oyalari yoyilishining ta’lim-tarbiyaga ta’siri.
2. Hadis ilmining paydo bo‘lishi. Muhaddislar (Imom Ismoil al-Buxoriy, Imom Iso at-Termiziy va boshqalar)ning hadis ilmini yaratishdagi xizmatlari.
3. Ta’lim tamoyillari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

9-variant

1. Qadimgi davrlarda ijtimoiy tarbiyaning shakllanishi.
2. Tarbiya turlari.
3. Islom dinining muqaddas manbalari (“Qur’on” va “Hadis”) – musulmon maktablari ta’lim-tarbiyasining g‘oyaviy asoslari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

10-variant

1. Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish bosqichlari.
2. Shaxs tarbiyasiga oid ilk fikrlarning kishilik faoliyati bilan bog'liqligi.
3. Ta'lim qonuniyatlari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

11-variant

1. So'fiylik ta'limoti va namoyondalarining pedagogik qarashlari.
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda ijtimoiy yordamga muhtoj bolalar va o'smirlarni o'qitish haqida.
1. Ibtidoiy jamiyatda tashkil etilgan tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

12-variant

1. Kadrlar tayyorlash milliy dasturining modellari.
2. Imom G'azzoliy – islom falsafasi va pedagogikasining asoschisi sifatida.
3. Tarbiya tushunchasining mohiyati.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

13-variant

1. Ahmad Yassaviy "Hikmatlar"ining axloqiy-ma'rifiy ahamiyati.
2. O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi davlat siyosati mazmuni va uni aks ettiruvchi hujjatlar.

3. Eng qadimgi yozma manbalarda ta'lim-tarbiya masalalarining yoritilishi.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

14-variant

1. Ta'lim vositalari. Ta'lim shakllari.
2. Xalq ijodiyoti namunolari (afsonalar, qo'shiqlar, "o'gitnoma"lar)da ibtidoiy axloq-odob va ta'lim-tarbiyaga oid masalalarning ifodalanishi.
3. Uzluksiz ta'lim turlari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

15-variant

1. O'rta asrlar ta'lim muassasalarida savod chiqarish metodikasi.
2. Ta'lim metodlari.
3. Sharq Uyg'onishi davrida ta'lim-tarbiyaning taraqqiy etishi. Muhammad al-Xorazmiy, Abu nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sinolarning umumpedagogik hamda didaktik g'oyalari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

16-variant

1. Masjidlar va ular huzuridagi maktablar – o'rta asrlar Movarounnahrining asosiy ta'lim muassasalari.
2. Mahmud Qoshg'ariyning ta'limiy-axloqiy qarashlari.
3. XIV-XVII asrlarda Movarounnahrda ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlar.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

17-variant

1. Abdurahmon Jomiyning ta'limiy-axloqiy meroslari.
2. O'rxun-Enasoy yodgorliklari va ularning ma'rifiy ahamiyati.
3. Yusuf Xos Hojibning ta'limiy-axloqiy qarashlari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

18-variant

1. Qadimgi So'g'd, Xorazm, uyg'ur va turkiy-run yozuvlarining ta'lim-tarbiyani rivojlantirishdagi o'rni.
2. Alisher Navoiyning ta'limiy-axloqiy meroslari.
3. Qadimgi davlatlar – So'g'diyona, Baqtriya, Xorazmda ta'lim-tarbiyaning rivojlanishi va pedagogik fikrlarning shakllanishi.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

19-variant

1. Movarounnahrda Amir Temur tomonidan markazlashgandavlatga asos solinishi. Markazlashgan davlatning ilm-fan va ma'rifat taraqqiyotiga ta'siri.
2. Jaloliddin Davoniyning ta'limiy-axloqiy meroslari.
3. Kul tegin, Bilga hoqon, Tunyukuk bitiklarida ta'lim-tarbiya masalalarining o'ziga xos yoritilishi.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

20-variant

1. Unsurul-Maoliy Kaykovusning ta'limiy-axloqiy qarashlari.

2. XIV-XVI asrlarda maktab va madrasalar faoliyatining yo‘lga qo‘yilishi.
3. Turkiy xalqlarning dastlabki savod maktablari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

21-variant

1. Ahmad Yugnakiyning ta’limiy-axloqiy qarashlari.
2. Mirzo Ulug‘bekning ilm-ma’rifat sohasidagi xizmatlari. Mirzo Ulug‘bekning ta’lim tizimining shakllantirishdagi roli.
3. Husayn Voiz Koshifiyning ta’limiy-axloqiy meroslari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

22-variant

1. Madrasalarda o‘rganilgan asosiy manbalar (“Qur’on”, “Tafsir”, “Odob as-solihin”, “Sabot ul-ojizin”, “Kimyoi saodat”, “Hadis”, “Shamoyil ul-nabi”, “Hikmat ul-ayn”).
2. Qadimgi Yunoniston va Rim davlatlarida tashkil etilgan ta’lim-tarbiya mazmuni.
3. Turkistonda ma’rifatchilik harakatining boshlaninishi va xususiyatlari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

23-variant

1. Zahiriddin Muhammad Boburning ilm-ma’rifat, ta’lim-tarbiya sohasidagi xizmatlari.
2. XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida jadidchilik harakati.
3. XVII-XVIII asr va XIX asrning birinchi yarmida Buxoro, Qo‘qon va Xiva xonliklarida ilm-fanning taraqqiy etishi.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

24-variant

1. Maktab va madrasalarda tabiiy fanlarning o'qitilishi.
2. Qizlar maktablarining faoliyati.
3. 1905 yilgi rus revolyutsiyasi va uning Turkiston maorifiga ko'rsatgan ta'siri.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

25-variant

1. G'arbiy Yevropa mamlakatlarida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya mohiyati.
2. Jahon Otin Uvaysiyning qizlar maktabidagi faoliyati.
3. Turkistonda jadidchilik harakatining yoyilishi. Yangi usul maktablarining paydo bo'lishi.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

26-variant

1. Hozirga darvda o'qituvchilik kasbi va uning jamiyatda tutgan o'rni.
2. Musulmon maktablarida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya mazmuni.
3. Tarbiya metodlari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

27-variant

1. Ta'lim-tarbiya va pedagogika tarixini davrlashtirish muammolari.
2. Qadimgi davrlardan VII asrgacha ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlarning rivojlanishi.

3. Ta'lim nazariyasi (didaktika) pedagogika fanining muhim tarkibiy qismi sifatida.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

28-variant

1. Pedagoglik kasbining mohiyati.
2. Hadis ilmining paydo bo'lishi. Muhaddislar (Imom Ismoil al-Buxoriy, Imom Iso at-Termiziy va boshqalar)ning hadis ilmini yaratishdagi xizmatlari.
3. Eng qadimgi yodgorliklarda shaxs tarbiyasiga oid fikrlarning ifodalanishi.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

29-variant

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
2. Movarounnahrda Islom dini g'oyalari yoyilishining ta'lim-tarbiyaga ta'siri.
3. Ta'lim tamoyillari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

30-variant

1. Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish bosqichlari.
2. Qadimgi davrlarda ijtimoiy tarbiyaning shakllanishi.
3. Tarbiya turlari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--
**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

31-variant

1. Islom dinining muqaddas manbalari (“Qur’on” va “Hadis”) – musulmon maktablari ta’lim-tarbiyasining g‘oyaviy asoslari.
2. Shaxs tarbiyasiga oid ilk fikrlarning kishilik faoliyati bilan bog‘liqligi.
3. Ta’lim qonuniyatlari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

32-variant

1. Imom G‘azzoliy – islom falsafasi va pedagogikasining asoschisi sifatida.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda ijtimoiy yordamga muhtoj bolalar va o‘smirlarni o‘qitish haqida.
3. Ibtidoiy jamiyatda tashkil etilgan tarbiyaning o‘ziga xos xususiyatlari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

33-variant

1. Kadrlar tayyorlash milliy dasturining modellari.
2. Tarbiya tushunchasining mohiyati.
3. So‘fiylik ta’limoti va namoyondalarining pedagogik qarashlari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

34-variant

1. Xalq ijodiyoti namunalari (afsonalar, qo‘shiqlar, “o‘gitnoma”lar)da ibtidoiy axloq-odob va ta’lim-tarbiyaga oid masalalarning ifodalanishi.
2. Ahmad Yassaviy “Hikmatlar”ining axloqiy-ma’rifiy ahamiyati.
3. O‘zbekiston Respublikasining ta’lim sohasidagi davlat siyosati mazmuni va uni aks ettiruvchi hujjatlar.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN YAKUNIY NAZORAT

35-variant

1. Eng qadimgi yozma manbalarda ta’lim-tarbiya masalalarining yoritilishi.
2. Ta’lim vositalari.
3. Uzluksiz ta’lim turlari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN YAKUNIY NAZORAT

36-variant

1. O‘rta asrlar ta’lim muassasalarida savod chiqarish metodikasi.
2. Ta’lim metodlari.
3. Sharq Uyg‘onishi davrida ta’lim-tarbiyaning taraqqiy etishi.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN YAKUNIY NAZORAT

37-variant

1. O‘rxun-Enasoy yodgorliklari va ularning ma’rifiy ahamiyati.
2. Mahmud Qoshg‘ariyning ta’limiy-axloqiy qarashlari.
3. XIV-XVII asrlarda Movarounnahrda ta’lim-tarbiya va pedagogik fikrlar.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

38-variant

1. Abdurahmon Jomiyning ta'limiy-axloqiy meroslari.
2. Masjidlar va ular huzuridagi maktablar – o'rta asrlar Movarounnahrining asosiy ta'lim muassasalari.
3. Yusuf Xos Hojibning ta'limiy-axloqiy qarashlari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

39-variant

1. Movarounnahrda Amir Temur tomonidan markazlashgandavlatga asos solinishi.
2. Alisher Navoiyning ta'limiy-axloqiy meroslari.
3. Qadimgi davlatlar – So'g'diyona, Baqtriya, Xorazmda ta'lim-tarbiyaning rivojlanishi va pedagogik fikrlarning shakllanishi.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

40-variant

1. Qadimgi So'g'd, Xorazm, uyg'ur va turkiy-run yozuvlarining ta'lim-tarbiyani rivojlantirishdagi o'rni.
2. Jaloliddin Davoniyning ta'limiy-axloqiy meroslari.
3. Kul tegin, Bilga hoqon, Tunyukuk bitiklarida ta'lim-tarbiya masalalarining o'ziga xos yoritilishi.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN

YAKUNIY NAZORAT

41-variant

1. XIV-XVI asrlarda maktab va madrasalar faoliyatining yo‘lga qo‘yilishi.
2. Husayn Voiz Koshifiyning ta’limiy-axloqiy meroslari.
3. Turkiy xalqlarning dastlabki savod maktablari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN YAKUNIY NAZORAT

42-variant

1. Unsurul-Maoliy Kaykovusning ta’limiy-axloqiy qarashlari.
2. Ahmad Yugnakiyning ta’limiy-axloqiy qarashlari.
3. Mirzo Ulug‘bekning ilm-ma’rifat sohasidagi xizmatlari. Mirzo Ulug‘bekning ta’lim tizimining shakllantirishdagi roli.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN YAKUNIY NAZORAT

43-variant

1. Maktab va madrasalarda tabiiy fanlarning o‘qitilishi.
2. Turkistonda ma’rifatchilik harakatining boshlanishi va xususiyatlari.
3. Madrasalarda o‘rganilgan asosiy manbalar (“Qur’on”, “Tafsir”, “Odob as-solihin”, “Sabot ul-ojizin”, “Kimyoi saodat”, “Hadis”, “Shamoyil ul-nabi”, “Hikmat ul-ayn”).

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN YAKUNIY NAZORAT

44-variant

1. Jahon Otin Uvaysiyning qizlar maktabidagi faoliyati.
2. Zahiriddin Muhammad Boburning ilm-ma’rifat, ta’lim-tarbiya sohasidagi xizmatlari.

3. XVII-XVIII asr va XIX asrning birinchi yarmida Buxoro, Qo‘qon va Xiva xonliklarida ilm-fanning taraqqiy etishi.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

45-variant

1. Qadimgi Yunoniston va Rim davlatlarida tashkil etilgan ta’lim-tarbiya mazmuni.

2. Qizlar maktablarining faoliyati.

3. 1905 yilgi rus revolyutsiyasi va uning Turkiston maorifiga ko‘rsatgan ta’siri.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

46-variant

1. XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida jadidchilik harakati.

2. G‘arbiy Yevropa mamlakatlarida tashkil etilgan ta’lim-tarbiya mohiyati.

3. Turkistonda jadidchilik harakatining yoyilishi. Yangi usul maktablarining paydo bo‘lishi.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

47-variant

1. Musulmon maktablarida tashkil etilgan ta’lim-tarbiya mazmuni.

2. Tarbiya metodlari.

3. Qadimgi davrlardan VII asrgacha ta’lim-tarbiya va pedagogik fikrlarning rivojlanishi.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

48-variant

1. Ta'lim-tarbiya va pedagogika tarixini davrlashtirish muammolari.
2. Hozirga darvda o'qituvchilik kasbi va uning jamiyatda tutgan o'rni.
3. Ta'lim nazariyasi (didaktika) pedagogika fanining muhim tarkibiy qismi sifatida.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

49-variant

1. Ta'lim tamoyillari.
2. Hadis ilmining paydo bo'lishi. Muhaddislar (Imom Ismoil al-Buxoriy, Imom Iso at-Termiziy va boshqalar)ning hadis ilmini yaratishdagi xizmatlari.
3. Eng qadimgi yodgorliklarda shaxs tarbiyasiga oid fikrlarning ifodalanishi.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

50-variant

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
2. Movarounnahrda Islom dini g'oyalari yoyilishining ta'lim-tarbiyaga ta'siri.
3. Pedagoglik kasbining mohiyati.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

51-variant

1. Qadimgi davrlarda ijtimoiy tarbiyaning shakllanishi.

2. Qizlar maktablarining faoliyati.
3. Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish bosqichlari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

-
**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

52-variant

1. Tarbiya turlari.
2. G'arbiy Yevropa mamlakatlarida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya mohiyati.
3. Jahon Otin Uvaysiyning qizlar maktabidagi faoliyati.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--
**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

53-variant

1. 1905 yilgi rus revolyutsiyasi va uning Turkiston maorifiga ko'rsatgan ta'siri.
2. Hozirga darvda o'qituvchilik kasbi va uning jamiyatda tutgan o'rni.
3. Maktab va madrasalarda tabiiy fanlarning o'qitilishi.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--
**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

54-variant

1. Turkistonda jadidchilik harakatining yoyilishi. Yangi usul maktablarining paydo bo'lishi.
2. Ta'lim-tarbiya va pedagogika tarixini davrlashtirish muammolari.
3. Tarbiya metodlari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--
**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

55-variant

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni
2. Musulmon maktablarida tashkil etilgan ta’lim-tarbiya mazmuni.
3. Ta’lim nazariyasi (didaktika) pedagogika fanining muhim tarkibiy qismi sifatida.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

56-variant

1. Qadimgi davrlardan VII asrgacha ta’lim-tarbiya va pedagogik fikrlarning rivojlanishi.
2. Pedagoglik kasbining mohiyati.
3. Eng qadimgi yodgorliklarda shaxs tarbiyasiga oid fikrlarning ifodalanishi.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

57-variant

1. Qadimgi davrlarda ijtimoiy tarbiyaning shakllanishi.
2. Muhaddislar Imom Ismoil al-Buxoriy, Imom Iso at-Termiziy va boshqalarning hadis ilmini yaratishdagi xizmatlari.
3. Ta’lim tamoyillari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

58-variant

1. Tarbiya turlari.
2. Movarounnahrda Islom dini g'oyalari yoyilishining ta'lim-tarbiyaga ta'siri.
3. Islom dinining muqaddas manbalari ("Qur'on" va "Hadis") – musulmon maktablari ta'lim-tarbiyasining g'oyaviy asoslari.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

59-variant

1. Ibtidoiy jamiyatda tashkil etilgan tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlari.
2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish bosqichlari.
3. Shaxs tarbiyasiga oid ilk fikrlarning kishilik faoliyati bilan bog'liqligi.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

**«PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI» FANIDAN
YAKUNIY NAZORAT**

60-variant

1. Ta'lim qonuniyatlari.
2. So'fiylik ta'limoti va namoyondalarining pedagogik qarashlari.
3. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda ijtimoiy yordamga muhtoj bolalar va o'smirlarni o'qitish haqida.

Kafedra mudiri

O.Musurmonova

--

GLOSSARIY

Davlat va jamiyat – Kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, ta‘lim va kadrlar tayyorlash tizimining faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishni amalga oshiruvchi qadrlar tayyorlash va ularni qabul qilib olishning kafolatlovchi subyektlari.

Dars – 1) uzluksiz ta‘lim muassasalarida amalga oshiriladigan ta‘limning asosiy shakli;

2) o‘quv ishlarining asosiy tashkiliy shakli, mantiqiy tugallangan, yaxlit o‘quv-tarbiyaviy jarayonning aniq vaqt bilan cheklangan qismi.

Dars-auksion – mashg‘ulotlar auksion tarzda o‘tkaziladigan dars.

Dars jadvali – o‘quv rejasiga ko‘ra o‘quv haftasining har bir kunida sinflar bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlari pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq ketma-ketligini belgilovchi hujjat.

Dars tahlili – o‘quv mashg‘ulotini bir butun yaxlit holda yoki muayyan bo‘laklarga bo‘lib baholash.

Darslik – muayyan fanga doir bilim asoslarini ma‘lum tartibda bayon etadigan va yuqori ma‘naviy-g‘oyaviy, ilmiy uslubiy saviyada yozilgan o‘quvchilar va talabalar uchun mo‘ljallangan o‘quv adabiyotining asosiy va yetakchi turi.

DARSLIK YOKI MANBA (KITOB) BILAN ISHLASH – MATERIALNI OG‘ZAKI BAYON QILISH METODLARIDAN BIRI. BU METOD OLIY TA‘LIM MUASSASALARI AMALIYOTIDA MUHIM O‘RIN TUTADI.

Darsni jihozlash – o‘tiladigan dars mavzusiga ko‘ra o‘quv-didaktik materiallar, qo‘llanma, multimedia, o‘quv vositalari kabilarni tanlash va tartibga keltirish.

Dastur – o‘quv faoliyatini amalga oshirish rejasi va ushbu faoliyatning mazmunini ifodalovchi meyoriy hujjat.

Dasturlashtirilgan ta‘lim – materialni (qismlarga bo‘lib) qadam-baqadam, har bir qismning o‘zlashtirilganligini nazorat qilgan holda o‘rganish texnologiyasi.

Dasturli ma‘ruza-maslahat – talabalarni muammo muhokamasiga faol ishtirok etishiga undaydigan ma‘ruza turi.

Dasturli ta‘lim – tadrijiy ketma-ketlikda joylashgan sertarmoq o‘quv materiali qismlaridan tashkil topgan o‘rgatuvchi dasturlar yordamida o‘qitish texnologiyasi

Dasturli ma‘ruza-maslahat – talabalarni muammo muhokamasiga faol ishtirok etishiga undaydigan ma‘ruza turi.

Didaktik material – o‘quvchilarga ta‘lim-tarbiya berishga yo‘naltirilgan maxsus o‘quv materiallari.

Didaktik material – ko‘rgazmali o‘quv qo‘llanmalarning maxsus turlari.

Didaktika – 1) pedagogikaning ta’lim nazariyasi bilan shug’ullanadigan tarmog’i; 2) ta’lim nazariyasi.

Joriy nazorat – o’rganilayotgan mavzularni o’quvchi talabalar tomonidan qanday o’zlashtirayotganini muntazam ravishda dars jaryonida nazorat qilishdan iborat usuli.

Kasbga yo’naltirish tizimi – turli davlat va ijtimoiy tashkilotlar, muassasa, maktablar, shuningdek, oilaning tashkiliy va boshqariluvchan faoliyati bo’lib, u jamiyat manfaatlari va ta’lim oluvchilarning shaxsiy qiziqishlariga ko’ra kasbiy va ijtimoiy o’z-o’zini aniqlash jarayonidir.

Kasbiy yo’nalish – motivatsiya sohasidagi xoxish-mayillarga ko’ra aniqlanadigan kasbiy faoliyat motivatsiyasining integral tavsifnomasi bo’lib, shaxs qiziqishlari munosabatlari va maqsadga qaratilgan intilishlaridan iborat yo’nalishdir.

Kasb-hunar kolleji (KHK) – 1) muayyan kasb-hunarni egallashga ixtisoslashtirilgan o’rta maxsus ta’lim muassasasi; 2) o’quvchilarning kasb-hunar moyilligini, layoqatlarini, bilim va ko’nikmalarini rivojlantirish, ularning tanlagan yo’nalishlari bo’yicha bir yoki bir necha zamonaviy kasb tanlash imkonini beradigan ta’lim muassasasi.

Klassifikatsiya – tasniflash

Klassifikator – 1) oliy ta’lim muassalari va kasb-hunar kollejlarida mutaxassislar tayyorlashga qaratilgan mutaxassislik va ta’lim yo’nalishlari; 2) ta’lim va bilim sohalari, ta’lim darajalarini nazarda tutuvchi kasb, mutaxassislik va ta’lim yo’nalishlarining tizimlashtirilgan ro’yxati.

«Klaster» (tarmoqlar) metodi – 1) o’quvchilarni mantiqiy fikrlash, umumiy fikr doirasini kengaytirish, atamalar, tushunchalar va voqealarning bir-biri bilan bog’liqligini anglab olishga o’rgatuvchi metod.

2) klaster (g’uncha, bog’lam) metodi pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shakli bo’lib, tahsil oluvchilarga ixtiyoriy muammo (mavzu)lar xususida erkin, ochiq o’ylash va shaxsiy fikrlarni bimalol bayon etish uchun sharoit yaratishga yordam beradigan usuldur.

Kollej (fran. college-birodar, o’quv joyi) – 1) turli mamlakatlarda o’rta ta’lim o’quv yurti o’quvchilariga Davlat ta’lim standartlari asosida o’rta maxsus, kasb-hunar ta’limi beradigan o’quv muassasasi;

2) o’quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, bilim, ko’nikmalarini chuqur rivojlantirish, tanlab olingan kasb-hunar bo’yicha bir yoki bir necha ixtisoslikni egallashga yo’naltirilgan o’quv muassasasi; 3) Buyuk Britaniya, AQSH va ayrim boshqa mamlakatlarda oliy, o’rta, yuqori o’rta o’quv yurti; 4) Fransiya, Shveysariya, Belgiya, shuningdek, Afrika va Osiyoning bir qancha mamlakatlaridagi o’rta va to’liqsiz o’rta o’quv yurti; 5) O’zbekistonda o’rta maxsus, kasb-hunar o’quv yurti.

Kuzatish metodi – 1) obyektiv borliqdagi narsa-hodisalarni tizimli, uzluksiz, batartib, mukammal idrok qilish jarayoni; 2) psixologik-pedagogik tadqiqotlardagi asosiy empirik metodlardan biri. Psixologik-pedagogik hodisani maqsadga qaratilgan tizimli o'rganishda muayyan sharoitlarda ulardagi xususiy o'zgarishlar va ularning sabablarini aniqlash maqsadida qo'llaniladi; 3) voqelikni ta'lim jarayonida idrok qilish imkoniyatini beradigan pedagogik tadqiqot metodi.

Kuzatish texnologiyasi – ilmiy tadqiqot ishlarini bajarish davomida tadqiqotning amaliy jihatlarini muayyan algoritmik tizimda amalga oshirish texnologiyasi.

Masofaviy o'qitish – o'quv mashg'ulotlarining barchasi yoki ko'p qismi telekommunikasion va zamonaviy axborotlashtirish texnologiyalari asosida olib boriladigan masofadan turib o'qitish.

Masofaviy o'qitish texnologiyasi – 1) bu inson va texnik resurslarini, ularning o'zaro aloqasini, hisobga olgan holda, ta'lim xizmatining yaxlit tizimli jarayonini yaratish, qo'llash va ommalashtirishdan iborat texnologiya; 2) inson bosh miyasi to'qimalarining modulli tashkil etilganligiga asoslangan o'qitishning istiqbolli tizimi; 3) inson va texnik resurslarning o'zaro aloqasi yordamida amalga oshiriladigan ta'lim jarayoni.

Ma'ruza – 1) o'quv materialiga oid biror masala, ilmiy, siyosiy mavzularning izchil, tartibli, og'zaki bayoni. O'quv muassasasida o'quv jarayonining asosiy shakli, ta'lim muassasalarida dars berish usullaridan biri; 2) bir soatlik mashg'ulot davomida o'rganilayotgan mavzuning haqiqiy mohiyatini ochib berish, unda ilgari surilgan g'oyalar asosida ilmiy xulosalar chiqarish va ularni umumlashgan holda bilimlarni muayyan izchillikda bayon etish shakli; 3) ma'ruza, leksiya- o'quv material, biror masala, ilmiy mavzularning izchil, tartibli bayoni.

Ma'ruza ikkovlon – ikki yoki undan ortiq o'qituvchilar tomonidan oldindan tayyorlangan ssenariy asosida o'tkaziladigan ma'ruza.

Ma'ruza metodi – o'quvchining og'zaki, izchil bayoni.

Ma'ruza-maslahat – munozara ustivorlik qiladigan, amaliy yo'nalishga ega bo'lgan mavzularni o'rganishga mo'ljallangan ma'ruza turi.

Ma'ruza-matbuot konferensiya – talabalar bilimidagi nuqsonlarni yo'qotish va ular tayyorgarligi darajasini tashxislashga mo'ljallangan ma'ruzalar yig'indisi.

Ma'ruza-suhbat – o'quv jarayoniga talabalarni faol jalb etishga qaratilgan, ularni o'qituvchi bilan samarali suhbatga kirishishini ta'minlovchi ma'ruza shakli.

Ma'ruza-tadqiqot – umumiy muammo mavzuning asosiy yo'nalishlari bo'yicha xususiy biluv topshiriqlari yordamida aniqlanishiga mo'ljallangan ma'ruza shakli.

Metod (yunoncha *metodos* – bilish yoki tadqiqot yo‘li, nazariya, ta’limot) – ta’lim jarayonida taqdim etilgan amaliy va nazariy bilimlarni egallash, o‘zlashtirish, o‘rgatish, o‘rganish, bilish uchun xizmat qiladigan yo‘l-yo‘riqlar, usullar majmui.

Metodik ish – o‘qituvchilarga metodik yordam ko‘rsatish va ularning metodik malakalarini oshirish.

Metodik qo‘llanma – o‘qituvchilarga mo‘ljallangan maxsus kitob.

Metodist – muayyan o‘quv predmetini o‘qitish metodikasi bo‘yicha mutaxassis.

Metodologik yondashuv – metodologik yondashuv pedagogik jarayon va unda qatnashuvchilar faoliyatini tashkil etishning yetakchi tamoyillardan biri.

Metodologiya – tadqiqotchining nazariy-amaliy pedagogik faoliyatini tashkil etish tamoyillari, u amal qiladigan meyoriy-huquqiy, nazariy-falsafiy yondashuvlar, qonuniyatlar, qarashlar yig‘indisi.

Nazorat – o‘qitishning barcha bosqichlarida natijalar sifatini nazorat qilish, ta’lim oluvchilarning bilim, ko‘nikma, malakalari hamda ularning shaxsiyatini aniqlash jarayoni.

Nazorat qilish dastur vositalari – ma’lumotlar omboridagi o‘qituvchi tomonidan tuzilgan topshiriqlar, savollar, test va shu kabilardan foydalanish dasturlarini joriy etish vositalari.

Pedagogik jarayon – aniq maqsadga yo‘naltirilgan, mazmunan boy, tarkibi jihatidan qat’iy shakllangan o‘quv vaziyatida o‘qituvchi va o‘quvchilar orasidagi o‘zaro hamkorlik.

Pedagogik mahorat – 1) kasbiy ko‘nikmalarning yuksak darajada rivojlanishi; 2) shaxsning kasbiy sifatlari, layoqat qobiliyatlari majmui; 3) san’at darajasidagi mahorat; 4) pedagogik mohirlik, san’at va bilimdonlik.

Pedagogik texnologiya – a) o‘quv faoliyatini oqilona tashkil etish va jihozlash; b) imkon qadar ozroq vaqt sarflab, ta’lim natijasini kafolatlaydigan izchil pedagogik tizim; v) pedagogik muammolarni metodologik darajada hal etishga imkon beruvchi pedagogik hodisa; g) o‘quv jarayonini to‘liq boshqarish imkonini beradigan tizimli tafakkur usulini pedagogik amaliyotga tatbiq etish shakli; d) pedagogik maqsadga erishishni kafolatlaydigan xarakatlarning izchil tizimi.

Rejalashtirish – pedagogik tahlil natijalariga tayangan holda o‘quv tarbiya jarayonini loyihalashtirish yoki muhim hukm chiqarish.

Seminar – 1) oliy yoki o‘rta maxsus maktab talaba (o‘quvchi) larining muayyan nazariy kursni qanchalik o‘zlashtirganliklarini aniqlash usuli, mutaxassislar tayyorlashga yo‘naltirilgan o‘quv amaliyotining muhim turlaridan biri. 2) muayyan ta’lim tadbiri bo‘yicha o‘tkaziladigan maslahat yig‘ilishi. 3) O‘zbekistonda nomzodlik yoki doktorlik ilmiy darajasiga da’vogarning tayyorgarligini sinab ko‘rish uchun ilmiy tadqiqot muassasasi va oliy o‘quv yurtlaridagi olimlarni o‘z ichiga oluvchi ilmiy tuzilma

Semestr (lot. Semestrius – yarim yillik) – oʻrta maxsus kasb –hunar va oliy taʼlimda yarim yillik oʻquv muddati.

Tasnif – umumiy belgilariga koʻra predmet, hodisa yoki tushunchalarning guruhlar, boʻlimlar va toifalar kesimida taqsimlanishi.

Taʼlim mazmuni – oʻquvchilarni haqqoniy, ilmiy dalillar, tushunchalar, qonuniyatlar, nazariyalar bilan tanishtirishga qaratilgan bilimlar tizimi.

Uzluksiz taʼlim – oʻzaro mantiqiy izchillik asosida bogʻlangan hamda soddadan murakkabga qarab rivojlanib boruvchi va bir-birini taqozo etuvchi bosqichlardan iborat yaxlit taʼlim tizimi.

Fan – 1) dunyo haqidagi bilimlar tizimi, ijtimoiy ong shakllaridan biri. 2) kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy tarkibiy qismi.

Oʻzbekiston Respublikasining oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlim standartlari tarmoq tizimi – oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi chuqurlashtirilgan umumtaʼlim predmetlari boʻyicha va amaliy-nazariy taʼlimning asosiy mazmunini ifodalaydigan kasblar, mutaxassisliklar boʻyicha kasbiy tayyorgarlikning soʻnggi maqsadlarini belgilaydigan hamda taʼlimning kafolatlangan darajasi va sifatini aniqlaydigan meyoriy hujjatlar majmui.

Oʻquv fani – oʻquv yurtlarida oʻrganish uchun fan, texnika, sanʼat, i.ch. faoliyati va b. muayyan sohalardan tanlab olingan bilim, koʻnikma va malakalar tizimi.

Oʻquv faoliyati – oʻquvchilarning atrof olamni bilish, bilim va tushunchalarni oʻzlashtirishga yoʻnaltirilgan oʻquv harakati.

Oʻquv haftasi – taʼlim oluvchilar oʻquv muasasalarida taʼlim oladigan kunlar yigʻindisi.

Oʻquv qoʻllanma – darslikni qisman toʻldiruvchi, muayyan fan dasturi boʻyicha tuzilgan va fan asoslarini chuqur oʻzlashtirilishini taʼminlovchi, ayrim bob va boʻlimlarini keng yoritishga yoki amaliy mashq va mashgʻulotlar yechimiga moʻljallangan pedagogik oʻquv nashri.

Oʻquvchi- umumiy oʻrta taʼlim maktablari, kasb-hunar kollejlari va akademik liseylarda taʼlim oluvchi yoshlar.

Asosiy adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. –Toshkent: Ma'naviyat, 2008. -176 b.
2. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida / Karimov I.A. – Toshkent: O'zbekiston, 2011. – 440 b.
3. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Pedagogika nazariyasi. 1-qism / Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. M.X.Toxtaxodjayevaning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: Moliya, 2007.
4. Pedagogika / To'xtaxodjaeva M.X.va boshqalar. - Toshkent: O'zbekiston, 2010.
5. Pedagogika (Pedagogika nazariyasi va tarixi) Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. J. Hasanboyev va b. – Toshkent: Noshir, 2011. – 456 b.
6. Mavlonova R va boshqalar. Pedagogika. - Toshkent: O'qituvchi, 2001.
7. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. - Toshkent: O'qituvchi, 2005.
8. Ibragimova X., Abdullaeva Sh. Pedagogika nazariyasi. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
11. Zununnov A.va boshqalar. Pedagogika tarixi. - Toshkent: Sharq, 2000.
12. Azizxodjayeva N. Pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Sharq, 2006.

Qo'shimcha adabiyotlar

16. Nishonova S. Komil inson tarbiyasi. – Toshkent: Istiglol, 2004.
17. Avloniy Abdulla. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1993.
18. Axmedova M.E., Niyozov G. Pedagogika tarixidan seminar mashg'ulotlari. O'quv qo'llanma. – toshkent: Noshir, 2011. – 157 b.
19. Ibragimov X.I., Abdullayeva SH.A. Pedagogika. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan, 2004.
20. Ishmuxamedov R, Abduqodirov A., Pardayev A. Direktorning ig kitobi. Amaliy tavsiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2007.
21. Kaykovus. Qobusnoma. – Toshkent: Meros, 1992.
22. Mirqosimov M. Maktabni boshqarishning nazariy va pedagogik asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1995.
23. Pedagogika. O'quv qo'llanma. J.Hasanboyev va boshqalar. – Toshkent: Fan, 2006.
24. Pedagogika tarixidan xrestomatiya / Tuzuvchi: O.Hasanboyeva. – Toshkent: O'qituvchi, 1990.
25. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. 1 jild // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil - T.: O'qituvchi, 1995.; 2 jild // Tuzuvchi-mualliflar: S.Ochil, K.Hoshimov. – T.: O'qituvchi, 1999.
26. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Xalq merosi, 1993.
27. Xasanboyev J., To'raqulov X., Xaydarov M., Xasanboyeva O., Usmonov N. Pedagogika fanidan izohli lug'at. -T.: Fan va texnologiya, 2009.
28. Hasanboyeva O., Hasanboyev J., Xamidov X. Pedagogika tarixi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: O'qituvchi, 1997.
29. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: O'qituvchi, 1996.

30. Musurmonova O. Sogʻlom avlod millat kelajagi, - Toshkent: Fan va texnologiya, 2013.

Elektron taʼlim resurslari

11. www.pedagog.uz
12. www.ziyonet.uz
13. www.edg.com
14. www.tsure.com
15. www.tdpu.uz
16. www.edu.uz
17. www.gov.uz
18. www.istedod.uz
19. www.cer.uz
20. www.tdpu-INTRNET.Ped

1-MAVZU: OʻZBEKISTON RESPUBLIKASINING UZLUKSIZ TAʼLIM TIZIMI. KADRLAR TAYYORLASH MILLIY DASTURI

REJA:

1. Oʻzbekiston Respublikasining taʼlim sohasidagi davlat siyosati mazmuni va uni aks ettiruvchi hujjatlar.
2. Hozirgi davrda oʻqituvchilik kasbi va uning jamiyatda tutgan oʻrni.
3. Pedagogika fan sifatida.
4. Taʼlim va tarbiya nazariyasi.
5. Taʼlim shakllari.

Maʼruzaning maqsad va vazifalari

Maqsadi: Oʻzbekiston Respublikasining taʼlim sohasidagi davlat siyosati mazmuni va uni aks ettiruvchi hujjatlarni oʻrganish, hozirgi davrda oʻqituvchilik kasbi va uning jamiyatda tutgan oʻrnini, pedagogikani fan sifatida taʼlim va tarbiya nazariyasi hamda taʼlim shakllarini tahlil qilish.

Vazifalari:

- Oʻzbekiston Respublikasining taʼlim sohasidagi davlat siyosati mazmuni va uni aks ettiruvchi hujjatlarini oʻrganish;
- hozirgi davrda oʻqituvchilik kasbi va uning jamiyatda tutgan oʻrnini tahlil qilish;
- pedagogika fan sifatida rivojlanishini taqqoslash;
- taʼlim va tarbiya nazariyasini oʻrganish;
- taʼlim shakllarini tahlil qilish.

Oʻzbekiston Respublikasining taʼlim sohasidagi davlat siyosati mazmuni va uni aks ettiruvchi hujjatlar

Oʻzbekiston Respublikasi siyosiy mustaqillikni qoʻlga kiritgan dastlabki kunlardayoq Respublikada taʼlimni tashkil etish sohasida tub islohotlarni amalga oshirish, uni yuksak darajada takomillashtirish va jahon taʼlimi

darajasiga ko'tarish kabi masalalarga alohida e'tibor qaratildi. Ana shu e'tiborning yorqin isboti ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplari hamda ta'limning O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyoti sohasidagi ustuvor yo'nalish deb e'lon qilinganligi bilan belgilanadi. Ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat:

1. Ta'lim va tarbiyaning insonparvar, demokratik tavsifda ekanligi.
2. Ta'limning uzluksizligi va izchilligi.
3. Umumiy o'rta, shuningdek, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limining majburiyligi.
4. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi yo'nalishini akademik litsey yoki kasb-hunar kollejida o'qishni tanlashning ixtiyoriyligi.
5. Ta'lim tizimining dunyoviy tavsifda ekanligi.
6. Davlat ta'lim standartlari doirasida ta'lim olishning hamma uchun ochiqqligi.
7. Ta'lim dasturini tanlashga yagona tabaqalashtirilgan yondashuv.
8. Bilimli bo'lishni va iste'dodni rag'batlantirish.
9. Ta'lim tizimida davlat va jamoat boshqaruvini uyg'unlashtirish.

Ta'lim tizimi ijtimoiy-tarixiy xarakterga ega muayyan jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy taraqqiyoti darajasida hamda siyosati mazmuni bilan bog'liq holda tarkib topadi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida (1997 yil 29 avgust) qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida" gi Qonunida ko'rsatib o'tilganidek, respublika ta'lim tizimi quyidagilarni o'zichiga oladi.

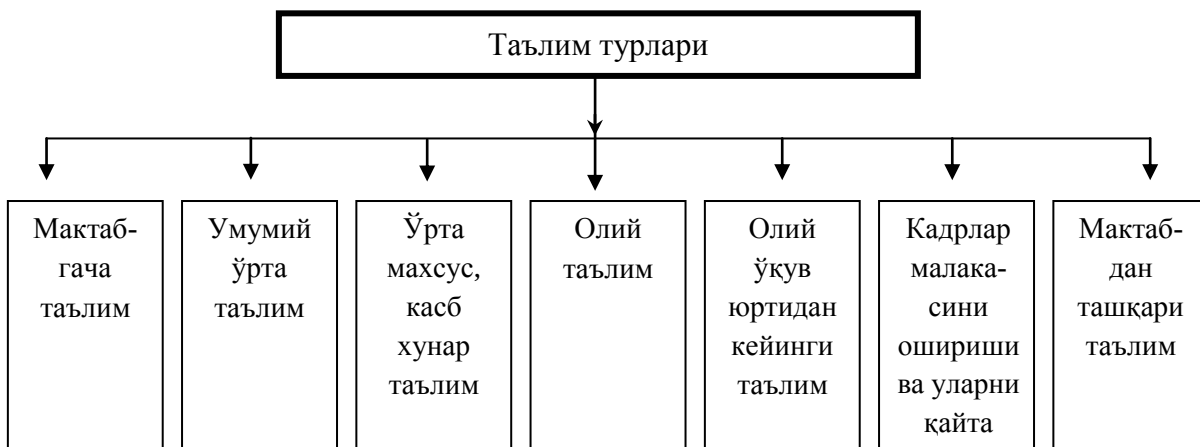
a) davlat ta'lim standartlariga muvofiq ta'lim dasturlarini amalga oshiruvchi davlat va nodavlat ta'lim muassasalarini;

b) ta'lim tizimining faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan ilmiy tadqiqot ishlarini bajaruvchi ilmiy-pedagogik muassasalarni;

v) ta'lim sohasidagi davlat boshqaruv organlari, shuningdek, ularga qarashli korxonalar, muassasalar va tashkilotlarni.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimi yagona va uzluksiz bo'lib, mazkur tizim doirasida faoliyat yurituvchi muassasalar ta'limni bosqichma-bosqich amalga oshirish uchun xizmat qiladilar.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim quyidagi turlarda amalga oshiriladi.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” ning maqsadi ta’lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o’tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to’la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma’naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash milliy tizimini yaratishdan iboratdir. Ushbu maqsadni ro’yobga chiqarish quyidagi vazifalar hal etilishini talab etadi:

ta’lim va kadrlar tayyorlash tizimini jamiyatda amalga oshirilayotgan yangilanish, rivojlangan demokratik huquqiy davlat qurilishi jarayonlariga moslashtirish;

kadrlar tayyorlash tizimi muassasalarini yuqori malakali mutaxassislar bilan ta’minlash, pedagogik faoliyatning nufuzi va ijtimoiy maqomini ko’tarish;

ta’lim oluvchilarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashning va ma’rifiy ishlarning samarali shakllari hamda uslublarini ishlab chiqish va joriy etish;

ta’lim va kadrlar tayyorlash ta’lim muassasalarini attestatsiyadan o’tkazish va akkerditatsiya qilish sifatida baho berishning xolis tizimini joriy etish;

kadrlar tayyorlash sohasida o’zaro manfaatli hamkorlikni rivojlantirish va hokazolar.

Milliy dasturning maqsad va vazifalari bosqichma-bosqich amalga oshirilib boradi. Har bir bosqich muayyan vazifalarni hal etishni nazarda tutadi. Vazifalar quyidagilardan iboratdir:

Birinchi bosqich. (1997-2001) mavjud kadrlar tayyorlash tizimining ijobiy salohiyatini saqlab qolish asosida ushbu tizimni isloh qilish va rivojlantirish

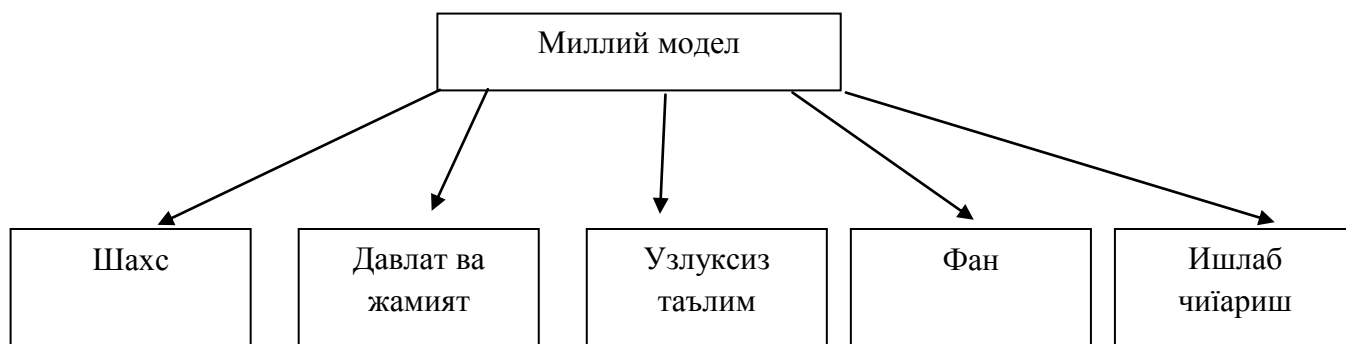
uchun huquqiy, kadrlar jihatidan ilmiy-uslubiy, moliyaviy-moddiy shart-sharoitlar yaratish.

Ikkinchi bosqich. (2001-2005) milliy dasturni to'liq ro'yobga chiqarish. Mehnat bozorining rivojlanishi va real ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni hisobga olgan holda o'ta aniqliklar kiritish.

Uchinchi bosqich. (2005 va undan keyingi yillar) to'plangan tajribani tahlil etish va umumlashtirish asosida, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish istiqbollari muvofiq kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va yanada rivojlantirish.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” ning yaratilishida mazkur jihatlar o'rganildi. Milliy dastur asosini O'zbekistonning taraqqiyotini ta'minlay oladigan, uni jahonning ilo'or mamlakatlari darajasiga ko'tarilishiga hissa qo'shuvchi, dadil mustaqil fikrli, bilimli malakali mutaxassis ayni paytda insoniy ijobiy sifatlarga ega bo'lgan kadrlarni tarbiyalab voyaga yetkazish jarayonini asoslab beradi.

Komil inson va yetuk malakali mutaxassis milliy model mohiyatini to'laqonli ifoda etadi.

Kadrlar tayyorlash milliy modeli faqat ta'lim-tarbiyadan iborat bo'lib qolmay, bir-biriga bog'liq ko'pgina hayotiy bosqichlarni ham o'z ichiga oladi. Milliy model bu shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan va ishlab chiqarishning o'zaro uzviy birligi va hamkorligi, ularning bir-biriga aloqasini aks ettiradi.

Hozirgi davrda o'qituvchilik kasbi va uning jamiyatda tutgan o'rnini

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” g'oyalarini amaliyotga tatbiq etish respublika ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar muvaffaqiyatini ta'minlash ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o'qituvchi-tarbiyachi, ishlab chiqarish ustalarining ma'naviy qiyofasi ham kasbiy mahoratlariga ham bog'liqdir.

Shaxsni tarbiyalash ishi nihoyatda murakkab va qiyin faoliyat jarayoni bo'lib, juda qadimdan ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk kishilari jalb etilgandir. Xususan, qadimgi Gretsiya va Rim tarixidan yaxshi bilamizki, miloddan avvalgi davrlarda ham yosh avlod tarbiyasi o'zining ma'naviy qiyofasi va aqliy qobiliyati bilan jamiyat a'zolari o'rtasida yuksak Hurmat ehtiromga sazovor bo'lgan kishilar, donishmandlar zimmasiga ishonib topshirilgan. Ushbu holat yosh avlod tarbiyasi uning tashkil etilishi mazmuni nafaqat shaxs kamolotini balki jamiyat taraqqiyotini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasida ham o'qituvchi kadrlar ma'naviy qiyofasi, aqliy salohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo'yilmoqda. Chunonchi, bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida (1997 yil 29 avgust) so'zlagan nutqida bildirilgan fikrlarga diqqatini qaratish maqsadga muvofiqdir: “Tarbiyachining o'zi zamonaviy bilim berish, ularning ma'lumotini, malakasini oshirish kabi paysalga solib bo'lmaydigan dolzarb masalaga duch kelmoqdamiz. ... o'qituvchi bolalarimizga zamonaviy bilim bersin deb talab qilamiz, ammo zamonaviy bilim berish uchun, avvalo murabbiyning o'zi ana shunday bilimga ega bo'lishi kerak.

. . . maktablardagi jarayonlarda o'qituvchi Hukmron. U boladan faqat o'zi tushuntirayotgan narsani tushunib olishni talab qiladi. Prinsip ham tayyor: “Mening aytganim aytgan, deganim degan”.

O'qituvchi va o'quvchi munosabatlaridagi majburiy itoatkorlik o'rnini ongli intizom egallashi juda qiyin kechayapti. O'qituvchining bosh vazifasi o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilishdan iboratligini ko'pincha yaxshi tushunamiz, lekin afsuski, amalda, tajribamizda unga rioya qilmaymiz”.

Yuqorida qayd etilgan fikrlardan bugungi kun o'qituvchisi shaxsiga nisbatan qo'yilayotgan talablar mazmuni anglaniladi. Zamonaviy o'qituvchi qanday bo'lishi lozim?

O'qituvchi maxsus pedagogik, psixologik va mutaxassislik ma'lumotiga metodik tayyorgarligiga, shuningdek, yuksak axloqiy fazilatlariga ega shaxs sanaladi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonunning 5-moddasi 3-bandiga muvofiq pedagogik faoliyat bilan shuo'ullanish sud hukmiga asosan man etilgan shaxslarning ta'lim muassasalarida faoliyat olib borishlariga yo'l qo'yilmaydi.

Bizning nazarimizda zamonaviy o'qituvchi qiyofasida quyidagi fazilatlar namoyon bo'la olishi kerak:

1. O'qituvchi jamiyat ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab yetishi hamda bu borada o'quvchilarga to'g'ri, asosli ma'lumotlarni berib borishi lozim.

2. Zamonaviy o'qituvchi ilm-fan, texnika va texnologiya yangiliklari va yutuqlaridan xabardor bo'lishi talab etiladi.

3. O'qituvchi o'z mutaxassisligi bo'yicha chuqur, puxta bilimga ega bo'lishi, o'z ustida tinimsiz ishlashi va izlanishi lozim.

4. O'qituvchi pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini puxta bilishi, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faoliyat tashkil etishi kerak.

5. O'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonida eng samarali shakl, metod va vositalardan unumli foydalana olishi imkoniyatiga ega bo'lmoo'i darkor.

6. O'qituvchi ijodkor, tashabbuskor va tashkilotchilik qobiliyatlariga ega bo'lishi shart.

7. O'qituvchi yuksak darajadagi pedagogik mahoratga, chunonchi, kommunikativlik layoqatiga ega bo'lishi, pedagogik texnika nutq, yuz, qo'l-oyoq va gavda harakatlari (mimika, jest, pantomimika) qonuniyatlarini chuqur o'zlashtirib olishga erishishi lozim.

8. O'qituvchi nutq madaniyatiga ega bo'lishi uning nutqi quyidagi xususiyatlarni o'zida aks ettira olishi kerak.

a) nutqning ravonligi;

b) nutqning aniqligi va mantiqiyligi;

v) nutqning ifodaviyligi;

g) nutqning sofliigi uning turli sheva soʻzlaridan holi boʻlib, faqat adabiy tilda ifoda etilishi: jargon (muayyan kasb yoki soha mutaxassislari xos soʻzlar), vorvarizm (muayyan millat tilida bayon etilayotgan nutqda oʻziga millatlarga xos soʻzlarning oʻrinsiz qoʻllanilishi), vulgarizm (haqorat qilish, soʻkishda qoʻllaniladigan soʻzlar) hamda konselyarizm (oʻrin boʻlmagan vaziyatlarda rasmiy nutqda soʻzlar) soʻzlaridan holi boʻlishi, oʻqituvchi nutqi sodda, ravon va tushunarli boʻlishi kerak;

d) nutqning ravonligi;

j) nutqning boyligi (soʻzlash jarayonida maqsadga muvofiq tarzda hikmatli soʻzlar maqollar hamda koʻchirma gaplardan foydalana olish).

9. Oʻqituvchi kiyinish madaniyatiga (sodda, ozoda, bejirim kiyinish; taʼlim-tarbiya jarayonida oʻqituvchining turli xil diqqatni tez jalb etuvchi bezaklar (oltin, kumush taqinchoqlar) dan foydalanmasligi, fasl, yosh, gavda tuzilishi, yuz qiyofasi, Hatto, soch rangi va turmagiga muvofiq ravishda kiyinishni oʻzlashtirishga erishish) ega boʻlishi lozim.

10. Oʻqituvchi shaxsiy hayotda pok, atrofdagilarga oʻrnak boʻla olishi lozim.

Oʻqituvchi shaxsining mazkur talablarni oʻzida aks ettira olgan qiyofasi uning oʻquvchilar, hamkasblar hamda ota-onalar oʻrtasida obroʻ-eʼtibor qozonishini taʼminlaydi.

Interfaol mashgʻulotlar oʻziga xos tashkiliy tuzilishga ega boʻlib, uni tashkil qilish va olib borish boʻyicha faoliyat turlari alohida ajratilgan va har biri boʻyicha alohida vazifalar belgilangan. Bunda bir mashgʻulot jarayonida mashgʻulotni olib boruvchi bir vaqtda ushbu vazifalarni bajarishi koʻzda tutiladi. Shu bilan birga bir mashgʻulotni ikki yoki uch pedagog yoki yordamchilar birgalikda olib borishi ham qoʻllaniladi. Ular bajaradigan vazifalariga koʻra quyidagicha nomlanadilar:

1. *Moderator* – taʼlim mazmunini yaratuvchi, modullarini ishlab chiquvchi.

2. *Trener* – oʻquvchilarning koʻnikmalarini rivojlantiruvchi mashqlar oʻtkazuvchi maxsus tayyorgarlikdan oʻtgan mutaxassis.

3. *Tyutor* – masofadan oʻqitish dasturlarini yaratuvchisi va bajarilishini taʼminlovchi.

4. *Fasilitator* – darsda koʻmakchi, yoʻnaltiruvchi, jarayonga javob bermaydi, xulosa chiqarmaydi.

5. *Mentor* – ustoz, oʻrgatuvchi (yakka va guruhli tartibda).

6. *Kouch* – ta’lim oluvchilarning to’liq o’zlashtirishlari uchun yordam ko’rsatuvchi repetitor, instruktor, trener. Amaliyot davomida amaliy mashg’ulotni olib boradi, ish jarayonini nazorat qiluvchi, kuzatuvchi. (Kouching-imtihonlarga yoki sport bo’yicha tayyorgarlik ko’rish).

7. *Konsultant* – maslahat beruvchi, tushuntiruvchi, qo’shimcha ma’lumot beruvchi.

8. *Lektor* – nazariy ma’lumotlar bilan tanishtiruvchi.

9. *Ekspert* – kuzatish, tahlil, tekshirish, xulosa, tavsiya, taklif, mulohaza bildirish.

10. *Innovator* – yangiliklarni ta’lim mazmuni va mashg’ulotlar jarayoniga joriy qiluvchi.

11. *Menejer* – tashkiliy–pedagogik va iqtisodiy masalalarni hal etuvchi.

12. *Spekter* – kuzatish, tahlil qilish va xulosalarni bayon qilish.

13. *Assistent* – mashg’ulot uchun tayyorlangan vositalarni amalda qo’llashga tayyorlash, mashg’ulot ishtirokchilariga yordam ko’rsatib turish.

14. *Sekretar* – zarur ma’lumotlarni yozib borish, tegishli hujjatlarni rasmiylashtirish, o’rnatilgan tartibda saqlash.

15. *Texnolog* – pedagogik texnologiya mutaxassisi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosidagi dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishni ta’minlash bilan bog’liq masalalarni hal etib boradi.

16. *Metodist* – ta’lim-tarbiya metodlari bo’yicha mutaxassis. Dasturlarni ishlab chiqishda va amalga oshirish jarayonida metodik masalalarni hal etib boradi.

Pedagogika fan sifatida

Yosh avlodni kelgusi hayotda uni komil inson qilib shakllantirish ruhiy va ma’naviy jarayonlarga bog’liq. Pedagogika fanining asosiy maqsadi bo’lajak tarbiyachi – o’qituvchilarning ongli faoliyatida maqsadli tarzda o’z ustida ishlash, intilish, tinimsiz izlanish, tanlangan vosita va metodlarni qo’llash kabi tarbiyachilik san’atini o’rgatishga qaratiladi. Bu mazmun quyidagilarda o’z ifodasini topadi:

- Kadrlar tayyorlash milliy modelini hayotga joriy qilishdagi bosh muddao komil insonni voyaga yetkazishning bir butun holatdagi muammolarni hal qilish;
- Ta’lim - tarbiya samaradorligini tinmay oshirish va dunyo talablari darajasiga olib chiqish masalalariga ijodiy yondoshish;
- Umuminsoniy qadriyatlar va milliy madaniyatning asoslarini e’tiborga olib, ta’lim-tarbiya mazmunini milliy mafkurani shakllantirib borish imkoniyatini yaratish;
- Pedagogika-tarbiyashunoslik qoidalarini, qonunlarini ilg’or pedagogik tajribalar asosida boyitib borish, yangi metodlarni izlab topish va qo’llashga doir tadbirlar ishlab chiqish;

- Bo'lajak o'qituvchi va tarbiyachilarni kasbiy va ixtisoslik tayyorliklarini talab darajasiga yetkazish masalalariga e'tibor qaratish;

- Uzluksiz ta'lim tizimini yanada rivojlantirish muamolarini hal qilish.

O'zbekiston Respublikasining, "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida ta'lim O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyotida ustuvor soha, deb e'lon qilingan.

Ta'limning, o'qitishning vazifasi fuqarolar, yoshlarning eng asosiy Konstitusiyaviy huquqlaridan biri bo'lgan har bir kishining aqliy-amaliy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, ijodiy qobiliyatlarini namoyon etish, intellektual jihatdan rivojini ta'minlash o'zi xohlagan kasbini tanlash, uni mukammal egallab, shu sohada baxtiyor faoliyat ko'rsatish uchun moddiy-ma'naviy, tarbiyaviy-didaktik shart-sharoit yaratishdan iboratdir. Bu umumiy vazifadan ta'limning har bir bo'o'ini turli va bosqichlarining o'ziga xos vazifalari kelib chiqadi.

Ushbu ma'noda pedagogika fanining vazifalari ham quyidagilardir:

- Sharq va G'arb xalqlari yaratgan, xalq og'zaki ijodiyotiga asoslangan pedagogikasi, mutafakkir, ma'rifatparvar pedagog va olimlarning tarbiyashunoslikka doir ilo'or g'oyalarni o'rganib, tahlil qilib, komil insonni shakllantirishning qonun-qoidalari va zaruriy sifatlarini aniqlash;

- Pedagogika - tarbiyashunoslikdagi ta'lim-tarbiya nazariyasini hozirgi davr xususiy metodikasi bilan uzviylik muammolarini ishlab chiqish va yangi pedagogik texnologiya qonunlariga amal qilish;

- Ta'lim-tarbiya nazariyasidagi qoida, qonun, tamoyil, metod va usullarni maktab amaliy hayoti bilan bog'lab, bo'lajak o'qituvchilarga o'rgatish;

- Xalq ta'limini boshqarish va unga rahbarlik masalalarini chuqur o'rganib, bo'lajak o'qituvchilarni qanday tayyorlash muammolarini hal qilish.

Darhaqiqat, rus pedagogi K.D.Ushinskiy ta'kidlaganidek, pedagogika fanining eng muhim vazifasi shaxs rivojlanishini har jihatdan o'rganishdir va o'qituvchining ishda muvaffaqiyat qozonish sharti o'z o'quvchilarining xislat va xususiyatlarini bilishdir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, inson kamoloti uning yashash davridagi faoliyatiga bog'langan holda rivojlanadi. Bola juda yoshligidan boshlab kattalar yordamida tashqi muhit bilan turli xil aloqada bo'ladi va sekin-astalik bilan bu faoliyat ularning shaxsiy xususiyatlariga ta'sir etib shaxs sifatida shakllanib boradi.

Umuman, pedagogik jihatdan to'g'ri va maqsadga muvofiq qilib uyushtirilgan har qanday faoliyat bola shaxsining aqliy, axloqiy estetik, jismoniy

va irodaviy rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadi. Rahbarlik qilinmagan faoliyat esa bir yoqlama yoki salbiy rivojlanishi mumkin.

Shunday qilib, inson taraqqiyotining ilmiy konsepsiyasi inson kamolotiga ta'sir etadigan omillarni tahlil etib, inson kamoloti va uni shaxsini shakllantirishni yagona bir butun narsa ekanligini ta'kidlaydi.

Pedagogikaning fan sifatida shakllanib borishi ijtimoiy-iqtisodiy zaruriyat bo'lib, u turli fanlar bilan qadim-qadim zamonlardan boshlab bog'liqlikda rivojlanib kelgan. Alloh, yeru osmonni, butun borliqni inson tufayli yaratib, unga aql gavharini, tafakkur qilish qobiliyatini berdi va yer yuziga xalifa etib yubordi. O'zining mavjudligi har bir ishga qodirligini, ilmda tengsizligini, mehru muruvvatda beqiyosligini bildirdi. Islomda ilm berishda bir-biriga bog'liq bo'lgan din va dunyo haqida tushuncha mavjud, ular alohida tushuncha emasligi isbotlangan. Dunyoviy deb ataladigan ilmlarning barchasi Qur'oni Karim ta'limoti bilan bog'liq va uyo'undir. Chunki islomiy hidoyatning butun insoniyatga qarata aytilgan ilk xitobi "o'qi" so'zi edi. YA'ni, ilk bor nozil bo'lgan "Alaq" surasida "Yaratgan zot bo'lmish Robbingiz nomi bilan o'qing! U insonni lahta qondin yaratdi. O'qing!" Demak, Qur'on insoniyatni ma'rifatga, ilmga chorlab, o'rganmoq uchun o'qishni amr etmoqda. Shuni ta'kidlamoq kerakki, pedagogika fanining metodologik asosi diniy va dunyoviy fanlar tarkibida rivojlanib kelgan. Qur'onda "Ilm" so'zi turli xillarda **765** marta takrorlanadi. G'arb faylasuf olimlari ham islom falsafasiga suyangan holda ijod etganlar.

Islom ta'limoti barcha fanlarning asosiy negizidir. Fransuz faylasufi Jak Konderse "Tafakkur taraqqiyotining tarixiy manzarasi chizgilari" nomli asarida "O'rta asrlar musulmon olamida to'plangan ilmiy bilimlar G'arbda Uyg'onish davrini tayyorlashga xizmat qilmaganida insoniyat besamar yo'qolib ketar edi", deb yozganligi so'zimiz dalilidir.

Qadimgi Yunonistonda Suqrot, Aristotel, Platonlar g'oyaga asoslangan o'zlarining inson kamoloti va tarbiya masalalarining falsafiy negizini yaratgan. Aristotel "Iskandarga qilgan nasihati" da insonni eng yuksak fazilati taqvodorlik, iymonli, ilmi bo'lishligini alohida ta'kidlagan edi, ya'ni:

"Taqvodorlik iymon vositasida kamol topadi. Iymon esa fikru andisha soyasida hosil bo'ladi", degan edi.

Mashhur fizik Enshteyn shunday degan:

"Allohgga bo'lgan iymon ilmiy izlanishlarning eng ulkan samarasidir".

Forobiy o'z davrining buyuk olimi sifatida ko'pgina fanlarga oid asarlar yozish bilan birga Sharqda qadim yunon falsafasi, qadimiy dunyoning eng mashhur olimi Aristotelning asarlarini o'rganish ularga sharhlar yozish g'oyalarini targ'ib etadi va faylasuf g'oyasini yanada rivojlantirishga ulkan hissa qo'shadi, butun Sharqda "Ikkinchi muallim" unvoniga sazovor bo'ldi. U yunon olimlari Platon, Galen, Yevklid, Parafiy, Suqrot kabi olimlar risolalariga sharhlar yozdi.

Forobiyning fikricha, mavjudotning eng buyuk va eng yetuk mahsuli-bu odamdir. Inson o'zining ongi, aqli, sezish qobiliyatiga egadir. Inson o'z aqli yordamida o'zini o'rab olgan mavjudotning mohiyatini tushunadi.

Forobiyning pedagogik ta'limotlari o'z davri uchun ayniqsa, katta ahamiyatga ega bo'lib, insonparvarlik g'oyalari bilan suo'rilgan.

Forobiy insonparvarligi uning ta'lim-tarbiya, inson shaxsiyatini kamol toptirishning yo'l-yo'riqlari, ilm-ma'rifatiga erishuvning usullari, ijtimoiy muammolarni yechish masalalari asosida yotadi. Bu esa bugungi pedagogikaning metodologik asoslarini yaratishda o'z o'rnini bor.

Xalq og'zaki va yozma ijodiyoti, xalq yodgorlik obidalari taraqqiyot jarayonida paydo bo'lgan, rivojlangan qadriyat darajasiga ko'tarilgan an'analar, urf-odatlar, rasm-rusmlar, amaliy faoliyatda katta ahamiyat kasb etadi.

Pedagogika fani metodologiyasining yaratilishida qomusiy mutafakkirlar va mashhur pedagoglarning o'rnini diqqatga sazovordir. Al-Xorazmiy, Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Rudakiy, Firdavsiy, Alisher Navoiy, Voiz Koshifiy, chex olimi Yan Amos Komenskiy, shveysariyalik pedagog Iogann Genrix Pestalotssi, nemis pedagogi Adolf Disterverg, rus pedagogi K.D.Ushinskiy kabilar o'z ijodiyotlarida pedagogikaning metodologik asosini yaratdilar. Pedagogika fanining mazmuni, maqsadi, vazifalari, tamoyil, uslub va vositalari, umuman xar bir inson uchun zarur bo'lgan tarbiyaviy ta'sirlar yangicha asosga ega bo'lishi kerak.

Avvalo, pedagogika fanining metodologik asosi, tadqiqot metodlari, maqsad va vazifalari, yangi yo'nalishlari, ta'lim va tarbiya mazmuni, shakl va metodlari hamda boshqa qator muammolar yangicha yondashuv milliy istiqlol g'oyalari va milliy mafkura asosida yaratilishi muhim. Shuningdek, Prezidentimiz I.A.Karimov o'z risola, nutq va suhbatlarida ilgari surgan fikrlar, g'oyalar, ana shu fikr va qarashlar asosida yaratilgan "Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar" pedagogika fanining metodologik asosi sanaladi.

Shu bilan birga pedagogika fanining ham o'z ildizlari, sarchashmalari mavjud. Ma'lumki, ta'lim-tarbiya tarixiga nazar tashlar ekanmiz moziyda ham eng muhim, bosh masala inson, uni barkamol etib tarbiyalash bo'lganligining guvohi bo'lamiz. Eng qadimgi manbalardan boshlab, keyinchalik paydo bo'lgan ta'limiy-axloqiy asarlarda ham nazariy, ham amaliy masalalar tahlil etilganki, uning asosida inson shaxsini ma'naviy-axloqiy shakllantirish muammosi markaziy muammo bo'lgan. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asaridan boshlab, Kaykovusning "Qobusnoma", Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-Haqoyiq", Sa'diyning "Guliston", Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub", Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yohud axloq" va boshqa juda ko'p didaktik asarlarning har birini bir pedagogik darslik desak yangilishmagan bo'lamiz. Biz ana shu asarlarga tayangan holda tadqiqot ishlarini olib borgan taqdirdagina pedagogikaning ilmiy asoslarini boyitgan bo'lamiz.

Prezidentimiz I.A.Karimov bu borada shunday degan edi:

"O'zbekistonni yangilash va rivojlantirishning yo'li o'z to'rta asosiy negizga asoslanadi. Bu negizlar:

- umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik;
- xalqimizning ma'naviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish;
- insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilishi;
- vatanparvarlik"

O'zbekistonda mustaqillikni saqlab qolish va uni mustahkamlashda pedagogika fani va uning metodologik asoslariga bevosita bog'langan holda har bir pedagog masalaga ijodiy, rivojlanuvchi nuqtai nazaridan yondashishi zarurdir. Ana shunda mazmunan yangilanayotgan zamon talablari asosida shakllanayotgan pedagogika - inson ruhiyatiga ta'sir etuvchi zamonaviy metodlar asos bo'lgandagina haqiqiy, milliy va zamonaviy tarbiyashunoslik faniga aylanishi muqarrar.

Metod (lotincha-metodas-yo'l so'zidan) tadqiqot yo'li, nazariya, ta'limot deb tarjima qilinadi. Ilmiy tushuncha sifatida "metod" so'zi keng ma'noda muayyan maqsadga erishish yo'lini, tor ma'noda tabiat va ijtimoiy hayot hodisalari va qonuniyatlarini bilish maqsadida qandaydir vazifani hal etish usulini bildiradi.

Obektiv dunyoni bilish, nazariyada nimani o'rganish kerak, kimni va qanday tarbiyalash lozim degan masalalar mavjud bo'lib, ular o'zaro uzviy bog'liqdir.

Pedagogika fani o'z mazmun mohiyatini boyitishda, yangilashda mavjud pedagogik hodisa va jarayonlarni uning maqsadi va vazifalariga muvofiq keladigan usullari bilan o'rganiladi.

Usul va metod tushunchalari o'zaro bog'liqdir, chunki ularning har biri metod sifatida ham, usul sifatida ham namoyon bo'ladi.

Pedagogika fani o'z mazmun mohiyatini boyitishda, yangilashda mavjud pedagogik hodisa va jarayonlarni uning maqsadi va vazifalariga muvofiq keladigan usullar bilan o'rganadi.

Umuman, pedagogika amaliyotida o'qitish usullari va metodlarining juda katta boyligi to'plangan. Ularni tanlashda turli sharoitlar, o'qitilayotgan fanning xarakteri, bolalarning yosh xususiyatlari, oldingi tayyorgarlik darajasi va hokazolar hisobga olinadi.

Ushbu ilmning ilmiy tadqiqot usullari deganda yosh avlodni tarbiyalash, bilimni qilish va o'qitishning real jarayonlariga xos bo'lgan ichki yo'llari, uslublari va vositalari majmui tushuniladi. Pedagogika fanining ilmiy tadqiqot usullarini qanchalik to'g'ri tanlasa, ta'lim-tarbiya mazmunini yangilash va takomillashtirish shu darajada yuksaladi. Ammo shuni ta'kidlash lozimki, ilmiy tadqiqot metodlari tizimi hali hozirgacha fanda to'la yaratilgan, hal etilgan emas.

Mavjud metodlar (usullar) asosan quyidagilardir;

1. Adabiyotlarni o'rganish metodi;
2. Kuzatish metodi;
3. Suhbat metodi;
4. Bolalarni ijodini o'rganish usuli;
5. Maktab xujjatlarini tahlil qilish metodi;
6. Eksperiment, tajriba-sinov usuli;
7. Test sinovlar metodi;
8. Statistika ma'lumotlarni tahlil qilish usuli;
9. Matematika va kibernetik usullari.
10. Sotsiologik tadqiqot metodi.

Ta'lim va tarbiya nazariyasi

Ta'lim jarayonining ilmiy, nazariy uslubiy va amaliy asoslarini, ya'ni ta'lim, bilim berish, o'qitish nazariyasi bilan pedagogikaning mustaqil bo'limi – didaktika shuo'ullanadi.

“Didaktika” grekcha so'z bo'lib, “o'qitish”, “o'rgatuvchi” degan ma'nolarni anglatadi. “Didaktika” so'zining ma'naviy tarjimasi “Ta'lim nazariyasi” demakdir. Ta'lim nazariyasi ta'lim jarayoni tushunchasi va mohiyatini, ta'lim tamoyillarini, ta'lim mazmunini, ta'lim metodlari, shakllari va vositalari mazmunini aks ettiradi. Ta'lim nazariyasining asosiy mohiyati ta'limni tashkil etishdan iboratdir. Ta'limni tashkil etishdan asosiy maqsad yosh avlodni ilmiy bilimlar, ko'nikma va malakalar tizimi bilan qurollantirishdan iborat.

Ta'lim-inson bilish faoliyatining eng murakkab turlaridan biri bo'lib, individual psixik rivojlanishni va bilimlarni o'zlashtirishni ancha tezlashtiradi. O'qituvchi ta'lim jarayonida faqat bilim berish bilan chegaralanmaydi, balki, bu jarayonda o'quvchi, talabaga ta'sir ko'rsatadi, bu esa ularni bilim olishlarini yanada faollashtiradi, natijada o'quvchi ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Ta'lim jarayonida o'quvchilar ongiga singdirilayotgan nazariy bilimlar amaliy faoliyat yordamida yanada mustahkamlanadi. Inson tevarak-atrofdagi voqealik, narsa va hodisalarning mohiyatini amaliy hayotda ularga to'qnash kelish yo'li bilan bilib oladi, ularni o'zlashtiradi. Inson amaliy faoliyat tufayligina ijtimoiy, ishlab chiqarish faoliyati jarayoni tashkil etuvchi munosabatlar, shuningdek, tabiat hodisalari sirini o'zlashtirib oladi.

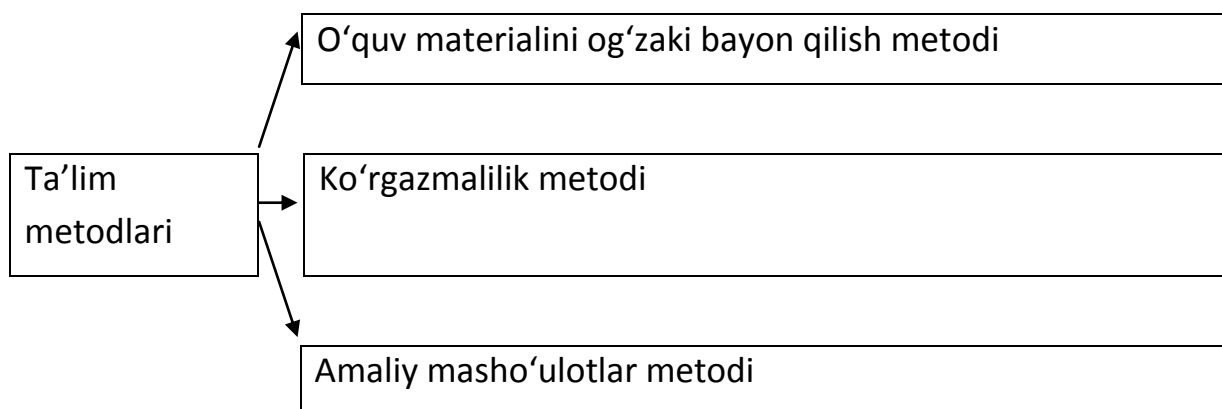
Ta'limning quyidagi qonuniyatlari mavjud: tarbiyalovchi tarbiya qonuni; har qanday ta'lim faqat o'qitayotgan, o'qiyotgan va o'rganayotgan obektning ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan o'zaro ta'siri yordamida amalga oshiriladi; ta'lim faqatgina o'qituvchining faoliyatiga va o'y-fikrlariga muvofiq ravishda o'quvchilarning faol faoliyatlari davomida yuz beradi; o'quv jarayoni o'qituvchi hamda o'quvchining maqsadlari muvofiq kelgan holda yuz beradi; alohida bir shaxsni u yoki bu faoliyatni o'rganishga yo'llash uni ushbu faoliyatga jalb etish orqali erishiladi; ta'limning maqsadi, bilim olishning mazmuni va ta'lim metodlari orasida doimiy bog'liqlik mavjud bo'ladi; ta'limning maqsadi ta'lim mazmunini va metodini belgilab beradi.

Ta'lim jarayoni bilan ijtimoiy tizimlar va shart-sharoitlar orasidagi qonuniy aloqalarni o'rganish imkonini beradigan tizimli-tarkibiy tuzilishi biz ta'lim qonuniyatlarini o'rganish uchun yetakchi metodologik manba, asos deb

hisoblaymiz. Keyin esa ta'lim tarkibiga kiradigan o'qitish va o'rganish jarayonlari orasidagi aloqalari, eng oxirida esa o'quv jarayonining vazifalari, mazmuni. Metodlari, shakllari kabi ayrim tarkibiy qismlar orasidagi aloqalarni qarab chiqish lozim.

Metodlar bir qancha asosiy guruhlardan iborat bo'lib, ularning har biri o'z navbatida kichik guruhlar va ularga kiruvchi alohida metodlarga bo'linadi. O'quv bilish faoliyatini tashkil qilish va amalga oshirish jarayonini o'zi uzatish, qabul qilish, anglash, o'quv axborotlarini esda saqlashni hamda olinadigan bilim va ko'nikmalarni amaliyotda qo'llay olishni nazarda tutishni hisobga olsak, birinchi guruh metodlariga so'z orqali uzatish va axborotni (informatsiyani) eshitish orqali qabul qilish metodlari og'zaki metodlar, hikoya, ma'ruza, suhbat va boshqalar; o'quv axborotini ko'rgazmali uzatish va ko'rish orqali qabul qilish metodlari ko'rgazmali metodlar; tasviriyl, namoyish qilish va boshqalar; o'quv axborotini amaliyl mehnat harakatlari orqali berish (amaliyl metodlar, mashqlar, laboratoriya tajribalari, mehnat harakatlari va boshqalar) kiradi.

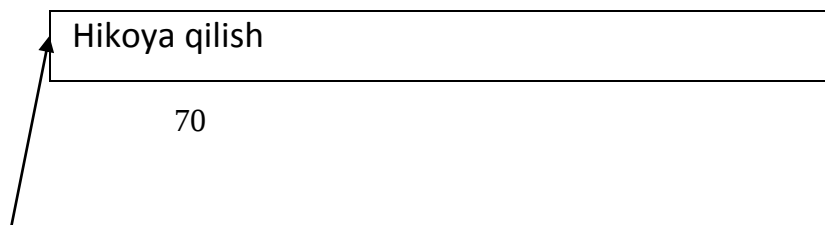
Yuqorida bayon qilingan fikrlardan kelib chiqqan holda amaliyotda keng qo'llanayotgan *metodlarni* asosan quyidagi uch guruhga ajratish mumkin.

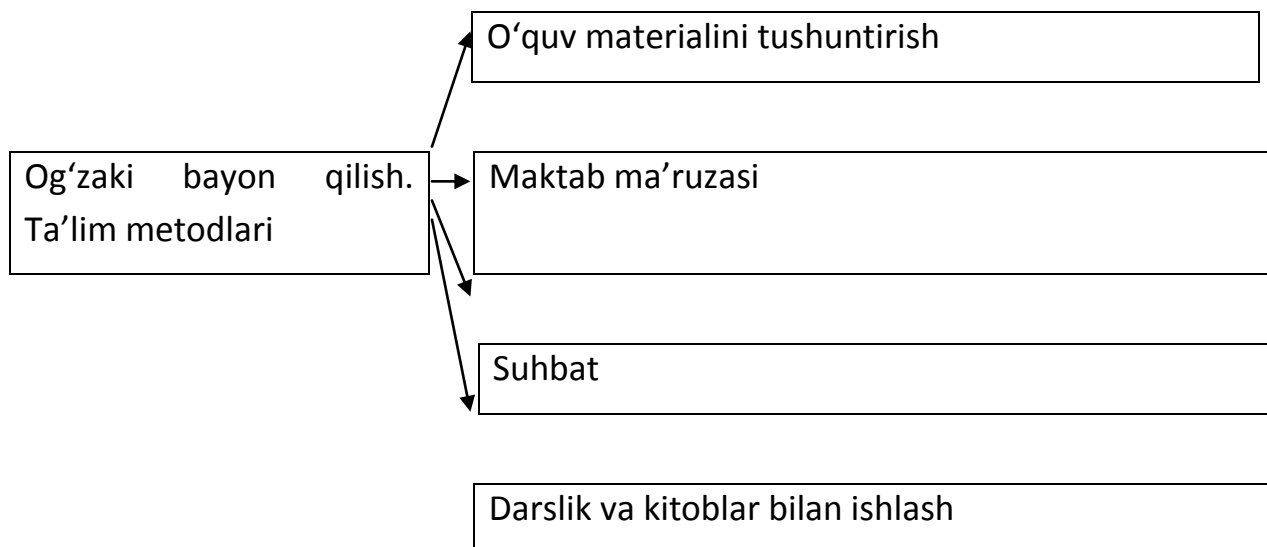

O'quv materialini og'zaki bayon qilish metodi maktab ta'lim mazmunda eng ko'p qo'llaniladigan metodlardan biri bo'lib, mazkur metodga barcha o'quv predmetlari bo'yicha barcha sinflarda murojaat qilish mumkin.

Ushbu metod bayon qilinayotgan ma'lumotlarning to'g'ridan-to'g'ri o'qituvchining jonli nutqi orqali idrok qilinishi bilan tavsiflanadi va ana shu xususiyatiga ko'ra ta'limning boshqa metodlaridan farq qiladi.

O'quv materialini og'zaki bayon qilish metodi quyidagi 5 turda qo'llaniladi.

Tarbiyaning maqsadi ijtimoiy jamiyat taraqqiyoti, uning rivojlanishi, yo'nalishi, ijtimoiy munosabatlar mazmunidan kelib chiqib belgilanadi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida tashkil etilayotgan tarbiyaning asosiy maqsadi komil shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazishdan iboratdir.

Chunki, kadrlar tayyorlash milliy modelimizning bosh muddaosi komil inson va yetuk malakali mutaxassis tayyorlashdan iborat bo'lib, u O'zbekistonning xalqaro andozalardagi zamonaviy taraqqiyotini ta'minlay oladigan dadil, mustaqil fikr yuritadigan, tafakkurli, malakali, bilimli mutaxassis, ayni paytda ichki insoniy sifatlari barq urib kamolotga yetgan kadrlarni tayyorlashni ko'zlaydi. Mazkur maqsadni amalga oshiruvchi asosiy omillardan biri tarbiya jarayonidir.

Tarbiya jarayonining natijasi barkamol shaxsni shakllantirishdir. Bu jarayon ikki tomonlama bo'lib, uyushtirish va rahbarlikni, shuningdek, o'quvchi shaxsining o'zi tomonidan faollik ko'rsatishini taqozo etadi. Bu jarayonda pedagog yetakchi vazifani bajaradi. Chunki u ijtimoiy tarbiyaning umumiy maqsadlari, mohiyatini tushunadi, maqsad yo'lida amalga oshiriladigan vazifalar tizimidan yaxshi xabardor, tarbiya shakllari, metodlari va vositalarini asosli, ilmiy tarzda tanlab oladi va tarbiya jarayoniga tatbiq etadi.

Tarbiya jarayonining mohiyatini tarbiyaga har tomonlama yondoshish bilan muvaffaqiyatli tarzda ilmiy tahlil qilish mumkin.

Shaxsning ko'pdan-ko'p xislatlari bir-biridan ajratilgan emas, balki o'zaro mustahkam bog'langan. Tarbiya jarayonida bolaning shaxsiyati ayrim-ayrim emas, balki yaxlit ravishda rivojlanadi.

Tarbiya jarayoni ko'p qirrali jarayon bo'lib, unda tarbiya mohiyatini yoritishga xizmat qiluvchi ichki va tashqi (subektiv va obektiv) omillar o'rtasida ko'zga tashlanadi. Subektiv omillar shaxsning ichki ehtiyojlari, qiziqishlari, hayotiy munosabatlarini anglatishga yordam bersa, obektiv omillar shaxsning hayot kechirishi, shakllanishi, hayotiy muammolarni ijobiy hal etishi uchun sharoit yaratadi. Tarbiya faoliyatining mazmuni, yo'nalishi va shakli obektiv sharoitlar bilan qanchalik mutanosib kelsa, shaxsni shakllantirish borasida shunchalik muvaffaqiyatga erishiladi. Tarbiya jarayonining tashkil etilishi va boshqarilishida nafaqat o'qituvchi faoliyati, balki o'quvchining yosh va psixologik xususiyatlari, o'y-fikrlari, hayotiy qarashlari ham muhim o'rin tutadi.

Tarbiya jarayonining yana bir xususiyati uning uzoq muddat davom etishidir. Tarbiya natijalari tez sur'atda yaqqol ko'zga tashlanmaydi. O'zida insoniy sifatlarini namoyon eta olgan shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazishda uzoq muddatli davr talab etiladi. Shaxsni muayyan vaqtning o'zida turli-tuman qarashlari mavjud sharoitda harakat qilishi tarbiya jarayonini murakkablashtiradi. Maktab tarbiyasi shaxs ongini, dunyoqarashini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Chunki yoshlik yillarida insonda odob tizimi yuqori darajada ta'sirchan hamda beqaror bo'ladi. Shu bois tarbiya muvaffaqiyati ayni o'quvchilik yillarida shaxsga to'g'ri tarbiya berish lozimligini talab etadi. Tarbiya jarayonining yana bir xususiyati uning uzluksizligi sanaladi. Tarbiya jarayoni bu, o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi uzluksiz, tizimli harakatlari jarayonidir. O'quvchilarda ijobiy sifatlarini qaror toptirishda yagona maqsad sari yo'naltirilgan, bir-birini to'ldiruvchi, boyitib boruvchi, takomillashtiruvchi g'oyalar alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois oila, ta'lim muassasalari, jamoatchilik hamkorligida tashkil etilayotgan tarbiyaviy tadbirlarning uzluksiz o'tkazilishiga erishish maqsadga muvofiqdir.

Tarbiya jarayonining qonuniyatlari bilan birga bola tarbiyasining ham o'ziga xos bir qator muhim qoidalari ham bo'lib ular quyidagilar:

tarbiyaning aniq bir maqsadga qaratilganligi;

tarbiyaning hayotiy faoliyat bilan bog'liq hodisa, deb bilish;

shaxsni jamoada tarbiyalashga oid o'rni;

tarbiyalanuvchi shaxsiga nisbatan talabchan bo'lish va uning shaxsini hurmat qilish;

tarbiyalanuvchi (o'quvchi) ning tarbiya jarayonida yoshi va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish;

tarbiyaviy ishlarning izchilligi va muntazam olib borilishiga e'tibor.

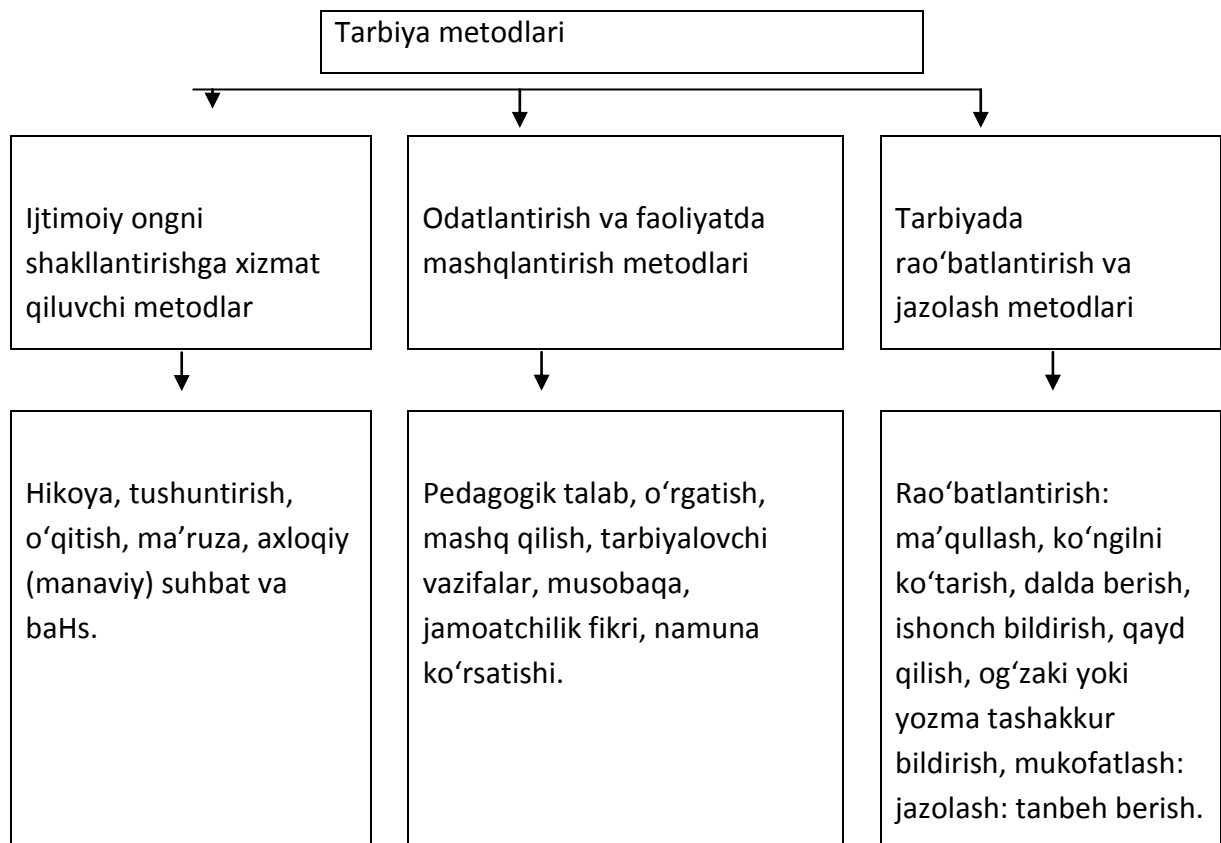
Tarbiya jarayonining muvaffaqiyati uni tashkil etishda qanday tamoyillarga ko'ra ish ko'rilayotganligiga ham bog'liq.

Tarbiya tamoyillari tarbiya jarayoni qonuniyatlarini aks ettiradi. Tarbiyaviy jarayonda ilo'or tamoyillarga amal qilinishi tarbiya samarasini ta'minlaydi. Tarbiya tamoyillari quyidagilardan iborat:

- Tarbiyaning maqsadga yo'naltirilganligi va g'oyaviyligi;
- Tarbiyada demokratik va insonparvarlik g'oyalarining ustunligi;
- Tarbiyada milliy, umumbashariy qadriyatlarning ustunligi;
- Tarbiyada izchillik va tizimlilik;
- Tarbiyani ijtimoiy hayot bilan qo'shib olib borish;
- Tarbiyani mehnat bilan bog'lash;
- Tarbiyalanuvchi shaxsini hurmat qilish;
- Tarbiyada o'quvchining yosh va alohida xususiyatlarini hisobga olish;
- Jamoa va jamoa yordamida tarbiyalash;
- Tarbiyada o'quvchi xulqidagi ijobiy sifatlarga tayanib, salbiy tomonlarni yo'qotish;

Tarbiya metodlari bu o'qituvchi (tarbiyachi) va jamoa tomonidan g'oyaviy va ma'naviy e'tiqodlarini, ma'naviy his-tuyo'u va odatlarni tarkib toptirish maqsadida qo'llaniladigan shaxsga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish yo'llari demakdir. Tarbiya metodlari o'quvchi (tarbiyalanuvchilar) ning o'z shaxsni takomillashtirish borasidagi harakatni ham tashkil etishni nazarda tutadi. Shu bois hozirgi zamon pedagogikasida tarbiya metodlari o'qituvchi va o'quvchilarning tarbiyaviy vazifalarini hal qilishga qaratilgan o'zaro bog'langan, birgalikdagi faoliyati sifatida qarab chiqiladi.

O'quvchilar u yoki bu tarbiyaviy ta'sirga turlicha munosabatda bo'ladilar. Bu ularning alohida xususiyatlariga, tarbiyalanganlik darajasiga, tarbiya metodlarining qay darajada o'rinli va samarali tanlanganiga hamda mohirona qo'llanganiga bog'liq. Tarbiya metodlarini to'g'ri tanlash tarbiya vazifalarini ijobiy hal qilishda, o'quvchilarning o'z-o'zini tarbiyalash faolligini oshirishga yordam beradi. Tarbiyaviy natijalarga erishishni istagan har bir o'qituvchi (tarbiyachi) tarbiya metodlari va ularning mohiyatini puxta o'zlashtirib olishi maqsadga muvofiqdir.

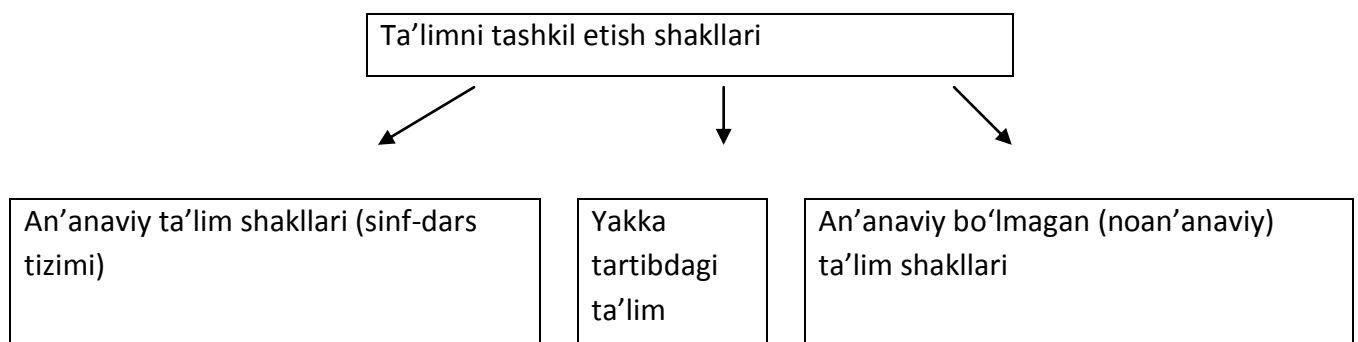

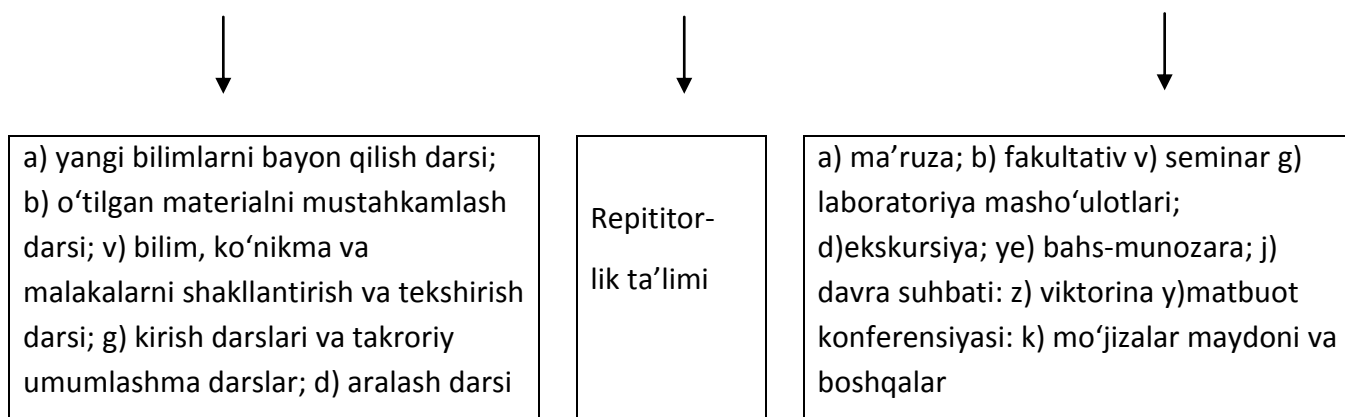
Ta'lim shakllari

Ta'lim muassasalari oldida turgan vazifalarning ijobiy hal etilishi masho'ulot (ta'lim jarayoni) mazmuni, ta'lim shakli metodlari hamda vositalari o'quvchilarni ma'naviy jihatdan tarbiyalash, ularda chuqur bilim va dunyoqarashni hosil qilish ishiga xizmat qiladi.

Ta'lim shakli o'qituvchi va o'quvchining belgilangan tartibda, muayyan maqsadga muvofiq ma'lum rejimda tashkil etiladigan faoliyatlarning tashqi ifodasidir.

Qadim zamonlardanoq jamiyatning yetuk kishilari o'qitish ishini tashkil qilishning ijtimoiy taraqqiyot ehtiyojlariga javob beradigan shakllarini topishga uringanlar. Hozirgi vaqtda respublika ta'lim muassasalarida o'qitishning quyidagi shakllaridan foydalanilmoqda.

An'anaviy ta'lim o'zida XVI asrning oxiri va XVII asrning boshlarida yashab ijod etgan buyuk chex pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592-1670 y) tomonidan asoslangan sinf-dars tizimi mohiyatini aks ettiradi. Mazkur tizim mohiyati quyidagilardan iborat:

a) o'quvchilar yoshlari va tayyorgarlik darajalariga ko'ra sinflar tarzida guruhlanadilar va umumiy ishini bajaradilar:

b) o'quv predmetining mazmuni bir qator baravar va izchil joylashtirilgan qismlarga ajratilib, ular birin-ketin ma'lum jadval bo'yicha keladilar.

Sinf-dars tizimi asosini tashkil etuvchi sinf yoshi va bilimi jihatidan bir xil bo'lgan muayyan o'quvchilar guruhini, dars esa bevosita o'qituvchining rahbarligi hamda nazorati ostida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonini anglatuvchi tushunchalardir.

Dars o'quv ishlarining asosiy tashkiliy shakli hisoblanadi. Sinf-dars tizimi quyidagi mazmunga egadir:

Har qaysi sinf yoshi va bilim darajasiga ko'ra bir xil bo'lgan o'quvchilarning doimiy guruhiga ega bo'ladi;

Dars jarayoni asosan 45 daqiqa davom etib, qat'iy jadval asosida olib boriladi;

Dars o'qituvchi va o'quvchilarning faoliyat birligida asoslangan bo'lib, bevosita o'qituvchi rahbarligida jamoa, guruhi va yakka tartibda olib boriladi;

Dars mashg'uloti o'tilayotgan va o'zlashtirilayotgan materialning mazmuniga qarab turli xil metodlar yordamida olib boriladi hamda umumiy ta'lim tizimining bir qismi sifatida, albatta, tugallangan bilim beradi va navbatdagi bilimlarni o'zlashtirish uchun zamin yaratishga xizmat qiladi.

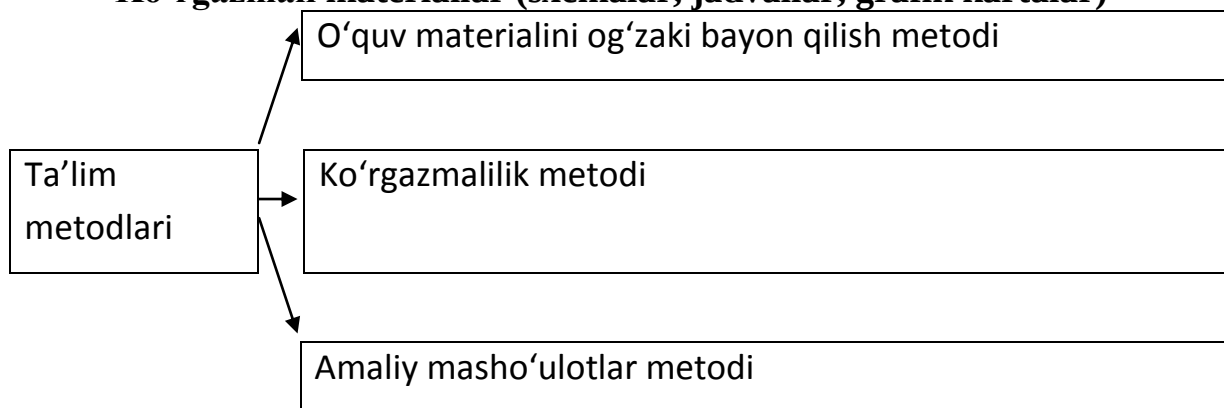
1. Yangi bilimlarni bayon qilish darsi.

2. O'tilgan materialni mustahkamlash darsi.
3. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish darsi.
4. Takroriy-umumlashtiruvchi dars.
5. Aralash dars.

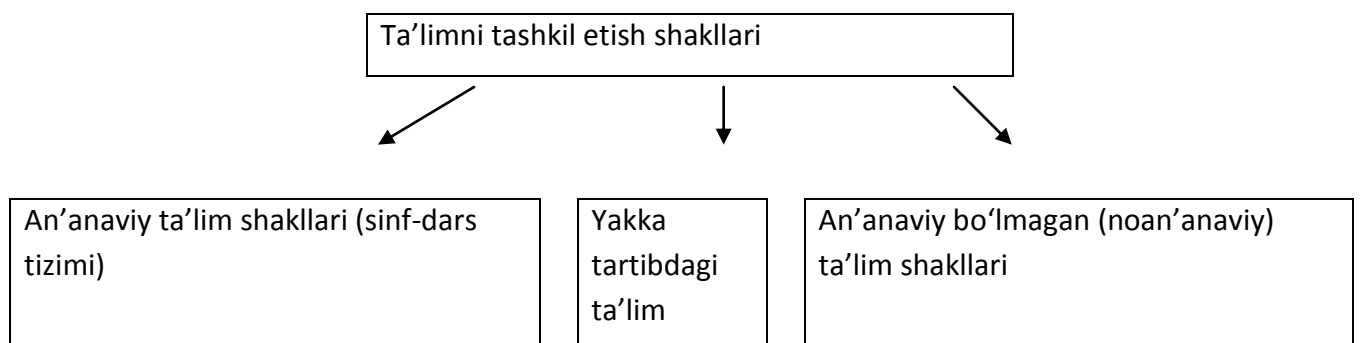
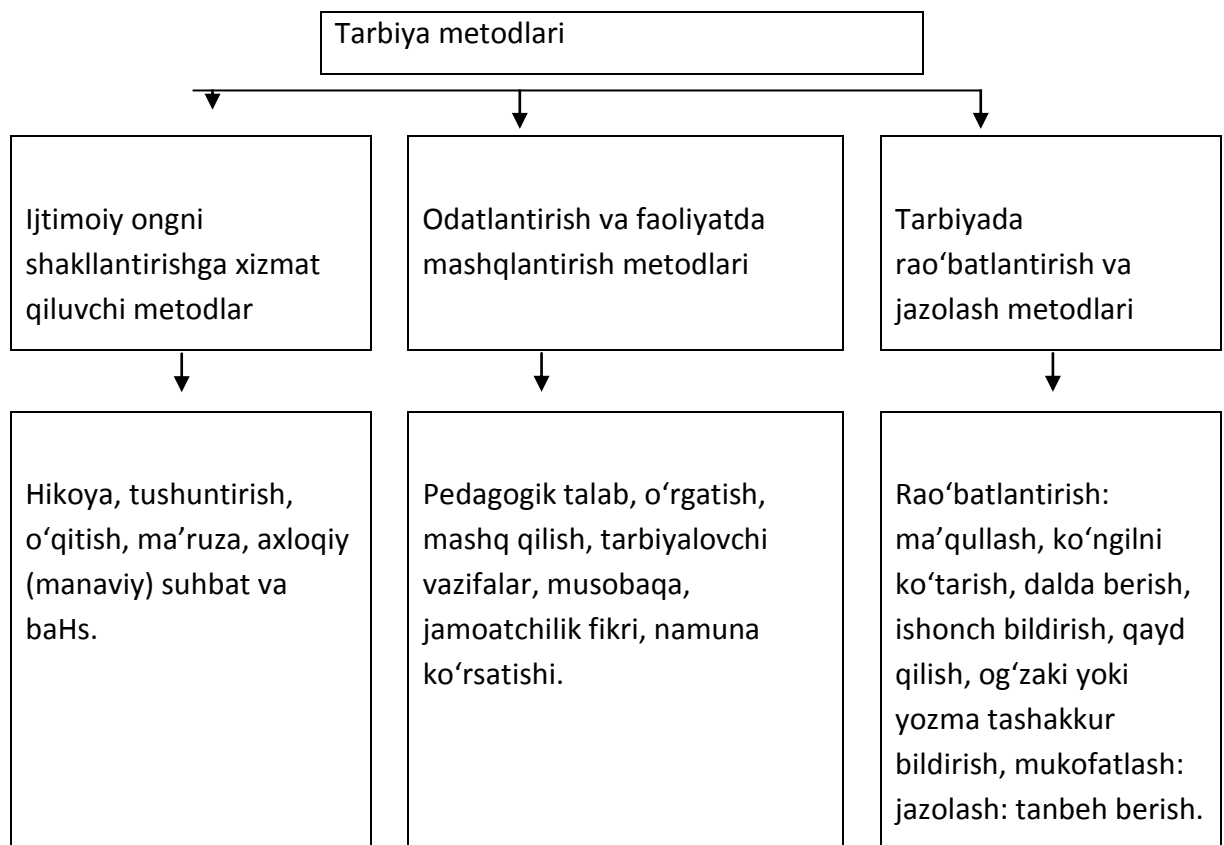
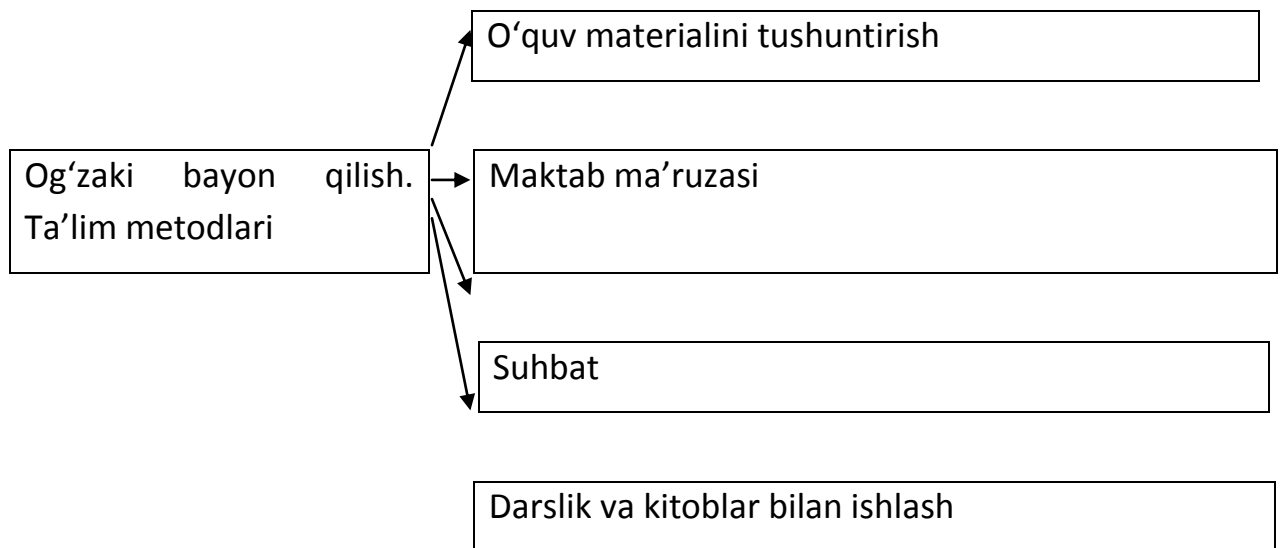
Mavzuni mustahkamlash va o'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi davlat siyosati mazmuni va uni aks ettiruvchi hujjatlardan misollar keltiring.
2. Hozirgi davrda o'qituvchilik kasbi va uning jamiyatda tutgan o'rnini nimada deb hisoblaysiz?
3. Pedagogika fan sifatida nimani o'rganadi?
4. Ta'lim va tarbiya nazariyasi deganda nimani tushunasiz?
5. Ta'lim shakllariga misollar keltiring.

Ko'rgazmali materiallar (sxemalar, jadvallar, grafik kartalar)

Hikoya qilish

a) yangi bilimlarni bayon qilish darsi; b) o'tilgan materialni mustahkamlash darsi; v) bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish va tekshirish darsi; g) kirish darslari va takroriy umumlashma darslar; d) aralash darsi	Repititor-lik ta'limi	a) ma'ruza; b) fakultativ v) seminar g) laboratoriya masho'ulotlari; d)ekskursiya; ye) bahs-munozara; j) davra suhbat; z) viktorina y)matbuot konferensiyasi; k) mo'jizalar maydoni va boshqalar
--	------------------------------	---

Adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. –Toshkent: Ma'naviyat, 2008. -176 b.
2. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida / Karimov I.A. – Toshkent: O'zbekiston, 2011. – 440 b.
3. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Pedagogika nazariyasi. 1-qism / Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. M.X.Toxtaxodjayevaning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: Moliya, 2007.
4. Pedagogika / To'xtaxodjaeva M.X.va boshqalar. - Toshkent: O'zbekiston, 2010.
5. Pedagogika (Pedagogika nazariyasi va tarixi) Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. J. Hasanboyev va b. – Toshkent: Noshir, 2011. – 456 b.
6. Mavlonova R va boshqalar. Pedagogika. - Toshkent: O'qituvchi, 2001.
7. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. - Toshkent: O'qituvchi, 2005.
8. Ibragimova X., Abdullaeva Sh. Pedagogika nazariyasi. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
13. Zununnov A.va boshqalar. Pedagogika tarixi. - Toshkent: Sharq, 2000.
14. Azizxodjayeva N. Pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Sharq, 2006.

Glossariy

davlat va jamiyat, dars, dars-auksion, darslik, ma'ruza

2-MAVZU: ENG QADIMGI DAVRLARDAN VII ASRGACHA TA'LIM-TARBIYA VA PEDAGOGIK FIKRLAR

REJA:

1. Ta'lim-tarbiya va pedagogika tarixini davrlashtirish muammolari.
2. Qadimgi davrlardan VII asrgacha ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlarning rivojlanishi.
3. Qadimgi davlatlar – So'g'diyona, Baqtriya, Xorazmda ta'lim-tarbiyaning rivojlanishi va pedagogik fikrlarning shakllanishi.
4. QADIMGI SO'G'D, XORAZM, UYG'UR VA TURKIY-RUN YOZUVLARINING TA'LIM-TARBIYANI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI.

Ma'ruzaning maqsad va vazifalari

Maqsadi: ta'lim-tarbiya va pedagogika tarixini davrlashtirish muammolarini, qadimgi davrlardan VII asrgacha ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlarning rivojlanishini, Qadimgi davlatlar – So'g'diyona, Baqtriya, Xorazmda ta'lim-tarbiyaning rivojlanishi va pedagogik fikrlarning shakllanishi hamda Qadimgi So'g'd, Xorazm, uyg'ur va turkiy-run yozuvlarining ta'lim-tarbiyani rivojlantirishdagi o'rnini tahlil qilish.

Vazifalari:

– ta'lim-tarbiya va pedagogika tarixini davrlashtirish muammolarini o'rganish;

– qadimgi davrlardan VII asrgacha ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlarning rivojlanishini tahlil qilish;

– qadimgi davlatlar – So'g'diyona, Baqtriya, Xorazmda ta'lim-tarbiyaning rivojlanishi va pedagogik fikrlarning shakllanishini umumlashtirish;

– **QADIMGI SO'G'D, XORAZM, UYG'UR VA TURKIY-RUN YOZUVLARINING TA'LIM-TARBIYANI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNINI TAQQOSLASH.**

Ta'lim-tarbiya va pedagogika tarixini davrlashtirish muammolari

HOZIRGI O'ZBEK XALQINING AJDODLARI BUNDAN BIR NECHA MING YILLAR OLDIN YASHAGAN BO'LIB, ULAR YUKSAK VA O'ZIGA XOS MADANIYATNI VUJUDGA KELITIRISHDA JUDA KATTA VA MASHAQQATLI YO'LNING BOSIB O'TGAN. DASTLABKI TOSH QUROLLARIDAN TIRIKCHILIK UCHUN FOYDALANISH, ANCHA TAKOMILLASHGAN MEHNAT QUROLLARINI YASASH, URUG'CHILIK DAVRIGA KELIB, XO'JALIK HAYOTI VA MADANIY TARAQQIYOTDA ERISHILGAN YUTUQLARNI O'Z ICHIGA OLGAN DAVRGACHA BO'LGAN TARIXIMIZ OTA-BOBOLARIMIZNING BOY QADIMIY MADANIYATGA EGA BO'LGANLIGIDAN DALOLAT BERADI.

ENG QADIMGI MADANIY BOYLIKLARIMIZNI O'RGANISHDA QUYIDAGI UCH GURUHGA AJRATILGAN MANBALARGA TAYANAMIZ:

1. ARXEOLOGIK QAZILMALAR NATIJASIDA TOPILGAN KO'RGAZMALI ASHYOLAR.

2. XALQ OG'ZAKI IJODI MATERIALLARI HAMDA YOZMA MANBALAR.

3. BUYUK ADIBLAR, ALLOMALARNING IJODIY MEROSI.

MA'LUMKI, IBTIDOIIY KISHILAR MEHNAT FAOLIYATI JARAYONIDA O'Z EHTIYOJLARINI QONDIRGAN VA BU JARAYON YOSH AVLODDA HAM MEHNAT QILISH, AMALIY FAOLIYATNI

YO'LGA QO'YA OLIH BORASIDAGI NAZARIY BILIM, KO'NIKMA VA MALAKALARNI HOSIL QILISHGA ZAMIN HOZIRLAGAN. MEHNAT FAOLIYATINI TASHKIL ETISH JARAYONI DASTLABKI PAYTLARDA BUTUN IJTIMOY HAYOTNI YO'LGA QO'YISH NEGIZIDA AMALGA OSHIRILGAN BO'LSA, KEYINCHALIK TARBIYA INSON FAOLIYATI ASOSIY JIHATI, IJTIMOY ONGNI SHAKLLANTIRISHNING MUHIM OMILIGA AYLANDI. DASTLABKI URUG'CHILIK JAMIYATIDAN OLDIN HAM INSON YASHASH UCHUN KURASHGAN, MAZKUR DAVRDA URUG'NING A'ARCHA A'ZOLARI JAMOA BO'LIB HARAKAT QILGANLAR. KEYINROQ KISHILAR MEHNAT FAOLIYATINI JAMOA A'ZOLARINING YOSH JIHATLARIGA KO'RA QUYIDAGI UCH GURUH ASOSIDA TASHKIL ETGANLAR.

A) BOLALAR VA O'SMIRLAR;

V) IJTIMOY HAYOT VA MEHNATDA TO'LA ISHTIROK ETUVCHILAR;

S) KEKSALAR.

IBTIDOY JAMIYATDA BOLA O'ZI UDDALAY OLADIGAN FAOLIYATNING TASHKIL ETILISHIDA BEVOSITA ISHTIROK ETIB, HAYOT KECHIRISH VA MEHNAT QILISH KO'NIKMALARINI O'ZLASHTIRGAN. BU HOLAT OG'IR SHAROITDA KECHGAN. O'G'IL BOLALAR ERKAKLAR BILAN OV QILISH, QUROL YASASH KABI YUMUSHLARNI BAJARSALAR, QIZLAR AYOLLAR TOMONIDAN BAJARILADIGAN MEHNAT SIRLARINI O'ZLASHTIRAR EDILAR. HECH QAYERDA YOZILMAGAN ODAT VA AN'ANALARGA KO'RA, YOSH BOLALAR KEKSALAR NAZORATI OSTIDA MA'LUM TAJRIBALARGA EGA BO'LARDILAR. BOLA MA'LUM TAYYORGARLIKLARDAN SO'NG MAXSUS SINOVLARDAN O'TIB, AMALIY FAOLIYATDA FAOL ISHTIROK ETA OLIH HUQUQINI QO'LGA KIRITAR EDI. USHBU AN'ANA, YA'NI, BOLALARNI MA'LUM YOSHGACHA ENAGA YOKI MURABBIYGA TOPSHIRISH YAQIN DAVRLARGACHA SAQLANIB QOLGAN, HATTO HOZIRGI KUNDA HAM KO'ZGA TASHLANADI.

URUG'CHILIK JAMOASI BOSQICHIDA ESA BOLALAR MEHNATINING KO'LAMI KENGAYIB, KASB-HUNAR FAOLIYATINING TURLARI KO'PAYIB BORADI. TAJRIBALI KISHILAR BOLALARNI TARBIYALASH BILAN BIRGA ULARNI YOZISHGA HAM O'RGATA BOSHLAYDILAR. ASTA-SEKIN HARBIY TARBIYANING BOSHLANG'ICH KO'RINISHLARI YUZAGA KELA BOSHLAYDI. BOLALARGA HARBIY SAN'AT SIRLARINI O'RGATISH ANCHA MURAKKAB ISH BO'LIB, USHBU TARBIYANI TASHKIL ETISH MAXSUS BILIM HAMDA TAYYORGARLIKKA EGA BO'LISHNI TAQOZO ETAR EDI. SHU BOIS MAXSUS HARBIY BILIM VA TAYYORGARLIKKA EGA BO'LGAN KISHILAR BOLALARGA

BU BORADAGI BILIMLARNI BERISH JARAYONIGA JALB ETILA BOSHLADILAR.

ENG QADIMGI DAVRLARDA YO‘LGA QO‘YILGAN TA‘LIM-TARBIYAGA OID QIMMATLI MA‘LUMOTLARNI BIZ YANA XALQ OG‘ZAKI IJODI NAMUNALARI: AFSONALAR, QAHRAMONLIK EPOSLARI, QO‘SHIQLAR, MAQOL VA IBORALARDA ILGARI SURILGAN G‘OYALARDAN HAM Olishimiz mumkin. chunki XALQ DONISHMANDLIGINING YORQIN NAMUNASI BO‘LGAN XALQ OG‘ZAKI IJODIDA XALQ PEDAGOGIKASIGA XOS BO‘LGAN TARBIYA TAJRIBALARI UMUMLASHGAN.

Qadimgi davrlardan VII asrgacha ta‘lim-tarbiya va pedagogik fikrlarning rivojlanishi

IBTIDOIY KISHILARNING TABIAT VA JAMIYAT HAQIDAGI TASAVVURLARI, ULAR TOMONIDAN AMAL QILINGAN URF-ODATLAR, IJTIMOYIY MUNOSABATLARI MAZMUNI XALQ OG‘ZAKI IJODINING ENG QADIMGI JANRLARIDAN BIRI BO‘LGAN AFSONALARDA IFODALANGAN. AFSONALARNING QAHRAMONLARI YAXSHILIKNING TANTANA QILISHI UCHUN YOMONLIK HAMDA NURNING MUQARRAR MAVJUD BO‘LISHI UCHUN ZULMAT BILAN KURASH OLIB BORADILAR, YAXSHILIK VA BAXT-SAODATGA CHULG‘ANGAN O‘LKALARINI YARATADILAR. AKSARIYAT AFSONALARNING QAHRAMONLARINI INSON SIFATIDA GAVDALANGAN XUDOLAR TASHKIL ETGAN. IBTIDOIY TUZUM KISHILARINING ORZU-ISTAKLARI, O‘Y-FIKRLARI, MAQSAD VA INTILISHLARINI YORITISHGA XIZMAT QILGAN AFSONALARNING KO‘PCHILIGI BIZGA ENG QADIMGI YODGORLIKLAR - “AVESTO”, ABULQOSIM FIRDAVSIYNING “SHOHNOMA” ASARLARI ORQALI MA‘LUMDIR.

QADIMGI MIFLARDA KISHILARNING TABIIY OFATLAR VA YOVUZ KUHLARDAN SAQLANISH BORASIDAGI DASTLABKI TASAVVURLARI TIRIK MAVJUDOT BOSHIGA FALOKAT Keltiruvchi tabiiy kuchlarga qarshi mardonavor kurashgan inson va uning xatti-harakatlari orqali ifoda etilgan.

MIFLAR ASOSIDA YARATILGAN AFSONALARNING QAHRAMONLARI TOMONIDAN OLIB BORILGAN HARAkatLAR QAHRAMONLIK EPOSLARINING YARATILISHI UCHUN ZAMIN HOZIRLAGAN. QAHRAMONLIK EPOSLARIDA VATANGA BO‘LGAN MUHABBAT, ERK VA OZODLIK UCHUN KURASH, YURTINING HAR BIR QARICH YERINI ASRASH, QADRDON QABILASINING FAROVONLIGI, TO‘KIN-SOCHINLIGINI TA‘MINLASH YO‘LIDA JONINI FIDO ETISH, QABILANING SHA‘NI,

SHARAFI, ORI VA NOMUSI UCHUN KURASHISH TUYG'ULARI TARANNUM ETILGAN. ZARINA, SPARETRA, TO'MARIS HAMDA SHIROQ (SIROQ)LAR TOMONIDAN KO'RSATILGAN YUKSAK VATANPARVARLIK NAMUNALARI, ZARINA VA STRIANGEY, ZARIADR VA ODATIDA MUHABBATLARI, MARDLIK VA QAHRAMONLIK TIMSOLLARI BO'LGAN RUSTAM VA SIYOVUSH (XORAZM-QANG' EPOSI)LARNING JASORATLARI TO'G'RISIDA HIKOYA QILUVCHI EPOPEYALAR SHULAR JUMLASIDANDIR. BIZGACHA YETIB KELGAN EPIK ASAR (AFSONA VA RIVOYAT)LARDA ASOSAN AJDODLARIMIZNING YURT OZODLIGI, VATAN RAVNAQI VA QABILA FAROVONLIGI YO'LIDA OLIB BORGAN KURASHLARI O'Z IFODASINI TOPGAN. QAHRAMONLAR VATANNI VA XALQNI SEVADI. OR-NOMUSNI MUQADDAS DEB BILISH, DO'ST VA SAFDOSHLARGA SADOQAT, BURCHNI YUKSAK DARAJADA ANGLASH, UNGA SODIQLIK, VATAN VA XALQI UCHUN O'Z JONINI QURBON ETISH, HAR QANDAY MASHAQQATGA BARDOSH BERISH, O'Z SEVGI-MUHABBATI YO'LIDA AZIYAT KECHISHGA TAYYORLIK KABI INSONIY TUYG'ULAR ULARNING ASOSIY XUSUSIYATLARIDIR. QAHRAMONLIK EPOSLARIDA ULUG'LANGAN ENG ASOSIY AXLOQIY XISLATLARI - JASURLIK VA MARDLIKDIR.

JASURLIK, KUCHLILIK VA MARDLIK – QADIMIY KISHILARDA TARKIB TOPISHI ZARUR BO'LGAN ENG MUHIM FAZILATLAR SANALGAN. TARIXIY SHAXSLARNING HAYOTI VA QAHRAMONLIKLARI BORASIDA MA'LUMOTLAR BERUVCHI RIVOYATLAR FIKRIMIZNING YORQIN DALILIDIR. ULARDA MUAYYAN SHAXS FAOLIYATI, DONISHMANDLIGI, QAHRAMONLIKLARI, TARIXIY SHAXS EGA BO'LGAN AXLOQIY FAZILATLAR: NAZOKAT, KAMTARLIK, AQL-IDROK, O'ZGALARGA MUHABBAT, YORGA VAFO, SADOQAT, BAXT, ODILLIK, ODAMIYLIK, OLIY HIMMATLILIK VA MEHNATSEVARLIK KABILAR ULUG'LANGAN.

EPOSLAR MAZMUNIDA BAYON ETILISHICHA, XOTIN-QIZLAR TURLI SHAROITLARDA ERKAKLAR BILAN TENG SHAROITDA FAOLIYAT KO'RSATGANLAR. ULAR XO'JALIK ISHLARI BILAN CHEGARALANIB QOLMAY, URUHLARDA HAM JASORAT KO'RSATGANLAR.

TARIXDAN MA'LUMKI, DASTLAB AMUDARYONING ASOSIY TARMOG'I O'ZBOY KASPIY DENGIZIGA QUYILGAN. UNING O'NG QIRG'OG'I TURON, CHAP QIRG'OG'I ERON DEB YURITILGAN. ERAMIZDAN OLDIN AHMONIYLAR SAK VA MASSAGET QABILALARIGA KETMA-KET HUYUM QILIB TURGAN. ANA SHU TARIXIY VOQEALAR SAK VA MASSAGETLAR TOMONIDAN YARATILGAN EPOSLARDA O'Z IFODASINI TOPGAN.

ERON SHOHI KIR KO'CHMANCHI SAK VA MASSAGET QABILALARIGA QARSHI URUSHIB MAG'LUBIYATGA UCHRAYDI VA 529 YILDA HALOK BO'LADI. TARIXCHILAR KIR VA UNING QO'SHINLARINI AVVAL O'Z HUDUDLARINING ANCHA ICHKARISIGA BOSTIRIB KIRISHLARIGA IMKON BERIB, KEYIN QO'SHINNING KATTA QISMINI QIRQIB TASHLAGAN QAHRAMONLAR HAQIDA MA'LUMOTLAR BERADI.

POLIENNING "HARBIY HIYLALAR" ASARIDA KELITIRILGAN RIVOYATLARDA SHIROQ (SIROQ) OBRAZI VATANPARVARLIK VA QAHRAMONLIK TIMSOLI SIFATIDA HALI HANUZ YOSHLARNI TARBIYALAB KELADI. YOKI GERODOTNING "TARIX" KITOBIDA KELITIRILGAN MASSAGETLAR HUKMDORI TO'MARISGA UYLANISH BAHONASIDA ERON SHOHI KIRNING TURON O'LKASIGA UYUSHTIRGAN Hujumi haqidagi ma'lumotlar ham muhim ahamiyatga egadir.

DEMAK, XALQIMIZNING TA'LIM-TARBIYAGA OID QARASHLARI, XULQ-ATVORIGA OID XISLATLARI ENG QADIMGI EPIK YODGORLIKLAR - "AVESTO", "SHOHNOMA" KABI ASARLAR, MIF VA AFSONALAR ORQALI BIZGACHA YETIB KELGAN.

QADIMGI AJDODLARIMIZ INSONGA XOS JASURLIK, ADOLAT, SADOQAT VA INSONIYLIK KABI XISLATLARNI QADRLAGANLAR. BU XISLATLAR INSONDA O'Z-O'ZIDAN SHAKLLANMAGAN. TABIAT VA JAMIYAT HAYOTIDA RO'Y BERGAN O'ZGARISHLAR, IBTIDOIY URUG'CHILIK DAVRIDA QAROR TOPGAN TURMUSH TARZI INSONDA ANA SHUNDAY XISLATLARNING SHAKLLANISHINI TAQOZO ETGAN.

IKKI KATTA KUCH - YAXSHILIK VA YOMONLIK O'RTASIDAGI AYOVSIZ KURASH INSONDA YUQORIDA QAYD ETILGAN XISLATLARNING BEVOSITA TARKIB TOPISHIGA TURTKI BO'LGAN.

ENG QADIMGI QO'SHIQ VA LIRIK SHE'RLARDA JASURLIK, ADOLAT, SADOQAT VA INSONIYLIK KABI XISLATLAR TARANNUM ETILGAN. BUNDAY QO'SHIQ VA LIRIK SHE'RLAR XI ASRDA YASHAGAN ULUG' OLIM MAHMUD QOSHG'ARIY TOMONIDAN YARATILGAN "DEVONU-LUG'ATIT-TURK" ASARI ORQALI BIZGACHA YETIB KELGAN.

TURKIY XALQLARNING TARIXINI YORITUVCHI QADIMGI MANBALARDA PAND-NASIHAAT VA O'GITLAR ETILGAN ASARLAR HAM KO'PLAB UCHRAYDI. ANA SHUNDAY ASARLAR JUMLASIGA MAHMUD QOSHG'ARIYNING "DEVONU LUG'ATIT-TURK" ASARI HAM KIRADI. ALLOMA MAZKUR ASARNI 1076-1077 YILLARDA YOZGAN. GEOGRAF OLIM H.HASANOV SHUNDAY MISOL KELITIRADI: 1914 YIL TURKIYANING DIYORBAKIR SHAHRIDA

BIR BEVA XOTIN PULGA MUHTOJ BO'LIB, KITOB DO'KONIGA ESKI QO'LYOZMANI KELTIRADI VA 30 LIRAGA SOTISHINI AYTADI. AMMO BU NARXGA KITOBNI HECH KIM OLMAYDI. BIR KUN DO'KONGA KEKSA KITOB MUXLISLARIDAN ALI AMIRIY KIRIB QOLADI VA BIR DO'STIDAN QARZ OLIB, KITOBNI SOTIB OLADI (ALI AMIRIY 1857-1924 YILLARDA YASHAGAN, O'Z SHAXSIY KUTUBXONASIDA 15 MINGGA YAQIN KITOB YIG'IB, HAMMASINI SHAYX FAYZULLOH MADRASASIGA HADYA ETGAN. KEYINCHALIK BU KITOBLAR FOTIH KUTUBXONASI - MILLIY KUTUBXONAGA O'TKAZILGAN).

BU KITOB MAHMUD QOSHG'ARIYNING "DEVONU LUG'ATIT-TURK" ASARI EDI. MAZKUR QO'LYOZMA ASL NUSXASIDAN HATTOT MUHAMMAD BIN ABU BAKR IBN ABDUL FOTIH ASSOVIY AL-DAMASHQIY TOMONIDAN DEVON YOZILGANDAN 200 YIL O'TGACH (1266 YILDA) KO'CHIRILGAN EDI. QO'LYOZMA 219 VARAQLI JILDDAN IBORAT BO'LIB, SAHIFALAR RAQAMLANMAGAN, FIKRLARNING BOSHI VA OXIRI NOMA'LUM EDI. HOZIR BU QO'LYOZMA ISTAMBULDA FOTIH KUTUBXONASINING ALI AMIRIY FONDIDA SAQLANADI.

"DEVONU LUG'ATIT-TURK" ASARIDA QADIMGI TURKIY SO'ZLARNING ARABCHA IZOHLI TARJIMASI HAM BERILGAN. USHBU ASARNI QADIMIY TURKIY TILNING IZOHLI LUG'ATI HAM DEYISH MUMKIN.

"DEVONU LUG'ATIT-TURK" 1928 YILDA NEMIS OLIMI BROKELMAN TOMONIDAN NEMIS TILIGA TARJIMA QILINGAN. 1939 YILDA ESA BOSIM ATALAY UNI USMONLI TURK TILIGA TARJIMA QILGAN VA MAZKUR TARJIMA ANQARADA CHOP ETILGAN. O'ZBEKISTONDA ASAR SOLIH MUTTALIBOV TOMONIDAN TARJIMA QILINIB, 1960-1963 YILLARDA UCH JILDDAN IBORAT "TURKIY SO'ZLAR LUG'ATI" NOMI BILAN NASHR QILINGAN. 1967 YILDA INDEKS LUG'AT KO'RSATKICHI HAM CHOP ETILGAN.

"DEVONU LUG'ATIT-TURK" ASARINING SHE'RIY PARCHALARI HAM NEMIS TILIGA TARJIMA QILINIB, 1914 YILDA NASHR ETILGAN.

TURK OLIMI FUAD KUPRILZODA, RUS TURKOLOGLARI V.RADLOV HAMDA S.F.MALOVLAR HAM "DEVONU-LUG'ATIT-TURK" ASARI YUZASIDAN TADQIQOTLAR OLIB BORGANLAR. ABDURAUF FITRAT HAM SHE'RIY PARCHALARNI TARJIMA QILIB, ULARNING LUG'ATINI TUZGAN VA 1930 YILDA SAMARQANDDA NASHR ETTIRGAN. N.M.MALLAYEV "O'ZBEK ADABIYOTI TARIXI" DARSLIGIGA "DEVONU LUG'ATIT-TURK"DAGI QO'SHIQ VA MAQOLLARNI KIRITIB, ULARNI TAHLIL ETADI. A.QAYUMOV ESA NOYOB QADIMGI

YODGORLIKLARIMIZ - QO'SHIQLAR (SHE'RIY PARCHALAR)NI BIRINCHI MARTA NASRDAN NAZMGA O'GIRIB, "QADIMIYAT OBIDALARI" NOMLI ASARIGA KIRITGAN.

AZIZ QAYUMOVNING "QADIMIYAT OBIDALARI" NOMLI ASARIDAGI PAND-NASIHAATGA OID O'GITLAR BILAN SUG'ORILGAN SHE'RIY PARCHALAR TARJIMASI MAZMUNI ORQALI ULARDA ILGARI SURILGAN MA'RIFIY G'OYALAR ASOSIDA O'SHA DAVRDA OLIB BORILGAN TARBIYA MAZMUNI HAQIDA MA'LUMOTLARGA EGA BO'LAMIZ. ASARNING MOHIYATINI YORITISHGA XIZMAT QILUVCHI MANBALARNING AKSARIYATIDA MAHMUD QOSHG'ARIYNING QO'SHIQLARNI XALQ ORASIDAN YIQQANLIGI TA'KIDLANADI. AZIZ QAYUMOV ESA BU SHE'R PARCHALARINING ASL NUSXASIDA O'SHA DAVRDA MAVJUD BO'LGAN BADIY IJODGA NISBATAN YUKSAK TALABCHANLIK ANIQ SEZILIB TURISHI, SHE'RLARNI YARATGAN SHOIRLARNING JUDA MA'LUMOTLI EKANI, CHUQUR BILIM VA NAFIS BADIY DIDGA EGA EKANI XUSUSIDAGI FIKRLARNI QAYD ETADI VA PAND-NASIHAATGA OID QO'SHIQLARNI ALOHIDA GURUHGA AJRATIB, ULARNI TARJIMA QILIB, MAZMUNINI TAHLIL ETADI.

SHE'RLARDA ILM Olishning QADRI, BILIMLI VA DONISHMAND KISHILARNI HURMAT QILISH, MEHMONDO'STLIK, XUSHXULQLIK, MARDLIK, JASURLIKNI TARG'IB ETUVCHI, O'Z MANFAATINI KO'ZLAGAN MOLPARAST, BAXIL, OCHKO'Z, DO'STI VA XALQIGA XIYONAT KABI XISLATLARNI QORALAYDIGAN SHE'RLAR KO'P UCHRAYDI. BUNDAY SHE'RLAR TURKIY XALQLAR QADIM-QADIMDAN BOSHLAB INSON SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDA TA'LIM-TARBIYAGA KATTA E'TIBOR BERGANLIGIDAN DARAK BERADI.

PAND-NASIHAAT JANRIDAGI ASARLARNING MAZMUNIDA ASOSIY O'RINNI ILM Olishga UNDASH, UNING FOYDALARI, ILM AHLINI HURMAT ETISH TO'G'RISIDAGI FIKRLAR EGALLAYDI. YOSHLARGA ILMLI KISHILARGA YAQINLASHISH, ULARDAN O'GITLAR Olish MASLAHAT BERILADI:

**O'G'LIM, SENG QOLDIRDIM O'GIT,
UNGA AMAL QIL.**

**OLIMLARGA YAQINLASH, BAHRA OLGIL,
TUTIB DIL* (3-T. 445-BET).**

DEMAK, O'G'ILGA NASIHAT QILGAN OTA BILIMLI KISHILARDAN YAXSHILIK KELISHIGA ISHONADI, AMMO ULARNING FIKRINI ESHITIBGINA QOLMAY, AMALDA UNGA RIOYA ETISH LOZIMLIGINI HAM UQTIRADI.

O'GITLARDA ILM-MA'RIFAT HAMDA MUAYYAN HUNAR BORASIDAGI KO'NIKMALARNING EZGU MAQSADLARNI

AMALGA OSHIRISHGA XIZMAT QILISHIGA ERISHISH KERAK DEYILADI.

PAND-NASIHAHLAR SHE'RLAR MAZMUNIDA OBRAZLI, BADIY TARZDA IFODALANADI, SHU BOIS ULAR INSONGA KUCHLI TA'SIR KO'RSATADI. CHUNONCHI:

**O'G'LIM, O'GIT OL,
BILIMSIZLIKNI ITAR,**

**TALQON BO'LSA AGAR,
U SHINNIGA BOTAR (1-T. 412-413-BETLAR).**

BU O'RINDA XALQ ORASIDA TALQONNI SHINNIGA QORIB YEYISH ODATI MAVJUDLIGIGA ISHORA QILINGAN. SHINNINING MAZALI EKANI HAMMAGA MA'LUM. SHE'RDA ILM VA YAXSHI FAZILAT HAM SHINNIGA QIYOSLANADI. INSON ILM-MA'RIFATLI BO'LSA, TALQON SHINNIGA BOTIB, ODAMLARGA HUZUR BAXSH ETGANIDEK, BILIMI HAM UNING O'ZI VA INSONLARGA FOYDA KELITIRADI, DEYILADI.

SHE'RLAR MUALLIFINING ILMNI BU DARAJADA ULUG'LASHI O'SHA DAVRDA ILM-MA'RIFATNING YUKSAK DARAJADA ULUG'LANGANLIGI VA MA'RIFATPARVARLIK DIDAKTIK ADABIYOTNING UZVIY QISMINI TASHKIL ETGANINI KO'RSATADI. BU DIDAKTIKANING ASOSIY YO'NALISHI, ASOSAN, KISHILARGA HAYOTDA QANDAY HATTI-HARAKATLARNI AMALGA OSHIRISH, QANDAY AMALLARNI BAJARISH BORASIDAGI BILIMLARNI BERISHGA XIZMAT QILGAN. BILIMLI BO'LISH BILAN BIRGA, YOMON HATTI-HARAKATLARNI SODIR ETISHDAN SAQLANISH ZARURLIGI, MANMANLIK, MAQTANCHOQLIKNING ZARARLI OQIBATLARI XUSUSIDA NASIHATLARNI BAYON ETISHDAN IBORATDIR. XUSUSAN:

**ILM-HIKMAT O'RGANGIN, BO'LMA MAG'RUR,
MAQTANCHOQNING SHARMANDASI CHIQAR, KO'R (1-T. 253-BET).**

MA'LUMKI, BILIMLI, MA'RIFATLI BO'LISH KISHINING KIBRHAVODAN UZOQROQ TURISHINI TA'MINLAYDI. O'GITLARDA INSONNING KIBRHAVODAN UZOQ BO'LISHI ATROFDAGI KISHILAR BILAN IJOBIY MUNOSABATNI O'RNATA Olishi UCHUN ZAMIN HOZIRLAYDI DEB UQTIRILADI,. ILM SARI INTILISH QUTLUG', EZGU ISH SANALADI. DEMAK, HAR BIR KISHI ILM O'RGANISH SARI INTILISHI, O'ZLASHTIRILGAN BILIMLARGA AMAL QILISHI, KIBRHAVODAN VOZ KECHISHI ZARURDIR.

**O'RGAN UNING BILIMIN,
BORGIN UNING SARI.
QUTLUG' ISHGA BO'YSUNGIN,
KIBRNI QUV NARI (2-T. 161-162-BETLAR).**

AQLLI ODAMNING ZEHNI O'TKIR BO'LADI, U HAR QANDAY O'GIT-NASIHAATNI TEZDA O'Z ONGIGA SINGDIRIB OLADI. ALLOMA INSON ZEHNINING O'TKIRLIGINI, HAR QANDAY MUAMMONI HAL ETA OLISH LAYOQATINI XUDDI YUQORIDA PARVOZ ETAYOTGAN QUSHNING YERDAGI O'LJANI KO'RIB, UNGA EGA BO'LISH ILINJIDA PASTGA SHO'NG'ISHIDA SODIR ETADIGAN TEZLIGIGA QIYOSLAYDI. OQIL ODAM ZEHNINING TEZLIGI QUSH PARVOZIGA QIYOSLANADI:

**QUSH OV KO'RSA, YUKSAKLARDAN PASTGA CHO'KAR,
OLIM KISHI O'GIT BERSA DARHOL UQAR (3-T. 53-BET).**

BU MISOLDA AQLLI, BILIMLI ODAMNING TABIATI, O'ZIGA XOS XISLATI IFODALANGAN.

AQLLI, BILIMLI KISHILAR BEHUDA GAPLARGA AHAMIYAT, BEFOYDA, O'ZGALARGA ZIYON YETKAZUVCHI ISHLARNI AMALGA OSHIRMAYDI. NOJOIZ BERILAYOTGAN HADYALARGA UCHMAYDI, DEYDI SHOIR. AMALGA OSHIRAYOTGAN HAR BIR HARA-KATI EVAZIGA IN'OM-EHSON KUTMAYDI, BAHOSI U QADAR BALAND BO'LMAGAN SOVG'ALARNI O'Z QADR-QIMMATIDAN YUQORI QO'YMAydi. BU O'RINDA ALLOMA "MUZNI JAVOHIR DEB BILMASLIK" KERAKLIGINI TA'KIDLAYDI.

ILM O'RGANISH YO'LIDA AZIYAT CHEKKAN, MASHAQQAT TORTGAN KISHIGINA UNI TO'LAQONLI O'ZLASHTIRA OLISHI, KASB-HUNAR SIRLARINI MUKAMMAL EGALLASHI MUMKIN, DEYDI.

BILIMLI, YUKSAK FAZILATGA EGA BO'LGAN KISHILAR HAYOTI DOIMO MASHAQQATLI KECHADI. UMR BO'YI ILM VA HUNAR ASOSLARINI O'ZLASHTIRGAN OLIM VA FOZILLAR HAYOTI HAM BIR KUN KELIB POYONIGA YETADI. BILIMLARINING KO'LAMI ORTIB, YUKSAK ORZU-ISTAKLARI AMALGA OSHAYOTGAN BIR PAYTDA INSONNING UMRi TUGAYDI.

IJTIMOIIY MUNOSABATLAR MAZMUNI, ODAMLAR O'RTASIDAGI O'ZARO MULOQAT HOLATI HAM BILIMLI, DONISHMAND KISHILARNING AZIYAT CHEKISHLARIGA SABAB BO'LADI. ZERO, HAYOTDA AKSARIYAT HOLATLARDA MANMAN, ZO'RAVON, XUDBIN ODAMLARNING OMADLARI KELADI, ULAR YUQORI MANSABLARNI EGALLAB, XALQ VA YURT MANFAATLARIGA ZID BO'LGAN HARA-KATLARNI AMALGA OSHIRADILAR. BILIMLI KISHILAR ESA ULARNI BUNDAY YO'LDAN QAYTARISH IMKONIYATIGA EGA BO'LMAGANLIKLARIDAN AFSUSLANADILAR, CHORASIZLIKLARIDAN RANJIYDILAR. HUKMDORLAR-NING NODON, KALTAFAHM BO'LISHLARI TUFAYLI OQIL INSONLAR MUNOSIB RAVISHDA HURMAT TOPMAYDILAR, QADR-

**QIMMATLARI TOPTALADI. MAHMUD QOSHG‘ARIY USHBU
HOLAT SO‘YILGAN JONLIQ TANASINING YERLARGA SUDRALIB
XOR BO‘LGANIGA O‘XSHAYDI, DEYDI SHOIR. ZERO, HAMMA
ZAMONLARDA HAM ILM-FAN AHLINING HAYOTI OG‘IR
KECHGAN, TAFAKKUR, ILM VA MA‘RIFAT HAMISHA HAM
E‘ZOZLANAVERMAGAN, AKSINCHA, QOLOQLIK VA JOHILLIK
TOMONIDAN TA‘QIB ETILGAN:**

**BUZULDI BU ZAMONLAR,
AVJ OLDI KO‘P YOMONLAR.**

**KAMAYIB BILIMDONLAR,
ILMI HIKMAT YO‘QOLAR (1-T. 128-BET).**

**BIROQ SHOIR HAYOTDA BILIMDONLAR BORLIGIDAN
FAXRLANADI, ILM HAQIDAGI SHE‘RLARIDA ILMU DONISH
EGALARINI ULUG‘LAYDI.**

**“DEVONU-LUG‘ATIT-TURK” ASARIDA INSONIY
FAZILATLARNING YANA BIRI - XUSHXULQLIK ALOHIDA
AJRATIB KO‘RSATILADI. BILIM VA HUNAR EGASI BO‘LISH,
EZGULIK, YAXSHILIK YO‘LIDA HAMDA UMUM MANFAATI
UCHUN MEHNAT QILISH XUSHXULQ INSONGA XOS FAZILAT
EKANLIGINI ALLOMA ALOHIDA QAYD ETIB O‘TADI:**

**ULUG‘LIGING OSHSA AGAR,
XUSHXULQ BO‘LG‘IL.**

**BEK YONIDA XALQ UCHUN
XO‘B ISH QILG‘IL (1-T. 95-BET).**

**KISHILAR O‘RTASIDA TOTUVLIK, O‘ZARO AHILLIKNING
YUZAGA KELISHI YURTNING FAROVON BO‘LISHI,
ODAMLARNING TO‘KIN-SOCHIN YASHASHINING ASOSIY OMILI
EKANLIGIGA ALOHIDA URG‘U BERAR EKAN, ALLOMA MAZKUR
FIKRLARNI QUYIDAGICHA IFODALAYDI:**

**QO‘NI-QO‘SHNI QARINDOSH
KO‘RSIN SENDAN YAXSHILIK.**

**NE-NE SOVG‘A QILISHSA,
YAXSHIROG‘IN QIL TORTIQ (1-T. 137-BET).**

**USHBU PAND-NASIHAHLAR SHE‘RLARNING AMALIY HAYOT
BILAN UZVIY BOG‘LANGANIDAN DALOLAT BERADI.**

**“DEVON”DA INSON SHAXSI VA UNING QADR-QIMMATINI
ULUG‘LASHGA UNDOVCHI, SHUNINGDEK, MEHMONDO‘STLIKNI
MADH ETUVCHI SHE‘RLAR HAM MAVJUD. ANA SHUNDAY
G‘OYALARNI IFODA ETUVCHI SHE‘RLARNI FILOLOG OLIM
A.QAYUMOV “BIR BUTUN MEHMONDO‘STLIK QOIDALARI”NING
MAJMUI DEB ATAYDI. MAHMUD QOSHG‘ARIY MEHMONNI
HURMAT-EHTIROM BILAN KUTIB OLIB, UNGA G‘AMXO‘RLIK
QILISH, MURUVVAT KO‘RSATISH HAMDA OCHIQ YUZ BILAN
MUOMALADA BO‘LISH DOZIMLIGINI ENG ZARUR ODAT**

SIFATIDA TA'RIFLAYDI. MEHMONNI HURMAT QILMASLIK,
IZZAT-IKROMINI O'Z O'RNIGA QO'YMASLIK UNING
CHEHRASIGA KUL SOCHISH BILAN BAROBAR, DEYDI.

KELSA KISHI CHEHRASIG'A KUL SOCHMAG'IL,
IZZAT BILAN KUTIB UNGA YAXSHILK QIL (1-T. 149-BET).

YOKI:

KULIB BOQQAN KISHIGA SOCHMAGIL KUL,
YAXSHILIK-LA ULAR UCHUN TABASSUM QIL (2-T. 34-BET).

SHUNDAY QILINSA, MEHMON USHBU XONADON A'ZOLARI
HAQIDA YAXSHI FIKRGA EGA BO'LADI, SENG A OCHIY YUZ
BILAN BOQQAN KISHIGA SEN HAM MUNOSIB JAVOB QAYTAR,
DEGAN XULOSA CHIQADI.

YANA BIR SHE'RIY PARCHADA SHOIR INSON FAQAT O'Z
MANFAATI VA ROHATINI O'YLAMASLIGI, O'ZGALAR MANFAATI
YO'LIDA HAM HARAKAT QILISHI, MEHMONGA IZZAT VA
HURMAT KO'RSATISH LOZIMLIGINI ALOHIDA TA'KIDLAB
O'TADI:

KO'RKLIK TO'NING O'ZINGGA,
TOTLIQ OSHING O'ZGAGA.
QO'NOQQA KO'RGIZ IZZAT,
YOZSIN SHA'NING UZOQQA (1-T. 80-BET).

SHOIR MOL-MULKKA HIRS QO'YISH, ORTIQ DARAJADA
MOL-MULKKA EGA BO'LGANDA HAM MAG'RURLANIB KETISH
YOMON OQIBATLARGA OLIB KELISHI, INSONNI
ATROFDAGILARNING NAZARIDAN QOLISHIGA SABAB
BO'LISHIGA URG'U BERIB O'TADI. BU O'RINDA KEKSA AVLOD
O'GITLARIGA RIOYA ETISH FOYDADAN HOLI EMASLIGINI
E'TIROF ETADI.

MOLU-DAVLAT KO'PAYGANDA MAG'RURLANISH, KIBR-
HAVOGA BERILISH YOMON XISLAT SANALSA, MA'LUM
SABABLARGA KO'RA MOL-MULKDAN AJRALIB QOLGANDA
O'KINISH, TUSHKUNLIKKA TUSHISH HAM IRODASIZLIK BELGISI
HISOBLANISHINI BAYON ETADI.

MOL-DUNYO TO'PLASHGA NISBATAN YUZAGA KELGAN
HIRSNI SHOIR XUDDI TOG'DAN KELAYOTGAN SELGA
O'XSHATADI. MOLU-DAVLAT YIG'ISH HIRSIGA BERILGAN KISHI
SEL OSTIDA QOLGAN TOSHDEK CHIL-PARCHIN BO'LADI,
DEYILADI:

MOL YIG'ISHNI SEL KELISH DEB HISOBLA,
MOL EGASIN TOSH KABI YUMALATAR (3-T. 69-BET).

SHU BOIS AQLLI INSON BUNDAY XAVF RO'Y BERISHINING
OLDINI Olishi, ATROFDAGILARNING NAZARIDAN QOLMASLIGI
LOZIM.

YUQORIDA KO'RSATIB O'TILGAN TA'LIM-TARBIYAGA OID PAND-NASIHAHLARGA BOY SHE'RLAR TURMUSH TARZINING TURLI TOMONLARINI YORITISHGA XIZMAT QILADI. SHE'RLARDA ILGARI SURILGAN G'OYALARDAN YANA BIRI INSON HAYOTINING ABADIY EMASLIGI, SHU SABABLI IMKON QADAR KISHILARGA YAXSHILIK QILISH LOZIMLIGI, YOSHLIK KUCHI VA HUSNIGA ISHONISH SUVGA SUYANISH BILAN BAROBAR EKANLIGI ALOHIDA TA'KIDLANADI.

SHE'RIY PARCHALARDA QUYIDAGICHA FIKRLAR HAM UCHRAYDI:

**KISHINING KO'NGLI BO'LSA
QASHSHOQ, KAMBAG'AL.
TO'Q BO'LMAYDI,
BOY BO'LMAYDI (3-T. 257-BET).**

USHBU BANDDA IFODA ETILGAN QARASHLAR BUGUNGI KUNDA HAM O'Z AHAMIYATINI YO'QOTMAGAN. ZERO, MA'NAVIY JIHATDAN BOY BO'LMAGAN INSON KAMOLOTGA YETA OLMAYDI, MA'NAVIY JIHATDAN BOY BO'LMAGAN MAMLUKAT ESA HECH QACHON MODDIY FAROVONLIKKA ERISHA OLMAYDI.

"DEVONU-LUG'ATIT-TURK" ASARIDA XALQNING TA'LIM-TARBIYAGA OID TAJRIBALARI IFODALANGAN MAQOLLAR HAM MAVJUD. MAQOLLARDA HAM QO'SHIQLARDAGI KABI DO'STLIK, O'ZARO HAMKORLIK, MEHNATGA MUHABBAT, ILM Olish VA KASB-HUNAR EGALLASHGA NISBATAN ISHTIYOQ VA EHTIYOJ, VATANPARVARLIK VA QON-QARDOSHLIK TUYG'USIGA EGA BO'lish, TEJAMKORLIKNING AHAMIYATI VA ISROFGARCHILIKNING OLDINI Olish, ADOLAT VA ADOLATSIZLIK, YAXSHILIK VA YOMONLIKNING OQIBATLARI, AXLOQ-ODOB QOIDALARI, SIHAT-SALOMATLIKNI SAQLASHGA OID O'GITLAR O'Z IFODASINI TOPGAN.

BUNI "DEVON"DA KELITIRILGAN BIR QATOR MAQOLLAR MAZMUNIDA KO'RAMIZ:

"TIRISHQOQNING LABI YOG'LIQ, ERINCHOQNING BOSHI QONLIK" MAQOLIDA TIRISHQOQ ODAM O'Z MEHNATI BILAN YAXSHI TAOMLAR TOPADI, SHUNGA KO'RA MOYLI (YOG'LI) OVQATLAR YEYDI, ERINCHOQ, DANGASA ODAM ESA, YALQOVLIGI TUFAYLI ISHDAN QOCHADI VA PIROVARDIDA KAMBAG'ALIK VA QASHSHOQLIKKA MAHKUM BO'LADI. NATIJADA AFSUS-NADOMAT HAMDA FARYOD CHEKADI, DEGAN MA'NO YOTADI (1-T. 100-BET). "ODAMNING OLASI ICHIDA, YILQINIKI TASHI (SIRTI)DA" MAQOLIDA ESA AYRIM KISHILARNING YOMON NIYATLARI, O'Y-FIKRLARI, DILIDA BOSHQALARGA NISBATAN YUZAGA KELGAN XIYONATNI

YASHIRIB, KISHILARGA ZO'RMA-ZO'RAKI RAVISHDA KULIB QARASHI, ULARNING XATTI-HARAKATLARINI MAQTASHI, O'ZINI GO'YOKI ULARNING YUTUQLARIDAN QUVONADIGANDAY KO'RSATISHI AYTILADI (1-T. 17-BET). "HO'KIZNING OYOG'I BO'LGO'NCHA, BUZOQNING BOSHI BO'LGAN YAXSHIROQ" MAQOLIDA MUSTAQILLIKNING MUTELIK VA TOBELIKDAN, O'ZGALAR IRODASIGA BO'YSUNISHDAN AFZALLIGI, AYRIM HARAKATLARNI AMALGA OSHIRISHDA TASHABBUSKOR, FAOL, ILG'OR VA TASHKILOTCHI BO'LISH MAQSADGA MUVOFIQ EKANLIGIGA URG'U BERILADI (1-T. 94-BET). "ODOBNING BOSHI-TIL" IBORASIDA ESA XUSHXULQQA EGA BO'LISHGA NISBATAN QO'YILADIGAN TALABLARDAN BIRI - SHIRIN SO'ZLI, XUSHMUOMALA BO'LISH EKANLIGI TA'KIDLANADI. SHIRIN SO'Z, XUSHMUOMALA KISHI EL ORASIDA TEZDA IZZAT-IKROM TOPADI, YUQORI MARTABALARGA ERISHADI. SHU BOIS YOSHLARNI YOSHLIKDANOQ SHIRIN SO'ZLI, XUSHMUOMALALI BO'LISHGA O'RGATISH MAQSADGA MUVOFIQDIR, DEYA TA'KIDLANADI (1-T. 3-BET). XALQ ORASIDA G'YBATCHI KISHILARGA NISBATAN "ILON O'ZINING EGRILIGINI BILMAY, TUYANING BO'YNINI EGRI DEYDI" QABILIDAGI MAQOL QO'LLANILGAN (1-T. 147-BET). INSON O'ZINI AYAB, YAXSHI YEB-ICHSA, TEZ QARIMASLIGI "MAISHATLI ODAM QARIMAS" (1-T. 163-BET) MAQOLIDA IFODALANGAN. "ALP CHIRIKDA, BILGA TIRIKDA, BOTIR JANGDA, DONO MAJLISDA SINALADI" MAQOLI ESA INSONNING QANDAY KISHI EKANLIGINI UNING JASORATI VA OQILLIGI BILAN BAHOLASH MUMKINLIGINI IFODLANGAN (1-T. 169-BET). "YUZIGA QARAMA - ARZAM (ILMINI) TILA, YUZIGA QARAMA - FAZILATI (AXLOQ)NI TILA" MAQOLIDA ESA INSONGA UNING XULQ-ATVORI, ODOBI VA BILIMI DARAJASIGA QARAB BAHO BERILISHI BAYON ETILADI (2-T.15-BET).

ISHDA SHOSHMA-SHOSHARLIKKA YO'L QO'YISHNING KUTILGAN NATIJAGA ERISHA OLMASLIKKA SABAB BO'LISHI "SHOSHGAN KISHI UYIGA YETOLMAYDI" TARZIDA IFODALANGAN (2-T. 27-BET). "ERDAMSIZDAN QUT CHERTILUR"-ODOBI HAMDA BIROR BIR HUNARGA EGA BO'LMAGAN KISHIDAN BAXT VA DAVLAT KETADI DEGAN MA'NONI ANGLATUVCHI MAQOL HAM YUKSAK DARAJADA TARBIYAVIY AHAMIYATGA EGA BO'LIB, INSONNING HUNAR VA XULQ-ODOBGA EGA BO'LISHI BAXTINING KALITI EKANLIGIGA ISHORA QILINADI (2-T. 266-BET).

MAQOLLARDA YANA ILMU HUNAR, MEHNATSEVARLIK XISLATINI YOSHLIKDAN EGALLASH ZARURLIGI HAM IFODALANGAN: "KICHIKDA QATUG'LANSA ULGAZU SEVINUR"

(2-T. 311-BET). INSON YOSHLIKDA ANIQ BIR MAQSADGA INTILSA, UNGA ERISHISH YO‘LIDA MASHAQQAT CHEKSA, TINIMSIZ HARAKAT QILSA, VOYAGA YETGANIDA UNING ROHATINI, MEHNATI NATIJASINI KO‘RADI.

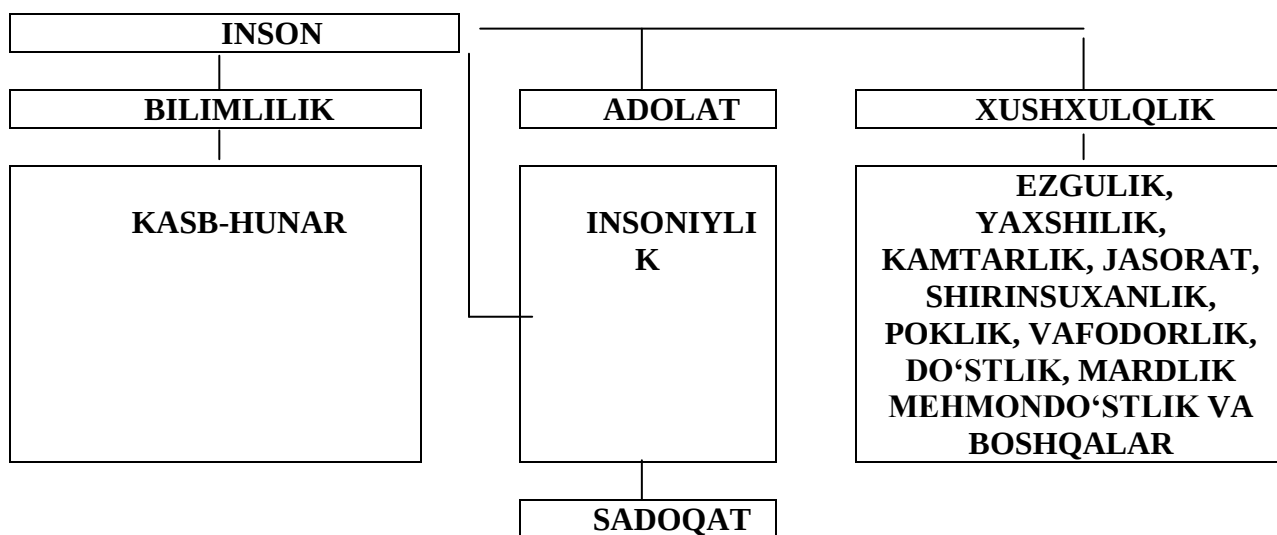
MAQOLLARDA YOMONLIK QILGAN KISHINING O‘ZIGA YOMONLIK QAYTISHI MUMKINLIGI “KO‘KKA SUZSA YUZGA TUSHAR” - OSMONGA TUPURGAN KISHINING TUPUGI O‘ZINING YUZIGA TUSHADI TARZIDA BAYON ETILGAN (3-T. 146-BET).

KO‘RINIB TURIBDIKI, ENG QADIMGI DAVRLARDA YARATILGAN MAQOLLARDA HAM XALQNING TA‘LIM-TARBIYA BORASIDAGI DONISHMANDLIGI O‘Z IFODASINI TOPGAN. XALQ PEDAGOGIKASINING ENG QADIMGI NAMUNALARI BUGUNGI KUNGA QADAR SAQLANIB QOLGAN VA O‘ZNING PEDAGOGIK, TARBIYAVIY AHAMIYATINI YO‘QOTMAGAN.

DEMAK, INSON XULQ-ATVORINI MUKAMMALLASHTIRISHGA XIZMAT QILUVCHI “DEVON”DAGI SHE‘RIY PARCHA VA MAQOLLAR KISHILAR O‘RTASIDA EZGULIKNI TARG‘IB QILIB, INSONNING KAMOLGA YETISHIGA KATTA TA‘SIR ETIB KELGAN.

ENG QADIMGI OTA-BOBOLARIMIZ ULUG‘LAGAN AXLOQIY XISLATLARNI JADVALDA QUYIDAGICHA AKS ETTIRISH MUMKIN:

ENG QADIMGI DAVRLARDA ULUG‘LANGAN AXLOQIY XISLATLAR

DEMAK, ENG QADIMGI MA‘RIFIY YODGORLIKLARDA IFODA ETILGAN VA QADRLANGAN XISLATLAR - JASURLIK, MARDLIK, ADOLAT, SADOQAT, INSONIYLIK, XUSHMUOMALALIKDAN IBORAT BO‘LGAN. TABIIYKI, USHBU XISLATLAR INSONDA O‘Z-O‘ZIDAN SHAKLLANMAGAN. TABIAT VA JAMIYAT HAYOTIDAGI O‘ZGARISHLAR, IBTIDOIY URUG‘CHILIKKA ASOSLANGAN

TURMUSH TARZI INSONNING ANA SHUNDAY XISLATLARGA EGA BO‘LISHINI TAQOZO ETGAN. IKKI KATTA KUCH - YAXSHILIK VA YOMONLIK O‘RTASIDAGI AYOVSIZ KURASH INSONDA YUQORIDA QAYD ETILGAN XISLATLARNING BEVOSITA SHAKLLANISHIGA TURTKI BO‘LGAN.

**QADIMGI DAVLATLAR – SO‘G‘DIYONA, BAQTRIYA,
XORAZMDA TA‘LIM-TARBIYANING RIVOJLANISHI VA
PEDAGOGIK FIKRLARNING SHAKLLANISHI**

ERAMIZDAN AVVALGI BIRINCHI MING YILLIKDA BAQTRIYA, XORAZM, SO‘G‘DIYONA, MARG‘IYONA, PARFIYA HAMDA PARKANA KABI DAVLATLARIDA TURLI QABILA VA ELATLAR YASHAGAN. ULAR SAKLAR, MASSAGETLAR, SO‘G‘DIYONALAR, XORAZMIYLAR, BOXTARLAR, CHOCHLIKAR, PARKANALIKLAR KABI QABILA VA URUG‘LARDAN IBORAT BO‘LIB, HOZIRGI MARKAZIY OSIYO HUDUDIDA YASHOVCHI XALQLARNING AJDODLARI HISOBLANADILAR.

USHBU ELATLAR YASHAGAN HUDUDLARDA O‘ZIGA XOS MADANIY AN‘ANALAR TARKIB TOPA BORGAN. MASALAN, ERAMIZDAN OLDINGI ASRNING BIRINCHI YARMIDA QADIMIY DAVLATLAR: BAQTRIYA VA SO‘G‘DIYONA, MARG‘IYONA, XORAZM, PARKANA, PARFIYA KABI O‘LKALARDA XALQ XO‘JALIGINING TURLI SOHALARIDA RIVOJLANISH VA TARAQQIYOT RO‘Y BERGAN. ERAMIZDAN OLDINGI IX-VI ASRLARDA PAYDO BO‘LGAN AHMONIYLAR, ERAMIZDAN AVVALGI III ASR O‘RTALARIDA TASHKIL TOPGAN GREK-BAQTRIYA, ERAMIZNING I ASRIDA TASHKIL TOPGAN KUSHONLAR, ERAMIZNING V ASRDA YUZAGA KELGAN EFTALITLAR, SO‘NGRA SOSONIYLAR VA NIHOYAT TURK HOQONLIGI DAVLATLARIDA IJTIMOIIY MADANIYAT YUKSALA BORDI.

AJDOLARIMIZ TOMONIDAN QO‘LGA KIRITILGAN QADIMIY MADANIYATI TARKIBIDAN TA‘LIM-TARBIYAGA OID MEROSI HAM ALOHIDA O‘RIN OLGAN. ZERO, HOZIRGI TURKIY VA FORSIYZABON XALQLARNING BIZGACHA YETIB KELGAN MUHIM ARXEOLOGIK TOPILMALARI, TARIXCHILAR, ADABIYOT VA SAN‘AT NAMOYANDALARINING IJODIY MEROSI, SAN‘AT VA ADABIY ASARLARNING NAMUNALARI BUNING DALILIDIR.

BUNDAY MUHIM MANBALAR SIRASIGA YUNON OLIMLARI GERODOT, SUQROT, PLUTARX, POLIENLARNING TARIXIIY, GEOGRAFIK HAMDA AXLOQIIY ASARLARI, ALLOMALARIMIZ ABU RAYHON BERUNIY, MAHMUD QOSHG‘ARIY, FAYLASUF, SHARQSHUNOS VA TARIXCHI OLIMLAR: YE.E.BERTELS,

S.P.TOLSTOV, V.V.BRAGINSKIY, I.M.MO'MINOV, B.G'AFUROV, I.V.STEBLEVA, A.O.MAKOVELSKIY, Y. JUMABOYEV, M.ISHOQOV, ADABIYOTSHUNOSLAR A.QAYUMOV, N. MALLAYEV, N.RAHMONOV, PEDAGOG-OLIMLAR O'ALEUOV, M.ORIFIY VA BOSHQALAR TOMONIDAN OLIB BORILGAN TADQIQOTLAR KIRADI.

ENG QADIMGI TARBIYA HAQIDAGI YODGORLIKLAR BIZGACHA BEVOSITA YETIB KELMAGAN. TURKIY VA FORSIYZABON XALQLARNING HAYOT KECHIRISH SAN'ATI, DONOLIK MAJMUASI SIFATIDA YUZAGA KELIB, BORLIQQA AMALIY MUNOSABATDA BO'LISHNING NAMUNASI TARZIDA E'TIROF ETILGAN MA'NAVIY MADANIYAT YODGORLIKLARI QADIMGI GREK TARIXCHISI GERODOTNING "TARIX", STRABONNING "GEOGRAFIYA" HAMDA MAHMUD QOSHG'ARIYNING "DEVONU LUG'ATIT-TURK" KABI ASARLARI, SHUNINGDEK, URXUN-YENISEY BITIKLARI KABI ADABIY-TARIXIY MANBALARDA SAQLANGAN VA ULAR ORQALI BIZGACHA YETIB KELGAN. USHBU YODGORLIKLAR MOHIYATINI O'RGANISH INSONNING SHAKLLANISHIDA MODDIY VA MA'NAVIY MADANIYAT QAY DARAJADA KATTA ROL O'YNAGANLIGIDAN DALOLAT BERADI. XUSUSAN, TARBIYA INSONNING AQLIY VA AXLOQIY JIHATDAN TARKIB TOPA BORISHIGA TA'SIR ETGAN BO'LSA, INSONNING SHAKLLANA BORISHI HAM O'Z NAVBATIDA KISHILIK JAMIYATINING QAROR TOPA BORISHIGA YORDAM BERGAN. XULLAS, TAFAKKUR YURITA OLISH QOBILIYATIGA EGA BO'LGAN INSON KAMOLOTINING TA'MINLANISH JARAYONI HAMDA JAMIYATNING IJTIMOYIY TARAQQIYOTI O'ZARO UZVIY ALOQADA SHAKLLANGAN. MAZKUR TARIXIY JARAYON MOHIYATINI BILISH BIZGA INSON TAFAKKURINING JUDA UZOQ DAVR VA MURAKKAB SHAROITLARDA SHAKLLANA BORGANLIGIDAN DALOLAT BERADI.

Ma'lumki, kishilik jamiyatining vujudga kelishi jarayonida inson ham biologik jihatdan, ham ijtimoiy jihatdan takomillashib borgan. Dastlabki diniy e'tiqodlar, eng oddiy ixtirolarning takomillashib borishi kabi holatlar inson ongining ham shakllanib borishiga turtki bo'ldi. Bu jarayon minglab yillarni o'z ichiga olgan bo'lib, ana shu davrda inson ongi shakllanishining asosi sifatida qabul qilingan xulq-odob qoidalari, ijtimoiy talablar yuzaga kelgan. Ushbu talablar muayyan davrda yaratilgan yodgorliklarining asosiy mazmuni va mohiyatini tashkil etadi.

ENG QADIMGI KISHILARGA XOS BO'LGAN XISLATLAR, ULARNING DASTLABKI, ODDIY ISTAKLARI, ORZU-UMIDLARI QADIMGI EPOSLARDA AKS ETGAN AFSONAVIY OBRAZLAR HAMDA QAHRAMONLAR QIYOFASIDA O'Z IFODASINI TOPGAN. RUHGA SIG'INISH (ONIMIZM), AJDODLAR RUHIGA SIG'INISH (TOTEMIZM), SEHRGARLIK KABI DINIY E'TIQODLAR VA MAROSIMLAR YORITILGAN AFSONA VA RIVOYATLARDA ENG QADIMIY AJDODLARIMIZNING TAFAKKUR DUNYOSI AKS ETGAN. AMMO BU RIVOYAT VA AFSONALAR HAM MASSAGET, SAK, XORAZMIY, SO'G'D HAMDA PARFIYANLAR YASHAGAN DAVRLAR RUHINI IFODA ETADI, XOLOS.

Qadimgi So'g'd, Xorazm, uyg'ur va turkiy-run yozuvlarining ta'lim-tarbiyani rivojlantirishdagi o'rni

JAMIYATNING IJTIMOIIY JIHATDAN TARAQQIY ETA BORISHI BOLALARGA DALALARNI O'LCHASH, SUV TOSHQINLARINING OLDINI OLISH, KISHILARNI TURLI KASALLIKLARDAN DAVOLASH USULLARIGA OID BILIMLARNI BERISHGA BO'LGAN EHTIYOJNI YUZAGA KELTIRDI. MAZKUR EHTIYOJNI QONDIRISH YO'LIDAGI HARAKATNING TASHKIL ETILISHI NATIJASIDA TURLI MAKTABLAR FAOLIYAT YURITA BOSHLADI. MAKTABLARDA ASOSIY E'TIBOR BOLALARGA OGZAKI BILIMLAR BERISH BILAN BIRGA ULARDA YOZUV KO'NIKMALARINING SHAKLLANTIRILISHIGA QARATILDI. DASTLAB SURATKASHLIK RIVOJLANIB, PIKTOGRAFIK XAT PAYDO BO'LGAN BO'LSA, KEYINCHALIK QO'SHNI MAMLAKATLARDAN KIRIB KELGAN HARFLAR YORDAMIDA YOZISH USULI PAYDO BO'LADI VA BU USUL TEZ TARQALA BOSHLAYDI.

ERAMIZDAN OLDINGI MING YILLIK O'RTALARIDA OROMIY, ALEKSANDR MAKEDONSKIY ISTILOSIDAN SO'NG ESA YUNON, SHUNINGDEK, FORSIY MIXXAT YOZUVLARI HAM MA'LUM VAQTLARDA QO'LLANILIB KELGAN. ERAMIZDAN OLDINGI BIRINCHI MING YILLIK O'RTALARIGA KELIB, OROMIY YOZUVI NEGIZIDA AVESTO, XORAZM, SO'G'D, KUSHON, RUN (URXUN-YENISEY), UYG'UR VA BOSHQA YOZUVLAR PAYDO BO'LADI VA TA'LIM-TARBIYANING RIVOJLANISHIDA MUHIM AHAMIYAT KASB ETADI.

ANA SHU DAVRGA KELIB, IBTIDOIIY JAMOA BO'LIB YASHASH AN'ANASI ASTA-SEKIN RIVOJLANA BORDI, JAHON MADANIYATIDA INMONIYAT TARIXIDA MUHIM AHAMIYATGA EGA BO'LGAN KASHFIYOTLAR YARATILDI. XITOIDA QOG'OZNING IXTIRO ETILISHI, HINDISTONDA HISOBLASH,

O'NLIK SONLAR TIZIMINING PAYDO BO'LISHI, MESOPOTAMIYADA YER KURRASINING GRADUSLARGA, SUTKANI SOATLARGA, MINUT VA SEKUNDLARGA BO'LISHNING O'YLAB TOPILISHI, MARKAZIY OSIYODA O'RTA DENGIZ BILAN HINDISTONNI O'ZARO BOG'LOVCHI KARVON YO'LINING VUJUDGA KELISHI, KEYINCHALIK XITOYDAN MARKAZIY OSIYO ORQALI O'RTA DENGIZGA "BUYUK IPAK YO'LI"NING OCHILISHI KABI VOQEALAR MAZKUR HUDUDLARDA YASHOVCHI XALQLAR MADANIYATINING RIVOJLANISHI VA YOZUVNING TARQALISHIGA SABAB BO'LADI.

DEMAK, ERAMIZNING BOSHLARIDA HOZIRGI MARKAZIY OSIYO HUDUDIDA BIZ YUQORIDA SANAB O'TGAN OROMIY, YUNON VA FORSIY MIXXAT ALIFBOSI ASOSIDA SHAKLLANGAN XORAZM, SO'G'D, BAQTRIYA YOZUVLARI QO'LLANILGAN.

Mavzuni mustahkamlash va o'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

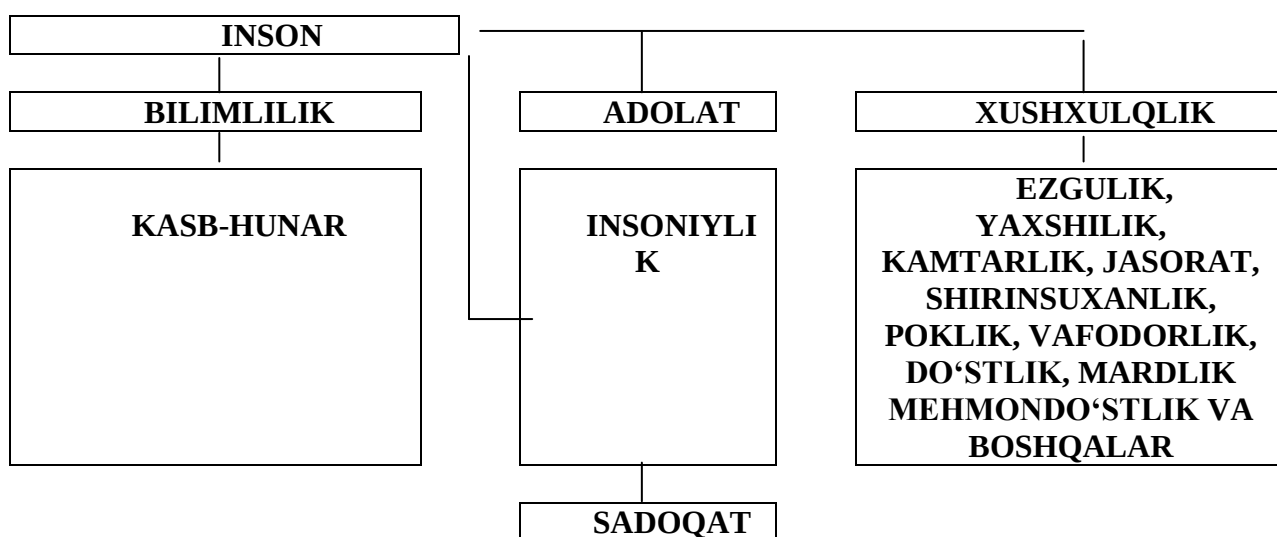
1. Ta'lim-tarbiya va pedagogika tarixini davrlashtirish muammolarini sanab bering.

2. Qadimgi davrlardan VII asrgacha ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlarning rivojlanishiga misollar keltiring.

3. Qadimgi davlatlar – So'g'diyona, Baktريا, Xorazmda ta'lim-tarbiya qanday rivojlangan va pedagogik fikrlarning shakllangan?

4. QADIMGI SO'G'D, XORAZM, UYG'UR VA TURKIY-RUN YOZUVLARINING TA'LIM-TARBIYANI RIVOJLANTIRISHIDA QANDAY AHAMIYATGA EGA?

Ko'rgazmali materiallar (sxemalar, jadvallar, grafik kartalar)

Adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. –Toshkent: Ma'naviyat, 2008. -176 b.
2. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida / Karimov I.A. – Toshkent: O'zbekiston, 2011. – 440 b.
3. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Pedagogika nazariyasi. 1-qism / Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. M.X.Toxtaxodjayevaning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: Moliya, 2007.
4. Pedagogika / To'xtaxodjaeva M.X.va boshqalar. - Toshkent: O'zbekiston, 2010.
5. Pedagogika (Pedagogika nazariyasi va tarixi) Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. J. Hasanboyev va b. – Toshkent: Noshir, 2011. – 456 b.
6. Mavlonova R va boshqalar. Pedagogika. - Toshkent: O'qituvchi, 2001.
7. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. - Toshkent: O'qituvchi, 2005.
8. Ibragimova X., Abdullaeva Sh. Pedagogika nazariyasi. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
15. Zununnov A.va boshqalar. Pedagogika tarixi. - Toshkent: Sharq, 2000.
16. Azizxodjayeva N. Pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Sharq, 2006.

Glossariy

Ta'lim-tarbiya, pedagogika tarixi, davrlashtirish muammolari, qadimgi davr, qadimgi davlatlar, So'g'd, Xorazm, uyg'ur, turkiy-run yozuvlari

3-MAVZU: VII ASRDAN - IX ASRGACHA TARBIYA, MAKTAB VA PEDAGOGIK FIKRLAR

Reja:

1. Movarounnahrda Islom dini g'oyalari yoyilishining ta'lim-tarbiyaga ta'siri. Musulmon maktablari tashkil etilgan ta'lim-tarbiya mazmuni. Islom dinining muqaddas manbalari (“Qur'on” va “Hadis”) – musulmon maktablari ta'lim-tarbiyasining g'oyaviy asoslari. Arab tilining savdo va madaniy aloqalar tiliga aylanishi.

2. HADIS ILMINING PAYDO BO'LISHI. MUHADDISLAR (IMOM ISMOIL AL-BUXORIY, IMOM ISO AT-TERMIZIY VA BOSHQALAR)NING HADIS ILMINI YARATISHDAGI XIZMATLARI. IMOM ISMOIL AL-BUXORIYNING “AS-SAHIH” (“ISHONARLI TO'PLAM”), “AL-ADAB AL-MUFRAD” (“ADAB DURDONALARI”) ASARLARINING SHAXS MA'NAVIY KAMOLOTINING TARKIB TOPISHIDAGI O'RNI.

Ma'ruzaning maqsad va vazifalari

Maqsadi: Movarounnahrda Islom dini g'oyalari yoyilishining ta'lim-tarbiyaga ta'sirini, musulmon maktablarida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya mazmuni, Islom dinining muqaddas manbalari ("Qur'on" va "Hadis") – musulmon maktablari ta'lim-tarbiyasining g'oyaviy asoslari, arab tilining savdo va madaniy aloqalar tiliga aylanishi, hadis ilmining paydo bo'lishi, muhaddislar (Imom Ismoil al-Buxoriy, Imom Iso at-Termiziy va boshqalar)ning hadis ilmini yaratishdagi xizmatlarini tahlil qilish.

VAZIFALARI:

- Movarounnahrda Islom dini g'oyalari yoyilishining ta'lim-tarbiyaga ta'sirini o'rganish;
- musulmon maktablarida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya mazmuni bilan tanishish;
- Islom dinining muqaddas manbalari ("Qur'on" va "Hadis") – musulmon maktablari ta'lim-tarbiyasining g'oyaviy asoslarini tahlil qilish
- arab tilining savdo va madaniy aloqalar tiliga aylanishi sababini o'rganish;
- **HADIS ILMINING PAYDO BO'LISHI UMUMLASHTIRISH;**
- **MUHADDISLAR (IMOM ISMOIL AL-BUXORIY, IMOM ISO AT-TERMIZIY VA BOSHQALAR)NING HADIS ILMINI YARATISHDAGI XIZMATLARINI TAQQOSLASH;**
- **IMOM ISMOIL AL-BUXORIYNING "AS-SAHIH" ("ISHONARLI TO'PLAM"), "AL-ADAB AL-MUFRAD" ("ADAB DURDONALARI") ASARLARINING SHAXS MA'NAViy KAMOLOTINING TARKIB TOPISHIDAGI O'RNINI O'RGANISH.**

MOVAROUNNAHRDA ISLOM DINI G'OYALARI YOYILISHINING TA'LIM-TARBIYAGA TA'SIRI

YII ASR BOSHLARIDA ISLOM G'OYASIGA ASOSLANGAN ARAB XALIFALIGI TASHKIL TOPIB, BU DAVLAT O'Z MAVQEINI MUSTAHKAMLASH UCHUN BOSHQA MAMLAKATLARNI ZABT ETA BOSHLADI. BUTUN ARABISTON YARIM OROLI, SHUNINGDEK, ERON, SURIYA, JANUBIY ISPANIYA, KAVKAZ ORTI HAMDA SHIMOLIY AFRIKADA JOYLASHGAN BIR QATOR MAMLAKATLAR XALIFALIK TARKIBIGA KIRITILDI.

YII ASR O'RTALARIDAN BOSHLAB ARABLAR MOVAROUNNAHRGA HAM HUJUM QILISH REJASINI TUZA BOSHLADILAR. ARAB ISTILOCHILARINING MOVAROUNNAHRGA BO'LGAN BIRINCHI YURISHI 651 YILDA UBAYDULLOH IBN ZIYOD BOSHCHILIGIDA AMALGA OSHIRILDI. 676 YILDA ESA SAID IBN USMON RAHBARLIGIDA BUXORO, SUG'DIYONA, KESH HAMDA NASAF KABI SHAHARLARGA HUJUM UYUSHTIRILDI VA BOSIB OLINDI.

ARAB ISTILOCHILARI TOMONIDAN UYUSHTIRILGAN IKKINCHI YURISH 705 YILI XUROSON HOKIMI QUTAYBA IBN MUSLIM BOSHCHILIGIDA OLIB BORILIB, NIHOYATDA KESKIN TUSGA EGA BO'LDI. QUTAYBA IBN MUSLIM 706 YILI ZARAFSHON VODIYSIGA YURISH BOSHLAB, OQIBATDA POYKEND, BUXORO, SAMARAQAND, SO'G'D, FARG'ONA VA BOSHQA SHAHARLARNI QO'LGA KIRITDI. KEYINCHALIK ESA XORAZM ZABT ETILDI. QUTAYBA IBN MUSLIMNING MOVARAUNNAHRGA UYUSHTIRGAN YURISHI 715 YILI UNING FARG'ONADA QO'ZG'OLONCHI ARAB JANGCHILARI TOMONIDAN O'LDIRILISHI BILAN TO'XTADI.

ARAB ISTILOCHILARI VIII ASRNING O'RTALARIGA KELIB MOVAROUNNAHRNI TO'LA ZABT ETISHGA ERISHDILAR.

ARABLAR TOMONIDAN BOSIB OLINGAN YERLARDA XALQLAR ISLOM DININI QABUL QILISHGA MAJBUR ETILDI. ARAB ISTILOCHILARINING MOVAROUNNAHR XALQINING ISLOM DININI QABUL QILISH JARAYONI QIYIN KECHGAN VA BU JARAYON BIR NECHA YILLAR DAVOMIDA AMALGA OSHIRILGAN. CHUNKI MOVAROUNNAHR YURTI ARAB ISTILOSIGA QADAR HAM IJTIMOY, IQTISODIY VA MA'NAVIY JIHATDAN TARAQQIY ETGAN BO'LIB, BU MAMLAKATDA YASHOVCHI XALQLAR TURMUSH TARZIGA KO'RA HAM ARABLARGA NISBATAN BIR QADAR USTUNLIKKA EGA EDILAR. ZERO, MAZKUR HUDUDDA YASHOVCHI XALQLARNING AKSARIYATI O'TROQ XALQLAR BO'LIB, TURG'UN HOLDA DEHQONCHILIK BILAN SHUG'ULLANAR EDILAR. SHU BOIS ULAR TEZDA ARAB ISTILOCHILARIGA BO'YSUNA QOLMADILAR. AHOLINING ISTILOCHILARGA BO'YSUNISHNI ISTAMAGANLIGINING ASOSIY SABABLARIDAN BIRI ULAR TOMONIDAN KO'RSATILGAN ISTIBDOD VA QATOG'ONLAR EKANLIGI BILAN BIR QATORDA BOSQINCHILARNING MAHALLIY XALQNING YILLAR DAOMIDA TARKIB TOPGAN MA'NAVIY-MADANIY MEROSI – SAN'ATI, ADABIYOTI, YOZUVI, OSORI-ATIQALARI HAMDA ME'MORIY YODGORLIKLARINI POYMOL ETISHGA QARATILGAN HARAkatNI HAM OLIB BORGANLIGI BO'LDI. SHU BOIS ARAB ISTILOCHILARI XALQNI O'ZLARIGA BO'YSUNDIRISH VA ULAR TOMONIDAN ISLOM DININI QABUL QILINISHIGA ERISHISH MAQSADIDA HARBIYLAR HAMDA ISLOM DINI TARG'IBOTCHILARINING XIZMATIDAN BIRDEK FOYDALANDILAR. NATIJADA O'Z OLDILARIGA QO'YGAN ASOSIY MAQSADGA ERISHDILAR. MOVAROUNNAHRDA ISLOM TA'LIMOTI G'OYALARI YOYILGUNGA QADAR BU YERDA YASHOVCHI XALQLAR KO'P SONLI XUDOLARGA, QUYOSHGA, KO'K DIN (SHAMAN)GA

HAMDA O‘ZLARI MUQADDAS DEB BILGAN NARSALARGA SIG‘INISHAR EDI. SHUNGA KO‘RA O‘LKADA YAGONA BIR G‘OYAVIY E‘TIQOD TARKIB TOPMAGAN BO‘LIB, BU HOLAT AKSARIYAT VAZIYATLARDA TURLI ELATLAR O‘RTASIDA KELISHMOVCHILIKLARNI KELITIRIB CHIQARAR VA O‘ZARO JANJALLARGA SABAB BO‘LAR EDI. MOVAROUNNAHRDA ISLOM TA‘LIMOTI G‘OYALARINING YOYILISHI, KISHILAR TOMONIDAN SHARIAT QOIDALARI, ISLOM DINI AQIDALARIGA BO‘YSUNISH, YAGONA VA QUDRATLI OLLOHGA SIG‘INISH, SHUNINGDEK, OLLOHNING YERDAGI RASULI (ELCHISI) BO‘LGAN MUHAMMAD ALAYHIS-SALOM KO‘RSATMALARIGA RIOYA ETISH XALQNING ONGIGA CHUQUR SINGIB, ULAR TOMONIDAN MAZKUR DIN ASOSLARINING QABUL QILINISHIGA ZAMIN HOZIRLADI. NATIJADA MOVAROUNNAHRDA ISLOMIY QADRIYATLAR TARKIB TOPA BOSHLADI.

ARABLAR O‘LKADA ISLOM DINI G‘OYALARINI YOYISHDA TURLI USULLARDAN FOYDALANDILAR. ANA SHUNDAY USULLARDAN BIRI MAZKUR DINGA E‘TIQOD QILGAN KISHILARNING JON SOLIG‘IDAN OZOD ETILISHI BO‘LDI. MOVAROUNNAHR XALQLARI O‘RTASIDA ISLOM TA‘LIMOTI ASOSLARINI YOYISHDA ARAB ISTILOCHILARI TOMONIDAN AMALGA OSHIRILGAN XATTI-HARAKATLARNING MOHIYATI XUSUSIDA TARIXCHI ABU MUHAMMAD NARSHAXIY O‘ZINING “BUXORO TARIXI” NOMLI KITOBIDA QUYIDAGI FIKRLARNI BAYON ETADI: “BUXORO AHOLISI HAR SAFAR (ISLOM LASHKARI KELGANDA) MUSULMON BO‘LAR, ARABLAR QAYTIB KETGANIDA ESA ULAR YANA DINDAN QAYTAR EDILAR. QUTAYBA IBN MUSLIM ULARNI UCH MARTA MUSULMON QILGAN, ULAR ESA YANA DINDAN QAYTIB, YANA KOFIR BO‘LGAN EDILAR. U TO‘RTINCHI MARTA (KELGANIDA) QUTAYBA JANG QILIB, BUXORO SHAHRINI OLDI, KO‘P QIYINCHILIKLARDAN KEYIN (BU YERDA) ISLOM DININI YUZAGA CHIQARDI VA HAR TURLI YO‘LLAR BILAN ULARGA QIYINCHILIKLAR TUG‘DIRIB, DILLARIGA MUSULMONCHILIKNI O‘RNASHTIRDI. ULAR ESA ISLOM DININI YUZAKIGINA QABUL ETIB, HAQIQATDA BUTPARASTLIK QILAR EDILAR. QUTAYBA ARABLAR BUXOROLIKLAR BILAN BIRGA TURIB, ULARNING XATTI-HARAKATLARIDAN XABARDOR BO‘LIB TURSALAR, ULAR ZARURATDAN MUSULMON BO‘LADILAR, DEGAN MAQSADDA BUXORO AHOLISINI O‘Z UYLARINING YARMINI ARABLARGA BERISHGA UNDAB BUYRUQ CHIQARISHNI TO‘G‘RI DEB TOPDI VA SHU YO‘L BILAN U MUSULMONCHILIKNI O‘RNATDI HAMDA SHARIAT HUKMLARINI BAJARISHGA MAJBUR QILDI. QUTAYBA MASJIDLAR BINO QILDI, KOFIRLIK VA OTASHPARASTLIK

ASARLARINI YO‘QOTDI. U KO‘P JIDDU JAHD QILIB, KIMDA SHARIAT HUKMLARINI BAJARISHDA KAMCHILIK SODIR BO‘LSA, UNI JAZOLAR EDI. U MASJIDI JOME BINO QILDI VA ODAMLARGA JUMA NAMOZINI O‘QISHGA BUYRUQ BERDI”.

ISTILOCHILIK YURISHLARI DAVRIDA ARABLAR MAHALLIY XALQNING BOY MADANIY MEROSINI YO‘Q QILDILAR. BU HAQIDA BUYUK ALLOMA ABU RAYHON BERUNIY SHUNDAY YOZADI: “QUTAYBA ESA XORAZM XATINI YAXSHI BILADIGAN, ULARNING XABAR VA RIVOYATLARINI O‘RGANGAN VA (BILIMINI) BOSHQALARGA O‘RGATADIGAN KISHILARNI HALOK ETIB, BUTKUL YO‘Q QILIB YUBORGAN EDI. SHUNING UCHUN U (XABAR VA RIVOYATLAR) ISLOM DAVRIDAN KEYIN HAQIQATNI BILIB BO‘LMAYDIGAN DARAJADA YASHIRIN QOLDI. KEYIN: QUTAYBA IBN MUSLIM AL-VOHISHIY XORAZMLIKLARNING KOTIBLARINI HALOK ETIB, BILIMDONLARINI O‘LDIRIB, KITOB VA DAFTARLARINI KUYDIRGANI SABABLI ULAR SAVODSIZ QOLIB, O‘Z EHTIYOJLARIDA YODLASH QUVVATIGA TAYANADIGAN BO‘LDILAR”.

ISLOM DINI ANA SHUNDAY G‘OYAVIY-SIYOSIY KURASHLAR JARAYONIDA SHAKLLANDI VA RIVOJLANDI.

ARAB XALIFALARI BOSIB OLINGAN MAMLAKATLARDA ISTILOCHILIK SIYOSATINI OLIB BORAR EKANLAR, TOBE XALQLAR USTIDAN MADANIY USTUNLIKKA ERISHISHGA HARAKAT QILDILAR. CHUNKI ARAB XALQI YII ASR BOSHLARIDA O‘ZIGA XOS MADANIYAT VA ADABIY TILGA EGA BO‘LIB, NOTIQLIK SAN‘ATI HAMDA SHE‘RIYATNI YUKSAK DARAJADA QADRLAR EDILAR. “QUR‘ON” HAM O‘ZIGA XOS USLUBDA YARATILIB, MAZKUR USLUB NAZMIY XUSUSIYATLARNI O‘ZIDA NAMOYON ETAR EDI. SHU BOIS U O‘RTA ASR ARAB ADABIYOTINING ENG NODIR DURDONASI SIFATIDA E‘TIROF ETIB KELINMOQDA. IX ASRDA YARATILGAN “MING BIR KECHA” ASARI HAM O‘RTA ASR ARAB ADABIYOTIGA XOS BO‘LGAN XUSUSIYATLARNI O‘ZIDA AKS ETTIRGAN BO‘LIB, O‘ZINING MUNDARIJASI VA G‘OYALARNING BAYON USLUBIGA KO‘RA JAHON ADABIYOTINING ENG NODIR NAMUNALARIDAN BIRI SIFATIDA TAN OLINGAN.

MAZKUR DAVRLARDA SHAKLLANGAN YANGI ARAB TILI ARAB XALQLARI YASHAGAN HUDUDLARDA ISTE‘MOLDA BO‘LGAN AVVALGI TILLAR NEGIZIDA SHAKLLANIB, TAKOMILIGA YETDI VA MADANIY TIL BO‘LIB QOLDI.

ULKAN HUDUDNI QAMRAB OLGAN ARAB XALIFALIGI DAVLATINING HUKMRONLIGI DAVRIDA IJTIMOIIY HAYOT, TURMUSH TARZI, SHUNINGDEK, ILM-FAN VA MADANIYAT YANADA RIVOJLANDI. USHBU DAVRLARDA QADIMGI YUNON VA

RIM MADANIY MEROSI NEGIZIDA BIR QATOR FANLAR YANGI TUSHUNCHA VA BILIMLAR BILAN BOYIDI. YUNON VA RIM MUTAFAKKIRLARI TOMONIDAN YARATILGAN VA ASTRONOMIYA, TIBBIYOT, KIMYO, MATEMATIKA VA GEOGRAFIYAGA OID DEYARLI BARCHA YIRIK ASARLAR ARAB TILIGA TARJIMA QILINDI.

YUNONLARDAN ESA FANLAR TASNIFI (KLASSIFIKATSIYA) OLINIB, FANLAR NAZARIY VA AMALIY FANLAR TARZIDA IKKI GURUHGA AJRATILGAN. BIRINCHI GURUHGA QUYIDAGI UCHTA FAN KIRITILGAN: TABIIYOT TO'G'RISIDAGI FANLAR, ILOHIYOT TO'G'RISIDAGI FANLAR VA MATEMATIKA FANI KIRITILGAN BO'LIB, USHBU FANLAR TARKIBIDAN ARIFMETIKA, HANDASA (GEOMETRIYA), ASTRONOMIYA VA MUSIQA FANLARI O'RIN OLGAN. IKKINCHI GURUHGA KIRITILGAN FANLAR QATORIDA ETIKA, IQTISOD VA SIYOSATGA OID FANLAR E'TIROF ETILGAN. O'SHA DAVR NUQTAI NAZARIDAN BIR MUNCHA YUKSAK TARAQQIY ETGAN HIND FANI ARAB MADANIYATINING UMUMIY RIVOJI, XUSUSAN, ARIFMETIKA, ALGEBRA VA TIBBIYOT FANLARI ASOSLARINING BOYISHIGA MUNOSIB HISSA QO'SHDI. SONLARNING MOHIYATINI YORITIB BERUVCHI HIND NAZARIYASI MAZMUNI BILAN YEVROPALIKLAR ARAB XALIFALIGI TASARRUFIGA KIRUVCHI HUDUDLARDA ISTIQOMAT QILGAN MUTAFAKKIRLARNING SA'I-HARAKATLARI ORQALI TANISHISHGA MUSHARRAF BO'LGANLAR. BU BORADA MA'LUMOT BERUVCHI MUHIM MANBA MUHAMMAD AL-XORAZMIY TOMONIDAN ASOSLANGAN "AL-JABR" ("ALGEBRA") ASARI BO'LIB XIZMAT QILDI.

ARABLAR ULKAN HUDUDDA XALIFALIK DAVLATINI BARPO ETISH NATIJASIDA GEOGRAFIYA FANINING HAM BIR QADAR TARAQQIY ETISHIGA O'Z HISSALARINI QO'SHDILAR. MAZKUR DAVRDA ARAB XALIFALIGINING UMUMIY MULKINI AKS ETTIRUVCHI DASTLABKI XARITALAR YARATILDI. IX ASRDA YARATILGAN ANA SHUNDAY XARITALARDA ARAB XALIFALIGI HUDUDLARIDAN OQIB O'TUVCHI DARYOLAR VA ULARNING OQIMLARI XUSUSIDAGI MA'LUMOTLAR O'Z AKSINI TOPGAN. SHUNINGDEK, XARITALAR YORDAMIDA JANUBIY ISPANIYADAN TO MARKAZIY OSIYO HAMDA HIND DARYOSIGACHA CHO'ZILGAN XALIFALIK YERLARI, ULARNING GEOGRAFIK O'RNI, IQLIMI HAMDA TABIIY BOYLIKLARI (O'RMON, DARYO, TOG' VA HOKAZOLAR) BORASIDAGI QIMMATLI MA'LUMOTLARDAN XABARDOR BO'LISH MUMKIN EDI. XARITALARDA AKSARIYAT O'LKALAR ARABCHA NOMLAR BILAN KO'RSATILGAN. XUSUSAN, AJDODLARIMIZ YASHAGAN

HUDUD “MOVAROUNNAHR” (“DARYO ORTI” MA’NOSINI ANGLATADI) DEB NOMLANGAN.

ISLOM DINI ARABISTON YARIM OROLIDA UNING KO’P ASRLIK TARIXI NEGIZIDA SHAKLLANGAN. U O’ZIGA XOS DINIY-SIYOSIY OQIM, SHUNINGDEK, UMUMINSONIY TARAQQIYOTNI BELGILAB BERISHDA MUHIM AHAMIYATGA EGA MA’NAVIY OMIL SANALADI. AYNI VAQTD A ISLOM DINI KISHILIK JAMIYATINING IBTIDOIY DAVRI XUSUSIYATLARIDAN VOQIF BO’LISH VA O’RTA ASR UYG’ONISH DAVRINING RO’Y BERISHI UCHUN MA’NAVIY-G’OYAVIY POYDEVOR QO’YGAN IJTIMOY EHTIYOJ SIFATIDA YUZAGA KELDI. ISLOM TA’LIMOTI O’ZINING INSONPARVAR G’OYALARI VA ULARNI INSONLAR ONGIDA CHUQUR SINGDIRA OLI SH IMKONIYATLARI TUFAYLI O’N TO’RT ASRDAN BUYON BORLIQNI ONG YORDAMIDA MAFKURAVIY TARZDA IDROK ETISHNING ASOSIY SHAKLLARIDAN BIRI BO’LIB KELMOQDA. ISLOM TA’LIMOTINING BU QADAR ULKAN HUDUDGA YOYILISHI VA UMUMINSONIY QADRIYAT SIFATIDA E’TIROF ETILISHIDA OLLOHNING RASULI (YERDAGI VAKILI) BO’LGAN PAYG’AMBAR MUHAMMAD ALAYHIS-SALOMNING O’RNI VA SHAXSIY ROLI BEQIYOSDIR. QUR’ON OYATLARINI O’RGANISH O’ZGALIK BILAN O’ZLIKNING ISLOMDAGI UYG’UNLASHUVINI ANIQ BELGILASH, UNING ASOSCHISI SHAXSINI KO’RA OLI SH, HIS QILISH IMKONINI BERADI.

ARAB ISTILOCHILARINING MOVAROUNNAHRDAGI G’ALABASIDAN SO’NG BARCHA MUSTAMLAKA MAMLAKATLAR QATORI U YERDA HAM ISLOM DINNING ASOSLARI XUSUSIDA MA’LUMOT BERUVCHI MUQADDAS KITOB – “QUR’ON” YARATILGAN TIL - ARAB TILINI O’RGANISH JORIY ETILDI. DINIY ULAMOLARNING MAXSUS KO’RSATMALARIGA MUVOFIQ MUQADDAS KITOBNI BOSHQA TILLARGA TARJIMA QILISH TA’QIQLANDI. SHU BOIS MUSULMON MAKTEBLARIDA ASOSIY MANBANING TILI HAMDA FAN SIFATIDA ARAB TILINING O’QITILISHI YO’LGA QO’YILDI. MAVJUD FANLARNING ASOSLARI ARAB TILIDA O’RGANILA BOSHLANDI. ARAB XALIFALIGI TASARRUFIGA OLINGAN BARCHA MAMLAKATLARDA MASJIDLAR QOSHIDA MAXSUS MAKTEBLAR TASHKIL ETILDI. BIROQ O’G’IL BOLALARGINA MAZKUR MAKTEBLARDA SAVOD O’RGANISH HUQUQIGA EGA BO’LDILAR. MAKTEBLAR, SHUNINGDEK, KEYINCHALIK BUNYOD ETILGAN VA MAQOMI JIHATIDAN HOZIRGI OLIY O’QUV YURTLARIGA TENG BO’LGAN MADRASALARDA TA’LIM VA TARBIYA ISHLARI SHARIAT QOIDALARIGA MUVOFIQ YO’LGA QO’YILGAN BO’LIB, USHBU O’QUV MASKANLARIDA ISLOM TA’LIMOTI XUSUSIDA MA’LUMOTLAR BERUVCHI ILOHIYOT FANLARI BILAN BIR

QATORDA DUNYOVIY FANLARNING ASOSLARI HAM O‘QITILGAN. MACHITLAR QOSHIDA FAOLIYAT YURITGAN MAKTABLARDA IMOMLAR, MADRASALARDA ESA MUDARRISLAR YOSHLARGA TA‘LIM VA TARBIYA BERISH ISHI BILAN SHUG‘ULLANGANLAR.

BOLALARGA DASTLABKI SABOQ HARFLARI O‘QISHDAN BOSHLANGAN, BU USULDA HAR BIR BOLA ALIFBE TARTIBIDA HARFNING NOMINI BILIB OLISHI (ALIF, BE, TE, SE, VA H.), SO‘NGRA SHU HARFLARNI QO‘SHIB O‘QISHNI MASHQ QILAR EDI. ANA SHU MASHQ OXIRIGA YETGANDAN SO‘NG, BOLALAR QO‘LLARIGA “QUR‘ON” BERILGAN VA DOMLA RAHBARLIGIDA “QUR‘ON”NING HAR BIR SURASI TAKRORLANIB O‘RGANILAR EDI.

LEKIN “QUR‘ON”NI O‘QISH BOLALAR UCHUN JUDA OG‘IR EDI. CHUNKI MAKTABLARDA FAQAT OG‘ZAKI MASHQ USULIGA — “SAVOD” CHIQUARILISHIGA O‘TGACH, SAVOD CHIQUARISH YANADA QIYINLASHDI. YOZUV ALOHIDA “FAN” SIFATIDA AJRATILIB, KOTIBLIK KASBIGA O‘QIYOTGANLARGAGINA YOZUV O‘RGATILAR EDI. SHUNGA QARAMAY, MAKTABLARGA DEYARLIK HAMMA BOLALAR TORTILADI VA “QUR‘ON”NI O‘RGANISH MAJBUR QILINIB, ARAB BO‘LMAGAN BOLALAR UCHUN UNI YODLASH HAR QANCHA OG‘IR BO‘LSA HAM, MOVAROUNNAHR MAKTABLARIDA “QUR‘ON”NING BU USULI QABUL QILINADI VA TO‘G‘RI DEB TOPILDI. BU USUL KEYINCHALIK BOLALARNING MADRASADA O‘QITISH UCHUN HAM KERAK EDI.

ASTA-SEKIN OTA-ONALAR BOLALARNI 6-7, HATTO 5 YOSHIDAN MAKTABGA BERA BOSHLAYDILAR. “QUR‘ON”NI YOD BILGAN KISHI QORI DEB ATALARDI. QORILAR KATTA HURMATGA SAZOVOR EDILAR.

ASTA-SEKIN O‘QIMISHLI KISHILAR, YA‘NI DOMLA ALOHIDA AJRALIB, ULAR O‘Z XONADONLARIDA HAM MAKTAB OCHADI. TALABALAR MAKTABDOR DOMLALAR MAKTABIDA HUSNIXAT, OG‘ZAKI HISOBNI HAM O‘RGANAR, ASTA-SEKIN FORS-TOJIK TILIDA VA TURKIY TILDAGI KITOBLARNI, QO‘LYOZMALARNI HAM O‘QITILAR, O‘RGATILAR EDI.

HUSNIXAT VA ARIFMETIKA BILAN YANA XUSUSIY MUALLIMDA SHUG‘ULLANAR EDILAR.

MOVAROUNNAHRDA ARAB BO‘LMAGAN BOLALARGA “XAFTIYAK” VIII ASRDA TUZILGAN BO‘LIB, “QUR‘ON” SURALARIDAN YETTIDAN BIRI TANLAB OLINGAN DARSLIK SIFATIDA O‘RGANILGAN.

X—XII ÀÑÐÄÀ ÈÑËÏ ÄÈËÈ ÐÓÊÓÏËÀÐÈ ÒÎÆÈÈ ÒÈÈÈÄÄ ØÅÚÐ ÂÀ ÍÀÑÐ ÁÈÈÁÍ ÁÀYON QILINGAN, “CHORKITOB” O‘QITILA BOSH LANDI.

XII ASRDAN BOSH LAB AHMAD YASSAVIY, UNING TURKIY TILDA YOZILGAN SHE’R VA BOSHQA ASARLARI VOSITASIDA ISLOM DINI RUKUNLARI TURKIY TILDA O‘RGANILA BOSH LANDI.

MAKTABLARDA FAQAT O‘G‘IL BOLALAR O‘QIR, QIZLAR ESA OTINOYILAR UYIDA O‘QITILAR, ULAR YOZUVNI EMAS, FAQAT O‘QISHNI O‘RGANAR EDILAR.

X ASR BOSH LARIDA MADRASALAR HAM PAYDO BO‘LA BOSH LAYDI. “MADRASA” SO‘ZI “DARS O‘QITILADIGAN JOY”, “MA‘RUZA TINGLAYDIGAN JOY” MA‘NOSINI ANGLATADI. MA‘LUMKI, MADRASALARDA MUSULMON DINIY OQIMLARI ARAB TILI GRAMMATIKASI VA QOIDACHILIK, ILOHIYOT, MANTIQ, NOTIQLIK MAHORATI, KALOM O‘RGATILGAN. ASTASEKIN MADRASALARDA ASTRONOMIYA, MATEMATIKA, GEOGRAFIYA, KIMYO KABI DUNYOVIY FANLAR O‘QITILA BOSH LANDI.

MADRASALARDA 15—20, 30—40 VA 100—150 TACHA TALABA O‘QIGAN. MADRASANI BITIRIB CHIQQANLAR IMOM-XATIB, QOZIXONALAR VA BOSHQA MA‘MURIY ISHLARDA ISH OLIB BORAR EDI.

ISLOMNING SHAR‘IY MA‘NOSI - BU ALLOH YAGONA DEB E‘TIQOD QILIB, UNGA BO‘YSUNMOQLIK VA BUTUN QALB BILAN UNGA IXLOS QILMOQLIK VA ALLOH BUYURGAN DINIY E‘TIQODGA IMON KELTIRMOQLIK DEMAKDIR. ALLOHGA ITOAT QILGAN VA ALLOH YUBORGAN PAYG‘AMBARLARGA ERGASHGAN KISHI MUSULMON DEYILADI.

ILOHIYOTDA ISLOM DINI IMON, ISLOM VA EHSONDAN IBORAT DEB E‘TIROF ETILGAN. IMON TALABLARI ALLOHNING BORLIGI VA YAGONALIGI, FARISHTALAR, MUQADDAS KITOBLAR VA PAYG‘AMBARLARNING MAVJUDLIGI, OXIRAT KUNINING KELISHI, TAQDIRI AZALNING HAQLIGI VA INSON JISMINING O‘LGANDAN KEYIN TIRILISHIGA ISHONCHDAN IBORATDIR.

ISLOM DINI TA‘LIMOTIGA KO‘RA, HAR BIR MUSULMON USHBU BESHTA ASOSIY RUKNNI BAJARISHI SHART: BIRINCHISI, “LA ILAAHA ILLALLOH VA MUHAMMADUR-RASULULLOH” DEB OLLOHNING BORLIGI, YAGONALIGI VA UNING QUDRATIGA, SHUNINGDEK, MUHAMMAD ALLAYHIS-SALOMNING TANGRINING YERDAGI ELCHISI, RASULI EKANLIGIGA SHAHODATLIK BERISH; IKKINCHISI, NAMOZ O‘QISH; UCHINCHISI, ZAKOT BERISH; TO‘RTINCHISI, RAMAZON OYIDA

**RO‘ZA TUTISH; BESHINCHISI; IMKONIYAT DARAJASIDAN KELIB
CHIQQAN HOLDA HAJ SAFARINI O‘TASH.**

**ISLOM DININING ASOSCHISI VA TARG‘IBOTCHISI
MUHAMMAD IBN ABDULLOH 570 YILDA MAKKADA QURAYSH
QABILASIGA MANSUB HOSHIMIYLAR XONADONIDA TUG‘ILADI.
OTASI ABDULLOH SHOM SAFARIGA KETAYOTIB MADINA
SHAHRIDA VAFOT ETGANDA, YOSHI 30 GA YETMAGAN EDI.
YOSH MUHAMMAD BESH YOSHIDA ONASI OMINADAN HAM
AJRALADI. SHUNDAN SO‘NG UNI BOBOSI ABDUL MUTALLIB O‘Z
TARBIYASIGA OLADI. BU CHOG‘DA ABDUL MUTALLIBNING
YOSHI YUZDAN OSHGAN EDI. KO‘P O‘TMAY U HAM VAFOT
ETADI. BOBOSINING VAFOTIDAN SO‘NG UNING VASIYATIGA
KO‘RA, HALI VOYAGA YETIB UTGURMAGAN MUHAMMADNI
AMAKISI ABU TOLIB TARBIYALAYDI. USHBU YILLARDA U
SAVDOGARLIK KASBINING SIR-ASRORLARINI O‘RGANA
BOSHLAYDI. VOYAGA YETGACH MAKKA SHAHRINING
BADAVLAT AYOLLARIDAN BIRI BO‘LGAN XADICHANING
XIZMATIGA ISHGA KIRADI.**

**609-610 YILLARDAN BOSHLAB MUHAMMAD PAYG‘AMBAR
SIFATIDA YAGONA OLLOHGA E‘TIQOD QILISH G‘OYASINI
TARG‘IB ETA BOSHLADI. ISLOM DININING G‘OYALARINI
QURAYISH VA BOSHQA QABILALARNING A‘ZOLARI O‘RTASIDA
TARG‘IB ETISHDA MUHAMMAD ALLAYHIS-SALOMGA XADICHA
HAR JIHATDAN KO‘MAK BERADI, ULAR BIR UMR MASLAKDOSH,
HAMFIKR BO‘LIB QOLADILAR.**

**ISLOM DINI G‘OYALARI TARG‘IBOTINING DASTLABKI
YILLARI PAYG‘AMBARIMIZ MUHAMMAD ALAYHIS-SALOMNING
G‘OYAVIY E‘TIQODLARIGA QARSHI KOFIRLAR VA MAKKA
MUSHRIKLARINING ADOVATI TOBORA KUCHAYIB BORADI. BIR
NECHA URUSHLAR BO‘LDI. SHUNDAN SO‘NG ALLOHNING IZNI
BILAN MAKKA SHAHRIDAN MADINA SHAHRIGA HIJRAT
ETISHGA RUXSAT BO‘LDI. PAYG‘AMBARIMIZ MUHAMMAD
ALAYHIS-SALOM 622 YILDA O‘Z SAHOBA VA TARAFDORLARI
BILAN MADINA SHAHRIGA YO‘L OLDILAR. MUSULMONLARNING
HIJRIY YIL HISOBİ XUDDI SHU YILDAN BOSHLANADI.**

**MADINADA QABILALAR QO‘SHILIB, YANGI ITTIFOQ –
JAMOA TUZILADI. BORA-BORA MADINA SHAHRIDA MUSULMON
JAMOALARI KUCHLI DAVLATGA AYLANADI.**

**632 YILDA MUHAMMAD ALAYHIS-SALOM MAKKA
SHAHRIGA YANA BIR BOR HAJ QILADILAR, ORADAN UCH OY
O‘TGACH, MADINA SHAHRIDA VAFOT ETADILAR.**

**BU PAYTDA MUSULMON DAVLATI YAMANDAN SINAY YARIM
OROLIGACHA, QIZIL DENGIZ SOHILLARIDAN MARKAZIY QUM**

SAHROSIGACHA BO'LGAN HUDUDNI O'Z TASARRUFIGA OLIB, MAVQEINI ANCHA MUSTAHKAMLAB OLGAN EDI.

MUHAMMAD ALAYHIS-SALOM VAFOTLARIDAN SO'NG DAVLATNI QUYIDAGI XALIFALAR BOSHQARDILAR: ABU BAKR AS-SIDDIQ (632-634 YILLAR), UMAR IBN AL-XATTOB (634-644 YILLAR), USMON IBN AFFON (644-656 YILLAR) VA NIHOYAT ALI IBN ABU TOLIB (MUHAMMAD ALAYHIS-SALOM AMAKILARINING O'G'ILLARI VA PAYG'AMBARIMIZNING KUYOVLARI).

XALIFALAR DAVRIDA ISLOM TA'LIMOTI MUSTAHKAMLANDI. PAYG'AMBARIMIZGA NOZIL BO'LGAN "QUR'ONI KARIM" G'OYALARI SAHOBALAR TOMONIDAN KITOB HOLIDA JAMLANDI.

G'ARB VA SHARQ TADQIQOTCHILARI "QUR'ON"NI JAHON MADANIYATINING ENG NODIR ASARLARIDAN BIRI DEB HISOBLAYDILAR.

XAT-SAVODI BO'LGAN ABU BAKR AS-SIDDIQ, UMAR IBN AL-XATTOB, USMON IBN AFFON, ALI IBN ABU TOLIB, ZAYD IBN SOBIT, UBAY IBN KOAABLAR "QUR'ON" OYATLARINI YIGIRMA UCH YIL DAVOMIDA YOD OLIB BORGANLAR VA XAT BILAN BITGANLAR.

UCHINCHI XALIFA USMON IBN AFFONNING TOPSHIRIG'IGA KO'RA "QUR'ON" SURALARI VA OYATLARI BIRINCHI BO'LIB SAHOBA ZAYD IBN SOBIT TOMONIDAN KIIYIK TERISIDAN TAYYORLANGAN SAHIFALARGA BITILGAN. SO'NGRA USHBU MANBADAN 6 NUSXA KO'CHIRTIRILIB, MARKAZIY SHAHARLARGA BITTA NUSXADAN YUBORILGAN HAMDA QUR'ONNING FAQAT ANA SHU NUSXALARIDAN FOYDALANISHGA FARMON BERILGAN. SHUNDAY QILIB, "QUR'ON" MUSULMONLARNING DINIY, IJTIMOIIY VA SIYOSIY HAYOTIDA ASOSIY QO'LLANMA BO'LIB QOLADI.

MA'LUMKI, ISLOM G'OYALARI, MUSULMONCHILIKNING TALABLARI, HUQUQIIY VA AXLOQIIY MEYORLARI "QUR'ON" VA UNING TAFSIRLARI, "HADISI SHARIF", SHARIAT QOIDALARI BITILGAN QO'LLANMALAR HAMDA ILOHIYOTGA OID ADABIYOTLARI MAZMUNIDA BATAFSIL IFODALANGAN.

"QUR'ON"- DUNYO MADANIYATINING ULKAN BOYLIIGI, MUSULMONLARNING MUQADDAS KITOBI BO'LIB, ARAB TILIDA "QIROAT" MA'NOSINI ANGLATADI. "QUR'ON" 114 SURADAN IBORAT BO'LIB, ULARNING 90 TASI MUHAMMAD ALAYHIS-SALOM MAKKA SHAHRIDA, 24 TASI ESA MADINA SHAHRIDA ISTIQOMAT QILGAN DAVRLARDA NOZIL BO'LINGANLIGI TO'G'RISIDA MANBALARDA MA'LUMOTLAR KELITIRILADI. "QUR'ON" G'OYALARI KISHILARNI TENGLIK, BIRODARLIK, TINCH-TOTUV YASHASH VA EZGULIKKA UNDAYDI. SHUNGA

KO'RA, U KATTA AXLOQIY QIMMATGA EGA. "QUR'ON" G'UYALARINING MA'NAVIY-AXLOQIY XUSUSIYATLARI XUSUSIDA SO'Z YURITILAR EKAN, UNING INSONNING MA'NAVIY KAMOLGA YETISHIDA QAY DARAJADA MUHIM O'RINGA EGA EKANLIGIGA AMIN BO'LAMIZ. SHUNING UCHUN U MANA NECHA ASRLARDAN BERI INSONIYATNING ENG ULUG' QADRIYATI SIFATIDA E'ZOZLANIB KELINMOQDA.

QUR'ONI KARIM KISHILARNI TINCH-TOTUV YASHASH, BIRODARLIK, TENGLIK, SAXIYLIK VA BIR-BIRIGA MEHR-MUHABBAT KO'RSATISHGA UNDAYDI. SHUNGA KO'RA U KATTA AXLOQIY AHAMIYATGA EGA. "QUR'ON"NING AXLOQIY QIMMATI UNING INSONNI MA'NAVIY KAMOLOTGA ERISHISHIDA RIOYA ETISHI LOZIM BO'LGAN TALABLARNI BIR BUTUN HOLDA MUJASSAM ETA OLGANLIGI BILAN BELGILANADI. SHU BOIS U NECHA ASRLARDAN BUYON INSONIYATNING ENG ULUG' QADRIYATLARIDAN BIRI SIFATIDA E'ZOZLANIB KELINMOQDA.

ASLINI OLGANDA, ISLOMDA ILOHIY VA DUNYOVIY HODISALAR ALOHIDA-ALOHIDA OLIB QARALMAYDI. ISLOM TA'LIMOTIDA INSONNING RUHIY VA JISMONIY KAMOLOTIGA HAM BIRDEK E'TIBOR BERILADI.

ISLOMIY G'UYALAR ODAMLARNI YAXSHILIKKA DA'VAT ETADI, ULARNI YOMONLIKDAN QAYTARADI. INSONPARVARLIKNI TARG'IB ETIB, RAZOLATNI QORALAYDI, ODOB-AXLOQ, RUHIY-MA'NAVIY POKLIK, MEHNAT QILISH HAMDA YER YUZINI OBOD VA GO'ZAL ETISHGA UNDAYDI. U ADOLAT, TENGLIK, TINCHLIK, ERKNI TARG'IB ETADI.

BUNI BIZ "QUR'ON"NING INSON KAMOLOTGA ERISHISHIDAGI AHAMIYATI, UNING INSONGA VA BUTUN BORLIQQA NISBATAN MUNOSABATI MAZMUNIDAN HAM BILSAK BO'LADI. SURA VA OYATLAR VOSITASIDA ZOHIR ETILGAN MUSULMON OLAMI, XUSUSAN, ISLOM DINIGA E'TIQOD QILUVCHI XALQLARNING MADANIYATI, MA'NAVIYATI VA MA'RIFATIGA OID QARASHLAR AXLOQIY MEYORLARINI BELGILASHDA MUHIM AHAMIYAT KASB ETADI.

MA'LUMKI, INSON KAMOLOTI AVVALO UNING BILIM VA TAFAKKUR DARAJASI BILAN BELGILANADI. ISLOM DINI ASRLAR DAVOMIDA INSONLARNI CHUQUR BILIM Olish, ILM-FAN SIRLARINI PUXTA EGALLASH, O'ZLASHTIRILGAN BILIMLAR ASOSIDA IJTIMOIIY FAOLIYATNI TASHKIL ETISHGA UNDAB KELGAN. ILM-FAN, MA'RIFAT TARAQQIIY ETGAN JAMIYATGINA IJTIMOIIY, IQTISODIIY VA MADANIY JIHATDAN RIVOJLANADI. "QUR'ON"NING "ZUMAR" SURASI 9-OYATIDA KISHILARNI ILM O'RGANISHGA DA'VAT ETUVCHI SHUNDAY

FIKRLAR BAYON ETILADI: “AYTING: BILADIGAN ZOTLAR BILAN BILMAYDIGAN KIMSALAR BAROBAR BO‘LURMI? DARHAQIQAT, FAQAT AQL EGALARIGINA PAND-NASIHAAT QILA OLURLAR”.

ISLOMDA INSONNING AQLIY KAMOLOTI VA TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHGA KATTA E‘TIBOR BERILADI: BULAR ILM VA HAQIQATNI DALILLAR YORDAMIDA ISBOTLASH; SO‘ZLAGANDA VA AMALIY HARAKATNI TASHKIL ETGANDA ANIQLIKKA E‘TIBOR BERISH, FIKR YURITISHDA VA MUAYYAN FAOLIYATNI YO‘LGA QO‘YISHDA O‘ZGALARGA TAQLID QILISHDAN SAQLANISH MAQSADGA MUVOFIQ EKANLIGI QAYTA-QAYTA UQTIRILADI.

SHUNINGDEK, “QUR‘ON”DA ILMNI ISHONCHLI DALILLAR BILAN ASOSLASH, TAQLID QILISHGA YO‘L QO‘YMASLIK MASALALARI HAM TALQIN ETILGAN. UNDA HAR BIR FIKRNI KO‘R-KO‘RONA, AQL ISHLATMASDAN ILGARI SURISH QORALANADI. MAVJUD BILIMLAR MOHIYATINI TAHLIL ETISH ASOSIDA ULAR ORASIDAN ENG TO‘G‘RI VA MAQBUL DEB TOPILGAN G‘OYALARNI TANLAB OLISH MAQSADGA MUVOFIQ EKANLIGI UQTIRILADI: “MENING BANDALARIMGA - SO‘ZGA QULOQ TUTIB, UNING ENG GO‘ZALIGA (YA‘NI, NAJOTGA ELTUVCHI ROST SO‘ZGA) ERGASHADIGAN ZOTLARGA XUSHXABAR BERING! ANA O‘SHALAR OLLOH HIDOYAT QILGAN ZOTLARDIR. VA ANA O‘SHALARGINA AQL EGALARIDIR” (“ZUMAR” SURASI, 18-OYAT). HAR BIR FIKRNI DIQQAT BILAN TINGLAB, UNING MOHIYATINI CHUQUR ANGLAB, TUSHUNIB, SO‘NGRA UNGA RIOYA ETGANLAR HAQIQIY AQL EGALARIDIRLAR. ALBATTA, ILM AQLIY MUSHOHADA YORDAMIDA O‘ZLASHTIRILADI. SHU BOIS “QUR‘ON” G‘OYALARI INSONNI O‘ZIDA AQLIY MUSHOHADA YURITISH KO‘NIKMALARINI O‘ZLASHTIRISHGA UNDAYDI.

KO‘RINIB TURIBDIKI, ISLOM DINI TA‘LIMOTIGA KO‘RA, BILIMLILIK VA AQLIY KAMOLOT INSON YETUKLIGINING ASOSIY MEZONI SANALGAN. SHU BOIS KO‘RISH, ESHITISH VA AQLIY MUSHOHADA YURITISH ASOSIDA INSONDA BILISH QOBILIYATINING SHAKLLANISHIGA ALOHIDA URG‘U BERILADI. BUNI BIZ “QUR‘ON”DA INSONLARNI HAM DUNYOVIY ILMLAR (TABIIY, PSIXOLOGIK, JO‘G‘ROFIK, SOTSIOLOGIK VA TIBBIY BILIMLAR), HAM DINIY QARASHLARNI O‘RGANISHGA TARG‘IB ETUVCHI G‘OYALARDAN HAM BILSAK BO‘LADI.

MA‘LUMKI, ILM-FAN TARAQQIYOTI INSONNING AXLOQIY KAMOLGA YETISHIDA KATTA AHAMIYATGA EGA BO‘LADI. SHU BOIS “QUR‘ON”DA XULQ-ODOB QOIDALARI MAJMUINING YARATILISHIGA ASOSIY E‘TIBOR QARATILADI. MUAYYAN SHAXS, SHUNINGDEK, JAMIYATNING RAVNAQ TOPISHIDA

AXLOQNING O‘ZIGA XOS ROLI VA O‘RNI TAVSIFLANADI. ZERO, O‘ZI YASHAB TURGAN JAMIYAT A‘ZOSI BO‘LGAN HAR BIR KISHINING AXLOQSIZLIGI JAMIYATGA SEZILARLI DARAJADA ZARAR YETKAZSA, AXLOQLI KISHILAR UNING GULLAB YASHNASHIGA MUNOSIB HISSA QO‘SHADILAR.

“QUR‘ON”DA HAR BIR MO‘MIN-MUSULMON BAJARISHI ZARUR BO‘LGAN YAXSHI AMALLAR INSON KAMOLOTINI BELGILOVCHI OMILLARDIR, DEB TUSHUNTIRILADI. ZERO, ISLOM DINI G‘OYALARINING ASL MOHIYATI HAM KISHILARGA YOMONLIKNING SALBIY OQIBATLARINI KO‘RSATISH, ULARNI DOIMO TO‘G‘RI YO‘LDA YURISHGA DA‘VAT ETISH VA YOMONLIKNING OLDINI OLIHDAN IBORATDIR.

BEVA-BECHORA, YETIM-YESIR VA QAROVSIZ KISHILARGA NISBATAN EHSON KO‘RSATISH, XAYR QILISH INSONGA XOS BO‘LGAN ENG MUHIM AXLOQIY XISLATLARDAN BIRI EKANLIGI, INSONDA IMONNING O‘ZIGA XOS MEZONI SANALGAN SAXOVAT, MEHMONNAVOZLIK, JASORAT, SABR VA QANOAT, TO‘G‘RILIK, VAFODORLIK VA SODIQLIKKA KATTA E‘TIBOR BERILADI. SHUNDANMI, INSONDAGI AXLOQIY XISLATLARDAN ENG MUHIMI HAYRU EHSON HAQIDA ALOHIDA FIKR YURITILADI. “EHSON” TUSHUNCHASI MAZMUNAN KENG QAMROVLI BO‘LIB, UNDA MUOMALA HAM, INSON TOMONIDAN AMALGA OSHIRILADIGAN BARCHA YAXSHI AMALLAR MOHIYATI HAM AKS ETADI. O‘ZGALARGA NISBATAN EHSON KO‘RSATISH - HAR BIR INSONNING ENG ODDIY INSONIY BURCHI BO‘LISHI LOZIMLIGI AYTILADI. ZERO, IKKI OLAMNING YARATGUVCHISI BO‘LGAN OLLOH BARCHA NE‘MATLARNI O‘ZI YARATGAN MAVJUDOTLARGA EHSON ETGAN. OLLOH TOMONIDAN QILINGAN EHSONDAN FOYDALANGUVCHI BANDALAR HAM AHOLINING ENG NOCHOR QATLAMI VAKILLARIGA NISBATAN MURUVVATLI BO‘LISHLARI, ULARGA XAYRU-EHSON KO‘RSATISHLARI LOZIM: “OLLOH SENG EHSON QILGANI KABI SEN HAM (OLLOHNING BANDALARIGA) INFOQ-EHSON QIL” (“QASOS” SURASI, 77-OYAT). SHUNINGDEK, KIM BIROVGA EHSON QILSA, UNING FOYDASI O‘ZIGA QAYTISHI, CHUNKI BIROVGA YAXSHILIK QILGAN KISHI O‘ZIDA RUHIY QANOAT HIS ETISHI, BOSHQALAR TOMONIDAN HURMAT-EHTIROMGA SAZOVOR BO‘LISHI TA‘KIDLANADI. MAZKUR FIKRLAR “QUR‘ON”DA QUYIDAGICHA IFODALANADI: “KIM CHIROYLI AMAL QILSA, UNGA O‘N BAROBAR BO‘LIB (QAYTARILUR). KIM BIRON YOMON ISH QILSA, FAQAT O‘SHANING BAROBARINDA JAZOLANUR” (“AN‘OM” SURASI, 160-OYAT).

OTA-ONALAR “QUR’ONU KARIM” G’OYALARIGA KO’RA ENG BIRINCHI NAVBATDA EHSON KO’RSATILISHIGA LOYIQ KISHILAR SIFATIDA QAYD ETILGANI HOLDA ULARNING HAQLARI BELGILAB BERILADI. OTA-ONANING FARZAND OLDIDAGI HAQQI QUYIDAGILARDAN IBORATDIR:

- FARZANDGA OTA-ONA XATTI-HARAKATLARINING MALOL KELMASLIGI;

- OTA-ONA BILAN GAPLASHGANDA ULARNING DILLARIGA OG’IR BOTADIGAN SO’Z AYTMASLIK;

- OTA-ONAGA EHTIROM BAJO KELTIRISH;

- OTAN-ONAGA RAHM-SHAFQAT KO’RSATISH;

- OTA-ONANING HAQLARIGA DUO QILISH.

“QUR’ON”DA FAQAT OTA-ONA EMAS, OILANING BOSHQA A’ZOLARIGA, QARINDOSHLAR, YETIMLAR, KAMBAG’ALLAR, QO’NI-QO’SHNILARGA HAM YAXSHILIK QILISH TA’KIDLANGAN. “NISO” SURASINING 36-OYATIDA “OTA-ONANGIZGA HAM QARINDOSH-URUG’, YETIM VA MISKINLARGA, QARINDOSH, QO’SHNI VA BEGONA QO’SHNIGA, YONINGIZDAGI HAMROHINGIZGA, YO’LOVCHI MUSOFIRGA YAXSHILIK QILINGIZ!” (58-BET) DEYA, KISHILARNI BIR-BIRIGA YAXSHILIK QILISHGA UNDAYDI.

BU OYAT KATTA IJTIMOIIY-AXLOQIIY AHAMIYATGA EGA. CHUNKI HAR BIR OILANING MUSTAHKAMLIGI JAMIYATNI MUSTAHKAMLASHGA, HAR BIR YETIMGA G’AMXO’RLIK ESA JAMIYATNING TAQDIRI UCHUN HARAKAT QILADIGAN MA’NAVIY YUKSAK INSONNI KAMOLGA YETKAZISHGA OLIB KELADI. QO’NI-QO’SHNILAR BILAN TOTUVLIK ESA MAHALLA HAYOTINING TINCH-TOTUV BO’LISHINI TA’MINLAYDI, BU ESA O’Z NAVBATIDA JAMIYATNING BARQARORLIGIGA OLIB KELADI. DEMAK, YUQORIDAGI SURA OILA VA JAMIYAT O’RTASIDAGI MUSTAHKAM ALOQA MOHIYATINI HAM IFODA ETADI.

“QUR’ON”DA SABR-QANOATGA HAM YUKSAK AXLOQIIY FAZILAT SIFATIDA KATTA E’TIBOR BERILADI. SHUNING UCHUN HAM SABR “QUR’ON”DA ENG KO’P ZIKR ETILADIGAN XISLAT BO’LIB, QUYIDAGI XISLATLARNI KAMOL TOPTIRADI. SHU O’RINDA SHIJOAT QIYINCHILIKLARGA, IFFAT - SHAHVONIIY HIRSGA, HALIMLIK ESA JAHLGA SABR QILISHNING MEZONI SIFATIDA TALQIN ETILADI.

“QUR’ON”DA TA’KIDLANGANIDEK, SABRLI, SABOTLI BO’LISH - BU QIYINCHILIKLARGA BARDOSH BERISH, YOMON KISHILAR TOMONIDAN YETKAZGAN NOHAQLIKLARGA CHIDASH, BOSHGA TUSHGAN MUSIBATLARGA NISBATAN BARDOSHLI BO’LISHDAN IBORATDIR. QUYIDA KELTIRILUVCHI

OYATLARDA QAYD ETILGAN FIKRLARGA RIOYA ETISH INSONDA SABR-TOQAT HAMDA MATONAT KABI XISLATLARNI TARBIYALAYDI: “VA ALBATTA, SIZLARNI XAVFU-XATAR, OCHLIK, MOLU JON VA MEVA-CHEVALARNI KAMAYTIRISH KABI NARSALAR BILAN IMTIHON QILAMIZ. BIROR MUSIBAT KELGANDA: “ALBATTA BIZ OLLOHNING (BANDALARIMIZ) VA ALBATTA BIZ U ZOTGA QAYTGUVCHILARIMIZ”, DEYDIGAN SOBIRLARGA XUSHXABAR BERING (EY MUHAMMAD)! ANA O‘SHALARGA PARVARDIGORLARI TOMONIDAN SALOVAT (MA‘RIFAT) VA RAHMAT BORDIR. ANA O‘SHALAR HAQ YO‘LNI TOPGUVCHILARDIR” (“BAQARA” SURASI, 155-157-OYATLAR).

YUQORIDA KELITIRILGAN OYATLAR MAZMUNIDAN ANGLANADIKI, SABRLI KISHILAR HAYOTDA DOIMO TO‘G‘RI YO‘LNI TANLAB OLADILAR, HAR QANDAY QIYINCHILIKLARGA BARDOSH BERADILAR, MUSIBATLAR OLDIDA BOSH EGMAYDILAR. QUR‘ONU KARIM INSONNI SABR-BARDOSHLI BO‘LISHGA UNDAYDI. BU ESA HAR BIR KISHINING ENG OLIY XISLATI SANALADI.

“QUR‘ON”DA INSONDA TARKIB TOPISHI KERAK BO‘LGAN OLIY XISLATLARDAN YANA BIRI SADOQAT DEB TA‘LIM BERILADI.

HAR BIR JAMIYATNING RAVNAQI SHU JAMIYATDA YASHAYOTGAN KISHILARNING O‘Z VATANI VA XALQIGA BO‘LGAN SADOQATIGA HAM BOG‘LIQDIR. ZERO, SADOQAT BOR JOYDA ISHONCH, E‘TIQOD MAVJUD BO‘LADI. JAMIYAT A‘ZOLARINING VATANI HAMDA XALQIGA NISBATAN SADLOQATLI BO‘LISHLARI JAMIYAT RAVNAQINI TA‘MINLASHDA MUHIM AHAMIYAT KASB ETUVCHI OMILLARDAN BIRI HISOBLANADI. “QUR‘ON”DA SADOQAT BARCHA YAXSHILIKLARNING DEBOCHASI SIFATIDA, SHUNINGDEK, ROSTGO‘YLIK MA‘NOSIDA HAM TALQIN ETILGAN. SADOQAT O‘ZGALARINING OMONATIGA XIYONAT QILMASLIK, BERGAN VA‘DASIGA VAFO ETISH KABI HOLATLARNI HAM IFODA ETADI. SHUNGA KO‘RA ALLOH MUSULMONLARNI BIR-BIRLARIGA SADOQATLI BO‘LISHGA UNDAGAN: “EY MO‘MINLAR, ALLOHDAN QO‘RQINGIZ VA IYMONLARIDA SADOQATLILAR BILAN BIRGA BO‘LINGIZ”, — DEYILADI “TAVBA” SURASINING 119-OYATIDA.

“QUR‘ON”DA KISHILAR O‘RTASIDAGI O‘ZARO MUNOSABATLARNI YAXSHILASH TO‘G‘RISIDA HAM GAP BORADI VA BU OLIY DARAJADAGI INSONIY XISLAT BO‘LIB, POK QALBLI KISHILARGINA BUNGA ERISHA OLADI, DEYILADI. JAMIYAT A‘ZOLARINING BUNDAY XISLATGA EGA BO‘LISHLARI HAM JAMIYATDA, HAM ODAMLAR ORASIDA TINCHLIK VA

OSOYISHTALIKNING BARQAROR BO'LISHIGA ZAMIN HOZIRLAYDI. SHU BOIS HAM KISHILAR O'RTASIDAGI O'ZARO ALOQANI MUSTAHKAMLASH MUSULMONCHILIKNING ASOSIY TALABLARIDAN BIRI SANALADI. "HUJURAT" SURASINING 10-OYATIDA BU XUSUSDA: "MO'MINLAR, HECH SHAK-SHUBHASIZ, OG'A-INILARDIR. BAS SIZLAR IKKI OG'A-ININGIZNING O'RTASINI O'NGLAB QO'YINGLAR", - DEYILADI.

KISHILAR O'RTASIDAGI KELISHMOVCHILIKLARNING OLDINI Olish YOKI ULARNING O'ZARO TOTUV YASHASHLARIGA ERISHISH JAMIYAT AHAMIYATIGA EGADIR. IJTIMOIIY HAYOTDA HAR BIR SHAXS YOKI UMUMXALQNING FAROVON VA BAXTLI HAYOTI KO'P JIHATDAN ULARNING O'ZARO TINCH-TOTUV YASHASHLARIGA BOG'LIQ. "QUR'ON"DA KISHILAR O'RTASIDA YO'LGA QO'YILUVCHI O'ZARO YORDAMGA ALOHIDA AHAMIYAT BERILADI. ATROFDAGILARGA NISBATAN YAXSHILIK QILISH HAMDA TAQVODORLIK YO'LIDA BIR-BIRIGA YORDAM BERISHGA CHAQIRILADI. "QUR'ON"DA YAXSHILIK TUSHUNCHASI OSTIDA ROSTGO'YLIK, OMONATGA XIYONAT QILMASLIK, SAXIYLIK, SHIJOAT VA BOSHQA BARCHA FAZILATLAR NAZARDA TUTILADI. SHU BILAN BIRGA "QUR'ON"DA JAMIYAT, SHUNINGDEK, BIROR KISHINING MANFAATIGA ZARAR YETKAZUVCHI YOMONLIK HAMDA DUSHMANLIK QORALANADI.

"QUR'ON"DA INSONDAGI ENG ZARUR XISLATLARDAN SANALGAN OLIYJANOBLIK HAQIDA HAM FIKR YURITILADI. OLIYJANOBLIK-YAXSHILIKNI O'ZI UCHUN EMAS, BOSHQALAR UCHUN HAM ZARURLIGINI ANGLASH ISTAGIDIR. DEMAK, OLIYJANOBLIK RUHIY HOLAT BO'LIB, INSON KAMOLOTINI KO'RSATUVCHI XISLATDIR. "XASHR" SURASINING 9-OYATIDA "GARCHI O'ZLARIDA EHTIYOJ BO'LSA-DA, O'ZLARINI QO'YIB (O'ZGALARNI) IYSOR-IXTIYOR QILURLAR. KIMKI O'Z NAFSINING BAXILLIGIDAN SAQLANA OLSA, BAS, ANA O'SHALAR NAJOT OLGUVCHI ZOTLARDIR", - DEYA O'ZGALARGA NISBATAN OLIYJANOBLIK QILA OLGAN INSONLAR SHARAFLANADILAR.

"QUR'ON"NING BIR QATOR OYATLARIDA SHIRINSUXANLIK, TO'G'RI SO'Z VA MUOMALA MADANIYATI BORASIDA SO'Z YURITILADI. MUOMALA MADANIYATIGA RIOYA QILISH QONUN-QOIDALARI ISLOM DINI G'OYALARI YARATILGUNGA QADAR HAM TIZIMLANGAN BO'LSADA, BIROQ ISLOM TA'LIMOTIGINA UNING ASL MOHIYATI, SHUNINGDEK, INSON KAMOLOTI VA JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI AHAMIYATINI TO'LAQONLI RAVISHDA OCHIB BERDI. KISHILARIDA SHIRINSO'ZLIK,

MADANIY MUOMALA QILA OLISH KO'NIKMALARI TARAQQIY ETGAN MAMLAKATLARDAGINA IJTIMOIIY-IQTISODIY HAMDA MADANIY TARAQQIYOT RO'Y BERADI. SHIRINSO'ZLIK INSONNING MUOMALA MADANIYATIGA EGA EKANLIGINI KO'RSATADI, UNING OBRO'SINI OSHIRADI, ELNING HURMATIGA SAZOVOR QILADI. SHU BOIS "QUR'ON"DA HAR BIR INSONNING SHIRINSO'Z BO'LISHI HAM O'ZI UCHUN, HAM JAMIYAT UCHUN FOYDALI EKANLIGIGA ALOHIDA URG'U BERILADI. BOSHQA OYATDA ESA OLLOH KISHILARNI SO'ZLASHGANDA PAST OVOZ BILAN SO'ZLASHGA UNDAYDI: "KISHILARGA CHIROYLI SO'ZLAR SO'ZLANGIZ" ("BAQARA" SURASI, 53-OYAT).

SO'ZLASHGANDA OCHIQ YUZLI BO'LISH, QO'POLLIK QILMASLIK, XUSHMUOMALA BO'LISH ODOBLARI HAYOTDA TINCHLIK VA BAXT-SAODATGA ELTUVCHI YORUG' YO'L SIFATIDA TALQIN ETILADI. HAQIQATDAN HAM SO'ZLASHISH MADANIYATI HAR BIR INSON UCHUN ENG ZARUR BO'LGAN, UNGA BAXT-SAODAT, JAMIYATGA ESA RAVNAQ KELITIRADIGAN MUHIM FAZILATDIR. KELTIRILGAN MISOLLARDAN SHU NARSA AYON BO'LMOQDAKI, MUOMALA MADANIYATI BARCHA DAVRLARDA HAM INSONIYLIKNING ENG ULUG' SIFATI TARZIDA TALQIN ETILGAN. ZERO, XALQARO MAYDONDA DAVLATLAR O'RTASIDAGI DIPLOMATIK ALOQALARNI O'RNATISHDA HAM MUAYYAN DAVLATNING RASMIY VAKILI SANALGAN ELCHILARNING SO'ZLASHUV MADANIYATI QOIDALARINING MOHIYATIDAN NECHOG'LIK XABARDOR BO'LISHLARI HAMDA ULARGA QAT'IY AMAL QILA OLISHLARI NIHOYATDA MUHIMDIR.

"QUR'ON"DA YAXSHI FAZILATLARGA EGA KISHILAR BILAN HAMSUHBAT BO'LISH INSONNING KAMOLOTGA ERISHUVINI TA'MINLOVCHI OMILLARDAN BIRI EKANLIGIGA HAM ALOHIDA URG'U BERILADI. BU HOLAT YAXSHILAR BILAN DO'ST BO'LISH IMKONIYATINI YARATADI, DO'STNI DUSHMANDAN AJRATA OLISH LAYOQATINING SHAKLLANISHIGA IMKON TUG'DIRADI, O'ZIGA NISBATAN HAMKOR - DO'ST TANLASHIGA YORDAM BERADI.

"VA-N-NAJM" SURASINING 24-OYATIDA "BIZNING ZIKRIMIZDAN KECHGAN VA FAQAT HAYOTI DUNYONIGINA ISTAGAN KIMSALARDAN YUZ O'GIRING"-DEYILADI.

"KAXF" SURASINING 28-OYATIDA ESA "BIZ QALBINI BIZNI ZIKR ETISHDAN G'OFIL QILIB QO'YGAN, HAVOYI NAFSIGA ERGASHGAN VA QILAR ISHI ISROFGARCHILIK BO'LGAN KIMSALARGA SHIJOAT ETMANG"-DEYA TA'KIDLANIB, AXLOQAN TUBAN KISHILAR BILAN DO'ST TUTINISH XATO EKANLIGI UQTIRILADI. YAXSHI KISHILAR BILAN HAM, YOMON

KISHILAR BILAN HAM MUOMALA-MULOQOTDA BO'LGANDA, ALBATTA UNING O'ZIGA XOS ODOB QOIDALARIGA RIOYA ETISH TALAB ETILADI.

ISLOMDA RUXSAT SO'RASH VA SALOMLASHISH ODOBLARIGA AMAL QILINISHIGA HAM ALOHIDA E'TIBOR BERILADI. "NUR" SURASINING 27-28-OYATLARIDA BU BORADA ANIQ TAVSIYALAR BERILGANKI, BU TAVSIYALARGA RIOYA QILISH INSON MA'NAVIY KAMOLOTIDAN DALOLAT BERADI ("NISO" SURASINING 86-OYATI).

"QUR'ON"DA INSONNING MA'NAVIY POK BO'LISH, HAVOYI NAFSDAN SAQLANISH MASALALARIGA HAM E'TIBOR BERILGAN. UNDA KISHILARNI HAVOYI-NAFSGA BERILMASLIK, O'ZINI TURLI RAG'BAT VA SHAHVATLARDAN SAQLASH KERAKLIGI HAQIDA TA'KIDLANADI, HAVOYI-NAFSGA BERILISHNING SABABLARI TO'G'RISIDAGI MA'LUMOTLAR BERILADI.

HAVOYI-NAFSGA BERILISHINING ASOSIY SABABI SIFATIDA KISHI IRODASINING ZAIFLIGI VA ILMSIZLIGI YOKI ILMINING KAMLIGIDIR DEYA KO'RSATILADI. CHUNKI INSON BILIMSIZLIGI TUFAYLI HAVOYI-NAFSGA MAHKUM ETILADI, SHUNGA KO'RA AQLNI ISHLATIB, HAYOTDA TO'G'RI YO'L TUTISHGA DA'VAT ETILADI. MASALAN, "AN'OM" SURASINING 119-OYATIDA "SHUBHASIZ, KO'P KISHILAR O'Z HOYU-HAVASLARI BILAN BILMAGAN HOLLARDA O'ZLARINI YO'LDAN OZDIRURLAR". "RUM" SURASINING 29-OYATIDA "ZOLIM KIMSALAR BIRON BILIM-HUJJATSIZ HAVOYI-NAFSLARGA ERGASHIB (OLLOHGA) SHIRK KELTIRADILAR" KABI FIKRLAR BUNING DALILIDIR.

"QUR'ON"DA YANA INSONNI AXLOQIY KAMOLGA YETKAZISHGA ZID XUSUSIYATLAR: MANMANLIK, AROQXO'RLIK, QIMORBOZLIK, YOLG'ONCHILIK, BOSHQALARNI KAMSITISH, BADGUMONLIK, JOSUSLIK, G'YIBATCHILIK, MAISHIY BUZUQLIK, G'AZABNOKLIK, HASADGO'YLIK, OCHKO'ZLIK KABILAR XUSUSIDA HAM MUHIM FIKRLAR BILDIRILGAN.

MANMANLIK - O'Z AYBINI TAN OLMASLIK, TAKABBURLIK SANALADI. MANMANLIK ILLATI KISHILARNI SOG'LOM FIKR YURITISHDAN, O'ZINI TAKOMILLASHTIRIB BORISHDAN MAHRUM ETADI. NATIJADA JAHOLAT ILLATI PAYDO BO'LADI ("A'ROF" SURASINING 146-OYATI).

"QUR'ON"DA AROQXO'RLIK VA QIMORBOZLIK HAM INSONNI TUBANLIK SARI YETAKLOVCHI, OR-NOMUSINI OYOQ OSTI QILUVCHI ILLAT SIFATIDA QORALANADI. CHUNKI AROQXO'R ASTA-SEKIN OR-NOMUSINI UNUTA BOSHLAYDI,

MAISHIY TUBANLIKKA YUZ TUTADI. INSON NASLINING BUZILISHI, JAMIYATNING INQIROZIGA SABAB BO'LADI. AROQXO'RLIK VA QIMORBOZLIK RUHAN VA JISMONAN INSONNING MA'NAVIY QASHSHOQLANISHIGA OLIB KELADI. BUNDAY INSON HAM OILA, HAM JAMIYAT UCHUN BEVOSITA ZARAR KELITIRADI. SHUNGA KO'RA, ISLOM TA'LIMOTI G'OYALARIDA AROQ HAROM HISOBLANISHI QAYD ETILADI.

QIMOR ESA INSONGA HAM MODDIY, HAM MA'NAVIY JIHATDAN ZARAR KELITIRADI, INQIROZGA YUZ TUTISHGA OLIB KELADI. SHUNING UCHUN HAM USHBU YOMON ILLATLARNING OLDINI OLISH TA'KIDLANADI.

"QUR'ON"DA YOLG'ONCHILIK VA UNING TURLARI, ZARARLI OQIBATLARI HAQIDA HAM BATAFSIL TO'XTAB O'TILGAN. UNDA YOLG'ONCHILIK RAZOLAT BILAN BIR QATORGA QO'YILADI. ODAMLAR YOLG'ONCHI KISHINING GAPLARIGA ISHONMAY QO'YADILAR, UNGA BO'LGAN ISHONCHLARINI YO'QOTADILAR.

SHUNINGDEK, MAZKUR KITOBDA YOLG'ONCHILIKNING TURLARI HAM BAYON ETILADI. SHULARDAN ENG XAVFLISI XIYONAT DEB TA'KIDLANADI. ZERO, XIYONAT JAMIYAT UCHUN HAM, SHU JAMIYATDA YASHOVCHI ODAMLAR UCHUN HAM ZARAR KELITIRIB, UNI XAROB ETADI. "ANFOL" SURASINING 27-HAMDA "NISO" SURASINING 107-OYATIDA XIYONAT QILGANLARNI OLLOH KECHIRMASLIGI TA'KIDLANGAN. YOLG'ONCHILIKNING YANA BIR TURI VA'DAGA VAFO QILMASLIK DEB KO'RSATILADI. IRODASIZ, BIROVGA YAXSHILIKNI RAVO KO'RMAYDIGAN, ISHONCHSIZ KISHILAR VA'DAGA VAFO QILMASLIGI BAYON ETILADI.

ISLOMDA VA'DASINING USTIDAN CHIQMASLIK - MUNOFIQLIK DEB TUSHUNTIRILADI. BU XUSUSIDAGI FIKRLAR HADISLARDA HAM O'Z IFODASINI TOPGAN, XUSUSAN, "MUNOFIQLIKNING BELGISI UCHTA: GAPIRSA-YOLG'ON GAPIRADI, VA'DA BERSA-VAFO QILMAYDI, OMONATGA XIYONAT QILADI" TARZIDA IFODA ETILGAN.

YOLG'ON GUVOHLIK BERISH HAM KISHILARGA JABR-ZULM O'TKAZISHGA SABAB BO'LISHIGA "QUR'ON"DA ALOHIDA E'TIBOR BERILADI.

CHAQIMCHILIK HAM YOLG'ONNING BIR TURI SIFATIDA, KISHILAR O'RTASIGA NIFOQ SOLUVCHI RAZOLAT TARZIDA QORALANADI. "QUR'ON"DA HAQIQIY INSON O'ZGALARNI KAMSITMASLIGI, BOSHQALARNI HURMAT QILISHI, SHU BILAN KISHILAR O'RTASIDA TOTUVLIKNI MUSTAHKAMLASH MUMKIN EKANLIGI KABI G'OYALAR HAM MAVJUD.

KISHILARNING BIR-BIRINI HURMAT QILISHI, O‘ZARO DO‘STLIK ALOQALARINI MUSTAHKAMLASH, KELISHMOVCHILIKLARNING OLDINI OLISHDA, XULLAS, KOMIL INSONGA XOS BO‘LMAGAN PASTKASHLIKlardan SAQLANISHDA KATTA AHAMIYATGA EGA.

“QUR‘ON”DA INSONNING RUHIY VA MA‘NAVIY KAMOLGA YETISHIGA TO‘SQINLIK QILUVCHI SALBIY XISLATlardan YANA BIRI G‘AZABDIR, DEB KO‘RSATILADI VA U RUHIY RAZOLAT SIFATIDA TALQIN ETILADI. ZERO, G‘AZAB KELGANDA AQL QOCHADI, INSON O‘Z IRODASINI IDORA QILOLMAY QOLADI. O‘Z MANFAATI VA OBRO‘SINI HIMOYA QILAMAN DEB JOHILLIK QILIB QO‘YISHI MUMKIN. G‘AZAB INSON SALOMATLIGIGA HAM ZARAR YETKAZADI. SHUNING UCHUN HAM ISLOM TA‘LIMOTI INSONNI AQL BILAN ISH KO‘RISH, INSOFGASI BO‘LISH, SHUNINGDEK, BOSIQLIK BILAN O‘Z HISSIYOTLARINI BOSHQARA OLISHGA CHAQIRADI. CHUNKI G‘AZAB KELGANDA CHIQARILGAN HUKM, AMALGA OSHIRILGAN HATTI-HARAKAT JOHILLIK BELGISI BO‘LIB QOLISHI MUMKIN. G‘AZABNI BOSA, SHUNINGDEK, G‘AZABNI QO‘ZG‘AGAN SHAXSNI KECHIRA OLISH MUSTAHKAM IRODAGA EGA BO‘LGAN KISHINING QO‘LIDANGINA KELISHI UQTIRILADI.

“OL-IMRON” SURASINING 134-OYATIDA “YAXSHI-YOMON KUNLARDA INFOQ-EHSON QILADIGAN, G‘AZABLARINI ICHLARIGA YUTADIGAN, ODAMLARNING (XATOKAMCHILIKLARINI) AVF ETADIGAN KISHILARDIR. OLOH BUNDAI YAXSHILIK QILUVCHILARNI SEVADI”, - DEYILADI. DEMAK, ISLOM TA‘LIMOTIDA O‘ZINI BOSHQARA OLISH QUVVATIGA EGA BO‘LISHGINA EMAS, KECHIRUVCHILIK XISLATIGA EGA BO‘LISH HAM MUHIM EKANLIGIGA AYTILADI. ANA SHUNDAY INSON MA‘NAVIY-AXLOQIY JIHATDAN TO‘LAQONLI SHAKLLANGAN SHAXS BO‘LA OLADI.

ISLOM TA‘LIMOTIDA HASAD HAM ENG QABIH XISLAT SIFATIDA QORALANADI. “QUR‘ON”DA INSONNING AXLOQIY KAMOL TOPISHIDA BEKORCHI GAP-SO‘Zlardan YIROQ YURISH, MAYDA VA BEHUDA GAPLARGA VAQT KETKAZMASLIK, ULARDAN O‘ZINI CHETGA OLISH KABILARNI HAM BAJARISH FARZ EKANLIGI TA‘KIDLANADI.

INSONNING MA‘NAVIY KAMOL TOPISHIGA SALBIY TA‘SIR ETUVCHI XISLATlardan BIRI - OCHKO‘ZLIK EKANLIGI TA‘KIDLANIB, KISHILARNING BUNDAI XISLATGA EGA BO‘LMASLIGI DARKOR EKANLIGI UQTIRILADI. CHUNKI MOLU DUNYO ORTTIRISHGA BO‘LGAN RAG‘BAT MANMANLIK, BERAHMLIK, ISROFGARCHILIK KABI YOMON XISLATLARNING PAYDO BO‘LISHIGA OLIB KELADI (“A‘ROF” SURASINING 31-

OYATI). OCHKO‘ZLIK, XASISLIK ESA MOL-DUNYOGA RUJU QO‘YISHGA OLIB KELADI.

“QUR‘ON”DA TA‘LIM BERILISHICHA, MOL-DUNYO INSONNI SINASH UCHUN BERILADI. MOL-DUNYOGA ERISHGAN HAR BIR INSON UNI TO‘G‘RI YO‘LDA SARFLASHI LOZIM (“ANFOL” SURASI, 28-OYAT).

“QUR‘ON”DA BOYLIK EMAS, HAQIQAT VA YAXSHILIK ABADIYDIR, DEYILADI. BA‘ZILAR MOL-DUNYOSI ORTGANDA MANMANLIK KASALIGA GIRIFTOR BO‘LADILAR, AQL VA ADOLATNI UNUTADILAR. INSON BOYLIK ORTTIRSA, HADDIDAN OSHADI, SHU SABABLI KISHILARNING BOYLIK ORTTIRGAN CHOG‘IDA KEKKAYIB, GERDAYIB KETISHLARIDAN SAQLANISH MASALALARI KENG YORITILADI.

ISLOM TA‘LIMOTIDA ILGARI SURILGAN G‘OYALARDAN YANA BIRI VA UNING ENG MUHIM TARKIBIY QISMI POKLIK VA TOZALIKKA RIOYA QILISHDIR.

Xulosa qilib aytganda, Islom va uning asosiy ta‘limoti mujassamlashgan Qur‘oni Karim insonda aqliy, axloqiy hamda jismoniy xislatlarni shakllantirish, bir so‘z bilan aytganda, komil insonni tarbiyalashda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Hadis ilmiyning paydo bo‘lishi. Imom Ismoil al-Buxoriy va Imom at-Termiziyning hadis ilmi rivojidagi xizmatlari

ISLOM DINI TA‘LIMOTI ASOSLARINI YORITUVCHI QUR‘ONÈ KARIMDAN KEYINGI ASOSIY MANBA HADIS HISOBLANADI. HADISLARNI TO‘PLASH VA ULARGA MUAYYAN TARTIB BERISH ASOSAN VIII ASRNING IKKINCHI YARMIDAN BOSHLANIB, UNI ENG BILIMDON, TURLI FAN ASOSLARINI MUKAMMAL O‘RGANGAN, KATTA HAYOTIY TAJRIBAGA EGA BO‘LGAN KISHI (MUHADDIS)LAR TARTIB BERGAN. VIII-XI ASRLARDA TO‘RT YUZDAN ORTIQ MUHADDIS HADIS ILMI BILAN SHUG‘ULLANGAN. MAZKUR BILIMLARNI O‘RGANISHNING O‘ZIGA XOS YO‘NALISHI BO‘LIB, “HADIS ILMI” NOMI BILAN YURITILGAN. KEYINGI YILLARDA MUHAMMAD ALAYHIS-SALOMNING HAYOTI, FAOLIYATI HAMDA UNING DINIY-AXLOQIY KO‘RSATMALARINI O‘Z ICHIGA OLGAN HADISLAR, IMOM ISMOIL AL-BUXORIYNING “AL-JOME’ AS-SAHIH” (“ISHONARLI TO‘PLAM”), “AL-ADAB AL-MUFRAD” (“ADAB DURDONALARI”), IMOM ISO MUHAMMAD IBN ISO AT-TERMIZIYNING “ASH-SHAMOIL AN-NABAVIYA” ASARLARI NASHR ETILDI. “HADIS” YOKI “SUNNA” SO‘ZLARI BIR MA‘NONI ANGLATIB, RASULULLOHNING HAYOTI VA FAOLIYATI HAMDA DINIY VA AXLOQIY KO‘RSATMALARI HAQIDAGI RIVOYATLARDAN IBORAT.

MUHAMMAD ALAYHISSALOMNING IBRATLI ISHLARI, E'TIQOD, POKLIK VA INSONGA XOS MA'NAVİY-AXLOQIY XISLATLARNI IFODALOVCHI SO'ZLARI, PAND-NASIHA TLARI UNING NOMI BILAN BOG'LIQ HADISLARDA MUJASSAMLANGAN.

HADISLAR DASTLAB YOZIB BORILMAGAN. PAYG'AMBAR MUHAMMAD ALAYHIS-SALOM ARAB BO'LMAGAN KISHILARNING HADISLARNI QUR'ONI KARIM OYATLARI BILAN ADASHTIRIB YUBORISHLARIDAN CHO'CHIB, HADISLARNING YOZIB BORILISHIGA RUXSAT ETMAGANLAR. BIROQ PAYG'AMBAR MUHAMMAD ALAYHIS-SALOM HUZURIDA SAHOBLAR BO'LIB, ULAR RASULI AKRAMDAN ESHITGAN HADISLARINI YODLAB BORGANLAR. JUMLADAN, HAZRATI ABU HURAYRA ANA SHUNDAY MO'TABAR KISHILARDAN BIRI BO'LIB, HADISLARNI MUKAMMAL YODLAB BORGAN. ABU HURAYRA TOMONIDAN QAYD ETILGAN HADISLAR TO'G'RI, ISHONARLI (SAHIH) HADISLAR HISOBLANGAN.

LEKIN HADISLARNI YOD OLGAN KISHILAR SONINING TOBORA KAMAYIB BORISHI NATIJASIDA ULARNING ASTA-SEKIN UNUTILIB KETISHI BORASIDAGI XAVF YUZAGA KELADI. ANA SHU XAVFNING OLDINI OLI SH MAQSADIDA XALIFALAR ISHONARLI HADISLARNI TO'PLASHGA FARMON BERGANLAR. HADISLARNI TO'PLASH XUSUSIDAGI FARMON DASTLABKI XALIFA UMAR IBN ABDULAZIZ TOMONIDAN BERILGAN.

HADISLARNI YOZIB BORISH BILAN MASHG'UL BO'LGAN ILK MUHADDISLAR SIFATIDA RABEE BIN SABEH, SAID IBN ABI ARUBA, MOLI K BIN ANAS, ABDUMALI K BIN JURAYJ MAKKIY, ABDURAHMON AL-AVZOIY SHOSHIY, SO'FYON SAVRIY KUFII Y VA BOSHQALARDIR.

VIII-IX ASRLAR HADIS ILMINING RIVOJLANISHIDA "OLTIN DAVR" HISOBLANADI. BU DAVRGA KELIB, ISL OM ULAMOLARI TOMONIDAN HADISLARNING QAY DARAJADA TO'G'RILIGI, ULARNING QANDAY MANBALARGA TAYANILIB TO'PLANGANLIGI JIDDIY TADQIQ ETILA BOSH LANDI. CHUNKI BA'ZI SOXTA, ISHONCHSIZ HADISLAR HAM PAYDO BO'LA BOSHLAGAN, ULARNI TEKSHIRIB, ASL HADISLARNI TIKLASH VA YOZMA RAVISHDA QAYD QILISH ZAMON TALABI BO'LIB QOLGAN EDI. SHUNING UCHUN HAM BIRINCHIDAN, HADISLARNI YODDAN BILUVCHI HAQIQIY, BILIMDON, O'TKIR MULOHAZALI KISHILARNING ASTA-SEKIN KAMAYIB KETAYOTGANLIGI, IKKINCHIDAN, HADISLARNING HAQIQIY, ISHONARLI, YA'NI SAHIHLARINI SAQLAB QOLISH MAQSADIDA ULAR TEKSHIRILIB, ASL HOLIGA KELITIRIB, YOZIB YIG'ILA BOSH LANGAN. ANA SHU TARZDA HADIS ILMI RIVOJLANA BOSHLAGAN.

ISLOM OLAMIDA OLTITA ISHONCHLI TO‘PLAM (AS-SAHIH AS-SITTA) ENG NUFUZLI MANBALAR SIFATIDA E’TIROF ETILGAN. USHBU MANBALARNING MUALLIFLARI IX ASRDA YASHAB IJOD QILGAN QUYIDAGI MUHADDISLAR BO‘LGANLAR: ABU ABDULLOH MUHAMMAD IBN ISMOIL AL-BUXORIY 194 (810), - 256 (870), IMOM MUSLIM IBN AL-HAJJOJ 206 (819), - 261 (874), IMOM ISO MUHAMMAD IBN ISO AT-TERMIZIY 209 (824), - 279(892), IMOM ABU DOVUD SULAYMON SIJISTONIY 202 (817), - 275(880), IMOM AHMAD AN-NASOIY (215 (830), - 303 (915) VA IMOM ABU ABDULLOH MUHAMMAD IBN YAZID IBN MOJJA 209 (824), - 273(886).

MUHADDISLAR TOMONIDAN YARATILGAN VA ISHONARLI MANBALAR DEYA E’TIROF ETILGAN “AL-KUTUB AS-SITTA” (“OLTI KITOB”) QUYIDAGILARDAN IBORAT:

1. ABU ABDULLOH MUHAMMAD IBN ISMOIL AL-BUXORIY TOMONIDAN YOZILGAN “AL-JOME’ AS-SAHIH” ASARI.

2. IMOM MUSLIM AN-NISHOPURIY (IMOM MUSLIM IBN AL-HAJJOJ) TOMONIDAN YOZILGAN “AS-SAHIH” ASARI.

3. IMOM IBN MOJJA TOMONIDAN YOZILGAN “SUNNAN”.

4. IMOM ABU DOVUD SULAYMON–SIJISTONIY TOMONIDAN YOZILGAN “SUNNAN” ASARI.

5. IMOM MUHAMMAD IBN ISO AT-TERMIZIY TOMONIDAN YOZILGAN “AJ-JAMI AL-KABIR” ASARI.

6. AHMAD AN-NASOIY TOMONIDAN YOZILGAN “SUNNAN”.

MOVAROUNNAHRDA BIRINCHI BO‘LIB HADIS TO‘PLAGAN MUHADDIS IMOM ABDULLOH IBN MUBORAK AL-MARVAZIY SANALADI. ALLOMANING SAFDOSHLARI SIFATIDA IMOM AHMAD IBN XANBAL AL-MARVAZIY, ISHOQ IBN RAHOVAYH AL-MARVAZIY, IMOM AL-HAYSAM IBN QULAYB ASH-SHOSHIY, HOFIZ AL-XORAZMIY, IMOM ABDULHASAN AHMAD IBN MUHAMMAD AS-SAMARQANDIY KABI VATANDOSHLARIMIZNING NOMLARI HAM MASHHUR.

IMOM ISMOIL AL-BUXORIY

“SAHIH” YO‘NALISHINING ASOSCHISI ENG YETUK VA MASHHUR MUHADDIS ABU ABDULLOH MUHAMMAD IBN ISMOIL AL-BUXORIYDIR. IMOM ISMOIL AL-BUXORIY HADIS ILMIDA “AMIR-UL-MO‘MININ”, “IMOM AL-MUHADDISIYN” (“BARCHA MUHADDISLARNING PESHVOSI”) DEGAN SHARAFLI NOMGA SAZOVOR BO‘LGAN. U 810 YILNING 13 MAYIDA (BA‘ZI MANBALARDA 810 YILNING 20 IYULIDA) (HIJRIY 194 YIL SHAVVOL OYINING 13 KUNI) BUXORODA TUG‘ILGAN. GO‘DAKLIGIDA OTADAN YETIM QOLGAN. DASTLABKI SAVODINI MAKTABDA CHIQARGAN, 10 YOSHIDAYOQ ARAB TILIDA

YARATILGAN KITOBLAR YORDAMIDA HAMDA ROVIYLARDAN OG‘ZAKI RAVISHDA ESHITISH ASOSIDA HADISLARNI YODLAY BOSHLAGAN. ALLOMA HADIS ILMINI ZO‘R ISHTIYOQ VA KATTA QIZIQISH BILAN O‘RGANDI. ABDULLOH IBN AL-MUBORAK, VAQI’ IBN JARROH KABI OLIMLAR TOMONIDAN TO‘PLAGAN HADISLARNI YOD OLGAN, SHUNINGDEK, HADIS RIVOYATCHILARI XUSUSIDA SO‘Z YURITILGAN BAHSLARDA ISHTIROK ETGAN.

IMOM ISMOIL AL-BUXORIY 825 YILDA, O‘N OLTI YOSHIDA ONASI VA AKASI BILAN HIJOZGA SAFAR QILADI. MAKKEYU MUKARRAMA VA MADINAI MUNAVVARADA BO‘LIB, HAJ IBODATINI ADO ETADI. BALX, BASRA, KUFA, BOG‘DOD, XUME, DAMASHQ, MISR, MAKKA VA MADINA KABI SHAHARLARDA BO‘LIB, SAFAR JARAYONIDA MUHADDISLAR BILAN BILAN UCHRASHADI. MUHADDISLAR BILAN UYUSHTIRILGAN SUHBATLARDA ULAR TOMONIDAN AYTILGAN HADISLARNI YODLAB BORAR EDI. OLTI YIL HIJOZ SHAHRIDA YASHAB, U YERDA YETUK MUHADDISLARDAN HADIS ILMI BO‘YICHA, DAMASHQ, QOHIRA, BASRA VA BAG‘DOD SHAHARLARINING MASHHUR OLIMLARDAN ESA FIKH ILMI BO‘YICHA TA‘LIM OLADI. SHUNINGDEK, ALLOMANING O‘ZI HAM TURLI BAHS VA MUNOZARALARDA ISHTIROK ETIB, TOLIBLARGA DARS HAM BERADI.

IMOM ISMOIL AL-BUXORIY ISTE‘DODLI, O‘TKIR ZEHNLI HAMDA ZIYRAK OLIM BO‘LGAN. “MANBALARGA KO‘RA, BAG‘DOD SHAHRIDA ISTIQOMAT QILGAN VAQTDa KO‘PINCHA QORONG‘U KECHALARI SHAM YORUG‘I VA OYNING NURIDA IJOD QILIB, KITOB YOZAR EKAN. TUNDA YODIGA BEXOSDAN BIROR-BIR FIKR-MULOHAZA TUSHIB QOLSA, SHAMNI YOQIB, DARHOL O‘SHA FIKRNI QOG‘OZGA TUSHIRAR, SHU TAHLITDA BA‘ZAN SHAMNI YIGIRMA MARTAGACHA O‘CHIRIB-YOQAR EKAN”.

IMOM BUXORIYNING O‘TKIR ZEHN EGASI EKANLIGINI QUYIDAGI MISOLDAN HAM BILISH MUMKIN.

RIVOYATLARGA KO‘RA, U QAYSI BIR KITOBNI QO‘LGA OLIB, BIR MAROTABA MUTOALA QILSA, UNDA BAYON ETILGAN BARCHA FIKRLAR, MA‘LUMOTLARNI YODDA SAQLAB QOLAVERGAN. IMOM ISMOIL AL-BUXORIYNING QAYD ETISHICHA, YUZ MING SAHIH (ISHONCHLI) VA IKKI YUZ MING G‘AYRI SAHIH (ISHONCHSIZ) HADISNI YOD BILGAN. SHOGIRDLARIDAN AMIR IBN FALLOS “MUHAMMAD IBN ISMOIL AL-BUXORIYGA MA‘LUM BO‘LMAGAN HADIS, ALBATTA ISHONCHLI HADIS EMASDUR”, - DEYDI. USTOZ IMOM AHMAD IBN XANBAL AL-MARVAZIYNING AYTISHICHA, “BUTUN

XUROSONDAN MUHAMMAD IBN ISMOIL KABI OLIM CHIQQAN EMAS”.

IMOM ISMOIL AL-BUXORIYNING O‘TKIR ZEHNI XUSUSIDA YANA SHUNDAY RIVOYAT KELTIRILADI: “IMOM BUXORIY BILAN BASRADA HADIS DARSIGA QATNASHGAN SHERIKLARIDAN BIRI HOSHID IBN ISMOIL AYTADI: “IMOM BUXORIY BIZLAR BILAN BIRGA USTOZNING DARSINI ESHITARDI. USTOZ RIVOYAT QILGAN HADISLARINI BIZ YOZIB OLAR EDIK, AMMO BUXORIY FAQAT QULOQ SOLIBGINA O‘TIRARDI. SHU TARZDA QANCHA KUNLAR O‘TIB, ORADA USTOZ QARIYB 15 MING HADIS RIVOYAT QILDI. SHUNDA BIZ BUXORIYGA: SEN NEGA HADISLARNI YOZMAYSAN?, -DEB TA’NA QILGAN VAQTIMIZDA: SIZLAR YOZIB BORAYOTGAN HADISLARNI MEN USTOZ OG‘ZIDAN YODLAB OLAYOTIRMAN, -DEDI-DA, USTOZ RIVOYAT QILGAN HAMMA HADISLARNI BIR CHEKKADAN YODDAN O‘QIB BERDI. SHUNDAN KEYIN BIZ YOZIB OLGAN HADISLARIMIZDAGI XATOLARNI UNING YODLAGANLARIDAN TUZATIB OLADIGAN BO‘LDIK”.

IMOM ISMOIL AL-BUXORIY JUDA KO‘P ZABARDAST OLIMLARDAN TA’LIM OLADI. MANBALARDA ALLOMA USTOZLARINING SONI TO‘QSON NAFARGA YAQIN BO‘LGAN DEB KO‘RSATILADI. MUHAMMAD IBN YUSUF AL-G‘ARTOBIY, UBAYDULLA IBN MUSA AL-ABASIY, ABU BAKR ABDULLA IBN AZ-ZUBAYR AL-HAMIYDIY, ISHOQ IBN IBROHIM AR-RAHAVAYH, IMOM AHMAD IBN HANBAL, ALI AL-MADINIY KABI OLIMLAR UNING USTOZLARI SANALADILAR.

IMOM ISMOIL AL-BUXORIYNING O‘ZI HAM YIRIK VA MASHHUR OLIMLAR ISHOQ IBN MUHAMMAD AL-RAMOZIY, ABDULLOH IBN MUHAMMAD AL-MASNADIY, MUHAMMAD IBN XALAF IBN QUTAYBA, IBROHIM AL-HARBIY, MUHAMMAD ISO AT-TERMIZIY, MUHAMMAD IBN NASR AL-MARVAZIY, MUSLIM IBN AL-HAJJOJLARGA USTOZLIK QILGAN.

IMOM ISMOIL AL-BUXORIY O‘TA KAMTAR, INSONPARVAR, XULQ-ODOBDA TENGSIZ, SAHOVATLI INSON HAM BO‘LGAN. U HADIS ILMINING YETUK OLIMI SANALSADA, ZAMONDOSHLARI HAMDA SHOGIRDLARIDAN HAM ILM O‘RGANGAN. ALLOMA BIR MING SAKSON NAFAR MUHADDISDAN HADIS ESHITGAN. ALLOMANING O‘ZIDAN ESA TO‘QSON MING NAFAR KISHI ISHONARLI HADISLARINI ESHITGAN. MA’LUMOTLARGA KO‘RA, IMOM ISMOIL AL-BUXORIY 600 MINGGA YAQIN HADISNI TO‘PLAGAN, 100 MING “SAHIH” VA 200 MING “G‘AYRI SAHIH” HADISLARNI YOD OLGAN.

IMOM ISMOIL AL-BUXORIY UZOQ SAFARDAN ONA YURTI BUXOROGA QAYTGACH, TALABA VA ULAMOLARGA HADIS

ILMIDAN SABOQ BERADI VA MAZKUR ILMNING TARG'IBOTCHISIGA AYLANADI. RIVOYATLARGA KO'RA, XALIFANING BUXORODAGI NOIBI XOLID IBN AHMAD IBN XOLID AZ-ZUHALIY UNI SAROYGA KELIB HADIS ILMIDAN SABOQ BERISHGA TAKLIF ETADI. AMMO IMOM ISMOIL AL-BUXORIY BU TAKLIFNI QABUL ETADI VA: "MEN ILMNI XORLAB SULTONU AMIRLAR ESHIGIGA OLIB BORMAYMAN. AGAR AMIRGA ILM KERAK BO'LSA, BOLALARNI (IKKINCHI RIVOYATDA SAROYIDAGILARNI) UYIMGA YOKI MASJIDIMGA YUBORSIN", - DEB JAVOB BERADI¹. SHU BOIS ALLOMA BILAN AMIR XOLID IBN AHMAD AZ-ZUHALIY O'RTASIDAGI MUNOSABATGA BIR OZ PUTUR YETADI. BUNGA AYRIM HASADGO'Y SHAXSLARNING IG'VOLARI HAM SABAB BO'LADI. AMIR ALLOMANING SHAHARDAN CHIQIB KETISHGA FARMON BERADI. SAMARQAND ULAMOLARI IMOM ISMOIL AL-BUXORIYNI O'Z YURTLARIGA TAKLIF ETADILAR. YO'LGA CHIQQAN IMOM ISMOIL AL-BUXORIY SAMARQAND SHAHRIGA YAQIN BO'LGAN HAFTANG QISHLOG'I (HOZIRGI POYARIQ TUMANINING HUDUDI)DA BETOB BO'LIB QOLADI VA SHU YERDA HIJRIY 256 YILI RAMAZON OYINING OXIRGI KUNI (MILODIY 872 YIL 1 SENTABR) 62 YOSHIDA VAFOT ETADI VA SHU YERGA DAFN ETILADI.

IMOM ISMOIL AL-BUXORIY JUDA BOY IJODIY MEROS QOLDIRGAN. UNING "AL-JOME' AS-SAHIH" ("ISHONCHLI TO'PLAM"), "AL-ADAB AL-MUFRAD" ("ADAB DURDONALARI"), "AT-TARIX AL-KIBOR" ("KATTA TARIX"), "AT-TARIX AS-SAG'IYR", ("KICHIK TARIX"), "AL-QIROATU XALFA-L-IMOM" ("IMOM ORTIDA TURIB O'QISH"), "VAF'UL-YADINI FI-S-SALOTI" ("NAMOZDA IKKI QO'LNI KO'TARISH") KABI ASARLARI MAVJUD BO'LIB, ULARNING QO'LYOZMALARI BIZGACHA YETIB KELGAN. AMMO "AT-TARIX AL-AVSAT" ("O'RTA TARIX"), "AT-TAFSIR AL-KABIR" ("KATTA TAFSIR"), "AL-JOME' AL-KABIR" ("KATTA TO'PLAM"), "KITOB-UL-HIBA" ("HADYA KITOB") NOMLI ASARLARI HAM BO'LGANLIGI MA'LUM, BIROQ ULAR BIZGACHA YETIB KELMAGAN. SHUBHASIZ, YUQORIDA NOMLARI QAYD ETIB O'TILGAN ASARLARINING ENG YIRIGI, SHOH ASARI "AL-JOME' AS-SAHIH"DIR. BU ASAR "SAHIH AL-BUXORIY" NOMI BILAN HAM DUNYOGA MASHHUR. 4 JILDDAN IBORAT MAZKUR KITOBDA PAYG'AMBARIMIZ MUHAMMAD ALAYHIS-SALOM HADISLARIDAN TASHQARI, ISLOM HUQUQSHUNOSLIGI, ISLOM MAROSIMLARI, AXLOQ-ODOB, TA'LIM-TARBIYA, TARIX VA ETNOGRAFIYAGA OID MA'LUMOTLAR HAM BERILGAN. UNGA 600 MING HADISDAN 7275

¹ Бобохонов Шамсиддин. Кўрсатилган асар, 9-бет

TA ENG “SAHIH” HAMDA 4000 TA TAKRORLANMAYDIGAN HADISLAR KIRITILGAN. BÓ KITOB ISLOM TA’LIMOTIDA QUR’ONI KARIMDAN KEYINGI ASOSIY MANBA HISOBLANADI.

ISLOM DINI INSONNI MA’NAVIY KAMOLOT SARI YETAKLOVCHI TA’LIMOTDIR. SHU SABABLI QUR’ONI KARIMDA HAM, HADISLARDA HAM YAXSHI XULQ-ODOB QOIDALARI VA ULARGA KISHILARNING QAT’IY AMAL QILISHLARI LOZIMLIGI BORASIDAGI QARASHLAR KENG TARG’IB ETILGAN. IMOM ISMOIL AL-BUXORIYNING “AL-JOME’ AS-SAHIH” ASARINING BIR JILDIGA ODOB-AXLOQ MASALALARINI YORITUVCHI HADISLAR JAMLANGAN BO’LSA, “AL-ADAB AL-MUFRAD” (“ADAB DURDONALARI”) NOMLI ASARDA HAM IJTIMOIIY TURMUSHDA HAMDA INSONLAR O’RTASIDA O’ZARO MUNOSABATLARNI TASHKIL ETISH CHO’G’IDA AMAL QILINISHI LOZIM BO’LGAN ODOB-AXLOQ QOIDALARI BORASIDA YANADA BATAFSIL MA’LUMOTLAR BERILGAN. USHBU ASAR 644 BOBDA BAYON ETILGAN 1322 TA HADISNI O’Z ICHIGA OLGAN.

MUHAMMAD IBN ISO AT-TERMIZIY

MASHHUR MUHADDISLARDAN YANA BIRI VATANDOSHIMIZ MUHAMMAD IBN ISO AT-TERMIZIY BO’LIB, U 824 YILDA TERMIZ YAQINIDAGI BUG’ QISHLOG’I (HOZIRGI SURXONDARYO VILOYATINING SHEROBOD TUMANI)DA TUG’ILGAN. UNING OILASI VA OTA-ONASI HAQIDA MA’LUMOTLAR YO’Q. BA’ZI TADQIQOTCHILAR UNING OTASI ASLI MARVLIK BO’LGAN DEB QAYD ETADILAR.

MUHAMAD IBN ISO AT-TERMIZIY BOLALIGIDAN ILM O’RGANISHGA QIZIQQAN, AYNIQSA HADIS ILMINI CHUQUR EGALLAGAN.

MUHAMAD IBN ISO AT-TERMIZIY 850 YILDAN QATOR MAMLAKATLARGA SAFAR QILADI. HIJOZ SHAHRIDA BO’LIB, MAKKA VA MADINA SHAHARLARINI ZIYORAT QILADI. IROQ HAMDA XUROSONDA HADIS, FIKH, QIROAT, BAYON, TARIX VA BOSHQA ILMLARNI O’RGANADI. MAZKUR SAFARDA MUHAMAD IBN ISO AT-TERMIZIY USTOZI IMOM ISMOIL AL-BUXORIY BILAN UCHRASHADI. ALLOMA USTOZIGA NISBATAN ALOHIDA HURMATDA BO’LIB, UNING YORDAMIDA HADIS ILMIDAN TO’LAQONLI RAVISHDA XABARDOR BO’LADI. MANBALARDA E’TIROF ETILISHICHA, IMOM MUHAMMAD IBN ISO AT-TERMIZIY USTOZINING VAFOTI TUFAYLI KO’P YIG’LAGANIDAN KO’ZI KO’R BO’LIB QOLGAN.

MUHAMMAD IBN ISO AT-TERMIZIYNING ZEHNINING O’TKIRLIGI, XOTIRASI, VA YOD OLIISH QOBILIYATINING KUCHLILIGI TUFAYLI IMOM ISMOIL AL-BUXORIY HAM UNI

FAQATGINA SHOGIRD SIFATIDA EMAS, BALKI HAMKOR, HAMFIKR VA DO‘ST SIFATIDA HAM HURMAT QILGAN.

MUHAMMAD IBN ISO AT-TERMIZIY UZOQ SAFARDA MANBALARDAN O‘QIGAN YOKI MUHADDISLARDAN ESHITGAN HADISLARNI TO‘PLAB, KITOBLAR TA‘LIF QILISHGA KIRISHADI. U 863 YILDA O‘Z VATANIGA QAYTADI VA O‘ZI HAM SHOGIRDLARGA TA‘LIM BERADI, AYNI VAQTDA KITOBLAR HAM YOZADI.

ALLOMA TOMONIDAN O‘NDAN ORTIQ ASARLAR YARATILGANLIGI MA‘LUM. BULAR QATORIDAN “AL-JOME’ AS-SAHIH” (“ISHONCHLI TO‘PLAM”), “ASH-SHAMOIL AN-NABAVIYA” (“PAYG‘AMBARNING ALOHIDA FAZILATLARI”), “AL-ILAL FI-L-HADIYS” (“HADISLARDAGI ILLATLAR VA OG‘ISHLAR HAQIDA”) KABI ASARLARI O‘RIN OLGAN BO‘LIB, ULAR JUDA MASHHURDIR.

MUHAMMAD IBN ISO AT-TERMIZIY TOMONIDAN YOZIB QOLDIRILGAN ASARLARDA O‘Z IFODASINI TOPGAN HADISLAR HAM IMOM ISMOIL AL-BUXORIY TOMONIDAN BAYON ETILGAN HADISLARI KABI INSONNI HALOLLIK, ADOLAT, E‘TIQOD, DIYONAT, POKLIK, MEHNATSEVARLIK, MURUVVATLILIK, MEHR-SHAVQAT, YOSHI KATTALAR,, OTA-ONA VA QARINDOSHLARGA HURMAT G‘OYALARINI ILGARI SURISH XUSUSIYATIGA KO‘RA SHAXS TA‘LIMI VA TARBIYASINI TASHKIL ETISHDA KATTA AHAMIYATGA EGA.

HADISLARNING MAZMUNI VA TARBIYAVIY AHAMIYATI

HADISLARDA INSONNING KAMOLOTGA ERISHISHI UCHUN TALAB ETILADIGAN INSONIY FAZILATLAR IFODA ETILGAN BO‘LIB, USHBU FAZILATLAR SIRASIGA O‘ZGALARGA MEHR-OQIBAT KO‘RSATISH, SAXIYLIK, OCHIQ KO‘NGILLIK, OTA-ONA, KATTALAR VA QARINDOSHLARGA NISBATAN MURUVVATLI BO‘LISH, ULARGA G‘AMXO‘RLIK QILISH, VATANGA MUHABBAT, MEHNAT VA KASB-HUNARNI ULUG‘LASH, HALOLLIK, POKLIK, DO‘STLIK, OLIYJANOBLIK, RAHM-SHAHQATLILIK, KAMTARLIK, ROSTGO‘YLIK VA VIJDONLILIK KABI XISLATLAR KIRITILADI. BUNDAN TASHQARI, INSONNING O‘ZINI YOMON ILLATLARDAN TIYISHI, YAXSHILIK SARI INTILISHI KERAKLIGI BORASIDAGI PAND-NASIHAHLAR HAM O‘Z AKSINI TOPGANKI, BULARNING BARCHASI QUR‘ONI KARIMDA QAYD ETILGAN KO‘RSATMALARGA ASOSLANILGAN VA KOMIL INSONNI SHAKLLANTIRISHDA ASOSIY MEZON BO‘LIB XIZMAT QILADI.

ISLOM TA‘LIMOTI G‘OYALARIGA KO‘RA HAR BIR MUSULMON ENG AVVALO IYMONLI BO‘LISHI KERAK. QUR‘ONI KARIMDA TA‘KIDLANGANIDEK, ISLOM DINI TA‘LIMOTINING

YARATILISHIDAN MUDDAO, MUROD KISHILARDA IYMON, E'TIQODNI SHAKLLANTIRISHDIR. HADISLARDA IYMONNING MUKAMMAL VA MUSTAHKAM BO'LISHI QUYIDAGI UCH SHARTGA QAT'IY AMAL QILINISHIGA BOG'LIQLIGI KO'RSATILGAN:

- TO'G'RI E'TIQODLI BO'LMOQ;**
- KISHILAR BILAN YAXSHI MUNOSABATDA BO'LMOQ;**
- KISHI O'Z USTIDA ISHLAMOG'I VA O'ZINI IBODAT VA ITOATGA CHAQIRMOG'I (KEYINGI MISOLLAR HAM USHBU KITOB DAN OLINDI).**

IYMON DARAXTGA TENGLASHTIRILADI VA UNING 60 DAN ORTIQ SHOXLARI BOR DEYA IYMONNING BELGILARI SANAB O'TILADI. SANAB O'TILGAN BELGILARNING HAR BIRI INSON MA'NAVIY QIYOFASINI SHAKLLANTIRUVCHI VA MUKAMMALLASHTIRUVCHI XISLATLARDIR. BULAR QUYIDAGILARDAN IBORAT: "QO'LI BILAN VA TILI BILAN O'ZGALARGA OZOR BERMAGAN KISHI MUSULMONDIR", "O'ZINGIZ YAXSHI KO'RGAN NARSANI BIRODARINGIZGA RAVO KO'RMAGUNINGIZCHA HECH BIRINGIZ CHINAKAM MO'MIN BO'LA OLMAYSIZ" (3-4-BOBLAR); "UCHTA XISLATNI O'ZIDA MUJASSAM QILGAN KISHINING IYMONI MUKAMMAL BO'LGAYDIR:

- INSOFLI VA ADOLATLI BO'LMOQ;**
- BARCHAGA SALOM BERMOQ;**
- KAMBAG'ALLIGIDA HAM SADAQA BERIB TURMOQ" (20-BOB).**

BUNDAN TASHQARI, KISHILAR UCHUN XOS BO'LMAGAN MUNOFIQLIK XISLATI XUSUSIDA HAM SO'Z YURITILADI, CHUNONCHI, "RASULULLOH SALLALLOHU ALAYHI VASSALAM AYTGANLAR: "QUYIDAGI TO'RTTA XISLAT KIMDA BO'LSA, ANIQ MUNOFIQ BO'LG'AYDIR, KIMDAKI, ULARDAN BITTASI BO'LSA UNI TARK ETMAGUNCHA MUNOFIQLIKDAN BIR XISLATI BOR EKAN, DEYILADIR:

- OMONATGA XIYONAT QILGAYDIR;**
- SO'ZLASA YOLG'ON SO'ZLAYDIR;**
- SHARTNOMA TUZSA, SHARTIDA TURMAGAYDIR;**
- URISHIB QOLSA, KEK SAQLAGAYDIR VA NOHAQLIK QILAYDIR (25-BOB).**

HADISLARDA INSON MA'NAVIY KAMOLOTINING MEZONI, UNING TAFAKKUR DOIRASI, DUNYOQARASHINING KENGLIGI, ILMIY BILIMLARNI QAY DARAJADA EGALLAGANLIGI, O'Z BILIMI BILAN ATROFDAGILAR VA JAMIYATGA FOYDA KeltirgUVchi SHAXS BO'LIB YETISHISHIDA MUHIM OMILDIR DEYA KO'RSATILADI. "TOLIBI ILM QILISH FARZDIR. TOLIBI

ILMGA HAR BIR NARSA ISTIG‘FOR AYTADI, HATTO DENGIZDAGI BALIQLAR HAM”. BILIMSIZLIK KISHILARNING NODONLIGIGA ZAMIN HOZIRLASHI, ILMsiz JAMIYATDA ESA JAHOLAT HAMDA RAZOLATNING HUKMRONLIK QILISHI ALOQIDA TA‘KIDLAB KO‘RSATILADI. “ILM O‘RGANMOQ VA O‘RGATMOQNING FAZILATI” BORASIDAGI HADIS (21-BOB) DA ILM O‘RGANISH KO‘P YOQQAN YOMG‘IRGA QIYOSLANADI VA ILM AHLI QUYIDAGI UCH TURGA BO‘LADI: “BA‘ZI YER SOF, UNUMDOR BO‘LIB, YOMG‘IRNI O‘ZIGA SINGDIRADI-DA, HAR XIL O‘SIMLIKLAR VA KO‘KATLARNI O‘STIRADI VA BA‘ZI YER QURG‘OQ, QATTIQ BO‘LIB, SUVNI EMMASDAN O‘ZIGA TO‘PLAYDIR, UNDAN OLLOH TAOLO BANDALARI FOYDALANGAYDIR. ODAMLAR SUVDAN ICHGAYDIRLAR, HAYVONLARI VA EKINLARINI SUG‘ORGAYDIRLAR. BA‘ZI YER ESA TEKIS BO‘LIB, SUVNI O‘ZIDA TUTIB QOLMAYDIR, KO‘KATNI HAM KO‘KARTIRMAYDIR. BULARNI QUYIDAGICHA MUHOYASA QILISH MUMKINDIR: BIR KISHI OLLOH ILMINI (ISLOMNI) TERAN O‘RGANADIR, TERAN TUSHUNADIR VA UNDAN MANFAATLANADI VA OLLOH YUBORGAN HIDOYATNI O‘ZI O‘RGANIB, O‘ZGALARGA HAM O‘RGATADIR. IKKINCHI BIR KISHI ILM O‘RGANIB, ODAMLARGA O‘RGATADIR. AMMO O‘ZI AMAL QILMAYDIR. UCHINCHI BIR KISHI MUTAKABBURLIK QILIB, O‘ZI HAM O‘RGANMAYDIR, O‘ZGALARGA HAM O‘RGATMAYDIR”.

AMMO ILMGA E‘TIBORSIZLIK VA NODONLIK (JAHOLAT)NING AVJ Olishi JAMIYATNING INQIROZIGA OLIB KELADI. HATTO “RASULULLOH QUYIDAGILAR QIYOMAT ALOMATLARIDIR, DEGANLAR:

- ILMNING SUSAYMOG‘I;**
- JAHOLATNING KUCHAYMOG‘I;**
- ZINONING AVJ OLMOG‘I;**
- XOTINLARNING KO‘PAYMOG‘I;**
- ERKAKLARNING OZAYMOG‘I”**

DEMAK, QIYOMATNI ODAMLARNING O‘ZLARI SODIR ETADILAR. “ILM RAVNAQ TOPMAGAN MAMLAKATDA ZINO AVJ OLGAN, O‘ZARO URUSHLAR KUCHAYIB, ERKAKLAR OZAYIB KETGANDA ALBATTA, QIYOMAT QOYIM BO‘LADI” (22-BOB). SHU BOIS “ILMGA AMAL VA RIOYA QILUVCHI BO‘LINGLAR, UNI FAQAT HIKOYA QILUVCHI BO‘LMANGLAR”, -DEYILADI (637-HADIS). ISLOMDA IKKI XIL ILM HAQIDA SO‘Z YURITILADI: BIRI HUQUQIY (FIKH), DINIY YO‘L-YO‘RIQLAR TO‘G‘RISIDAGI ILM BO‘LSA, IKKINCHISI DUNYOVIY ILMlardir. HAR IKKI TURDAGI BILIMLARNI CHUQUR EGALLASH VA ULARGA QAT‘IY AMAL QILISH HAR BIR MO‘MIN UCHUN FARZ HISOBLANADI.

“ILMNING OFATI UNUTISHDIR. UNI NOAHIL KISHIGA GAPIRISH ESA UNI ZOYE QILISHDIR” MAZMUNIDAGI HADIS ORQALI O‘ZLASHTIRILGAN ILMNI TAKRORLAB BORISH, FAQAT CHUQUR VA PUXTA BILIMLARGAGINA EGA BO‘LGAN KISHILARNING ATROFDAGILARGA ILM BERISHINING MAQBUL EKANLIGIGA URG‘U BERILADI. SHUNINGDEK, HADISLARDA ILMNING KISHILARNI FAHM-FAROSATLI, O‘TKIR ZEHNLI, ZUKKO HAMDA XOTIRANI KUCHLI QILISHDAGI AHAMIYATI HAM TA’KIDLANADI VA “ILMU HUNARNI XITOYDAN BO‘LSA HAM BORIB O‘RGANINGLAR”, -DEYA DA’VAT ETILADI. “OLIM BO‘L, ILM BERUVCHI BO‘L YOKI ILM O‘RGATUVCHI BO‘L YOKI TINGLOVCHI BO‘L. BESHINCHISI BO‘LMA, HALOK BO‘LASAN” MAZMUNINI ILGARI SURUVCHI HADISNING BAYON ETILISHI ORQALI HAM ILMLI BO‘LISH INSONNI FALOKAT VA UNING YOMON OQIBATLARIDAN SAQLOVCHI OMIL EKANLIGIGA URG‘U BERILADI (41-HADIS).

BIR QATOR HADISLARDA ILMNING IBODATDAN USTUN EKANLIGI KO‘RSATIB O‘TILADI. XUSUSAN, “ILM IBODATDAN AFZAL VA U TAQVO DININING USTUNIDIR” (268-HADIS). BIROQ ILMNING MANFAATSIZ HOLDA SARFLASHDAN SAQLANISH MAQSADGA MUVOFIQ EKANLIGI AYTILADI VA ILM AHLINI ANA SHUNGA DA’VAT ETILADI (173-HADIS), HAQIQIY KOMIL INSONNING BILIMGA BOY, XUSHXULQ, SOG‘LOM BO‘LISHI (182-HADIS), UNI FAQAT FOYDALI ISHLAR VA INSONLARNING FAROVON HAYOT KECHIRISHLARI YO‘LIDA SARF ETISH KERAKLIGI HAM UQTIRILADI: “BOSHLIQ BO‘LMASINGIZDAN AVVAL ILMNI CHUQUR O‘RGANING! RASULLOH SALLALLOHU ALAYHI-VASSALAMNING SAHOBALARI YOSHLARI ULG‘AYGANDA HAM ILM O‘RGANGANLAR. RASULLOH SALLOLLOHU ALAYHI-VASALLAM: IKKI NARSADAN O‘ZGASIGA HASAD QILMOQ JOIZ EMAS, BIRI-KISHIGA OLLOH TAOLO HALOL MOL-DUNYO BERSA-YU, UNI HAQ YO‘LIDA SARFLAYOTGAN BO‘LSA, IKKINCHISI-KISHIGA OLLOH TAOLO ILMU HIKMAT ATO ETSA-YU, U SHU TUFAYLI OLIY MAQOMGA ERISHIB, HUKM SURAYOTGAN, ODAMLARGA BILGANINI O‘RGATAYOTGAN BO‘LSA”, – DEYDILAR”.

MA’LUMKI, ISLOM TA’LIMOTIDA ENG YUKSAK XISLATLARDAN BIRI SIFATIDA OTA-ONAGA G‘AMXO‘RLIK, ULARNI E‘ZOZLASH, OTA-ONA HAQQINI O‘Z O‘RNIGA QO‘YISH, FARZANDNING ULAR OLDIDAGI HAQQI BORASIDAGI MASALALARNING YORITILIGIGA ALOHIDA E‘TIBOR BERILADI. HADISLARDA HAM ANA SHU TALABLAR O‘Z IFODASINI TOPGAN. OTA-ONANI XAFA QILIB YIG‘LATISH ENG KATTA GUNOHLARI SIFATIDA E‘TIROF ETILGANI QUYIDAGI, YA’NI, OLLOH

TAOLONING MAVJUDLIGIGA SHIRK KELTIRISH, ODAM O'LDIRISH, URUSH MAYDONIDAN QOCHISH, AFIFA (O'ZINI POKIZA SAQLAGAN) XOTINNI FOHISHA DEB TUHMAT QILISH, RIBO (IJARAXO'RLIK), YETIMLAR MOLINI YEMOQ, OLLOH TAOLONING QUDRATI VA IRODASINI INKOR QILISH, ODAMLARNI MASXARA QILISH HAMDA ULARNI KAMSITISH KABI HOLATLAR QATORIDA TILGA OLIB O'TILADI. HADISLARDA OTA-ONANING DILINI OG'RITIB, OZOR BERISH, ULARNI XAFA QILIB, BUYRUQLARINI BAJARMASLIK HAM QORALANADI: "ABDULLOH IBN AMR (ROZIYOLLOHU ANHU) AYTADILAR: BIR KISHI RASULLOH HUZURLARIGA HIJRAT QILMOQ UCHUN BAY'AT QILISHGA KELDI. AMMO OTA-ONASI UNING KETISHIGA ROZI BO'LMAY, XAFALIKDAN YIG'LAB QOLGAN EDILAR. SHUNDA RASULLOH: "SEN HOZIR OTA-ONANG OLDIGA BOR! HIJRAT QILAMAN DEB ULARNI XAFA QILGANINGDEK, ENDI HIJRAT QILMAYDIGAN BO'LDIM, DEB ULARNI XURSAND QIL", -DEDILAR (13-HADIS). ISLOMDA ENG KATTA GUNOH OLLOH TAOLGA SHIRK KELTIRISH VA OTA-ONAGA OQ BO'LISH HISOBLANISHI 15-HADISDA ALOHIDA TA'KIDLANADI. OTA-ONANING HAM O'Z NAVBATIDA FARZANDLARINI TARBiyAT ETMOG'I, ODOB O'RGATISHI, YAXSHILIK QILISHI LOZIMLIGI TA'KIDLANADI: "NAMIR IBR AVS AYTISHLARICHA, O'TMISH KISHILARI BOLALARNING SOLIH-QOBIL BO'LISHLARI OLLOH TAOLONING TAVFIQI BILAN BO'LADI, AMMO ULARGA ODOB-AXLOQ O'RGATISH OTALARI VAZIFASIDIR, DER EDILAR" (92-HADIS)".

HAR BIR KISHINING OTA-ONASIGA YAXSHILIK QILGANIDEK, BOLALARIGA HAM YAXSHILIK QILISHI SHARTLIGI, ZERO, INSON BO'YNIDA OTA-ONANING HAQQI BO'LGANIDEK, BOLANING HAM HAQQI BORLIGI XUSUSIDAGI G'OYALAR QUR'ONI KARIMDA HAM, HADISI SHARIFDA HAM UQTIRILADI.

HADISLARDA KISHILARNING BIR-BIRI BILAN DO'ST, TINCH-TOTUV YASHASHLARI, O'ZARO MURUVVATLI, MEHR-SHAFQATLI BO'LISHLARI KERAKLIGI HAQIDAGI G'OYA HAM ILGARI SURILADI. BU G'OYA OPA-SINGIL, AKA-UKA, QARINDOSH HAMDA QO'SHNILAR O'RTASIDA TASHKIL ETILADIGAN MUOMALA VA MUNOSABATLAR MAZMUNINING OCHIB BERISHGA YO'NALTIRILGAN HADISLAR MOHIYATIDA AKS ETADI. MA'NAVIY-AXLOQIY XISLATLARGA EGA BO'LGAN INSON OTA-ONA, OPA-SINGIL, AKA-UKA VA QO'SHNILARGA YAXSHILIK QILADI, BU YAXSHILIK ULAR O'RTASIDAGI TOTUVLIKNI KELTIRIB CHIQUARADIKI, PIROVARDIDA JAMIYAT

TARAQQIY ETADI, TINCHLIK BARQAROR BO‘LADI, AHOLI FAROVON HAYOT KECHIRADI.

HAR BIR INSON QILGAN EZGU AMALLARI VA ODOB-AXLOQI BILAN YAXSHI NOM QOLDIRADI. MAZKUR HOLAT HADISLAR MAZMUNIDA SHUNDAY TALQIN ETILADI: “MO‘MIN KISHIGA VAFOTIDAN KEYIN SAVOBI TEGIB YETIB TURADIGAN AMALI SOLIHLAR QUYIDAGILARDIR:

- 1. TARQATGAN ILMI.**
- 2. QOLDIRGAN SOLIH FARZANDI.**
- 3. MEROS QOLDIRGAN QUR‘ONI.**
- 4. QURGAN MASJIDI.**
- 5. YO‘LOVCHILAR UCHUN QURGAN MEHMONXONASI.**
- 6. QAZIGAN ARIG‘I.**

7. TIRIKLIGIDA VA SOG‘LOMLIGIDA SADAQA - EHSON UCHUN AJRATGAN MOLI”.

HAQIQATDAN HAM INSON HAYOTDAN O‘TADI, LEKIN U ILM-MA‘RIFAT, ZIYO TARQATISHDA, XALQ FAROVONLIGI YO‘LIDA QILGAN ISHLARI BILAN XALQ ORASIDA ABADIY QOLADI. ANA SHUNDAY XISLATLARDAN ENG MUHIMI SAXOVATDIR.

BIR QATOR HADISLAR MAZMUNAN INSONNING SAXOVATLI BO‘LISHGA UNDAYDI. SAXOVATLI INSON JAMIYAT TARAQQIYOTIGA HAM KATTA HISSA QO‘SHADI, UNING RAVNAQI YO‘LIDA MEHNAT QILADI, ATROFDAGILARNI O‘ZI EGA BO‘LGAN NE‘MATLARDAN BAHRAMAND ETADI.

HADISLARDA KISHILAR ANA SHU XISLATGA EGALIKLARIGA KO‘RA QUYIDAGI TO‘RT GURUHGA BO‘LINADILAR:

1. ALLOH TAOLO BIR BANDAGA MOL BERGAN VA ILM BERGAN. U BANDAGA BERILGAN MOL VA ILMNING TASARRUFIDA TAQVO QILADI VA SILAI RAHM QILADI. ILMI VA MOLIDAN ALLOQ UCHUN XAQ AJRATADI. BU ENG AFZAL O‘RIN.

2. BIR BANDA BOR. ALLOH UNGA ILM BERGAN, LEKIN MOL BERMAGAN. LEKIN UNING NIYATI TO‘G‘RI: AGAR ALLOH MENGA MOL BERSAYDI FALONCHIGA O‘XSHAB SARF QILARDIM. U SHU NIYATIGA QARAB TENG AJR OLADI.

3. BIR BANDA BOR. ALLOH UNGA MOL BERGAN, ILM BERMAGAN MOL TASARRUFIDA ALLOHDAN QO‘RQMAYDI. MOLIDAN QARINDOSHLARIGA BERMAYDI. BU ESA ENG YOMON O‘RINDIR.

4. BIR BANDA BOR. ALLOH UNGA MOL HAM, ILM HAM BERMAGAN. U AYTADIKI, AGAR ALLOH MENGA HAM BERGANDAYDI FALONCHIGA O‘XSHASH ISH QILARDIM. U SHU NIYATI BILAN O‘SHA KISHIGA BAROBAR HISOBLANADI (SAVOB VA GUNOHDA).

HADISLARDA INSONIY XISLATLARDAN EZGULIK, IFFAT, SABR-QANOAT, SHUKRONALIK KABILAR ULUG‘LANSA, ISROFGARCHILIK, TA‘MAGIRLIK, OCHKO‘ZLIK. NAFSU HAVO HAMDA SHAHVONIY HISSIYOTLARGA BERILISH, BAXILLIK, JOHILLIK KABI ILLATLAR QORALANADI. AKSARIYAT HADISLAR MAZMUNINI YORITISHDA “YAXSHI SIYRAT” VA “IQTISOD” TUSHUNCHALARI QO‘LLANILADI, CHUNONCHI, “YAXSHI SIYRAT, CHIROYLI HAY‘AT VA HAR BIR ISHDA IQTISODCHILIK YETMISH XISLATDAN BIR BO‘LAGIDIR” (468-HADIS). “YAXSHI SIYRAT” TUSHUNCHASI YAXSHI MUOMALA, GO‘ZAL ODOB-AXLOQ, IBRATLI HAYOT, SHUNINGDEK, CHIROYLI HAYOT-TASHQI KO‘RINISH MA‘NOSINI ANGLATSA, “IQTISOD” TUSHUNCHASI HAR BIR XATTI-HARAKATNI TASHKIL ETISHDA MA‘LUM MEYORGA AMAL QILISH MAQSADGA MUVOFIQ EKANLIGINI NAZARDA TUTADI. USHBU G‘OYA QUYIDAGI HADISDA HAM O‘Z IFODASINI TOPGAN: “SIZLARNING UCHTA ISHINGIZ UCHUN OLLOH TAOLO ROZI VA UCHTA ISHINGIZ UCHUN G‘AZABLIK BO‘LADI: BIRINCHISI, IBODATNI OLLOHNING O‘ZIGAGINA QILIB, IBODATDA BOSHQA NARSALARNI UNGA SHERIK QILMASLIKLARINGIZGA; IKKINCHISI, OLLOH TAOLONING DINI VA QUR‘ONIGA E‘TIQOD QILMOG‘INGIZGA; UCHINCHISI, OLLOH TAOLO SIZGA BOSHLIQ QILIB QO‘YGAN KISHIGA XAYRIXOH BO‘LMOG‘INGIZGA ROZI BO‘LSA, BO‘LAR-BO‘LMAS GAPNI NAQL QILISHIB YURMOG‘INGIZGA, KO‘P SURISHTIRAVERISHLIK YOKI SO‘RASHLIK (GADOYLIK QILISH) VA MOLNI NOO‘RIN YERLARGA SARF QILIB ZOYE QILMOG‘INGIZGA G‘AZABLANADI” DEGANLARINI ISBOTLAYDI” (206-BOB, 242-HADIS).

SHU BILAN BIRGA, HADISLARDA YANA KISHILARNI BAXILLIK VA MOL-MULKKA HIRS QO‘YISHDAN SAQLANISH KERAKLIGI, SHUNINGDEK, KELAJAKKA NISBATAN ISHONCH BILAN YASHASH XUSUSIDAGI FIKRLAR HAM O‘RIN OLGAN. CHUNONCHI, “BIRORTANGIZ EKISH UCHUN QO‘LINGIZDA BIROR KO‘CHATNI USHLAB TURGAN VAQTINGIZDA QIYOMAT QOYIM BO‘LIB QOLSA-YU, QOYIM BO‘LISHIDAN ILGARIROQ UNI EKIB Olishga KO‘ZINGIZ YETSA, ALBATTA EKIB QO‘YING”, - DEGAN FIKRLAR HAYOTGA BO‘LGAN UMID, KELAJAKKA BO‘LGAN ISHONCHNING YORQIN IFODASIDIR.

XULQ-ODOB HAQIDAGI HADISLARDAN EZGU INSONIY XISLATLAR ULUG‘LANIB, GUNOH SANALGAN ILLATLAR QORALADI.

BUNDAN TASHQARI, SHA‘RIY UDUM VA URF-ODATLARGA AMAL QILISH, ULARNI O‘TKAZISHGA OID XULQ-ODOB

QOIDALARI HAM BAYON ETILADI. TURLI MAROSIMLARNING O‘TKAZISH TARTIBI, SAFAR QOIDALARI, SALOMATLIKNI SAQLASH, SALOMLASHISH, MUOMALA MADANIYATI, BEMOR KISHI HOLINI SO‘RASH ODOBI, KIYINISH QOIDALARI, YEMOQ-ICHMOQ, SO‘ZLASHISH ODOBI VA HOKAZOLAR HAQIDA TURLI TAVSIYALAR BERILADI, ULAR BEVOSITA KEYINGI DAVRLARDA YARATILGAN ODOB-AXLOQ QOIDALARI BORASIDAGI RISOLALARNING MAZMUNINI YORITISHDA ASOS BO‘LIB XIZMAT QILADI.

HADISLARDA JAMIYAT RAVNAQI, INSONIYAT TARAQQIYOTINING TA‘MINLANISHIGA TA‘SIR ETUVCHI MUAMMOLARGA HAM JIDDIY E‘TIBOR BERILGAN. ULARNING ORASIDA EKOLOGIK MUAMMOLARGA ALOHIDA O‘RIN AJRATILGAN BO‘LIB, NECHA ASRLARDAN BUYON O‘Z DOLZARBLIGINI YO‘QOTMAGAN. ANA SHUNDAY MUAMMOLAR MOHIYATINI O‘Z MAZMUNIDA AKS ETTIRGAN HADISLARDA EKin HAMDA KO‘CHATLARNI O‘TKAZISH, ULARNI HIMOYA ETISH, ARIQ-ZOVURLAR QAZISH VA ULARNI VAQTI-VAQTI BILAN TOZALAB TURISH, SUV CHIQARISH KABI EZGU ISHLARNI AMALGA OSHIRISHGA UNDOVCHI G‘OYALAR MUJASSAMLANGAN. MASALAN, TIRIK JONIVORLARNI O‘LDIRMASLIK (SHARIATDAN O‘LDIRISHGA BUYURILGAN ILON VA CHAYONDAN BO‘LAK), JONIVORLARGA G‘AMXO‘RLIK QILISH, ULARGA OZOR BERMASLIK, INSON YASHAYDIGAN JOYNI UNGA OZOR BERADIGAN NARSALARDAN TOZALASH (227 VA 446-HADISLAR), KISHILARGA SOYA BERUVCHI DARAXTLARNI KESMASLIK, HOVLI SAHNLARINI TOZA TUTISH HAQIDAGI HADISLAR SHULAR JUMLASIDAN.

HADISLARDA YOMON ISHLAR, YOMON ILLATLAR, YOMON HATTI-HARAKATLAR “GUNOH” SIFATIDA QORALANSA, INSON FAROVONLIGI, JAMIYAT RAVNAQI UCHUN QILINADIGAN YAXSHI, EZGU HATTI-HARAKATLAR, FAOLIYAT “SAVOB” TARZIDA OLQISHLANADI.

SHUNGA KO‘RA, YETIM MOLINI YEYISH, MOL-DUNYOGA HIRS QO‘YISH, YOLG‘ONCHILIK, G‘IYBATCHILIK, TUHMAT, ZINO, ICHKILIKBOZLIK, GIYOHVANDLIK, FOYDASIZ GAPNI KO‘P GAPIRISH VA BOSHQA ILLATLAR GUNOH HISOBLANASA, OTA-ONA, KEKSALAR, ZAIFLAR VA MUHTOJLARGA G‘AMXO‘RLIK QILISH, ULARNI YO‘QLAB TURISH, MARHUMLARNI YAXSHI SO‘ZLAR BILAN XOTIRLASH, BIROV ULARNING USTIDAN KULMASLIGINI TA‘MINLASH, OMONATGA XIYONAT QILMASLIK KABILAR SAVOB SANALISHI ALOHIDA TA‘KIDLANADI.

MA'LUMKI, INSON KAMOLOTI BEVOSITA UNING SALOMATLIGI BILAN BOG'LIQDIR. ZERO, SOG'LOM INSONGINA HAM OILA, HAM JAMIYATNING RAVNAQ TOPISHI YO'LIDA FAOLIYAT KO'RSATUVCHI KISHILAR BO'LIB YETISHADI. HADISLAR, UMUMAN, ISLOM TA'LIMOTIDA TOZALIK VA POKLIK, SHU JUMLADAN, RUHIY VA JISMONIY POKLIKKA KATTA E'TIBOR BERILADI. "HAQ TAOLO O'ZI POK, POKLIKNI YAXSHI KO'RADI. O'ZI TOZA, TOZALIKNI YAXSHI KO'RADI. O'ZI OLIYHIMMATDIR, OLIYHIMMATLIKNI YAXSHI KO'RADI. O'ZI OCHIQQO'NGIL, OCHIQQO'NGILLIKNI YAXSHI KO'RADI. ESHIKLARNING OLDINI POKIZA TUTINGLAR" (190-HADIS).

HADISLARDA INSON ERKI, OZODLIGI VA UNGA DAHL QILMASLIK MASALALARINING YORITILISHIGA HAM KATTA AHAMIYAT BERILGAN.

ISLOM TA'LIMOTIDA HAR TOMONLAMA YETUK BO'LISHI UCHUN INSONNING ERKIN BO'LISHI KERAKLIGI BORASIDAGI FIKRLAR QUR'ONI KARIMDA HAM, HADISU SHARIFDA HAM BIRDEK E'TIROF ETILGAN. XUSUSAN: "OLLOH TAOLOGA FARZLARDAN SO'NG AMALI SOLIHLARNING ENG SEVIMLISI MUSULMON KISHINING DILIGA XURSANDCHILIK SOLISHDIR" (33-HADIS); **"OLLOH O'ZI KECHIRGUVCHI ZOT, KECHIRGUVCHINI YAXSHI KO'RADI"** (191-HADIS); **"OLLOH TAOLO ZULM QILMAGAN QOZI BILAN BIRGADIR. AGAR QOZI JABR QILSA, OLLOH UNDAN UZOQLASHADI VA SHAYTON UNGA YAQINLASHADI"** (194-HADIS) KABI HADISLAR¹ BUNING YAQQOL DALILIDIR. CHUNKI INSON QANCHALIK QADRLANSA, BARCHA EZGULIK VA YAXSHILIKLAR, INSONGA YO'NALTIRILGAN BO'LSA, UNING MANFAATI UCHUN XIZMAT QILSA, INSON HAM SHUNGA KO'RA KAMOL TOPAVERADI, YUKSAKLIKKA KO'TARILADI, O'Z NAVBATIDA BUNDAY INSONLAR YASHAYDIGAN JAMIYAT HAM RIVOJLANAVERADI.

DEMAK, HADISLAR MUHAMMAD PAYG'AMBARIMIZNING SUNNATLARI BO'LIB, MAZMUNAN HAR BIR MO'MINNING ISHONCHI, E'TIQODINI MUSTAHKAMLAYDI, SHU BILAN INSONNI MA'NAVIY KAMOLOTGA YETAKLAYDI. "ISLOM DINI MA'RIFATGA ASOSLANGANI UCHUN HAM HAR BIR SHAXSNI AQLIY, JISMONIY JIHATDAN KAMOLGA YETKAZISHGA OID E'TIQOD VA IYMONDAN IBORAT BO'LIB, FAQAT EZGULIKKA XIZMAT QILISH, OLIYJANOB BO'LISH, POKIZA YURISH, BIR BURDA LUQMANI HALOL QILIB YEYISH, JAHOLAT VA JAHOLATPARASTLIKKA YO'L QO'YMASLIK, O'Z BIRODARINING, QARINDOSH-URUG'LARINING, MILLATINING VA VATANINING

¹ Ал-Бухорий, Имом Исмоил. Ал-адаб ал-муфрад (Адаб дурдоналари). – Тошкент, Ўзбекистон, 1990, 71-бет.

QADRIYATLARINI ASRASHDAN IBORATDIR”. SHUNDAY EKAN, HADISLAR KOMIL INSONNI SHAKLLANTIRISHDA MUHIM MANBA BO’LIB XIZMAT QILADI VA UNDAN YOSHLAR TARBIYASIDA FOYDALANISH SHU KUNNING DOLZARB MUAMMOLARIDAN SANALADI.

Mavzuni mustahkamlash va o‘z-o‘zini nazorat qilish uchun savollar

1. Movarounnahrda Islom dini g‘oyalari yoyilishi ta’lim-tarbiyaga qanday ta’sir ko‘rsatgan?

2. Musulmon maktablarida qanday tashkil etilgan ta’lim-tarbiya mazmuni nimalardan iborat bo‘lgan?

3. Islom dinining muqaddas manbalari (“Qur’on” va “Hadis”) – musulmon maktablari ta’lim-tarbiyasining g‘oyaviy asoslari deganda nimalarni tashunasiz?

4. Arab tilining savdo va madaniy aloqalar tiliga aylanishi sabab nima?

5. **HADIS ILMI QANDAY PAYDO BO‘LGAN?**

6. **MUHADDISLAR (IMOM ISMOIL AL-BUXORIY, IMOM ISO AT-TERMIZIY VA BOSHQALAR)NING HADIS ILMINI YARATISHDAGI XIZMATLARI NIMALARDAN IBORAT BO‘LGAN?**

7. **IMOM ISMOIL AL-BUXORIYNING “AS-SAHIH” (“ISHONARLI TO‘PLAM”), “AL-ADAB AL-MUFRAD” (“ADAB DURDONALARI”) ASARLARINING SHAXS MA’NAVIY KAMOLOTINING TARKIB TOPISHIDAGI O‘RNINI TAHLIL QILIB BERING.**

Ko‘rgazmali materiallar (sxemalar, jadvallar, grafik kartalar)

Adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat - yengilmas kuch. –Toshkent: Ma’naviyat, 2008. -176 b.

2. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida / Karimov I.A. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011. – 440 b.

3. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Pedagogika nazariyasi. 1-qism / Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. M.X.Toxtaxodjayevaning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: Moliya, 2007.

4. Pedagogika / To‘xtaxodjaeva M.X.va boshqalar. - Toshkent: O‘zbekiston, 2010.

5. Pedagogika (Pedagogika nazariyasi va tarixi) Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. J. Hasanboyev va b. – Toshkent: Noshir, 2011. – 456 b.

6. Mavlonova R va boshqalar. Pedagogika. - Toshkent: O‘qituvchi, 2001.

7. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. - Toshkent: O‘qituvchi, 2005.

8. Ibragimova X., Abdullaeva Sh. Pedagogika nazariyasi. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.

17. Zununnov A.va boshqalar. Pedagogika tarixi. - Toshkent: Sharq, 2000.

18. Azizxodjayeva N. Pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Sharq, 2006.

Glossariy

Islom dini, muqaddas kitoblar, arab tili, hadis ilmi, muhaddislar

4-MAVZU: IX ASRDAN XIV ASRNING BIRINCHI YARMIGACHA TARBIYA, MAKTAB VA PEDAGOGIK FIKRLAR

REJA:

1. Sharq Uyg'onishi davrida ta'lim-tarbiyaning taraqqiy etishi.
2. Muhammad al-Xorazmiy, Abu nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sinolarning umumpedagogik hamda didaktik g'oyalari.
3. **MAHMUD QOSHG'ARIY, YUSUF XOS HOJIB, UNSURUL-MAOLIIY KAYKOVUS, AHMAD YUGNAKIYLARNING TA'LIMIIY-AXLOQIIY QARASHLARI.**

Ma'ruzaning maqsad va vazifalari

Maqsad: Sharq Uyg'onishi davrida ta'lim-tarbiyaning taraqqiy etishini, Muhammad al-Xorazmiy, Abu nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sinolarning umumpedagogik hamda didaktik g'oyalarini hamda Mahmud Qoshg'ariy, Yusuf Xos Hojib, Unsurul-Maoliy Kaykovus, Ahmad Yugnakiylarning ta'limiy-axloqiy qarashlarini tahlil qilish.

Vazifalari:

- Sharq Uyg'onishi davrida ta'lim-tarbiyaning taraqqiy etishini o'rganish;
- Muhammad al-Xorazmiy, Abu nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sinolarning umumpedagogik hamda didaktik g'oyalarini tahlil qilish;
- **MAHMUD QOSHG'ARIY, YUSUF XOS HOJIB, UNSURUL-MAOLIIY KAYKOVUS, AHMAD YUGNAKIYLARNING TA'LIMIIY-AXLOQIIY QARASHLARINI UMUMLASHTIRISH.**

Sharq Uyg'onishi davrida ta'lim-tarbiyaning taraqqiy etishi

ARAB XALIFALIGI YUZ BERGAN IJTIMOIIY-SIYOSIIY O'ZGARISHLAR, YAGONA ISLOM DINING TARKIB TOPISHI MADANIY HAYOTGA HAM TA'SIR ETDI. MADANIY HAYOTDA YUZ BERGAN KO'TARINKILIK MA'NAVIY HAYOTDA HAM O'ZGARISHLAR BO'LISHIGA OLIB KELDI.

ANA SHU KO'TARILISH BUTUN ARAB XALIFALIGINI, YAQIN VA O'RTA SHARQNI QAMRAB OLGANLIGI UCHUN HAM SHARQ UYG'ONISH DAVRI DEB ATALDI. BU UYG'ONISH JARAYONI IX ASRDAN BOSHLAB XV-XVI ASRLARGACHA DAVOM ETDI.

ARAB XALIFALIGIDA IX ASRDA VUJUDGA KELGAN UYG'ONISH DAVRI XALIFALIKNING BAG'DOD, DAMASHQ, XALAB SHAHARLARIDA BOSHLANIB, BARCHA BOSHQA

XALQLAR MADANIY HAYOTIGA TARQALGAN, BU ESA U DAVLATLARNING HAM MADANIY RIVOJLANISHGA ZAMIN TAYYORLAGAN. XALIFALIK YEMIRILISHI JARAYONIDA TASHKIL TOPGAN MUSTAQIL DAVLATLARDAGI MADANIY RIVOJLANISH XALIFALIK DAVRIDAGI MADANIY RIVOJLANISHNING DAVOMI EDI.

XALIFA XORUN AR-RASHID DAVRIDA (786-833 Y.Y.) VA UNING O‘G‘LI AL-MA‘MUN DAVRIDA BAG‘DODDA “BAYT–UL-HIKMA” (“DONISHMANDLIK UYI”) (HOZIR AKADEMIYA MA‘NOSIDA) TASHKIL ETILADI. MAZKUR AKADEMIYA BARCHA ILM SOHIBLARINING ILMIY MARKAZIGA AYLANADI. UNING QOSHIDA JAHON KUTUBXONASI TASHKIL ETILGAN. AKADEMIYA 813-833 YILLARDA YANADA RIVOJLANGAN. AKADEMIYA QOSHIDA RASADXONA HAM BO‘LGAN, KEYINCHALIK YANGI KUTUBXONA QURILGAN. BOG‘DODDAGI MAZKUR ILM MARKAZI, O‘Z NAVBATIDA SHARQ VA G‘ARBDA ILM-FANNING TARAQQIY ETISHIGA, MA‘NAVIY HAYOTNING RIVOJLANISHIGA TA‘SIR ETGAN. BU O‘RINDA XALIFA AL-MA‘MUNNING ILM-FAN RAVNAQIDA KO‘RSATGAN HOMIYLIGINI ALOHIDA TA‘KIDLASH JOIZ.

ZERO, XALIFA AL-MA‘MUN ILM FANNI JUDA QADRLAGAN. U IX ASR BOSHLARIDAN XALIFALIKNING XUROSONDAGI NOIBI BO‘LIB TURGANDA HAM MOVAROUNNAHR VA XUROSONDAGI OLIMLARNI TO‘PLAB, ULARNING ILMIY IJODIGA SHAROIT YARATIB BERGAN. BULAR ORASIDA AL-XORAZMIY, AL-XUTTALIY, AL-JAVHARIY, AL-FARG‘ONIY, AL-MARAZVIY KABI VATANDOSH OLIMLARIMIZ HAM BO‘LGAN. AL-MA‘MUN XALIFALIK TAXTIGA O‘TIRGACH U OLIMLARNING BARCHASINI BAG‘DODGA CHAQIRIB OLADI VA “BAYT-UL-HIKMA” - DONISHMANDLIK UYI (“MA‘MUN AKADEMIYASI”)DA ARAB OLIMLARI BILAN HAMKORLIKDA ILM-FAN RAVNAQ TOPADI.

SHUNINGDEK, QADIMGI YARATILGAN MADANIY YODGORLIKLAR, ULAR XOH YUNON, XOH ARAB, XOH MOVAROUNNAHR VA XUROSON XALQINING ENG QADIMGI ANTIK DAVRLAR MADANIYATI BO‘LSIN, UYG‘ONISH DAVRI MADANIYATINING YARATILISHI VA RIVOJLANISHIGA ASOS BO‘LIB XIZMAT QILDI.

AGAR ARABLAR MARKAZIY OSIYONI BOSIB OLIB, BU YERDA ILGARI MAVJUD BO‘LGAN FAN VA MADANIYAT O‘CHOQLARINI YO‘QOTGAN BO‘LSALAR, KO‘P O‘TMAY QADIMIY ILMIY AN‘ANA ASTA-SEKIN TIKLANIB, NATIJADA ILM-FANNING YETUK SIYMOLARI YETISHIB CHIQA BOSHLAYDI. BULARNING BARCHASINING BIR-BIRIGA QO‘SHILUVI

NATIJASIDA SHARQDA BIR BUTUN MADANIYAT TARKIB TOPADI VA RIVOJLANA BOSHLAYDI.

YAQIN VA O'RTA SHARQDA, JUMLADAN, ERON, KAVKAZORTI VA MOVAROUNNAHRDA SAVDO ALOQALARINING RIVOJLANGANLIGI, ILM-FAN, HUNARMANDCHILIKNING TARAQQIY ETISHI MODDIY VA MADANIY ALOQALARINING BARCHASI UMUMIY RIVOJLANISHGA TA'SIR ETDI. YAQIN VA O'RTA SHARQ MAMLAKATLARIDA MADANIY YUKSALISHGA OLIB KELGAN ASOSIY SABAB-FEODAL MUNOSABATLARNING YANGI BOSQICHI BO'LDI. BU DAVR MADANIY TARAQQIYOTIDA ARAB XALIFALIGIGA BO'YSUNGAN MAMLAKATLARNING XO'JALIK-IQTISODIY ALOQALARINING KUCHAYISHI VA BUNING OQIBATIDA TURLI MADANIYATLAR-HIND, MOVAROUNNAHR, ERON, ARAB, MISR, GREK-YUNON-RIM MADANIYATLARINING YAQINDAN O'ZARO ALOQASI VA BIR-BIRIGA TA'SIR ETIB BORISHI KATTA ROL O'YNADI. HAQIQATDAN HAM BU DAVRDA IQTISODIYOT TARAQQIY ETDI, QISHLOQ XO'JALIGI, HUNARMANDCHILIK RIVOJLANDI.

BU DAVRDA QISHLOQ XO'JALIGIDA FOYDALANILADIGAN YER MAYDONLARI KENGAYDI, KO'PLAB SUG'ORILADIGAN YERLAR OCHILDI, SUG'ORISH INSHOOTLARI TIKLANDI, YANGILARI QURILDI, PAXTA, ZIG'IR, KANOP EKILIB, ULARNING TOLASIDAN MATO TO'QILDI. MOVAROUNNAHRDA, XUSUSAN, XORAZM, URGANCH, FARG'ONA, SAMARQAND VA BUXORO TO'QIMACHILIK MAHSULOTLARI, AYNIQSA SAMARQAND VA BUXORO SHOYISI DUNYOGA MASHHUR BO'LGAN.

QISHLOQ XO'JALIGI VA HUNARMANDCHILIK, SANOAT MAHSULOTLARINING ISHLAB CHIQARILISHI SAVDONING RIVOJLANISHIGA YO'L OCHDI. NATIJADA YAQIN VA O'RTA SHARQ MAMLAKATLARINING CHET DAVLATLAR: ISPANIYA, HINDISTON, XITOY, VIZANTIYA BILAN SAVDO ISHLARI KO'LAMI ORTIB BORDI.

PIRENEY YARIM OROLINING ARABLAR TOMONIDAN BOSIB OLINISHI INSONIYAT TARIXINING YANGI SAHIFALARINI OCHIB BERDI. BU JARAYONNING, AYNIQSA, OVRO'PA UCHUN AHAMIYATI BEQIYOS BO'LDI. SHARQ FAQATGINA OVRO'PO MADANIYATINING RIVOJIGA TA'SIR ETIBGINA QOLMAY, BALKI UMUMAN, OVRO'POLIK ODAMNING PSIXOLOGIYASI, TAFAKKURI, XARAKTERI, HAYOT TARZINI TARIXIY JARAYONNI TUBDAN O'ZGARTIRIB YUBORDI. BU ESA O'Z NAVBATIDA MATEMATIKA, FALSAFA, ASTRONOMIYA, TABIIYOT, TIBBIYOT, XULQ-ODOB, TURMUSH TARZI, IJTIMOYIY-IQTISODIY HAYOTIGA TA'SIR ETDI.

X ASRDAN BOSHLAB MOVAROUNNAHR VA XUROSONDA MUSTAQIL FEODAL DAVLATLAR–TOHIRIYLAR, SOMONIYLAR, QORAXONIYLAR, G‘AZNAVIYLAR, SALJUQIYLAR, XORAZMSHOHLAR DAVLATLARINING PAYDO BO‘LISHIDA XALIFALIKNING YEMIRILISHI HAM MADANIY HAYOTNING YANADA RAVNAQ TOPISHIGA OLIB KELDI.

BU DAVRDA PUL MUOMALASI RIVOJLANDI. JAMIYAT SIYOSIY, IJTIMOIIY-IQTISODIY HAYOTIDAGI O‘ZGARISHLAR, ALBATTA MADANIY HAYOTGA O‘Z TA‘SIRINI O‘TKAZMASDAN QOLMAYDI.

SOMONIYLAR DAVLATIDA MARV, BUXORO, SAMARQAND VA URGANCH O‘SHA DAVRNING MADANIY MARKAZLARI SANALARDI.

BU DAVRDA ARAB TILI ILMIY VA ALOQA TILI EDI. MAKTABLARDA DARSLAR ARAB TILIDA OLIB BORILAR EDI. RASMIY HUJJATLAR, SHARIAT QOIDALARI ARAB TILIDA YURITILAR EDI. ILMIY ASARLAR HAM ARAB TILIDA YOZILAR EDI. X ASR O‘RTALARIGA KELIB, FORS-TOJIK TILIDA HAM ISH YURITILA BOSHLANDI. AMMO HUJJATLAR, ISHLAR FORS-TOJIK TILIDA BO‘LSA HAM, ARAB IMLOSIDA YOZILAR EDI.

BU SHAHARLARDAGI MAKTABLARGA HATTO TEVARAK-ATROFDAGI QISHLOQLARDAN ODDIY XALQ BOLALARI HAM KELIB O‘QIGANLIGI MANBALARDA KELITIRILADI.

O‘SHA DAVRDA BUXORODA KATTA KITOB BOZORI BO‘LGAN. KITOB DO‘KONLARIDA OLIM VA FOZIL KISHILAR UCHRASHIB, ILMIY MULOQOT, MUNOZARALAR O‘TKAZGANLAR. ABU ALI IBN SINO KITOB DO‘KONLARIDAN BIRIDA FOROBIYNING ARISTOTEL “METAFIZIKA”SIGA YOZGAN SHARHLARINI SOTIB OLGANLIGINI TARJIMAI HOLIDA HIKOYA QILADI.

BUXORO AMIRI SAROYIDA ESA YIRIK KUTUBXONA MAVJUD BO‘LGAN.

AMIR KUTUBXONASINI O‘SHA DAVRDAGI SHEROZ KUTUBXONASI BILAN BELLASHA OLADIGAN YAGONA KUTUBXONA SIFATIDA TAN OLGANLAR.

SOMONIYLAR DAVRIDA RUDAKIY, FIRDAVSIY, AL-XORAZMIY, AL-FARG‘ONIY, ABU RAYHON BERUNIY VA ABU ALI IBN SINO KABI MUTAFAKKIRLAR IJOD ETGANLAR. X ASRNING IKKINCHI YARMIDAN TASHKIL TOPGAN QORAXONIYLAR DAVLATIDA HAM BA‘ZI XONLAR O‘Z SAROYLARIDA KUTUBXONALAR TASHKIL ETDILAR. BU KUTUBXONALARDA ARAB VA HATTO G‘ARBIY YEVROPA OLIMLARINING ASARLARI HAM MAVJUD EDI. BU DAVRDA TURKIY TIL SHAKLLANIB BORDI. YUSUF XOS HOJIB, MAHMUD QOSHG‘ARIY KABI

OLIMLAR JAHON AHAMIYATIGA EGA BO'LGAN ASARLARINI YARATDILAR. XI ASR BOSHIDA G'AZNAVIYLAR DAVLATI, KEYINROQ SALJUQIYLAR, XORAZMSHOHLAR DAVLATI TASHKIL TOPDI. G'AZNAVIYLAR DAVRIDA HAM ILMIY, IJTIMOY-FALSAFIY FIKRLAR RIVOJLANDI. MAHMUD G'AZNAVIY O'Z SAROYIGA JUDA KATTA MADANIY BOYLIKLARNI TO'PLAYDI, OLIMLARNI ILMIY ISHGA TAKLIF ETADI. JUMLADAN, ABU RAYHON BERUNIYNING MASHHUR "HINDISTON" ASARINI SHU YERDA YARATGAN EDI.

SALJUQIYLAR DAVRIDA ALP-ARSLON MUHAMMAD HOKIMIYATNI BOSHQARGANDA UNING VAZIRI NIZOM UL-MULK O'Z DAVRINING MASHHUR SIYOSIY ARBOBI VA ENG MA'RIFATPARVAR KISHILARIDAN BO'LGAN.

SALJUQIYLAR HOKIMIYATI HARBIYLASHGAN BO'LIB, BU HOKIMIYATNING ICHKI VA TASHQI SIYOSATINI NIZOM UL-MULK BOSHQARAR EDI. U G'AZNAVIYLAR ISH USLUBIGA BIR OZ O'ZGARTIRISHLAR KIRITIB, HOKIMIYATNI BOSHQARISH USLUBINI ISHLAB CHIQUADI VA O'ZINING "SIYOSATNOMA" ASARINI YARATADI (1091-1092 Y.Y.). BU ASARDA DAVLATNI BOSHQARISH TAMOYILLARI-PRINSIPLARI BAYON ETILADI. NIZOM UL-MULK MAORIFNI RIVOJLANTIRISHDA KATTA XIZMAT QILADI. 1067 YILDA BAG'DODDA O'ZINING SHAXSIY JAMG'ARMASIGA O'SHA DAVRNING ENG MASHHUR O'QUV YURTI- "NIZOMIYA" MADRASASINI QURDIRADI. U OLIMLAR, DIN PESHVOLARI, SO'FIYLARGA KATTA E'TIBOR BERIB, G'AMXO'RLIK QILADI. UNING KATTA XIZMATLARIDAN YANA BIRI TAQVIMNI ISLOH QILGANI. U 1074 YILI O'RTA SHARQ MAMLAKATLARI UCHUN KALENDAR-TAQVIM TUZADIKI, BU TAQVIM HOZIRGACHA ENG TAKOMILLASHGAN KALENDARLARDAN BIRI HISOBLANADI.

XI ASRDA XORAZMDA ILM-FAN TARAQQIY ETADI. XORAZM SHOHI MA'MUN II O'Z SAROYIGA ZABARDAST OLIMLARNI TAKLIF ETADI. U TASHKIL ETGAN "BAYT-UL-HIKMA" - DONISHMANDLAR UYI TARIXDA "MA'MUN AKADEMIYASI" DEB NOM QOLDIRGAN. BU AKADEMIYANING RIVOJ TOPISHIDA ABU RAYHON BERUNIY, ABU ALI IBN SINO, TARIXCHI MISKAVAYX, RIYOZIYOTCHI ABU NASR IBN IROQ, FAYLASUF ABU SAHL AL-MASIXIY, TABIB ABULXAYR XAMMOR KABI OLIMLAR ILMIY IJOD BILAN SHUG'ULLANGANLAR. LEKIN TOJ-TAXT UCHUN KURASH NATIJASIDA BU ILM DARGOHI O'Z FAOLIYATINI TO'XTATIB, OLIMLAR TARQAB KETADI.

MOVAROUNNAHR VA XUROSONDA IX ASRLARGA KELIB MA'NAVIY KO'TARILISH SHARQ RENESSANSI - UYG'ONISH DAVRINING BOSHLANISHGA OLIB KELDI.

MOVAROUNNAHRDA ILM-FAN VA MA'RIFAT SOHASIDA O'Z XIZMATLARI BILAN DUNYOGA MASHHUR BO'LGAN FAYLASUF VA MUNAJJIM, MATEMATIKA, FIZIKA, TIBBIYOT, TARIX, TIL VA ADABIYOT, PEDAGOGIKA SOHASIDA ILMIY MEROSI BILAN NOM QOLDIRGAN MUHAMMAD MUSO AL-XORAZMIY, ABU NASR FOROBIY, AHMAD AL-FARG'ONiy, ABU RAYHON BERUNIY, ABU ALI IBN SINO KABI QOMUSIY OLIMLAR FAOLIYAT OLIB BORDILAR. QOMUSIY OLIMLAR O'Z ILMIY MEROSIDA TA'LIMIY-AXLOQIY ASARLAR YARATISHGA HAM KATTA E'TIBOR BERIB, BU ASARLARDA ILGARI SURILGAN G'OYALAR INSONNING HAM AQLIY, HAM AXLOQIY, ESTETIK VA JISMONIY JIHATDAN KAMOL TOPISHIDA, PEDAGOGIK FIKR TARAQQIYOTIDA KATTA AHAMIYATGA EGA BO'LDI.

SHUNINGDEK, SHARQ UYG'ONISH DAVRIDA SOF PEDAGOGIK ASARLAR HAM YARATILIB, TA'LIM-TARBIYADA INSON TAKOMILINING XUSUSIY VA UMUMIY METODLARI HAQIDA O'LMAS TA'LIMOTI BILAN NOM QOLDIRGAN TARBIYASHUNOS OLIMLAR HAM MAYDONGA CHIQDI.

MA'LUMKI, SHARQ UYG'ONISH DAVRIDA MA'NAVIY-MA'RIFIY SOHADA ASOSIY MASALA INSON MUAMMOSI BO'LGAN. SHUNING UCHUN HAM TA'LIM-TARBIYA MASALALARIGA KATTA E'TIBOR BERILGAN. DIDAKTIK ASARLARDA SHARQQA XOS BO'LGAN INSONNING AXLOQIY, RUHIY KAMOLOTI, OLIY DARAJADAGI YUKSALISH MUAMMOSI YETAKCHI G'OYA BO'LGAN. INSONIYLIK, INSONNI ULUG'LASH G'OYASI TA'LIM-TARBIYAGA OID YARATILGAN ASARLARNING ASOSIY O'ZAGI SANALGAN. BU G'OYANI, YA'NI INSONPARVARLIK G'OYASINI AMALGA OSHIRISHNING ASOSIY VOSITALARI SIFATIDA YUKSAK AXLOQIY ODATLAR, INSONIY MUNOSABATLAR VA XISLATLARNI TARKIB TOPTIRISHGA OLIB KELUVCHI TA'LIM-TARBIYANI AMALGA OSHIRISH MUHIM MASALA QILIB QO'YILGAN. ZERO, INSONIYLIK G'OYASIDA YUKSAK AXLOQIY XISLATLAR IFODALANGANI UCHUN HAM SHARQ UYG'ONISH DAVRI FALSAFASI VA PEDAGOGIKASIDA TA'LIMIY-AXLOQIY YO'NALISH MUHIM AHAMIYAT KASB ETDI. AXLOQ MASALASI FAYLASUFLARNING HAM, BUYUK MUTAFAKKIRLARNING HAM, TARIXCHI-YU SHOIR HAMDA ADIBLARNING HAM BIRDEK DIQQAT MARKAZIDA BO'LDI. TA'LIMIY-AXLOQIY RISOLALAR PAYDO BO'LIB, AXLOQNING HAM NAZARIY, HAM AMALIY MASALALARI TAHLIL ETILDI. "QUTADG'U BILIG", "AXLOQI NOSIRIY", "QOBUSNOMA", "HIBBAT UL-HAQOYIQ", "GULISTON", "BO'STON", "AXLOQI JALOLIIY", "AXLOQI MUHSINIY", "MAHBUB UL-QULUB" KABI YUSUF XOS HOJIB, NASIRIDDIN TUSIY, KAYKOVUS, AHMAD

YUGNAKIY, MUSLIHIDDIN SA'DIY, ABDURAHMON JOMIY, ALISHER NAVOIY, JALOLIDDIN DAVONIY, HUSAYN VOIZ KOSHIFIYLARNING TA'LIMIY-AXLOQIY ASARLARI YUQORIDA TA'KIDLAGANIMIZ INSON SHAXSINI MA'NAVIY-AXLOQIY SHAKLLANTIRISH MUAMMOSINI HAL ETISH SOHASIDA YARATILGAN SOF PEDAGOGIK ASARLAR SIFATIDA MUHIM AHAMIYATGA EGA. MAZKUR TA'LIMIY-AXLOQIY ASARLARDA INSONNING MA'NAVIY KAMOLGA YETISHIDA YUKSAK AXLOQQA EGA BO'LISHI ILM-FANNI EGALLASHI ASOSIDAGINA AMALGA OSHISHI MUMKIN, DEGAN G'OYA ILGARI SURILDI.

CHUNKI BIZ NAZARDA TUTAYOTGAN DAVRDAN BOSHLAB SAVOD O'RGATISH "QUR'ON" VA "HADIS"LARNI O'RGANISH VA ULARDAGI KO'RSATMALARNI O'ZLASHTIRIB OLIB BILAN BIRGA OLIB BORILGAN. SHUNGA KO'RA, "QUR'ON" VA "HADIS"LARDAGI PAND-NASIHAHLAR HAM OLIMLAR, HAM ADIBLAR IJODIGA TA'SIR ETGAN. HADISLARNING TA'SIRIGA SABAB UMUMINSONIY FAZILATLARGA ALOHIDA URG'U BERILGAN. ULARDA ILGARI SURILGAN MUSULMONLIKNING MUHIM XISLATLARI: HALOLLIK, SAXOVAT, HIMMAT, MEHRU-OQIBAT, EHSON, SHARM-HAYO, ILM IZLASH, MUOMALA QOIDALARI, AXLOQ MEZONLARI VA BOSHQALAR O'Z IFODASINI TOPGAN VA SHARQ ADABIYOTIGA, JUMLADAN, TA'LIMIY-AXLOQIY ASARLARGA TA'SIR ETGAN. TA'LIMIY-AXLOQIY ASARLAR BEVOSITA HADISLARDA ILGARI SURILGAN G'OYALAR ASOSIDA YARATILDI. HADISLAR TA'SIRI YUSUF XOS HOJIBNING "QUTADG'U BILIG" ASARIDAN BOSHLANIB, KAYKOVUSNING "QOBUSNOMA", AHMAD YUGNAKIYNING "HIBBAT UL-HAQOYIQ", SA'DIYNING "GULISTON", ALISHER NAVOIYNING "MAHBUB UL-QULUB" VA BOSHQA ASARLAR NEGIZIDA KO'RINADI. HAM G'OYA, HAM MAZMUN, HAM SHAKL BUNING DALILIDIR.

MASALAN "QUR'ON"DA HAM, "HADIS"LARDA HAM, TA'LIMIY-AXLOQIY DOSTONLARDA HAM ILM TA'RIFI BILAN BIRGA, XULQ-ODOB QOIDALARI, TURMUSH ODOBI YORITILADI.

XULLAS, SHARQ TA'LIM-TARBIYASIDA ILMNI TARG'IB ETISH, XULQ-ODOB QOIDALARI ISLOMIY TAMOYILLARGA ASOSLANGAN, TA'LIMIY-AXLOQIY ASARLARDAGI MUNDARIJALARNING O'XSHASHLIGI ULAR TAYANGAN MA'NAVIY ZAMINGA BOG'LIQDIR.

Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sinolarning umumpedagogik hamda didaktik g'oyalari

MUHAMMAD IBN MUSO AL-XORAZMIYNING ILMIY MEROSI VA UNING DIDAKTIK QARASHLARI. QOMUSIY OLIMLAR O'Z ILMIY MEROSIDA INSONNING AQLIY, AXLOQIY, JISMONIY VA ESTETIK TAKOMILI MASALALARIGA KATTA E'TIBOR BERGANLAR. MASALAN, MUHAMMAD AL-XORAZMIY (783-850) INSONNING KAMOLGA YETISHI VA INSONIY MUNOSABATLARNI YO'LGA QO'YISHDA ILM-FANNING MUHIM AHAMIYATIGA EGA EKANLIGI TO'G'RISIDAGI G'OYANI ILGARI SURGAN HOLDA PEDAGOGIK FIKR TARAQQIYOTIDA MUNOSIB O'RIN EGALLAYDI.

AYNIQSA, U MATEMATIKA SOHASIDA YANGILIK YARATGAN NAZARIYOTCHI HAMDA PEDAGOG-USLUBIYOTCHI OLIM SIFATIDA TARIXDA QOLGAN. XORAZMIY O'Z DAVRIGACHA BO'LGAN QADIMIY MATEMATIKA FANI RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR VAVILION (BOBIL), YUNONISTON, HINDISTON, XITOIY, MISRDAGI DEYARLI BARCHA MATEMATIKLARNING KASHFIYOTLARINI O'RGANDI VA O'ZI HAYOTIY TALABLAR NUQTAI NAZARIDA ULARDAN FARQ ETUVCHI YANGI KASHFIYOT YARATDI.

MUHAMMAD AL-XORAZMIY ILMIY MEROSI BILAN BILISH NAZARIYASIGA O'ZINING ULKAN HISSASINI QO'SHDI. "AL-KITOB AL-MUXTASAR FI-HISOB AL-JABR VA-L MUQOBALA" ASARIDA ("ALJABR VA -L MUQOBALA HISOBHI HAQIDA QISQACHA KITOB") SONLI KVADRAT VA CHIZIQLI TENGLAMALAR VA ULARNI YECHISH YO'LLARINI BAYON ETADI. BU ASAR UCH QISMDAN IBORATDIR. BIRINCHISI ALGEBRAIK QISM. UNING OXIRIDA SAVDO MUOMALASIGA OID KICHIK BIR BO'LIM KIRITILADI; IKKINCHISI, GEOMETRIK QISM-ALGEBRAIK USUL QO'LLAB O'LCHASHLAR HAQIDA; UCHINCHI QISM VASIYATLAR HAQIDA BO'LIB, MUALLIF UNI "VASIYATLAR KITOBHI" DEB ATAYDI.

MUHAMMAD AL-XORAZMIY MATEMATIKA FANIDA ABSTRAKSIYA TUSHUNCHASINI KENGAYTIRADI. INDUKSIYA YO'LI BILAN UMUMIY YECHISH USULLARINI HAL ETADI, DEDUKSIYA YO'LI BILAN UMUMIY USULLAR YORDAMIDA XUSUSIY MASALALARNI YECHADI. "ALJABR VA-LMUQOBALA" ASARI BILAN HAM MATEMATIKA FANINI RIVOJLANTIRIB, O'ZIDAN AVVALGI BILIMLARNI O'RGANDI VA ULARNI SINTEZLASHTIRDI HAMDA AMALDA QO'LLASH USULLARINI BAYON ETDI.

MUHAMMAD AL-XORAZMIY O'SHA PAYTLARDA AMALDA UCHRAYDIGAN BARCHA CHIZIQLI VA KVADRAT TENGLAMALARNI JAMLAB, HOZIRGI MATEMATIK SIMVOL ORQALI BERILADIGAN QUYIDAGI OLTITIPIGA KELITIRDI:

$AX^2 H VX(1)$

$AX^2 H S$

$VX^2 H S$

X^2-VXHS

X^2-SHVX

$X^2H VX-S$

MUTAFAKKIR USHBU TENGLAMALARNI YECHISH UCHUN “AL-JABR” VA “AL-MUQOBALA” (“TIKLASH” VA “QIYOSLASH”) AMALLARINI KIRITDI. BU AMALLARNING MOHIYATI TENGLAMA HADLARINING ISHORASINI O‘ZGARTIRGAN HOLDA ULARNI BIR TOMONDAN IKKINCHI TOMONGA O‘TKAZISH VA YIG‘ISHDAN IBORATDIR. “AL-JABR” KEYINCHALIK MATEMATIKA FANINING ALOHIDA BO‘LIMIGA AYLANDI VA “ALGEBRA” DEB ATALADIGAN BO‘LDI. MAZKUR AMALLAR YORDAMIDA HAR QANDAY TENGLAMANI KONONLIK SHAKLIGA, YA’NI ASOSIY TIPLARDAN BIRIGA KELTIRIB, KEYIN YECHILADI. BU USUL FAN OLAMIDA MUHIM AHAMIYATGA EGA EDI. SHU ASAR TUFAYLI “AL-XORAZMIY” NOMI LOTINCHA TRANSKRIPSIYADA “ALGORITMI” SHAKLINI OLDI, KEYIN “ALGORITMUS” VA NIHOYAT HOZIRGI ZAMON HISOBLASH MATEMATIKASINING ASOSIY TUSHUNCHASI “ALGORITM” (“ALGORIFM”) GA AYLANDI. U MATEMATIKANING NAZARIY RIVOJLANISHI BILAN BIRGA, UNDAN TURMUSHDA FOYDALANISH YO‘LLARINI HAM BERDI. MEROS TAQSIM QILISH, VASIYATNOMALARNI TUZISH HAMDA MOL TAQSIM ETISH UCHUN ZARUR BO‘LGAN HISOBLARNI TA’LIF ETDI.

MUHAMMAD AL-XORAZMIYNING MATEMATIKAGA OID IKKINCHI KITABI “HIND ARIFMETIKASI HAQIDA KITOB” (“HISOB AL-HIND”)DIR. ASAR O‘NLIK TIZIM RAQAMLARI (1,2,3,4,5,6,7,8,9)GA BAG‘ISHLANGAN. MUTAFAKKIR HINDLARNING FALAKIYOT VA MATEMATIKAGA OID “SINDIHIN” NOMLI QO‘LLANMASINI O‘QIB, UNING YANGLISH VA QIYIN TOMONLARINI QAYTA TIKLADI, UNING MUNDARIJASIGA YANGI BOBLARNI QO‘SHDI VA BU ASARNI “QISQARGAN SINDIHIND” (“ALGORIZMI HIND HISOBI HAQIDA”) DEB ATADI. MAZKUR ASAR FAQAT SHARQDAGINA EMAS, YEVROPADA HAM QO‘LLANMA SIFATIDA SHUHRAT TARATDI. U HINDISTONDA KASHF ETILGAN RAQAMLARNI SODDALASHTIRDI VA BIRINCHI MARTA ARAB TILIDA BAYON ETDI. UNGACHA ANCHA QO‘POL SANOQ USULLARIDAN FOYDALANIB KELINGAN. O‘NLIK TIZIMINING KASHF ETILISHI FAN OLAMIDA SANOQ TIZIMIDA INQILOBIY O‘ZGARISH DEB TA’RIFLANADI. YEVROPAGA 1,2,3,4,5,6,7,8,9 RAQAMLARIDAN FOYDALANISH VA NOL

YORDAMIDA ENG KATTA SONLARNI YOZISH VA JOYLARNI ANIQ KO'RSATISH X-XI ASRLARDA ARABLARDAN KIRIB KELGAN.

MUHAMMAD AL-XORAZMIY ARIFMETIKANING ALGORITMLARI BO'LGAN QO'SHISH, AYIRISH, BO'LISH HAMDA KO'PAYTIRISH QOIDALARINI YARATGAN. SHUNINGDEK, TURLI "JINS"DAGI SONLARNI KO'PAYTIRISH ALGORITMINI HAM BERGAN. MASALAN, MINUT VA SEKUNDLARNI BIR-BIRIGA KO'PAYTIRISH UCHUN, AVVALO BIR XIL SHAKLGA KELITIRISH, YA'NI, SEKUND YOKI MINUTGA AYLANTIRISH MAQSADGA MUVOFIQ EKANLIGINI KO'RSATGAN. MAXSUS BOBDA KASR VA ILDIZDAN CHIQARISH AMALLARINING MOHIYATINI BAYON ETGAN.

MUHAMMAD AL-XORAZMIY O'ZINING FALAKIYOTGA DOIR ISHLARIDA HINDLARNING FALAKIYOT JADVALLARINI TAHLIL ETIB, "XORAZMIY ZIJ" NOMI BILAN MASHHUR ASTRONOMIK JADVALLAR TUZDI.

MA'LUMOTLARGA KO'RA VIII-XV ASRLARDA HAMMASI BO'LIB, YUZTACHA ZIJ (TRIGONOMETRIYA VA FALAKIYOTGA OID) JADVALLAR MAVJUD BO'LGAN. BU ZIJLAR ORASIDA BOSHQA OLIMLAR BILAN BIRGA MUHAMMAD AL-XORAZMIY TUZGAN ZIJLAR HAM BOR EDI. BU KITOB HAM BIR NECHA ASRLAR BU SOHA OLIMLARIGA QIZIQISH UYG'OTADI VA 1126 YILDA LATINCHAGA TARJIMA QILINADI. ARAB TILIDA BIRINCHI YOZILGAN SINUSLAR VA TANGENSLAR ZIJ XORAZMIYGA TAALLUQLI. TADQIQOTCHILAR FANDA TEKIS, UCHBURCHAK TRIGONOMETRIYASI VA SFERIK UCHBURCHAK TRIGONOMETRIYASINI TADQIQ QILISH HAM XORAZMIYDAN BOSHLANGAN DEYISHADI. UNING SINUS ZIJLARI LATIN TILIGA O'GIRILIB, YEVIROPA FALAKIYOTCHI VA GEODEZ OLIMLARIGA QO'LLANMA SIFATIDA XIZMAT QILDI. ALLOMANING BU ASARI XII ASRDA LATIN TILIGA TARJIMA ETILIB, BIR NECHA ASR DAVOMIDA UNDAN FOYDALANIB KELINDI. BUNDAN TASHQARI "KITOB SURATI-L-ARD" ("YEVIROPA SURATI KITOBI") BIRINCHI YOZILGAN GEOGRAFIYAGA OID KITOB SANALADI. BU ASAR XARITANI TAVSIFLAGAN ASARDIR. ASAR MUHAMMAD AL-XORAZMIYNING KO'P YILLIK OLIB BORGAN TEKSHIRISH-KUZATISH ISHLARINING NATIJASI EDI. ALLOMA SHARQ MAMLAKATLARI USTIDA KUZATISHLAR OLIB BORIB, MAMLAKAT VA SHAHARLARNING XARITALARINI CHIZADI, NOMLAR RO'PARASIGA UZUNLIK VA KENGLIK DARAJALARINI KO'RSATADI. U GEOGRAFIYAGA OID ASARLARIDA YERNI YETTI IQLIMGA BO'LADI HAMDA YERNING XARITASINI CHIZADI. OLIMNING TO'RT XARITASI (AZOV DENGIZI, NIL DARYOSI, YAQIN VA O'RTA SHARQ XALQLARI XARITASI) SAQLANIB

QOLGAN¹. UNING YUQORIDAGI ASARI HAM SHARQ VA G'ARBDA KATTA HAMIYATGA EGADIR.

827 YILDA XORAZMIY RAHBARLIGIDA YER KURRASINING KATTALIGINI ANIQLASH MAQSADIDA YER MERIDIANINING BIR GRADUSI O'LCHAB CHIQILDI. BAG'DODDA YOZILGAN TRIGONOMETRIYAGA OID DASTLABKI ASAR HAM XORAZMIYGA TEGISHLI BO'LIB, UNDA SINUS, TANGENESLARNING O'ZGARISH QONUNIYATI KO'RSATILADI. UNING TRIGONOMETRIK JADVALI O'SHA DAVR JADVALARIDAN FARQ QILGAN.

MUHAMMAD AL-XORAZMIYNING TARIX VA MUSIQAGA OID, QUYOSH SOATLARI TO'G'RISIDA HAM ASARLARI BO'LIB, "TARIX KITOB" ("KITOB AT-TARIX") XALIFALIK TARIXIGA OID VA XALIFALIKNING BIRINCHI TARIXCHILARIDAN SANALADI.

SHUNI TA'KIDLASH JOIZKI, ALLOMA O'ZIGACHA BO'LGAN ILMIY BILIMLARNING ASOSIY G'OYALARI, TAMOYIL VA METODLARINI SINTEZLASHTIRDI. U ILMIY BILIMLARNI O'RGANUVCHILARNING MUSTAQIL BILIM OLISHLARIGA E'TIBORNI QARATDI.

XORAZMIY BILIM OLISHDA TALABANING SHAXSIY KUZATISHLARIGA HAMDA OLGAN BILIMLARIDAN FOYDALANISHGA KATTA E'TIBOR BERDI. BUNDA U ILM IZLOVCHILARNING ILMIY MANBALARNI TO'PLASH, ULARNI IFODALASH VA KUZATGANLARNI TUSHINTIRA OLISH MALAKA VA KO'NIKMALARINI HOSIL QILISHGA KATTA BAHO BERDI. MASALAN, "AL-KITOB AL-MUXTASAR FI HISOB AL-JABR VA-L MUQOBALA" ASARIDA OLIMLARNI UCH GURUHGA BO'LIB SHUNDAY YOZADI: ULARDAN BIRI O'ZIDAN AVVALGILAR QILGAN ISHLARNI AMALGA OSHIRISHDA BOSHQALARDAN O'ZIB KETADI VA UNI O'ZIDAN KEYIN QOLUVCHILARGA MEROS QILIB QODIRADI.

BOSHQASI O'ZIDAN AVVALGILARNING ASARLARINI SHARHLAYDI VA BU BILAN QIYINCHILIKLARNI OSONLASHTIRADI, YOPIQNI OCHADI, YO'LNI YORITADI VA UNI TUSHUNARLIROQ QILADI. YOKI BU AYRIM KITOBLARDA NUQSONLAR TOPADIGAN VA SOCHILIB YOTGANNI TO'PLAYDIGAN ODAM BO'LIB, U O'ZIDAN AVVALGILAR HAQIDA YAXSHI FIKRDA BO'LADI, TAKABBURLIK QILMAYDI VA O'ZI QILGAN ISHIDAN MAG'RURLANMAYDI.

MUHAMMAD AL-XORAZMIYNING BU FIKRI BIR TOMONDAN, OLIMLAR FAOLIYATINING EZGULIKKA XIZMAT QILISHINI YORITSA, IKKINCHI TOMONDAN, O'SHA DAVRDA ILMIY

¹ Ирисов А. Хоразмий ва Фаробий. –Тошкент, Ўзбекистон, 1961, 8-9 бетлар

TADQIQOT ISHLARI VA O'QITISHNING METOD VA VOSITALARIDAN QAY DARAJADA FOYDALANGANLIGINI KO'RSATADI.

BARCHA MUTAFAKKIRLAR KABI MUHAMMAD AL-XORAZMIY HAM KO'RGAZMALI-TAJRIBA METODLARI, BILIM BERISHNING TURLI VOSITALARI, SAVOL-JAVOB, MALAKA VA KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH METODLARI, BILIMLARNI SINASH METODLARIDAN FOYDALANGAN. ALLOMANING ARIFMETIKAGA OID RISOLALARI TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH UCHUN BILIMLARNI IZCHIL BAYON ETISHGA E'TIBOR BERGANLIGINI KO'RSATADI. "MEN ARIFMETIKANING ODDIY VA MURAKKAB MASALALARINI O'Z ICHIGA OLUVCHI "ALJABR VAL-MUQOBALA HISOBI HAQIDA QISQACHA KITOB"NI TA'LIF QILDIM, CHUNKI MEROS TAQSIM QILISHDA, VASIYATNOMA TUZISHDA, MOL TAQSIMLASHDA VA ADLIYA ISHLARIDA, SAVDODA VA HAR QANDAY BITIMLARDA, SHUNINGDEK, YER O'LCHASHDA, KANALLAR O'TKAZISHDA, GEOMETRIYADA VA BOSHQA SHUNGA O'XSHASH TURLICHA ISHLARDA KISHILAR UCHUN ZARURDIR"¹.MUHAMMAD AL-XORAZMIY BILISHNI SEZGIDAN MANTIQUIY TASAVVUR ORQALI FARQ QILISH HAQIDA FIKR BAYON ETGAN: "SEZGI" ORQALI BILISH BU QISMAN BILISH BO'LSA, MANTIQUIY BILISH ESA HAQUIY BILIMNING MUHIM TOMONINI NAMOYON ETADI.

MUHAMMAD AL-XORAZMIY BILISH NAZARIYASIGA MUHIM HISSA QO'SHDI. U BIRINCHILARDAN BO'LIB, SINOV-KUZATISH VA SINOV METODLARIGA ASOS SOLDI (SAMOVIY OBEKTLARNING HARAKATINI AKS ETTIRUVCHI JADVAL ASOSIDA MATEMATIK MASALALARNING ALGORITM METODIDA YECHISHNI ISHLAB CHIQDI). U MATEMATIK G'OYALAR ASOSIDA ODAMLARNING HAYOTIY ZARURATI YOTISHINI, ILMIY KASHFIYOTLAR ODAMLARNING AMALIY TALABLARI ASOSIDA PAYDO BO'LISHINI ASOSLADI. MASALAN, YER ISHLARI, BINOLAR QURISH, KANALLAR OCHISH SHUNDAY PAYDO BO'LGAN, DEYDI. U BIRINCHI MARTA INSONLAR O'RTASIDAGI MUNOSABATLARNI MATEMATIK SHAKLLARDA IFODALADI.

ALLOMA ILMIY FAOLIYATINING METODOLOGIK JIHATLARIGA KATTA AHAMIYAT BERDI.

Abu Nasr Forobiy (873 - 950). O'rta asr ijtimoiy – falsafiy fikr taraqqiyoti mutafakkir Abu Nasr Forobiy nomi bilan bog'liq bo'lib, uning inson kamoloti haqidagi ta'imoti ta'lim – tarbiya sohasida katta ahamiyatga ega. Mashhur Yunon faydasufi Arastudan keyin Sharqda o'z bilimi, fikr doirasining kengligi

¹ Ἀε-Ὀῖδὰçìèè, Ἰό?àììää éáí Ἰόνῆ. Ὀάìè. àñàðèäð. —Ὀῖøèääò, 77-78-??èað.

bilan nom chiqargan Forobiyni yirik mutafakkir – “Muallimiy soniy” - “Ikkinchi muallim” deb ataydilar.

Abu Nasr Forobiy (to‘liq nomi Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzaliq ibn Tarxon al-Forobiy) hijriy 260 yil (milodiy 873 yil)da Shosh – Toshkentga yaqin Forob (O‘tror) degan joyda harbiy hizmatchi oilasida tug‘ilgan. Forobda boshlang‘ich ta‘limni olgach, Shoshda, Buxoroda, Samarqanda ta‘lim olganligi haqida ma‘lumotlar bor. Lekin arab xalifaligining yirik madaniy markazi Bag‘dodga xalifalikning turli tomonlaridan kelgan olimlar yig‘ilganligi, uning yirik ilmiy markazga aylanganligi tuyfayli Forobiy ham ilm olish istagida Bag‘dodga jo‘naydi. Bag‘dodda Forobiy o‘rta asr fanini, turli fan sohalarini o‘rganadi. Masalan, unga Yunon tilida Abu Bashar Matta (Matta ibn Yunus), tibbiyot va mantiqdan Yuxanna ibn Haylon (Jilon) ta‘lim bergan. Umuman, Forobiy Bag‘doda matematika, mantiq, tibbiyot, ilmi nujum, musiqa, tabiiyot, huquq, tilshunoslik, poetika bilan shug‘ullandi, turli tillarni o‘rgandi.

Ba‘zi manbalarda Forobiy 70 dan oshiq tilni bilganligi haqida gapiriladi.

Abu nasr Forobiy qomusiy olim hisoblanadi. Tadqiqotchilar uning 160 dan ortiq ilmiy asarlar yaratganligini qayd etadilar.

Forobiy tahminan 941 yillardan boshlab Damashqda yashaydi. Shahar chekkasidagi bog‘da qorovul bo‘lib ishlaydi va faqirona hayot kechirib, ilmiy ish bilan shug‘ullanadi. 943-967 yillarda esa Halabda yashaydi. 949-950 yillarida Misrda ham bo‘lgan. So‘ng yana Damashqga qaytib, shu yerda 950 yilda vafot etgan. Damashqdagi “Bob as – sag‘ir” qabristoniga dafn qilingan. Rivoyatlarga ko‘ra Abu Nasrning hikmat falsafani o‘qishiga bir kishi sabab bo‘lgan ekan. O‘sha kishi unga Arastuning bir necha kitobini, shu yerda tura tursin, keyin olib ketaman deb qo‘yib ketgani sabab bo‘lgan, deyishadi. Ittifoqo, kitoblarga ko‘zi tushib, ularning Abu Nasrning ko‘ngliga ma‘qul bo‘lib qoladi va o‘qishga kirishadi natijada yetuk faylusufga aylanadi. Haqiqatdan ham Abu Nasr Forobiy o‘rta asr davri ilm – fani taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan olim, Forobiy tabiiy, ilmiy va ijtimoiy bilimlarning barcha sohalarida ilmiy ish olib borgan. Forobiy o‘zidan keyin juda boy ilmiy meros qoldirgan. Falsafa, musiqa, filologiya va boshqa tabiiy, ilmiy bilimlarning turli sohalarida asarlar yaratgan. Demak, Forobiy inson baxt – saodatga erishuvi uchun ularni baxtli – saodatli qila oladigan jamoa rahbari bo‘lishi kerak deydi. U fozil shaharni boshqaradigan Hokim tabiatdan: 1 – sog‘ – salomat bo‘lib, o‘z vazifasini bajarishda hech qanday qiyinchilik sezmaligi; 2 – tabiati nozik, farosatli; 3 – xotirasi mustahkam, 4 – zehni o‘tkir, 5 – o‘z fikrini tushuntira oladigan notiq, 6 – bilim-ma‘rifatga havasli, 7 – taom yeyishda, ichimlikda, ayollarga yaqinlik qilishda ochofat emas, aksincha, o‘zini tiya oladiga bo‘lishi (qimor yoki boshqa o‘yinlardan) zavq, huzur olishdan uzoq bo‘lishi, 8 - haq va haqiqatni, odil va haqgo‘y odamlarni sevadigan, yolg‘onni va yelg‘onchilarni yomon ko‘radigan, 9 – o‘z qadrini biluvchi va oriyatli bo‘lishi, 10 – mol dunyo ketidan quvmaydigan, 11 – adolatparvar, 12 – qatiyatli, sabotli, jur‘atli, jasur bo‘lishi muhimligini qayd etadi. Forobiy bu fazilatlarini har bir yetuk insonda ko‘rishni istaydi.

Forobiy o'zining fozil jamoasida odamlarni turli belgilarga qarab guruhlarga bo'ladi. Bunda u, kishilarning diniy mashabiga, millatiga, irqiga qarab emas, balki tabiiy xususiyatlariga, qobiliyatlariga, aqliy iqtidoriga, bilim ko'nikmalariga e'tibor berishlik zarur deydi. U o'zning "Baxt saodatga erishuv yo'llar haqida risola" asarida "Davlatning vazifasi insonlarni baxt – saodatga olib borishdir, - deb yozadi. U, - bu esa ilm va yaxshi axloq yordamida qo'lga kiritadi". Forobiy davlatni yetuk shaxs boshqarishi lozim deydi; ya'ni jamoani idora etuvchi adolatli, dono bo'lishi, qonunlarga rioya etishi va qonunlar yarata olishi, kelgusini oldindan ko'ra bilishi, boshqalarga g'amxo'r bo'lishi lozim deydi.

Forobiy ta'lim tarbiyaga bag'ishlangan asarlarida ta'lim – tarbiyaning muhurligi, unda nimalarga e'tibor berish zarurligi, ta'lim – tarbiya usullari va uslubi haqida fikr yuritadi. "Fozil odamlar shahri", "Baxt saodatga erishuv to'g'risida", "Ixsol – al - ulum", "Ilmlarning kelib chiqishi", "Aql ma'nolari to'g'risida" kabi asrlarida ijtimoiy – tarbiyaviy qarashlari o'z ifodasini topgan.

Forobiy o'z ishlarida ta'lim – tarbiyani uzviy birlikda olib borish haqida ta'lim bergan bo'lsa ham, ammo har birining insonni kamolga yetkazishda o'z o'rni va xususiyati bor ekanligini alohida ta'kidlaydi.

Forobiy "Baxt – saodatga erishuv to'g'risida" asarida bilimlarni o'rganish tartibi haqida fikr bayon etgan. Uning ta'kidlashicha, avval bilish zarur bo'lgan ilm o'rganiladi, bu – olam asoslari haqidagi ilmdir. Uni o'rgangach, tabiiy ilmlarni, tabiiy jismlar tuzilishini, shaklini, osmon haqidagi bilimlarni o'rganish lozim. Undan so'ng, umuman, jonli tabiat o'simlik va hayvonlar haqidagi ilm o'rganiladi, deydi.

Forobiy inson kamolotga yolg'iz o'zi erisha olmaydi. U boshqalar bilan aloqada bo'lish, ularning ko'maklashuvchi yoki munosabatlariga muxtoj bo'ladi. Uning fikricha tarbi jarayoni tajribali pedagog, o'qituvchi tomonidan tashkil etilishi muhimdir. Chunki har bir odam ham baxtni va narsa hodisalarni o'zicha bila olmaydi. Unga buning uchun o'qituvchi lozim.

Bunga Forobiy ta'lim – tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish orqali erishish mumkin, deydi. Chunki maqsadga muvofiq amalga oshirilgan ta'lim – tarbiya insonni ham aqliy, ham axloqiy jihatdan kamolga yetkazadi, xususan, inson tabiat va jamiyat qonun-qoidalarini to'g'ri bilib oladi va hayotda to'g'ri yo'l tutadi, boshqalar bilan to'g'ri munosabatda bo'ladi, jamiyat tartib qoidalariga rioya etadi.

Demak, Forobiy ta'lim – tarbiyaning asosiy vazifasi jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk insonni tarbiyalashdan iborat deb biladi.

Forobiy ta'lim va tarbiyaga birinchi marta ta'rif bergan olim sanaladi. Ta'lim – degan so'z insonga o'qitish, tushuntirish asosida nazariy bilim berish; tarbiya – nazariy fazilatni, ma'lum xunarni egallash uchun zarur bo'lgan xulq normalarini va amaliy malakalarni o'rgatishdir, deydi olim.

Abu nasr Forobiy yana aytadi: "Ta'lim – degan so'z xalqlar va shaharliklar o'rtasida nazariy fazilatni birlashtirish, tarbiya esa shu xalqlar o'rtasidagi tug'ma

fazilat va amaliy kasb hunar fazilatlarini birlashtirish degan soʻzdir.

Taʼlim faqat soʻz va oʻrgatish bilangina boʻladi. Tarbiya esa, amaliy ish tajriba bilan, yaʼni shu xalq, shu millatning amaliy malakalardan iborat boʻlgan ish - harakat, kasb - hunarga berilgan boʻlishi, oʻrganishidir”

Forobiy nazariy bilimlarni egallashga kirishgan har bir kishi xulq – odobda ham qay darajada pok boʻlishi kerakligini “Falsafani oʻrganishdan oldin nimani bilish kerakligi toʻgʻrisida”gi risolasida shunday taʼriflaydi: “Falsafani oʻrganishdan avval oʻzingizni hirs-havaslardan shunday tozalashingiz lozimki, sizda maishiy va shahvoniyat kabi notugʻri tuygʻularga emas, balki kamolotga boʻlgan hirs-havas qolsin.

Bunga xulq axloqni faqat soʻzdagina emas, balki haqiqatda (amalda) tozalash orqali erishish mumkin. Shunday soʻng xato va adashishdan saqllovchi, haqiqat yoʻlini tushunib olishga boshlovchi (notiq – soʻzlovchi, fikrlash maʼnosida) nafsini, jonini, ruhini tozalash zarur”.

Forobiy axloqiy fazilatlar deganda bilimdonlik, donolik va mulohazali boʻlish, vijdonlilik, kamtarlik, koʻpchilik manfaatini yuqori qoʻyish, haqiqat, maʼnaviy yuksaklikka intil, adolatliylk kabi hislatlarni tushunadi. Ammo bu hislatlarning eng muhimi har bir insonning bilimli, maʼrifatli boʻlishidir. Shuning uchun ham Forobiy axloq tushunchasiga aql bilan uzviy bogʻliq holda, tafakkurga asoslangan axloq sifatida qaraydi. Bundan biz Forobiyning axloqni xulq meyorlari ifodasi sifatidagini emas, balki kishilarning aqliy faoliyatining natijasi sifatida ham talqin etganligini koʻramiz. Forobiy “Aql maʼnolari haqida” risolasida aql masalasini tahlil qilib, aql bilish haqidagi taʼlimotida mantiq (logika) ilmi muhim oʻrin tutadi deydi. U mantiq ilmi bilan grammatika oʻrtasidagi mushtarakligini qayd etib, mantiqning aqlga munosabati, grammatikaning tilga munosabati kabidir. Grammatika odamlar nutqini tarbiyalagani kabi, mantiq ilmi ham tafakkurni haqiqiy yoʻlda olib borish uchun aqlni toʻgʻirlab turadi deydi.

Forobiy “Muzika haqida katta kitob” degan koʻp jildi asari bilan oʻrta asrning yirik muzikashunosi sifatida ham mashxur boʻldi. U muzikaga ilmini nazariy, amaliy jihatdan yoritib, muzikani inson axloqini tarbiyalovchi sihat salomatligini mustahkamlovchi vosita deb qaragan. Uning muzika sohasida qoldirgan merosi muzika madaniyati tarixida muhim ahamiyatga molikdir.

Forobiyning taʼlim-tarbiya yoʻllari, usullari vositalri haqidagi qarashlari ham qimmatlidir. U insonda goʻzal fazilatlar ikki yoʻl – taʼlim va tarbiya yoʻli bilan hosil qilinadi. Taʼlim nazariy fazilatlarini birlashtirsa, tarbiya esa tugʻma fazilat – nazariy bilimlar va amaliy kasb - hunar, xulq odob fazilatlarini birlashtiradi. Taʼlim soʻz va oʻrganish bilan tarbiya esa amaliy ish, tajriba bilan amalga oshiriladi, deydi. Har ikkalasi birlashsa yetuklik namoyon boʻladi, ammo bu yetuklik bilim va amaliy koʻnikmalarni qay darajada oʻrganganligiga qarab paydo boʻladi, deb koʻrsatadi.

Forobiy taʼlimda barcha fanlarning nazariy asoslari oʻrganilsa, tarbiyada maʼnaviy – axloqiy qoidalar, odob meyorlari oʻrganiladi, kasb-hunarga oid malakalar hosil qilinadi, deb uqtiradi.

Bu muhim vazifa tajribali tarbiyachilar tomonidan ta'lim-tarbiyaning turli metodlari yordamida amalga oshiriladi. Forobiy ta'lim – tarbiya ishlarini ikki yo'l bilan amalga oshirishni nazarda tutadi.

“Amaliy fazilatlar va amaliy san'at (kasb-hunar)lar va ularni bajarishga odatlanish masalasi”ga kelganda, bu odat ikki yo'l bilan hosil qilinadi: bulardan birinchisi – qanoatbaxsh so'zlar, chorlovchi, ilxomlantiruvchi so'zlar yordamida odat hosil qilinadi, malakalar vujudga keltiriladi, odamdagi g'ayrat, qasd-intilish harakatga aylantiriladi.

Ikkinchi yo'l (yoki usul) – majbur etish yo'li. Bu usul gapga ko'nmovchi, qaysar shaharliklar va boshqa sahroyi xalqlarga nisbatan qo'llaniladi. Chunki ular o'z istaklaricha so'z bilan g'ayratga kiradiganlardan emaslar. Ulardan birortasi nazariy bilimlarni o'rganishga kirishsa, uning fazilati yaxshi bo'ladi. Kasb hunarlarni va juz'iy san'atlarni egallashga intilish bo'lmasa, bunday odamlarni majbur etmaslik kerak. Chunki shahar xalqlariga tarbiya berishdan maqsad – ularni fazilat egasi qilib va san'at ahllariga aylantirishdir.

Demak, Forobiy ta'lim – tarbiyada rag'batlantirish, odatlantirish, majbur etish metodlarini ilgari surgan. Har ikkala usul ham pirovardida insonni har tomonlama kamolga yetkazish maqsadini ko'zlaydi.

Xulosa qilib aytganda Forobiy pedagogik ta'limotining asosida komil insonni shakllantirish, insonni o'z mohiyati bilan ijtimoiy, ya'ni faqat jamiyatda, o'zaro munosabatlar jarayonida komillikka erishadi, degan falsafiy qarashi yotadi.

Insonning kamolga yetishida ham aqli, ham axloqiy tarbiyaning o'zaro aloqasi muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda Forobiy tavsiya etgan ta'lim – tarbiya usullari hozirgi davrda ham o'z ahamiyatini yo'qotmaganligi bilan diqqatga sazovordir.

ABU RAYXON BERUNIY (973 - 1048). QOMUSIIY OLIM ABU RAYHON MUHAMMAD IBN AHMAD AL-BERUNIY X ASRNING IKKINCHI YARMI VA XI ASRNING BOSHLARIDA, G'OYAT MURAKKAB TARIXIY DAVRDA YASHADI VA IJOD ETDI. ABU RAYHON BERUNIY 362 YIL 3-ZULHIJJADA (MILODIY 973 YIL 4-SENTABR) XORAZMNING QIYOD (KOT) SHAHRIDA DUNYOGA KELDI. BERUN YOKI BIRUN SO'ZI “TASHQARI” DEGAN MA'NONI ANGLATADI.

XIII asr boshlarida Xorazmda bo'lgan mashhur sayoxatchi va geograf Yoqut Hamaviyning aytishicha, Vatanidan tashqariga ketgan har bir kishini xorazmiyliklar “Beruniy” laqabi bilan ataganlar. Keyinchalik bu laqab shu an'anaga ko'ra uning nomiga qo'shib qolgan bo'lsa ehtimol. Chunonchi, olimni shaxsan bilgan mashhur tarixchi Abul Fazil Bayhaqiy unga nisbatan “Beruniy laqabini qo'llamay, faqat “Abu Rayhon” deb ataydi. “Abu Rayhon” esa “marhamatli”, “rahmatli”, “rahmdil” ma'nolarini bildiradi”, - degan fikrlarni aytadilar.

Abu Rayhon Beruniy boshlang'ich ta'limni olgach, o'sha davrda fan – madaniyat taraqqiy etgan Xorazmning peshqadam olimlaridan saboq oladi.

Beruniy Xorzam tili bilan birga sugʻdiy, forsiy, suryoniy, Yunon, qadimgi yahudiy tillarini, hatto qadimgi hind tili sanskritni ham oʻrgangan. U Yunon klassik ilmi, astronomiya, geografiya, botanika, matematika, geologiya, tarix, etnografiya, falsafa va filologiyadan ham chuqur bilim oladi.

Beruniy yirik olim Abu Nasr Ibn Iroqdan Yevklid geometriyasi, Ptolemeyning astronomik taʼlimotlaridan dars olgan.

Bundan tashqari oʻzidan oldin oʻtgan matematik, munajjim va geografiya olimi Muhammad Xorazmiy, geografiya olimi Abul Abbos, Ahmad Fargʻoniy (IX asr), Marvaziy (IX asr), Javhariy (IX asr), faylasuf va tabiatshunos Abu Nasr Forobiy, Abul Vafo Juzjoni (940-998), seyistonlik Abu Said as-Sijiy (951-1024), Abu Muhammad Hamid Xoʻjandiy va boshqalarning asarlarini mustaqil oʻrganadi.

995 yilgacha Beruniy astronomiya, geografiya, geodeziyaning amaliy masalalarini hal etish bilan birga, Sharqda birinchi boʻlib Yer va Osmon globusini yasadi va astronomiyaga oid bir necha kitob yozdi (“Kartografiya”, “Globus yasash kitobi”, “Yerdagi joylarning uzunlama va kenglamalarini aniqlash haqida maqola” va boshqalar).

Beruniy hali juda yosh olim boʻlishiga qaramay, Kot shahrida 994-995 yillarda astronomik kuzatishlar oʻtkazgan. Bu kuzatishlar uchun oʻzi astronomik asboblarni ixtiro etgan.

994-995 yillarda Qoraxoniylar samoniylar davlatiga qarshi hujum qiladilar. Urganch amiri Maʼmun I tomonidan Beruniy ijod etayotgan Kot shahri zabt etilib (bu shahar Janubiy Xorazmning poytaxti boʻlgan), yagona Xorazm davlati tashkil topadi. Amir Abu Abdullo Muhammad xizmatida boʻlgan Beruniy ham boshqa olimlar kabi Kot-Qiyotni tark etib, Jurjon (Kaspiy dengizining janubi-sharqi)da, soʻng Rayda (Tehron yaqinida) yashaydi, Raydan yana Jurjonga qaytib, olim va kelajakdagi ustoz Abu Sahl Iso Masihiy bilan tanishadi va undan taʼlim oladi.

Oʻsha davrda Xorazmda va Kaspiy oldi viloyatlarida Qobus ibn Vushmagir yosh olimga xayrixohlik koʻrsatadi. “Shams al-Maʼoliy” (“Oliy martabalar quyoshi”) laqabi bilan mashhur boʻlgan bu podshohga bagʻishlab Beruniy “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarini yozadi va unga taqdim etadi. Bu asar Beruniy nomini Yaqin va Oʻrta Sharqqa mashhur qildi.

1004 yilda Beruniy Maʼmun II ibn Maʼmun tomonidan Xorazmga chaqirib olinadi va uning yaqin maslahatchisi boʻlib qoladi.

Maʼmun davrida Urganchda “Maʼmun akademiyasi” nomli ilmiy markaz tashkil etiladi va u yerda musulmon Sharqining yirik olimlari faoliyat koʻrsatadi.

Beruniy bir necha yil kamyob metallar va qimmatbaho toshlar ustida kuzatishlar va tajribalar olib boradi va keyinchalik ana shu tadqiqotlari asosida “Mineralogiya” asarini yaratadi.

1017-1018 yillarda yana taxt va hokimiyat uchun kurash boshlanib, Movarounnahrda qoraxoniylar davlati barpo etiladi. Xuroson va Avgʻonistonda Mahmud Gʻaznaviy (998-1030) xukmronligi oʻrnatilib, qoraxoniylar bilan tuzilgan shartnomaga muvofiq Xorazm Mahmud davlatiga tobe boʻlib qoladi.

Ma'mun akademiyasidagi ko'plab olimlar qatori Beruniy ham G'aznaga olib ketiladi va u yerda ko'p qiyinchiliklar bilan o'z ijodini davom ettiradi.

Beruniy bu yerda o'zining "Xorazmning mashhur kishilari", "Tahdid nihoyot al-amokin li tashih masofot al – masokin", ("Turar joylar orasidagi masofani tekshirish uchun joylarning oxirgi chegaralarini aniqlash", ya'ni "Giodeziya") asarini yaratdi. Bu asarda geografiya va astronomiya fanlari bilan bir qatorda paleontologik kuzatishlar natijalari ham bayon qilingan.

Beruniyning yana bir muhim asari "Munajjimlik san'atidan boshlang'ich tushunchalar"dir. Bu asarda ham u bir qancha fanlar yuzasidan dastlabki tushunchalar, ma'lumotlar bergan.

Ma'lumki, Mahmud G'aznaviy Hindistonga qarshi bosqinchilik urushlarini olib borgan. Mana shu yurishlarning birida Beruniy ham Mahmud G'aznaviyga hamroh bo'lib bordi. U sanskrit (eski hind tili)ni bilganligi uchun hind xalqi madaniyati, adabiyoti va san'ati bilan yaqindan tanishish imkoniyatiga ega bo'ldi va bu mehnatlari natijasida 1030 yilda o'zining Sharq va G'arbda keng e'tirof qilingan mashhur "Hindiston" asarini yaratadi.

Kitobning to'liq nomi "Kitobu fi taxqiqi molil Hind min maqulatin fil aqli av marzulatin", ya'ni "Hindlarning aqlga sig'adigan va sig'maydigan ta'limotlarini aniqlash kitobi" bo'lib, aytishga qulay bo'lishligi uchun qisqacha "Tahqiqu mo - mil hind" - ("Hindistonga oid tadqiqalar" yoki "Hindiston") deb yuritiladi.

Uning bu shoh asari G'arb va Sharq olimlari, shu jumladan, hozirgi zamon hind olimlari tomonidan yuksak baholangan. Akademik V.R.Rozen "Sharq va G'arbning qadimgi va o'rta asrdagi butun ilmiy adabiyoti orasida bunga teng keladigan asar yo'q", - deb baholasa, Hindiston olimi Hamid Rizo olim haqida gapirib, "Hind madaniyatining chigal muammolarini biron-bir o'rta asr yoki hozirgi zamon muallifi Abu Rayhon Beruniydek muvaffaqiyatli ravishda tushunib yetmagan. Uning "Hindiston" asari qadimgi Hind madaniyati va fanining klassik namunasi bo'lib qoladi".

Asarda Beruniyning Hindiston haqidagi barcha qarashlari o'z ifodasini topgan.

O'sha yili (1030) Mahmud G'aznaviy vafot etadi. Uning kichik o'g'li Muhammad voris sifatida taxtga o'tirgan bo'lsa-da, ko'p o'tmay Mahmudning katta o'g'li Mas'ud (1030-1041) ukasini taxtdan ag'darib, o'zi xokimiyatni qo'lga oladi. Bilimdon va zukko, ilm ahlini qadrllovchi Mas'ud Beruniyni o'z himoyasiga olib, uning ijod qilishiga sharoit yaratib beradi.

Beruniy astronomiyaga oid "al – Qonun al-Mas'udiy" ("Mas'ud qonuni") nomli yirik asarini shox Mas'udga bag'ishlaydi. Olimlar bu asarni matematika va astronomiyaga oid ungacha yozilgan barcha asarlardan yuqori qo'yadilar. O'sha asr olimlaridan biri Yoqutning yozishicha: "Mas'ud qonuni" kitobi matematika va astronomiya bo'yicha ungacha yozilgan hamma kitoblar izini o'chirib yuborgan deydi.

Beruniy yana "qimmatbaho toshlarni bilib olish bo'yicha ma'lumotlar to'plami" ("Mineralogiya"), "Dorivor o'simliklar haqida Kitob", "Kitob as

Saydona fi – t-tibb” kabi asarlarni ham yozdi. “Mineralogiya” Sharqdagina emas, Yevropada ham qimmatbaho toshlarni izlash usullari va ular bilan savdo qilish, konlarni o‘rganish, yer osti boyliklarini tekshirish haqida ma’lumot bersa, “Saidona” nomi bilan mashhur bo‘lgan keyingi asarda Sharqdagi dorivor o‘simliklarning tavsifi bayon qilingan.

Beruniy “Saidona” kitobida o‘zining 80 yoshdan oshganligini yozadi, shunga ko‘ra uni 1050-1051 yillarda vafot etgan deb taxmin etish mumkin. Ba’zi manbaalarda esa, 1048 yil 13 dekabrda G‘azna shahrida vafot etgan deb ko‘rsatiladi.

Beruniyning ilmiy bilimlarni egallash yo‘llari, usullari haqidagi fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir. O‘quvchiga bilim berishda:

o‘quvchini zeriktirmaslik;

bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil fanni o‘rgatavermaslik;

uzviylik, izchillik;

tahlil qilish va taqqoslash;

ma’lumdan noma’lumga, yaqindan uzoqqa, soddan qiyinga qarab borish;

takrorlash;

yangi mavzularni qiziqarli, asosan, ko‘rgazmali bayon etish va hokazoga e’tibor berish kerakligi o‘qtiriladi.

Beruniy fan sohasidagi yodgorliklarni, ilmiy bilimlarga oid qoldirilgan barcha boyliklarni qunt bilan o‘rganishga da’vat etadi.

Olim ilm toliblariga qalbni yomon illatlardan, inson o‘zi sezishi mumkin bo‘lmagan holatlardan, qotib qolgan urf-odatlardan, hirsdan, behuda raqobatdan, ochko‘zlikdan, shon-shuhratdan saqlanishi zarurligini o‘qtirgan.

Shuningdek, har bir xalqning o‘ziga xos ta’lim usullari, yo‘llari, shakllari borligini ta’kidlash bilan birga har bir xalqning ham o‘qitish tizimi alifbodan boshlanishini ko‘rsatadi. Grammatika, matematika fanlarini o‘qitishga oid qimmatli fikrlar bayon etadi.

Beruniy til va adabiyot, tarix, geografiya, geodeziya, biologiya, mineralogiya fanlari, tibbiyot va dorishunoslik, fizika, falakiyot ilmiga oid tadqiqotlarini o‘zi targ‘ib etgan nazariya hamda kuzatishlar natijasida amaliyotda sinab ko‘rib, fanda haqiqat ustivor turishini ta’kidladi.

U barcha illatlarning asosiy sababi ilmsizlikda deb biladi. Ilmlarni egallashda esa shaxsda intilish va qiziqish, muhitni alohida ta’kidlaydi.

Bilim olishda tushunib o‘rganish, ilmiy tadqiqotchining poklikka rioya etishiga alohida e’tibor beradi. Jamiyatning ravnaqi, ma’rifatning rivojiga bog‘liq degan g‘oyani ilgari so‘radi.

Beruniy bilim olishni axloqiy tarbiya bilan bog‘laydi. Zero, insonda komillikning muhim mezonini yuksak axloqlilikdir.

Beruniyning inson kamolotida axloqiy tarbiyaning muhim o‘rnini ta’kidlashini uning yuqorida qayd etilgan “O‘tmish avlodlardan qolgan yodgorliklar”, “Hindiston”, “Mineralogiya”, “Kitob as - Saidona”, “al – Qonuni al - Mas’udiy”, “Giodeziya” va boshqa asarlarida ko‘ramiz.

Beruniy fikricha, axloqiylik insonning eng asosiy sifati bo‘lishi kerak. Bu

xislat birdaniga tarkib topmaydi. U kishilarning o‘zaro muloqoti, ijtimoiy muhit – jamiyat taraqqiyoti jarayonida tarkib topadi.

Beruniy ham axloqiy tarbiyaga musulmon dini talablaridan kelib chiqqan xolda ta’rif beradi. Axloqiylik yaxshilik bilan yomonlik o‘rtasidagi kurash natijasida namoyon bo‘ladi va tarkib topadi deydi, u. Yaxshilik va yomonlik insonning xulq-atvorini belgilaydigan mezon sifatida qo‘llaniladi.

U yaxshi xislatlarga to‘g‘rilik, odillik, o‘zini vazmin tutish, insof, kamtarlik, lutf, sobitqadamlik, ehtiyotkorlik, saxiylik, shirinsuxanlik, rahbarlikda adolatlilik, tadbirkorlik kabilarni kiritadi.

Yomon illatlarga esa xasadgo‘ylik, baxillik, nosog‘lom raqobat, o‘z manfaatini ko‘zlash, mansabparastlik va hokazolarni kiritadi.

Beruniy faxrlanishni yaxshi xulq ma’nosida ishlatib, “Yodgorliklar”da shunday deydi: “Faxrlanish - haqiqatda yaxshi xulqlar va oliy fe’llarda oldin ketish, ilmu xikmatni egallash va imkoniyat boricha mavjud nopokliklardan tozalanishdir. Kimda shunday sifatlar topilsa, hukm uning foydasiga va kimda bular yetishmasa, hukm uning zarariga bo‘ladi”.

Demak, Beruniy insonning ma’naviy qiyofasidagi barcha axloqiy xislatlarni yaxshilik va yomonlik kabi ikki turga bo‘ladi. Bu insoniyat yaratgan pedagogik fikr taraqqiyotida “qizil ip” bo‘lib o‘tganidek, shu an’anaga muvofiq Beruniyda ham axloqiy tushunchalar axloqiy barkamollikning muhim tomonlaridir.

Beruniy saxovat (o‘zaro yordam, bir-biriga foyda keltirish uchun hamkorlik), muruvvat (odamlarga xayrixoh bo‘lish, halollik va haqgo‘ylik, o‘z mehnati bilan kun ko‘rish v.b.)ni insonning axloqiy kamolotini ko‘rsatuvchi xislatlar deb biladi.

Insonning axloqiy kamolga yetishi muammosi butun ta’lim-tarbiya tizimida markaziy masala bo‘lib kelgan.

Abu Rayhon Beruniy ezgu tilakka yetishga to‘sqinlik qiluvchi ziqnalik, yolg‘onchilik, munofiqlik, manmanlik, takkaburlik kabi nuqsonlarni qorlaydi, boylikka ruju quyish va ta’magirlik, g‘azab va johillik inson uchun eng ashaddiy dushman deb qaraydi.

Mutafakkir ilgari surgan axloqiy hislatlardan yana biri adolatdir. U jamiyatda adolat o‘rnatish, uni yovuzliklardan xalos etish uchun dono, adolatli xukmdor bo‘lishi kerak, deydi.

Beruniy kundalik turmush masalalariga ham katta e’tibor bergan. Har bir axloqan barkamol inson o‘zining turmush tarzini ham uyg‘un, go‘zal eta oladi. uyg‘unlik, go‘zallik va nafosatning asosi sanaladi. Beruniy insoniy xislatlardan muhimi – ozodlik, tarbiyalilik bo‘lsa, insonga eng yaqin narsa uning tabiati, ruhi deydi. Shuning uchun inson o‘z tabiatiga yoqadigan ishlarni bajarishi zarur, deb ko‘rsatadi. Bunda insonning ichki dunyosi bilan tashqi go‘zalligi, turmush tarzidagi go‘zallikning uyg‘un bo‘lishini talab etgan. Bunga inson kiyadigan kiyimidan tortib, kundalik turmushidagi yurish-turushi, so‘zi, qalbi, qilgan ishi - hammasining go‘zal bo‘lishi ta’kidlangan.

Har bir shaxsda sharm-hayo, ozodalik, nafis did, iffat, latofat,

shirinsuxanlikning tarkib topishi turmushning yanada go'zal bo'lishiga olib keladi.

Olimning inson turmushiga xos hulq-odob qoidalari haqidagi fikrlari pedagogik jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Inson ham ichki, ham tashqi tomondan go'zal bo'lsagina haqiqiy kamolotga erishishi mumkin deydi. U ozodlik va arosatlikni olijanoblik bilan tenglashtiradi. Inson doimo bularga rioya etishi zarur deb ta'kidlaydi. Bunda inson o'zini boshqara olishga qodir bo'lishi, har bir yetuk inson uchun zarur bo'lgan xislatlarni tarkib toptirishda kuch va irodaga ega bo'lishi zarur, deydi. "Minerologiya" asarida bu fikrni quyidagicha ifodalaydi. "Inson o'z ehtiroslariga xukmron, ularni o'zgartirishga qodir, o'z jon va tanini tarbiyalar ekan, salbiy jihatlarni maqtagulik narsalarga aylantirishga hamda asta – sekin, axloq haqidagi kitoblarda ko'rsatilgan usullar bilan illatlarni bartaraf etishga qodirdir".

Beruniy insonni kamolotga yetaklovchi xislatlardan yana biri olijanoblik deb ko'rsatadi.

Olijanoblikning mazmunini yaxshilik tashkil etadi. Bunda olim insonga inson sifatida muomala qilishni nazarda tutadi.

Eng muhimi, mutafakkir, inson kamolotida, mehnat va mehnat tarbiyasi haqida muhim fikrlarni bayon etadi. U har bir hunar egasining mehnatiga qarab turlarga bo'ladi. Og'ir mehnat sifatida binokor, ko'mir qazuvchi, hunarmand, fan sohiblari mehnatini keltiradi. Ayniqsa ilm ahli – olimlar mehnatiga alohida e'tibor berish, hayrixoh bo'lishga chaqiradi, ularni ma'rifat tarqatuvchilar, jamiyat ravnaqiga hissa qo'shuvchilar deb, biladi: shu bilan birga, og'ir mehnat qiluvchi konchilar, yer ostida gavhar izlovchilar, dehqonlar haqida gapirib, ularning mehnatini rag'batlantirib turish kerak, deydi. Ayniqsa, podshoxlar bunday mehnat ahliga g'amho'r bo'lishi kerakligini alohida eslatadi. Chunki, ana shu mehnat ahli ular hukmronligining tayanchi, deb ta'kidlaydi.

Olim bolalarni mehnatga o'rgatish metodlari, yo'llari haqida ham fikr yuritadi. Masalan, bolalarni eng kichik yoshidan mehnatga o'rgatish kerak deydi. Mehnat tarbiyasida o'sha davr tarbiya an'anasiga binoan vorislikka katta ahamiyat beradi. Buni E.To'raqulov va S.Rahimovlar "Abu Rayhon Beruniy ruhiyat va ta'lim-tarbiya haqida" nomli risolalarida juda yaxshi bayon etishgan. Beruniyning "Mineralogiya" asarida faqat qimmatbaho metallar, toshlar haqida emas, hunarmandchilikka oid, shogird tayyorlash jarayoni, ustalarning hunar o'rgatish metodlari haqida ham qimmatli fikrlar bayon etilgan. Bunda hozirgi pedagogika Fani tili bilan aytganda, shaxsiy namuna metodidan foydalangani, ish jarayoni bevosita ham nazariy, ham amaliy jihatdan ustaxonaning o'zida bajarilgani shogirdlarning malakali usta bo'lib yetishishida katta ahamiyatga ega bo'lgan. Shuning uchun ham o'sha davrda Xuroson va Movarounnahr metallurgiya, konchilik, to'quvchilik, zebi-ziynat buyumlari yasash, qog'oz va oyna ishlab chiqarish va boshqa sohalarda dunyo bozorida nom chiqargan.

Hunarmandchilikning bunday yakka holda o'rgatilishi malakali kasb egalarining yetishib chiqishiga yordam bergan, halol va vijdonan mehnat qilishga yo'llaganki, bu insonning kamolga yetishiga muhim pog'ona bo'lgan.

Zero, qadimdan har bir yetuk inson u shohmi, oddiy fuqaromi, hunarning bir yoki bir necha turini bilishi zarur sanalgan. Shunga ko'ra buyuk shoxlar ham, beklar ham, mol-mulk egalari bo'lgan boylar ham, oddiy fuqaro ham o'z farzandini bilimli bo'lishi bilan birga, hunarli bo'lishiga ham e'tibor bergan va bu yozilmagan qonunga barcha birdek amal qilgan. Chunki, kishilik jamiyati paydo bo'lgandan boshlab, kishilar o'z mehnati va hunari bilan kun kechirishga majbur bo'lgan va bu hayot taqozosi sifatida qabul qilingan.

Shuning uchun ham Beruniy inson har tomonlama kamolga yetishi uchun u ilmi bo'lishi bilan birga mehnatsevar va hunar egasi bo'lishi ham kerak deydi.

Beruniy inson kamolotida uch narsa muhimligini ta'kidlaydi. Bu hozirgi davr pedagogikasi ham e'tirof qiluvchi irsiyat, muhit, tarbiyadir.

Ma'lum bir davrda olimlar inson kamolotiga irsiyat, muhitning ta'sirini inkor etib, faqat tarbiyani tan oldilar. Lekin Beruniy o'z zamondoshlari – buyuk mutafakkirlar Forobiy, ibn Sinolar kabi inson kamolotida har uchalasini ham muhim deb hisoblaydi. YA'ni u insonning kamolotga yetishida ilmu ma'rifat, san'at va amaliyot asosiy rol o'ynasa-da, nasl-nasab, ijtimoiy muhit va ijtimoiy turmush qonuniyatlari ham katta ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi.

Abu Rayhon Beruniy nazarida inson kamolga yetishining eng muhim omillari ilm-ma'rifatli bo'lish va yuksak axloqlilikdir. Beruniy ilmiy bilishga oid, ta'lim metodlari haqidagi qarashlari bilan ta'lim nazariyasida o'ziga xos maktab yaratdi.

Yoshlarni tarbiyalashda esa axloqiy mehnat tarbiyasi, nafosat tarbiyasi, oila tarbiyasi, insonning shaxsiy gigiyenasi, xalqlar o'rtasidagi do'stlik, hamkorlik haqidagi tushunchalar katta ahamiyatga egadir. Olim axloqlilikning belgilari sifatida yaxshilik, to'g'rilik, adolat, kamtarlik, saxovat, olijanoblik, do'stlik va hamkorlik, mehnat va hunar egallash, poklik, go'zallikka intilish kabilarni ilgari surgan. Bularning barchasini u yaratgan asarlaridagi ijtimoiy-falsafiy fikrlarga bog'lab tushuntirgan.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, Beruniyning komil insonni shakllantirishga oid bu fikrlari faqat o'z zamonasi uchun emas, hozirgi davr ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirishda ham katta ahamiyatga ega.

Zero, uning o'zi ham haqiqiy komil insonga xos xislatlarga ega ekanligini, hayoti va ijodiy faoliyati, yozgan asarlari bilan isbotlab, kelajak avlodlarga katta ma'naviy me'ros qoldirdi.

Beruniy "Sharq Renessansi" davri qomusiy olimlaridan biri sifatida nom qozondi.

Mashhur Amriqolik tarixchi olim J.Sarton jahon fani tarixida XI asrning birinchi yarmini Beruniy davri deb atadi. Shuningdek, uni o'z davrining jahondagi birinchi donishmandi deb baholaydi.

Beruniyning ham tabiiy, ham ijtimoiy fanlarni qamrab olgan 150 dan ortiq yirik ilmiy asarlar yaratganligi ham bu fikrning o'rinli ekanligini tasdiqlaydi.

Abu Ali ibn Sino (980-1037). Sharq va Obro'pada ma'rifat, madaniyat taraqqiyotiga katta hissa qo'shganligi tufayli, "Shayx – Ur - Rais" Sharqda "Olimlar boshlig'i", Ovro'pada "Olimlar podshosi" nomi bilan mashhur bo'lgan

allomalardan biri oʻrta asr buyuk mutafakkiri Abu Ali ibn Sinodir. Ibn Sino ham boshqa zamondosh qomusiy olimlar qatori matematika, astronomiya, fizika, kimyo, biologiya, tibbiyot, dorishunoslik, ruhshunoslik, fiziologiya, falsafa, filologiya, taʼlim – tarbiya sohalarida ijod etgan va dunyoga mashhur yirik asarlar meros qoldirgan olim.

Abu Ali ibn Sino 980 yilda Buxoro yaqinidagi Afshona qishlogʻida kichik amaldor oilasida tugʻiladi. Uning toʻla ismi Abu Ali al-Husayn ibn Abdulloh ibn al-Hasan ibn Ali ibn Sinodir. Abu Ali uning kuniyasidir. Oti Husan, otasining ismi Abdulloh edi. Keyinroq uning oilasi Buxoroga koʻchib oʻtgach, u boshlangʻich maktabda oʻqiy boshlaydi. Ibn Sinoning mutolasi zoʻr, mehnatsevar edi. Undagi tugʻma qobiliyat, oʻtkir zehn, kuchli xotira oʻzaro birikib ketgan edi. Ibn Sinoning otasi Abdulloh hamda uning doʻstlari bilimdon kishilar boʻlib, ularning ilmiy munozaralari oʻtadigan oilaviy muhit yosh ibn Sinoga ham taʼsir etadi. Shu bilan birga uning bolalik va oʻsmirlik yillari oʻtgan Buxoro shahri somoniylar davrining yirik madaniy markazi boʻlib hisoblanar edi. Buxoroda koʻplab maktab, madrasa, kasalxona va nodir kitoblar saqlanadigan kutubxona boʻlgan. Jahonning turli mamlakatlaridan kelgan olimlarning ilmiy munozaralarida yosh ibn Sino ham qatnashib, turli fanlarga oid bilimlarini chuqurlashtirib borgan. U ustozlaridan hind hisobi, fiqhdan bilim olgan. Keyin esa faylasuf Abu Abdulloh Notiliydan falsafa, mantiq, handasa va boshqa fanlardan taʼlim oladi. Shundan soʻng ibn Sino oʻzi mustaqil holda barcha fanlar bilan shugʻullana boshlaydi. U ayniqsa tib ilmini chuqur egallab oladi, bu sohada unga taʼlim bergan kishi buxorolik Abu Mansur Kamariy boʻldi. Ibn Sino soʻngra falsafani oʻrganishga kirishadi. Ayniqsa, Aristotel falsafasini, uning “Metafizika” asari mohiyatini buyuk mutafakkir Abu Nasr Forobiyning yozgan sharhi tufayli toʻliq oʻzlashtirib oladi.

IX asr oxiri – X asr boshlariga kelib, oʻlkada siyosiy-ijtimoiy vaziyat murakkablashdi. Shu tufayli ibn Sino Xorazmga – Urganchga koʻchib oʻtadi. Xorazmda u bir qator olimlar bilan hamkorlikda Abu Rayhon Beruniy boshqarayotgan “Maʼmun akademiyasi”da ilmiy ish bilan shugʻullana boshlaydi. Xorazmda oʻzining yirik asarlari – “Tib qonunlari”, “Ash-Shifo” kitoblari ustida ish olib boradi.

Mahmud Gʻaznaviy 1017 yilda Xorazmni oʻziga qaram qilib olgach, nufuzli olimlarni ham oʻz saroyiga chaqirib ola boshlaydi. Ibn Sino Mahmud Gʻaznaviy saroyiga bormay, boshqa yurtlarga ketishga majbur boʻladi. Gurganjda, Rayda, keyin esa Hamadonda va umrining soʻnggi yillari Isfaxonda yashaydi. Ibn Sino 1037 yilda vafot etdi.

Ibn Sino haqiqiy qomusiy olim sifatida oʻz davridagi fanlarning hammasi bilan muvaffaqiyatli shugʻullangan va ularga oid ilmiy asarlar yaratgan. Turli manbalarda uning 450 dan ortiq asarlari qayd etilgan.

Shu 242 dan 80 tasi falsafa, ilohiyot va tasavvufga tegishli, 43 tasi tabobatga oid, 19 tasi mantiqqa, 26 tasi psixologiyaga, 23 tasi tibbiyot ilmiga, 7 tasi astronomiyaga, 1 tasi matematika, 1 tasi muzikaga, 2 tasi kimyoga, 9 tasi etikaga, 4 tasi adabiyotga va 8 tasi boshqa olimlar bilan boʻlgan ilmiy

yoʻzishmalarga bagʻishlangan. Allomadan keyingi avlodlar uning ilmiy asarlari boy meros boʻlib qoldi.

Abu Ali ibn Sinoning “Al-Qonun”, “Hayy ibn Yaqzon”, “Risolat at - tayr”, “Risolat fi-l-ishq” (“Ishq haqida risola”), “Risolat fi mohiyat as-salot” (“Nomozning mohiyati haqida risola”), “Kitob fi ma’no ziyorat” (“Ziyorat qilishning ma’nosi haqida”), “Risolat fi - daf al – gʻam min al mivt” (“Oʻlimdan keladigan gʻamni daf qilish haqida risola”), “risolat al-qadr”, “An-Najot”, “Ash Shifo”, “Donishnoma”, “Kitob ash - ishorat” va at tanbihot asarlari shular jumlasidandir.

Maʼlumki, ibn Sino ham boshqa mutafakkirlar kabi oʻzining taʼlim-tarbiyaga oid qarashlarini ijtimoiy-falsafiy qarashlari bilan bogʻliq holda ifodalagan, maxsus risolalarda talqin etgan. Shuningdek, fanlarni tasnif etadi. Bunda u birinchi oʻringa tibbiyot fanlarini qoʻyadi. Falsafani esa ikki guruhga, yaʼni nazariy va amaliy guruhlarga boʻladi. Nazariy guruh kishilarni oʻzidan tashqaridagi borliq holati haqidagi bilimlarni egallashga yoʻllasa, amaliy qism bizga bu dunyoda nimalar qilishimiz kerakligini oʻrgatadi deydi.

U birinchi guruhga etika, iqtisod, siyosatni kiritadi. Ikkinchi guruhga fizika, matematika, metafizika, dunyo qonuniyatlarini oʻrganuvchi barcha fanlarni kiritadi.

Abu ali ibn Sino kamolotga erishishning birinchi mezonini sanalgan maʼrifatni egallashga daʼvat etadi. Chunki ilm-fan insonga xizmat qilib, tabiat qonunlarini ochib avlodlarga yetkazishi kerak. Bu maqsadga yetishish uchun inson qiyinchiliklardan qoʻrqmasligi zarur, deydi. “Ey birodarlar! Odamlarning botiri mushkulotdan qoʻrqmaydi. Kamolot hosil qilishdan bosh tortgan kishi odamlarning eng qoʻrqogʻidir”.

Zero, maʼrifatli kishi jasur, oʻlimdan ham qoʻrqmaydigan, faqat haqiqatni bilish uchun harakat qiladigan boʻladi, deydi u fikrini davom ettirib.

Bilimsiz kishilar johil boʻladi, ular haqiqatni bila olmaydilar, deb ularni yetuk boʻlmagan kishilar qatoriga qushadi. Bunday kishilardan ilmiy fikrlarni sir tutish kerakligini taʼkidlaydi.

U haqiqatni bilish uchun bilimga ega boʻlish kerakligi, lekin har qanday bilim ham haqiqatga olib kelmasligi, inson oʻz bilimining haqiqiylikini bilishi uchun mantiqni ham bilishi zarurligini uqtiradi. Ibn Sinoning taʼlim metodlari haqidagi taʼlimoti asosida ham bilimlarni egallashda mantiqiy tafakkurga, shaxsiy kuzatish va tajribalarga tayanish kerak degan gʻoya yotadi.

Ibn Sino bolani maktabda oʻqitish va tarbiyalash zarurligini qayd etib, maktabga barcha kishilarning bolalari tortilishi va birga oʻqitilishi va tarbiyalanishi lozim deb, bolani uy sharoitida yakka oʻqitishga qarshi boʻlgan. Bolani maktabda jamoa boʻlib oʻqishini foydasi quyidagicha ifodalangan:

Agar oʻquvchi birga oʻqisa u zerikmaydi, fanni egallashga qiziqish yuzaga keladi, bir-biridan qolmaslik uchun harakat, musobaqalashish istagi rivojlanadi. Bularning hammasi oʻqishning yaxshilanishiga yordam beradi.

Oʻzaro suhbatda oʻuvchilar bir-biriga kitobdan oʻqib olganlari, kattalardan eshitganlarini hikoya qiladilar.

Bolalar birga to'planganlarida bir-birini hurmat qila boshlaydilar, do'stlashadilar, o'quv materiallarini o'zlashtirishda bir-biriga yordamlashadilar, bir-biridan yaxshi odatlarni qabul qiladilar.

Bilim olishda bolalarni maktabda o'qitish zarurligini qayd etar ekan, ta'limda quyidagi tomonlarga rioya etish zarurligini ta'kidlaydi:

bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band qilib qo'ymaslik;

ta'limda yengildan og'irga borish orqali bilim berish;

olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo'lishi;

o'qitishda jamoa bo'lib maktabda o'qitishga e'tibor berish;

bilim berishda bolalarning mayli, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish;

o'qitishni jismoniy mashqlar bilan qo'shib olib borish.

Bu talablar hozirgi davr ta'lim tamoyillariga ham mos kelishi bilan qimmatlidir. Yuqoridagi masalalarga o'zining "Tadbiri manzil" asarida maxsus bo'lim bag'ishlaydi. "Bolani maktabda o'qitish va tarbiyalash" ("Omo'zish va parvarish madrasa farzand") bo'limida ta'lim va tarbiya jarayonini ochib beradi. Yuqoridagi tamoyillar esa bolalarni yengil-yelpi bilim olish emas, balki har tomonlama chuqur va mustahkam bilim olishiga yordam beradi.

Talabaga bilim berish o'qituvchining ma'suliyatli burchidir. Shunga ko'ra ibn Sino o'qituvchining qanday bo'lishi kerakligi haqida fikr yuritir ekan, shunday yo'l-yo'riqlar beradi. Bular quyidagilardan iborat:

bolalar bilan muomalada bosiq, jiddiy bo'lish;

berilayotgan bilimning talabalar qanday o'zlashtirib olayotganiga e'tibor berishi;

ta'limda turli metod va shakllardan foydalanishi;

talabalning xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini bilishi;

fanga qiziqтира olishi;

berilayotgan bilimlarning eng muhimini ajratib bera olishi;

bilimlarni talabalarga tushunarli, uning yoshi, aqliy darajasiga mos ravishda berishi;

har bir so'zning bolalar hissiyotini uyg'otish darajasida bo'lishiga erishishi zarur, deydi olim.

Ibn Sino ta'limotida bilishda qaysi metodlardan foydalanilmasin – u og'zaki ifodami, bilimlarni tushuntirishmi, turli ko'rinishdagi suhbatmi, tajribalarni, baribir talabada haqiqiy bilim hosil qilish mustaqil, mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, olgan bilimlarini amaliyotga tadbqiq eta olish qobiliyatini tarkib toptirish asosiy maqsad bo'lgan.

Shu jihatdan olimning "Hay ibn Yaqzon" asari kishilarning did – farosatini o'stirishi, fikr doirasini kengaytirishi bilan ta'lim – tarbiyada katta ahamiyatga ega. Uning nomi ham shunga ishor qiladi: "Hay ibn Yaqzon" (Uyg'oq o'g'li Tirik). Bu asar farosat ilmi haqida ekanligini ibn Sinonining o'zi ham ta'kidlaydi.

Mazkur asarni ibn Sino 1023 yilda Hamadonga yaqin bo'lgan Faradjon qal'asi qamoqxonasida yozga deyishadi.

Ibn Sino bu asarida ilm – ma’rifatni o’rganishga kirishishi natijasida ko’zi ochilgani, uning natijasida Aql (Hay ibn Yaqzon) ko’ziga ko’ringani va ilm ham unga o’z jamolini namoyon qilganini hikoya qilar ekan, ilm-aqlni o’lim bilmaydigan Uyg’oq, qarimaydigan, yosh, beli bukilmaydigan – barvasta, nuroniy sifatida tasvirlaydi. Tafakkur qilib zarur bo’lgan va bilishi mumkin bo’lgan narsalarni o’qishga kirishgani, bu yo’lda aqlni ishga solib, o’zini yomonliklardan chetlashtiradigan turli xususiyatlarini bilib olganligini qayd etadi.

Demak, “Hay ibn Yaqzon” mantiq ilmiga bag’ishlangani bilan ham aqliy tarbiyada katta ahamiyatga ega. Shuningdek, insondagi yomon illatlarni ham bartaraf etishda ilmu fan, ziyoning ahamiyati, insondagi aql – tafakkur quvvatining yomon illatlardan qutilishi, o’zligini anglash vositasi ekanligi bilan adabiy-falsafiy asargini bo’lib qolmay, tarbiyaviy asar sifatida ham qimmatlidir.

Ibn Sino insonning kamolga yetishida uning axloqiy kamoloti muhim ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlaydi.

Tadqiqotchilar uning falsafiy asarlarida axloqqa oid fikr yuritganlari o’n ikkita deb qayd etadilar.

Ibn Sino axloqqa oid asarlarini “Amaliy hikmat” (Donishmandlik amaliyoti) deb ataydi. Olimning fikricha, axloq fani kishilarning o’ziga va boshqalarga nisabatan xatti - harakati meyorlari va qoidalarini o’rganadi.

Ibn Sino axloqlilikning asosini yaxshilik va yomonlik kabi ikki tushuncha bilan ta’riflaydi:

Dunyoda mavjud bo’lgan jami narsalar tabiatiga ko’ra kamolot sari intiladi. Kamolot sari intilishning o’zi esa mohiyat e’tibori bilan yaxshilikdir...”

Ibn Sino inson kamolotining muhim axloqiy jihatlarini ham taxlil etadi va har biriga ta’rif beradi : masalan, adolatni ruhiy lazzatning bosh mezoni sanaydi. Inson qanoat, jasurlik, donolik bilan adolatga ega bo’ladi, yomon illatlardan o’zini tiyib, yaxshilikni mustahkamlaydi, haqiqiy ruhiy lazzat oladi, deydi olim. Insondagi ijobiy, axloqiy hislatlarga saxiylik, chidamlilik, kamtarlik, sevgi – muhabbat, mo’tadillik, aqlilik, ehtiyotkorlik, qat’iyatlilik, sadoqat, intilish, uyatchanlik, ijrochilik va boshqalarni kiritadi.

Qanoat va mo’tadillikni insonning hissiy quvvatiga kiritadi, chidamlilik, aqlilikni g’azab quvvatiga, donolik, ehtiyotkorlikni ziyraklikka, sadoqat, uyatchanlik ijrochilik, achinish, sofdillikni tafovut quvvatiga kiritadi.

Olim qanoatni hissiy fazilatlaridan sanaydi va inson o’zini ta’magirlikdan tiysa, mo’tadillikka rioya qilsa, o’zida xirsning namoyon bo’lishini yengadi, inson yomon illatlarni yengishda o’z imkoniyatlarini ongli sarf etishi lozim, deydi.

Ibn Sino har bir axloqiy hislatning ta’rifini beradi: mo’tadillik – tan uchun zaruriy oziq va xulq mayorlariga to’g’ri kelmaydigan ishlarni qilmaslik;

sahiylik – yordamga muxtoj kishilarga ko’maklashuvchi insoniy quvvat;

g’azab – biror ishni bajarishda jasurlik; chidamlilik – inson o’z boshiga tushgan yomonliklarga bardosh beruvchi quvvat;

aqillilik – biror ishni bajarishda shoshma – shosharlikdan saqllovchi quvvat

deydi. Ziyraklikni narsalar va hatto harakatlarning haqiqiy ma'nosini tezlik bilan tushunishga yordam beruvchi quvvat, achinish, kishilar baxtsizlik, azob – uqibatga duchor bo'lganda, ular bilan xushmuomalada bo'luvchi insoniy quvvat; kamtarlikka xudbin ishlar bilan shug'ullanishdan to'xtatuvchi kuch sifatida ta'rif beradi.

Ibn Sino insonning kamolga yetishida to'siqlik qiluvchi nuqsonlar sifatida johillik, nodonlik, shafqatsizlik, takabburlik, nafratni ko'rsatib o'tadi. Johillikni – ilmga, nodonlikni – zehni o'tkirlikka, shafqatsizlik, takabburlikni adolatga, nafratni – sevgi-muhabbatga qarama-qarshi illat sifatida ta'riflaydi.

Ibn Sino yuksak axloqiy xislatlarga yana kishilarning bir-birlariga do'st bo'lib yashashi, hamkorlik qilishini ham kiritadi. Chunki har bir kishi jamiyatda, odamlar bilan birga yashar ekan, ular bilan do'stona yashashga intiladi.

Modomiki, inson aloqaga muhtoj ekan, boshqa birov bilan qo'shinchilik qilish uchun uning uyi yoniga uy soladi, o'zining ehtiyojini qondirish uchun esa ishlab chiqarish mahsulotlarini almashtiradi, dushmanlardan saqlanish uchun o'zgalar bilan birlashadi. Mana shu tariqa kishilarda birlik hissi, boshqalarga nisbatan sevgi-muhabbat va umumiy axloqiy negizlar ishlab chiqila boshlaydi. U insonda yaxshi xulqning shakllanishida xushxulq, ilimli do'st muhim rol o'ynaydi, deydi. Olim do'stlikni shunday ta'riflaydi:

har qanday qiyinchiliklarga qaramay o'z do'stini xavf-xatarda yolg'iz qoldirmaydigan do'stlik;

manfaatlari o'xshash va g'oyaviy yaqin do'stlik;

o'z shaxsiy manfaati va ehtiyojini qondirishga qaratilgan do'stlik. Ibn Sino birinchi va ikkinchi xil do'stlikni haqiqiy do'stlik deb e'tirof etadi.

Olim haqiqiy do'stlik natijasida sevgi-muhabbat paydo bo'lishi mumkinligini aytadi. U “Risolai ishq” asarida sevgi-muhabbatning asl mohiyatini ham ijtimoiy, ham fiziologik jihatdan yoritib beradi. Insonlarga ularning tashqi ko'rinishiga qarab emas, balki ularning ichki, ma'naviy dunyosiga qarab baho berish kerakligini uqtiradi. Har bir kishi tabiatan sevgi tuyg'usiga ega, u tabiiy zarurat sifatida namoyon bo'ladi, lekin inson o'z tuyg'ularini boshqara olishi, aql va farosat bilan haqiqiy sevgini hirs tuyg'usidan, ehtiros kuchidan ajrata oladi. Chunki haqiqiy sevgi, olimning fikricha, inson zimmasiga axloqiy, huquqiy burch yuklaydi. Bu esa olimning sevgiga ijtimoiy omil sifatida ham qaraganligini ko'rsatadi.

Tadqiqotchilar ibn Sino musiqaga oid ham asarlar yaratganligi, lekin ularning faqat bir qismigina bizgacha yetib kelgani haqida ma'lumot beradilar.

Shulardan biri “Musiqqa bilimiga oid to'plam” bo'lib, bunda tovushning sezgi a'zolariga ta'siri, uning yoqimli va yoqimsizligi, tovushni eshitganda lazzatlanish yo nafratlanish hissining paydo bo'lishi kabi masalalarga to'xtaydi. Unda musiqaning kishi hayotida qanchalik zarurligi haqida ham fikrlar bayon etiladi. Olimning fikricha, inson tabiatan yoqimli narsalar orqali yengil tortsa, uning aksida oromi yo'qolib, nafrati paydo bo'ladi. Ibn Sino musiqqa ovozlarning kishi ruhiga ta'siri haqida ham o'z fikrlarini bayon etadi.

Ibn Sinoning musiqaga oid asarlari u yashagan davr musiqqa ilmidan juda

muhim ma'lumotlar berishi bilan ham qimmatlidir.

Ibn Sino aqliy tarbiya turli bilimlarni o'rganish natijasida amalga oshsa, axloqiy tarbiya ko'proq yaxshi axloqiy xislatlarni mashq qildirish, odatlantirish, suhbat orqali amalga oshadi, deb ta'lim berdi.

Inson hissiy va ma'naviy talablarni ajratib olish imkoniyatiga ega ekan, bu imkoniyat asta-sekin inson fe'l-atvoriga xos xislatga aylana boradi. Ibn Sino insonning shakllanishida uning atrofini o'rab olgan tashqi muhit, odamlar alohida rol o'ynaydi, ana shu tashqi muhit va odamlar insonning atrof-dunyoni bilishigagina emas, balki uning hulqida yaxshi yoki yomon jihatlarning tarkib topishiga ham ta'sir etadi. Shuning uchun ham bolalarni tarbiyalashda ehtiyotkor bo'lish kerakligini, bola yomon odatlarga o'rganmasligi uchun, uni yomon odamlardan, yomon muhitdan uzoqroq saqlash zarurligini uqtiradi.

Ibn Sinoning tarbiyaviy qarashlarida oila va oilaviy tarbiya masalalariga keng o'rin berilgan. Chunki inson avvalo oilada kamolotga yetadi.

Olim oilada ota-onaning vazifasi va burchiga katta e'tibor beradi. Oila munosabatlariga to'xtalar ekan, ayniqsa ota-onalarning oilada mehnatsevarligi bilan farzandlarini ham kasb va hunarga o'rgatishi borasida muhim fikrlar bayon etadi. Insonning xulqi va ruhiga mehnatning ijobiy ta'sirini ta'kidlash bilan bir qatorda turli kasb egalari: hunarmand, dehqonlar mehnatini ulug'laydi va qimorboz, sudho'r kabilarni qoralaydi. U mehnatsiz hayot kechirish insonga ham jismoniy ham ruhiy tomondan salbiy ta'sir etishini to'g'ri talqin etadi.

Ibn Sino aqliy, ahloqiy tarbiya bilan bir qatorda inson kamolotida jismoniy tarbiyaning muhim ahamiyatini ham nazariy, ham amaliy jihatdan tahlil etadi.

Ibn Sinogacha insonning kamolga yetishida jismoniy tarbiyaning ta'siri haqida bir butun, yaxlit, ta'limot yoritilmagan edi. Ibn Sino birinchi bo'lib jismoniy tarbiyaning ilmiy pedagogik jihatdan bir butun tizimini yaratdi.

Jismoniy mashqlar, to'g'ri ovqatlanish, uyqu, badanni toza tutish tartibiga rioya etish inson sog'lig'ini saqlashda muhim omillardan ekanligini ham ilmiy ham amaliy jihatdan asosladi.

Bolaga ham hali u tug'ilmasdan turib g'amxo'rlik qilish, go'daklik lavridan boshlab tarbiyani boshlash zarurligini ta'kidlaydi. Bolaning yetuk nson bo'lib shakllanishida unga g'amxo'rlik, poklik, mas'uliyatni his etish, do'stona manosabatlar tuyg'usini singdirib borish zarur, deydi olim.

Chunki, Ibn Sino merosinining asosiy qimmat va qudrati uning keng va kuchli gumanistik mazmunidir.

U o'z ilmi, merosi bilan o'rta asr Sharqining ilmiy madaniy qudratini butun dunyoga namoyon qildi. Butun insoniyat madaniyatining rivojiga ulkan hissa qo'shdi.

Shuning uchun ham Ibn Sino jahon madaniyatining buyuk siymosi, insoniyat uchun hurmat qilgan olim, buyuk tabib, eng katta faylasuf, tabiatshunos, insonshunos, mashhur ensiklopedist sifatida tan olindi.

Ibn Sinoning jahon fani va madaniyati rivojiga qo'shgan hissasini e'tiborga olib, Jordano Bruno Ibn Sinoni qadimgi Yunonistonning buyuk faylasufi Aristotel, (vrach) tabib Golenlar bilan teng qatorga qo'ysa, A.Dante o'zining

“Ilohiy komediya”sida olimni Ptolomey, Evklid, Gippokratlarga tenglashtiradi. Nemis faylasufi L.Feyirbax olimni “mashhur tabib va faylasuf”dir desa, Hindostonning buyuk davlat arbobi J.Neru o‘zining “Hindistonning ochilishi”degan asarida O‘rta Osiyo olimlarining tilga olar ekan, Ibn Sino nomini alohida ta’kidlab: “Ulardan eng mashhuri (vrachlar) tabiblar podshohi” degan nomni olgan buxorolik Ibn Sino (Avitsenna) dir

- deb hurmat bilan tilga oladi.

Demak, ibn Sinoning shaxsiy faoliyati dunyoviy ilmlarni o‘rganish haqidagi ti’limotlari, ta’lim-tarbiya haqidagi mulohazalari, umuminsoniy pedagogik fikr taraqqiyotida o‘ziga xos o‘rinni egallaydi.

MAHMUD QOSHG‘ARIY, YUSUF XOS HOJIB, UNSURUL- MAOLIIY KAYKOVUS, AHMAD YUGNAKIYLARNING TA‘LIMIIY- AXLOQIIY QARASHLARI

**YUSUF XOS HOJIB. YUSUF XOS HOJIBNING HAYOTI VA
FAOLIYATI. “QUTADG‘U BILIG”NING YARATILISHI HAQIDA
QISQACHA MA‘LUMOT.**

**TADQIQOTCHILARNING FIKRLARIGA KO‘RA YUSUF XOS
HOJIBNING TARJIMAI HOLINI FAQAT UNING O‘Z ASARIDA
YOZIB QOLDIRGAN MA‘LUMOTLARDAN BILAMIZ, XOLOS:**

**MO‘NUQI TARUG‘LAQ QO‘Z O‘RDU ELI,
TUB—ASLI NASABDIN YURISHISH TILI
BU TUG‘MISH ELINDIN CHIQIB BORGONI,
KITOBNI QO‘SHUBON TUGAL QILG‘ONI.
BARUSIN BITIMISH, YETURMISH NIZOM,
BU QOSHG‘AR ELINDA QO‘SHULMISH**

TAMOM.

**QO‘Z O‘RDU O‘LKASI ASLIDA ELI,
TUB ASLI NASABDAN SO‘Z OCHDI TILI,
TUG‘ILGAN ELIDAN CHIQIB BORGANI
KITOBNI JAM ETIB TUGAL QILGANI.
BORINI BITIBDIR NE ESA KALOM,
BU QASHQAR ELIDA TUGADI TAMOM¹.**

**YUQORIDAGI MISRALARDAN YUSUF XOS HOJIBNING
TUG‘ILGAN JOYI QO‘Z O‘RDU (YA‘NI BOLASOG‘UN) EKANINI,
AMMO UNI YOZISHDA TURLI O‘LKALARGA SAFAR QILGANI, VA
NIHOYAT UNI VATANI QASHQARDA TUGATGANI TAXMIN
QILINADI.**

**DEMAK, YUSUF XOS HOJIB BOLASOG‘UNDA TUG‘ILGAN, O‘Z
ASARINI YOSHI ELLIKDAN O‘TGANDA YOZGAN. ASARNING
HIJRIY 462 (1069—1070) YOZIB TUGALLANGANLIGI, UNI O‘N
SAKKIZ OYDA, YA‘NI 461 YILNING BIRINCHI YARMIDA**

¹ Юсуф Хос Гожиб. +утади билиг (Саодатга йўлловчи билим). Транскрипция ва шозирги ўзбек тилига тавсиф. Нашрга тайёрловчи +аюм Каримов. Тошкент, “Фан” нашриёти, Т., 1971, 57-бет.

BOSHLAB, 462 YILNING O'RTALARIDA TUGATGANLIGI, AGAR BU DAVRDA YUSUF XOS HOJIB 50 YOSHLAR ATROFIDA BO'LSA, 410 (1019 MILODIY) YILLARDA TUG'ILGANLIGI TAXMIN ETILADI.

**TEGURDI MENGA ELCHI ELLIK YASHIM,
QUG'U QILDI UZG'UN TUSI-TEG BASHIM
(ELLIK YOSHIM MENGA QO'L TEGIZDI,
QORA (QUZG'UN) TUSIDEK BOSHIMNI OQ**

(QUSH)

QILDI (YA'NI, SOCHIM OQARDI)¹.

**YIL ALTMISH EKI ERDI TO'RT YUZ BILA
BU SO'Z SO'ZLADIM MAN TUTIB JAN SURA,
TUGAL O'N SAKKIZ AYDA AYDIM BU SO'Z,
O'QURDUM, ADIRDIM SO'Z EVDIB TERA².**

YUSUF XOS HOJIBNING "QUTADG'U BILIG" ASARI 6500 BAYTDAN YOKI 13000 MISRADAN IBORAT. BUYUK MUTAFAKKIR ASARNI YOZIB TUGATGACH, QORAXONIYLAR HUKMDORI TAVG'ACHXON (KITOBDA TAVG'OCH ULUG' BUG'RA QORAXON (XOQON), ABO ALI HASAN BINNI SULAYMON ARSLON QORAXON (XOQON) NOMLARI BILAN ZIKR ETILGAN) HUZURIGA KELIB, UNGA TAQDIM ETADI. KITOB XONGA MANZUR BO'LIB, UNING MUALLIFIGA XOS HOJIBLIK UNVONINI BERADI. "QUTADG'U BILIG" ASARI KATTA SHUHRAT QOZONADI. SHUNING UCHUN HAM "QUTADG'U BILIG"NI CHINLIKLAR (XITOIY) "ADAB UL-MULUK" ("HUKMDORLAR ODOBI"), MOCHINLIKLAR (SHARQIY TURKISTON) "ANIS UL-MAMOLIK" ("MAMLAKATNING TARTIB USULI"), ERONLIKLAR "SHOHNOMAI TURKIY", SHARQ ELIDA "ZIYNAL UL-UMARO" ("AMIRLAR ZIYNATI"), TURONLIKLAR "QUTADG'U BILIG", BA'ZILAR ESA "PANDNOMAI MULUK" ("HUKMDORLAR NASIHATNOMASI") DEB ATAGANI KITOB MUQADDIMASIDA KELTIRILADI.

MAZKUR ASARNING SHUHRAT TOPISHI BEJIZ EMAS EDI. CHUNKI YUSUF XOS HOJIB O'Z DAVRINING YETUK MUTAFAKKIRI, CHUQUR BILIMLI, DONISHMAND KISHISI EDI. BUNI ASARNING MUNDARIJASI VA MAZMUNIDAN BILSAK BO'LADI. U O'Z ASARIDA TIBBIYOT, FALAKIYOT, TARIX, TABIIYOT, GEOGRAFIYA, RIYOZIYOT, HANDASA, FALSAFA, ADABIYOT, TA'LIM-TARBIYA, FIQHGA OID FIKRLARNI BAYON ETIB, FAYLASUF VA QOMUSIY OLIM SIFATIDA O'ZINI NAMOYON ETDI. CHUNONCHI U BARCHA IJTIMOYIY TABAQALAR O'RTASIDAGI MUOMALA, MUNOSABATLARNI YORITISH BILAN

¹ Юсуф Хос Ҳожиб. +утадиу билиг. Нашрга тайёрловчи +аюм Каримов. Тошкент, "Фан" нашриёти, Т., 1971, 115-бет. (Биз келтирган манбаларда ана шу нашрга таянамиз.)

² Кўрсатилган асар, 949-бет.

DIPLOMATIYAGA OID QOIDALAR TIZIMINI YARATDI, TURLI KASB EGALARINING KASB KORIGA OID TALABLAR VA JAMIYATNING AXLOQIY TAMOIYLLARINI TARANNUM ETISH BILAN TA'LIM-TARBIYA SOHASIDA O'ZIGA XOS USLUBNI YARATDI.

QUTADG'U BILIG — BAXT VA SAODATGA ELTIUVCHI BILIM, TA'LIM DEGAN MA'NONI BILDIRADI. DEMAK, ASAR NOMIDAN HAM UNING PAND-NASIHAHLAR, TA'LIM-TARBIYAGA OID, HAR TOMONLAMA KOMIL INSONNI TARBIYALAYDIGAN YETUK DIDAKTIK ASAR EKANLIGI YAQQOL KO'RINIB TURIBDI.

“QUTADG'U BILIG”NING TADQIQOTCHILARIDAN BIRI B.TO'XLIYEV TA'KIDLAGANIDEK, YUSUF XOS HOJIB “KOMIL INSON HAQIDA GAPIRAR EKAN, KAMOLOTNING QATOR BELGILARINI KO'RSATIB O'TADI. ULARNING ENG ASOSIYSI ALOHIDA SHAXSNING O'Z MANFAATLARI, SHAXSIY ISTAKLARI DOIRASINI YORIB CHIQIB, BOSHQALAR G'AMI BILAN YASHASHI, KO'PCHILIK MANFAATI UCHUN FIDOYI BO'LA BILISHDIR”¹.

HOZIRGACHA “QUTADG'U BILIG”NING HIROT, QOHIRA, NAMANGAN NUSXALARI MA'LUM BO'LIB, VENAGA KELTIRILGAN HIROT NUSXASINI HERMAN VAMBERI NASHR QILDI VA TARJIMASINI BERDI.

1890 YILDA V.V.RADLOV VENA NUSXASINI FAKSIMILESINI, 1891 YILDA SHU FAKSIMILE ASOSIDA MATNINI NASHR QILDIRADI.

1896 YILDA QOHIRA NUSXASI TOPILGANDAN SO'NG, UNDAN KO'CHIRMA OLGACH, V.RADLOV HAR IKKI NUSXASINI QIYOSLAB, 1910 YILDA RUS GRAFIKASIGA ASOSLANGAN TO'LIQ TRANSKRIPSIYASINI NEMIS TILIGA TARJIMASI BILAN NASHR ETTIRDI.

1913 YILDA ESA UNING UCHINCHI NUSXASI NAMANGANDA TOPILIB, KEYINCHALIK OLIMLAR BU ASARNI TADQIQ ETISHGA KIRISHDILAR.

DEMAK, YUSUF XOS HOJIBNING “QUTADG'U BILIG” ASARINI ILMIY JIHATDAN O'RGANISHGA JUDA KO'P OLIMLAR HISSA QO'SHGAN. V.V.RADLOV, H.VAMBERI, S.YE.MALOVLAR UNI TARJIMA ETIB, NASHR QILGAN BO'LSALAR, V.V.BARTOLD, YE.E.BERTELS, I.V.STEBLEVA, O.A.VALITOVALAR HAR TOMONLAMA TADQIQ ETDILAR.

ASARNING MUKAMMAL NASHRINI TAYYORLASHDA HAMDA UNI TADQIQ ETISHDA O'ZBEK OLIMLARINING XIZMATI AYNIQSA DIQQATGA SAZOVOR.

¹ Тўхлиев Б. Хос Юсуф Ғожибнинг “+утаду билиг” асарига сўзбоши. Кўрсатилган асар, 6-бет.

BIRINCHI BO‘LIB PROFESSOR FITRAT 1924 YILDA NAMANGAN NUSXASINI OLIB, KUTUBXONAGA KELTIRADI VA U HAQDA MAQOLA E‘LON QILADI.

“QUTADG‘U BILIG”NING MUKAMMAL NASHRI O‘ZBEK OLIMI Q.KARIMOV TOMONIDAN AMALGA OSHIRILDI VA TADQIQ ETILDI. UNI TAHLIL ETISHDA S.M.MUTALLIBOYEV, N.M.MALLAYEVLARNING XIZMATI KATTA.

“QUTADG‘U BILIG”NING HOZIRGI O‘ZBEK TILIDAGI BOLALARBOP BAYONI ESA BOQIJON TO‘XLIYEV TOMONIDAN NASHR ETILDI. YUSUF XOS HOJIBNING AXLOQIY DIDAKTIKASI Q.KARIMOV, Y.JUMABOYEV TOMONIDAN HAR TOMONLAMA TADQIQ ETILDI.

QORAQALPOG‘ISTONLIK AXMETOVA A.K. ESA “YUSUF XOS HOJIBNING PEDAGOGIK QARASHLARI” TO‘G‘RISIDA ILMIY ISH OLIB BORDI.

ASAR YARATILGAN TARIXIY SHAROIT. YUSUF XOS HOJIBNING “QUTADG‘U BILIG” ASARI PEDAGOGIKA TARIXIDA TA‘LIMIY-AXLOQIY MAVZUDA YOZILGAN BARCHA ASARLARNING TAMAL TOSHI DESAK BO‘LADI.

YUSUF XOS HOJIB X ASARNING O‘RTALARIDA TASHKIL TOPGAN QORAXONIYLAR HUKMRONLIGI DAVRIDA YASHAB IJOD ETDI. QORAXONIYLAR SIRDARYODAN YETTISUVGACHA, SHIMOLIY FARG‘ONA VA BUTUN SHARQIY TURKISTONDA HUKMRONLIGINI O‘RNATGANDAN SO‘NG MOVAROUNNAHRNING ICHKI HUDUDLARIGA HAM KIRIB BORIB, QOSHG‘ARDAN TORTIB KASPIYGACHA BO‘LGAN KENG MAYDONDA O‘Z DAVLATINI TARKIB TOPTIRGAN EDI. UNING MARKAZI QOSHG‘AR (O‘RDUKENT) BO‘LIB, SHIMOLDA BOLASUG‘UN (QUZURDA), G‘ARBDA SAMARQAND, MARKAZIDAGI O‘ZGAND YIRIK SHAHARLARDAN HISOBLANARDI. HAR BIR DAVLATDA BO‘LGANIDEK QORAXONIYLAR DAVLATINING HAM IDORA QILISH USULI, YURGIZADIGAN SIYOSATI, QONUNLARI, TARBIYA TAMOYILLARI IFODALANGAN QOMUS — NIZOMNOMA ZARUR EDI.

“QUTADG‘U BILIG” ASARI HAM SHUNDAY ZARURIYAT TUFAYLI YARATILDI. BU ASARDA QORAXONIYLAR DAVLATINI MUSTAHKAMLASH, UNING IDORA USULLARINI YARATISH, BARCHA TABAQA, TOIFADAGI KISHILARNING XULQ-ATVORI, JAMIYATDA TUTGAN O‘RNI, DAVLATNI IQTISODIY, IJTIMOYIY, MADANIY JIHATDAN MUSTAHKAMLASH, DAVLAT MUSTAHKAMLIGINING BOSH TAYANCHI — INSONNI MA‘NAVIY KAMOLGA YETKAZISH MASALALARI QAMRAB OLINADI.

YUSUF XOS HOJIB BU MURAKKAB VAZIFANI HAL ETISHDA FAQAT DONISHMAND, QOMUSIY MUTAFAKKIR SIFATIDAGINA EMAS, BALKI TARBIYASHUNOS OLIM SIFATIDA HAM O'ZINI NAMOYON ETDI. SHUNGA KO'RA U YARATGAN "QUTADG'U BILIG" ASARI TA'LIM-TARBIYA TARIXI, UNING NAZARIY MASALALARI, KOMIL INSONNI SHAKLLANTIRISHDA AYNIQSA MUHIM AHAMIYAT KASB ETADI.

"QUTADG'U BILIG" ASARIDA HOKIMIYAT QORAXONIYLAR QO'LIGA O'TISHI MUNOSABATI BILAN TA'LIM VA TARBIYANING HAM HOKIMIYATNI MUSTAHKAMLASH VA TARAQQIY ETTIRISH UCHUN XIZMAT ETADIGAN O'ZIGA XOS TALAB VA TAMOYILLARNI BELGILASH ZARUR EDI. SHUNING UCHUN HAM MAZKUR ASAR DIDAKTIK, YA'NI TA'LIMIY-AXLOQIY USLUBDA YOZILDI.

O'SHA DAVRLARDA BUNDAY ASARLAR (MASALAN NIZOM UL-MULKNING "SIYOSATNOMA", KAYKOVUSNING "QOBUSNOMA") YOZISH AN'ANAGA KIRGAN BO'LSA HAM, HAR BIRI O'ZIGA XOS YO'L-USLUBGA EGA BO'LIB, "QUTADG'U BILIG" ULARDAN ANCHA OLDIN YARATILGANDIR.

YUSUF XOS HOJIBNING "QUTADG'U BILIG" ASARI TA'LIMIY-AXLOQIY ASAR SIFATIDA PEDAGOGIKA TARIXIDA ENG YUQORI O'RINLARDA TURADI.

3. ASARNING TUZILISHI, SYUJETI. "QUTADG'U BILIG" ASARI SHARQDA PANDNOMA YO'LIDAGI AN'ANAVIY KITOB TUZISH TARTIBIGA RIOYA QILGAN HOLDA TUZILGAN. AVVAL NASRIY MUQADDIMA, SO'NG 73 BOBDAN IBORAT KITOBNING MUNDARIJASI BERILADI. DASTLABKI O'N BIR FASLI DEBOCHA BO'LIB, HAMD, NA'T VA QORAXONNI MADH ETISH, TA'LIF MAQSADI, YETTI KAVOKIB VA O'N IKKI BURJ, TILNING AHAMIYATI, MUALLIFNING UZRI, EZGULIK HAQIDA, BILIM Olishning AHAMIYATI, KITOBGA NOM BERILISHI, KEKSALIKDAN AFSUSLANISH KABI FASLLARDAN IBORATDIR. O'N IKKINCHI FASLDAN BOSHLAB ASOSIY VOQEA BAYON ETILADI. LEKIN ASARDA MA'LUM BIR SYUJET YO'Q. ASARDA TO'RT QAHRAMON – KUNTUG'DI – ADOLAT RAMZI, VAZIR - OYTO'LDI-DAVLAT VA BAXT RAMZI, VAZIRNING O'G'LI O'GDULMISH – AQL RAMZI SIFATIDA, O'ZG'URMISH – VAZIRNING QARINDOSHI – QANOAT TIMSOLI O'RTASIDAGI MUNOZARA ASOSIDA HAYOTIY MASALALAR BIR-BIRIGA BOG'LANGAN HOLDA BAYON ETILIB, KITOBNI YOZISHDAN O'Z OLDIGA QO'YGAN MAQSADGA BO'YSUNDIRILADI.

"QUTADG'U BILIG" Q.KARIMOV TO'G'RI TA'KIDLAGANIDEK, "ADABIY ASAR, BADIY ADABIYOTNING TIPIK NAMUNASI. LEKIN U EPOPEYA HAM EMAS, TO'LIG'I BILAN

LIRIK RUHDA HAM EMAS. U AXLOQ VA ODOB, TA'LIM VA TARBIYA HAMDA MA'LUM MA'NAVIY KAMOLOTNING YO'L-YO'RIQLARINI, USULLARINI, CHORA-TADBIRLARINI MUJASSAMLASHTIRGAN QOMUSDIR. BU ASAR TOM MA'NOSI BILAN DIDAKTIK RUHDA YOZILGAN TA'LIM-TARBIYA, ODOB-AXLOQ VA HIKMAT DASRLIGIDIR”¹

YUQORIDA TA’KIDLANGAN TO’RT QAHRAMONNING SUHBATLARI, MUNOZARALARI ASOSIDA YUSUF XOS HOJIB O’Z MAQSAD VA G’OYALARINI BAYON ETADI.

MASALAN, OYTO’LDINING ELIG BILAN UCHRASHUVIDA UNING ELIG SINOVIDAN O’TISH JARAYONIDAGI SAVOL-JAVOBLAR NATIJASIDA DAVLATNING SIFATI VA FAZILATLARI, UNING BEVAFOLIGI VA BEBAHOLIGI, ADOLATNING XISLATLARI, SHUNINGDEK, EL-YURT BOSHQARUVCHILARINING XISLATLARI BAYON ETILADI.

OYTO’LDINING O’G’LI O’GDULMISH BILAN ELIGNING SUHBATIDA ESA SAROY AMALDORLARI: BEKLAR, VAZIRLAR, LASHKARBOSHILAR, HOJIBLAR, ELCHILAR, SARKOTIB, XAZINADOR, DASTURXONCHILAR, SHAROBDORLAR, BEGLARNING O’Z XIZMATKORLARIGA MUNOSABATI QANDAY BO’LISHI KERAKLIGI BAYON ETILADI.

O’GDILMISH BILAN O’ZG’URMISH MUNOZARALARI, ELIG BILAN O’ZG’URMISH MUNOZARASIDA ESA INSONIY XISLATLAR, XIZMAT VA TURMUSH ODOBLARI BORASIDA FIKRLAR BAYON ETILADI, TURLI KASB EGALARI VASFI BERILADI.

“QUTADG’U BILIG”DAGI BOSH G’OYA-INSONNI HAYOTDA BAXT-SAODATGA ELTUVCHI ASOSIY QARASHLARI TO’RT RAMZIY QAHRAMON: KUNTUG’DI-ELIG PODSHO –ADOLAT TIMSOLI, OYTO’LDI-VAZIR-DAVLAT TIMSOLI, O’GDULMISH-VAZIR-AQL TIMSOLI, O’ZG’URMISH – VAZIRNING QARINDOSHI – QANOAT TIMSOLINING HAYOTI VA DAVLATNI BOSHQARISH JARYONIDAGI HATTI-HARAKATLARI VA FIKRLARI ORQALI BERILGANKI, BULAR INSON KAMOLOTINING MUHIM MEZONI SANALADI.

YUSUF XOS HOJIBNING “QUTADG’U BILIG” ASARIDA YETUK INSONNI KAMOLGA YETKAZISH MASALALARI. YUSUF XOS HOJIBNING “QUTADG’U BILIG” ASARIDA INSON KAMOLOTI MASALASI MARKAZIY MASALA BO’LIB HISOBLANADI. MAZKUR ASARDA INSONNING JAMIYAT VA HAYOTDA TUTGAN O’RNI, BURCH VA VAZIFALARI HAQIDAGI MUAMMOLAR O’ZIGA XOS TARZDA BAYON ETILADI.

¹ Каримов ?. Илк бадиий дoston. –Тошкент, Фан, 1976, 21-22 бетлар.

BUYUK MUTAFAKKIR YUSUF XOS HOJIB “QUTADG‘U BILIG” KITOBINING AN‘ANAVIY BOSHLAMASIDAN KEYINOQ INSONNING HAQIQIY BAXTI BILIMDA EKANLIGINI BAYON ETADI. U ILM, ZAKOVATNING AHAMIYATI HAQIDA FIKR YURITISH BILAN BIRGA UNGA ALOHIDA BOBLAR HAM BAG‘ISHLANGAN. LEKIN OLIM FAQAT ILM-MA‘RIFATNING AHAMIYATINI KO‘RSATIBGINA QOLMAYDI, U BILIM VA ZAKOVATNING AMALIYOTDAGI O‘RNINI HAM YORITADI.

U BILIMLI BUYUK, UQUVNI ULUG‘ DEB TA‘RIFLAYDI. CHUNKI ZAKOVATLI INSON ULUG‘ BO‘LADI, BILIMLI KISHI BUYUK BO‘LADI, DEB ILMLI KISHILARNI ASL TOIFADAGI KISHILARGA QO‘SHADI. OLIM EZGU ISHLARNING BARCHASI ILM TUFAYLI AMALGA OSHIRILISHINI AYTADI. O‘SHA DAVRDAYOQ OLIM “BILIM HATTO OSMON SARI YO‘L OCHUR” DEB BASHORAT QILADI.

U DUNYODA ODAM PAYDO BO‘LIBDIKI, FAQAT BILIMLI KISHILARGINA EZGU ISH QILIB, ADOLATLI SIYOSAT YURGIZIB KELGAN, ANA SHU BILIM VA ZAKOVATI TUFAYLI KISHILAR RAZOLATDAN POKLANGANLIGINI TA‘RIFLAYDI. HATTO HUKMDORLAR HAM YURTNI, DAVLATNI AQL, ILM, ZAKOVAT BILAN IDORA ETSA, EL-YURT FAROVON BO‘LADI, TO‘Q VA TINCH HAYOT KECHIRADI, DEYDI. U KUCH VA QUROLNI AQL VA BILIMDAN KEYINGI IKKINCHI O‘RINGA QO‘YADI.

SECHU (YA‘NI HAR YERDA MA‘LUM XUDO) INSONNI YARATTI, TANLADI,

UNGA HUNAR, BILIM VA UQUV BERDI.

UNGA KO‘NGIL (YA‘NI AQL) BERDI, TILINI YO‘RIQ (RAVON) QILDI,

ANDISHA, XULQ HAMDA GO‘ZAL FE‘L ATO QILDI,

BILIM BERDI, (SHU TUFAYLI) INSON BU KUN ULUG‘LIKKA ERISHDI.

UQUV BERDI, SO‘NG (SHU TUFAYLI BERK) TUGUNLAR YOZILDI¹.

YUSUF XOS HOJIB ILMLI, MA‘RIFATLI KISHILARNI QADRLASH KERAK, CHUNKI ULAR MASH‘AL KABI YO‘LNI YORITIB, TO‘G‘RI YO‘L KO‘RSATADI, YAXSHI-YOMONNI FARQ ETISHNI O‘RGATADI, DEYDI. SHUNING UCHUN OLIMLARNI HURMAT ETISH KERAKLIGINI TA‘KIDLAB, ILM AHLINI O‘TA QADRLASA, ILMSIZLARNI JOHIL KISHILAR DEB BILADI. AGAR SHUNDAY JOHILLAR MANSAB VA AMALGA EGA BO‘LSA, ULAR EGALLAGAN TO‘RNI POYGAK DEB BILADI.

¹ Юсуф Хос Шожиб. Ҷутадӯ билиг (Саодатга йўлловчи билим) Транскрипция. Шозирги Ўзбек тилига тавсиф ва нашрга тайёрловчи Ҷ.Каримов. –Тошкент, Фан, 1971, 84-85 бетлар

DUNYODA INSON BILIM VA ZAKOVATI TUFAYLI ORZU-TILAKLARGA, ULUG'LIKKA ERISHISHI MUMKINLIGINI AYTADI.

LEKIN SHUNDAY BILIM VA ZAKOVATNING QADRIGA FAQAT XUDDI O'ZLARIGA O'XSHAGAN DONOLAR VA ZAKOVATLILAR YETADI, JOHIL VA TELBALAR BUNDAY XISLATLARGA EGA EMAS, DEYDI. CHUNKI JAMIYATDAGI BARCHA XATOLAR BILIMSIZLIK, NODONLIK, JAHOLAT TUFAYLI SODIR BO'LISHIDAN U QAYG'UGA TUSHADI, HAYOTDA NODON VA JOHILLAR KO'PAYIB KETGANLIGIDAN AFSUSLANADI.

U YURTNI IDORA ETUVCHILARNI VA XALQNI BOSHQARUVCHILARNI IKKI TOIFAGA BO'LIB, BIRINCHISI ADOLATLI SIYOSATNI YURITUVCHI BEKLAR VA IKKINCHISI DONO OLIMLAR DEYDI. CHUNKI SIYOSATCHILAR YURTNI BOSHQARSA, OLIMLAR MA'RIFIY YO'L-YO'RIQ KO'RSATADI.

OLIM BILIMNI ZIYOGA, TENGI YO'Q JAVOHIRGA O'XSHATIB, U INSONNI YUKSALTIRADI, JAHONNING SIR-ASRORINI BILIB Olishga YORDAM BERADI, DEYDI. INSONIYAT NIMAGA ERISHGAN BO'LSA, BILIM TUFAYLI ERISHGANLIGINI TA'KIDLAYDI. AMMO BU BOYLIKNI HECH KIM O'G'IRLAY OLMAYDI, DEB BILIM VA ZAKOVATNI MUQADDAS DO'ST, MEHRIBON QARINDOSH, KIYIM VA OZUQA SIFATIDA TA'RIFLAYDI.

LEKIN YUSUF XOS HOJIB ILM-FANNI ANGLASHNI TARG'IB ETIBGINA QOLMASDAN, UNI HAYOTGA TATBIQ ETISH, AMALDA QO'LLAY BILISHGA HAM DA'VAT ETADI.

YUSUF XOS HOJIB INSONGA XIZMAT ETMAGAN BILIMNI DENGIZ TUBIDA FOYDALANILMAY YOTGAN INJUGA O'XSHATADI. SHUNINGDEK, YER OSTIDA YOTGAN OLTINNI HAM QAZIB OLINSA, BEKLAR BOSHIGA TOJ BO'LGANIDEK, ILMNI HAM FOYDALI NARSALARGA SARF ETISHGA DA'VAT ETADI.

OLIM BILIMLILIK VA BILIMSIZLIKNING NATIJASI HAQIDA HAM FIKR YURITAR EKAN, INSON BILIMSIZ, NODON, JOHIL BO'LSA, YARAMAS ISHLAR QILISHI, AKSINCHA, BILIMLI, DONO, ZUKKO BO'LSA EZGU ISHLARNI RO'YOBGA CHIQUARISHINI TA'RIFLASH BILAN KISHILARNI TINMAY ILM Olishga UNDAYDI.

YUQORIDAGI FIKRLARDAN KO'RINIB TURIBDIKI, BUYUK ALLOMA MAMLAKATNING IJTIMOY-SIYOSIY VA MODDIY, MA'NAVIY YUKSALISHIDA, ELU XALQNING BOY VA FAROVON TURMUSHI-BARCHASI ILM VA MA'RIFATNING RAVNAQIGA BOG'LIQ EKANLIGINI TO'G'RI VA ISHONARLI DALILLAR BILAN BADIY IFODASINI BERA OLGAN VA O'ZI HAM ANA SHU EZGU ISHNI AMALGA OSHIRISH UCHUN TINMAY FAOLIYAT KO'RSATGAN.

MUTAFAKKIR O'ZINING AXLOQIY QARASHLARINI, YA'NI, IJTIMOIIY MUNOSABATLAR, JAMIYAT A'ZOLARINING BARCHA TIPLARI O'RTASIDAGI AXLOQIY MUNOSABATLARNI AMALIYOTGA TAYANGAN HOLDA YORITADI. BU AXLOQIY, XULQ-ODOB TAMOYILLARI, TALAB VA VAZIFALARI BUTUN ASAR DAVOMIDA QAHRAMONLARNING O'ZARO MUNOSABATLARI ASOSIDA IFODALANGAN. UNDA ELIG (XON), UNING VAKILLARI, IJTIMOIIY GURUHLARNING O'ZARO MUNOSABATI, AXLOQI, MUOMALASI TALABLARI BAYON ETILADI, TURLI KASB EGALARIGA XOS XISLATLAR, ODATLAR YORITILADI.

ASARDA ILGARI SURILGAN AXLOQIY XISLATLAR MOHIYATINING TO'LAQONLI OCHIB BERILISHI OLIMNING TA'LIM-TARBIYA, AXLOQ MASALALARINI QAY DARAJADA CHUQUR BILGANLIGIDAN DALOLAT BERADI: INSONIYLIK, ROSTGO'YLIK, TO'G'RILIK, SOFLIK, MEHR-MUHABBAT, VAFO, SHAFQAT, MURUVVAT, INSO'F, ADOLAT, ISHONCH, SADOQAT, XUSHMUOMALALIK, SHIRINSO'ZLIK, SAXOVAT, MARDLIK, HIMMATLILIK, TAVOZE, HURMAT VA EHTIROM, TADBIRKORLIK. AQL ZAKOVAT, HALOLLIK, EZGULIK KABI XISLATLAR ULUG'LANADI, ULARGA YOLG'ONCHILIK, NOINSOFLIK, FISQU FASOD, BEVAFOLIK, MEHRISIZLIK, DAG'ALLIK, QO'POLLIK, BAXILLIK, NOMARDLIK, QUVLIK, HURMATSIZLIK, NODONLIK, JOHILLIK, HAROMXO'RLIK, OCHKO'ZLIK KABI XISLATLARNI QIYOSLAB, EZGU XISLATLARNING YAXSHI OQIBATLARI VA SALBIY XUSUSIYATLARNING YOMON OQIBATLARINI MISOLLAR VOSITASIDA ISHONARLI QILIB BAYON ETADI.

BUNDA DASTLAB, BARCHA YAXSHI ISHLARNING MANBAINI EZGULIK, YOMON ISHLARNING ASOSINI ESSIZLIK NOMLARI BILAN TALQIN ETADI. U INSON HAYOTDA QILGAN ISHI BILAN YO YAXSHI NOM QOLDIRADI, YO YOMON NOM OLADI, DEYDI. ALLOMA BARCHA EZGULIKNING BOSHI TIL ODOBI, ASAR UNING FOYDA VA ZARARLARIGA BAG'ISHLANADI DEYA TA'KIDLAYDI.

TIL INSONNING QADR-QIMMATINI OSHIRADI YOKI SHU TIL ORQALI INSON YUZ TUBAN HAM KETISHI MUMKIN. KISHI IKKI NARSA BILAN HAYOTDA MANGU QOLADI: BIRI XUSHXULQLIK BO'LSA, IKKINCHISI YAXSHI SO'Z, DEYDI.

INSONIY MUNOSABATLARNING ENG OLIY MEZONI SANALGAN HURMAT VA EHTIROMNI TARKIB TOPTIRISHNING BARCHA KO'RINISHLARI ASARDA O'Z IFODASINI TOPGAN. YUSUF XOS HOJIB JAMIYAT TAQDIRINI HAL ETUVCHI ENG ULUG' MANSABDORLARDAN TORTIB, OILA A'ZOLARIGACHA BIR-BIRIGA BO'LGAN MUOMALA-MUNOSABAT MASALALARINI

HAM HAYOTIY MISOLLAR VOSITASIDA YORITADI. KATTA YOSHLILARNING KICHIKLARGA, KICHIKLARNING ULUG'LARGA, AMALDOR VA MANSABDORLARNING O'Z XIZMATCHILARIGA, XIZMATCHILARINING O'Z XO'JALARIGA, TURLI IJTIMOIIY GURUH A'ZOLARINING BIR-BIRLARIGA, OILADA OILA A'ZOLARINING BIR-BIRLARIGA MUOMALA MADANIYATINING ENG ODDIY KO'RINISHLARIGACHA TASVIRLAB, KISHINING KO'Z OLDIDA YAQQOL NAMOYON ETADI. BUNI BIZ FARZAND TARBIYASIDA UNING TUG'ILGANIDAN BOSHLAB XULQ-ODOB QOIDALARINI, BILIM VA HUNARNI O'RGATISH, BUNING UCHUN POK VA BILIMLI MUALLIM-MURABBIY TANLASH, FARZANDNING HATTI-HARAKATINI DOIMO NAZORATDA SAQLASH KABI MASALALARNING BAYON ETILISHIDAN HAM BILSAK BO'LADI.

MUTAFAKKIR ULUG'LAR VA KICHIKLAR O'RTASIDAGI XULQ-ODOB QOIDALARI HAQIDA GAPIRAR EKAN, SHU ASNODA KAMTARLIK, SALOMLASHISH ODOBI, TALABLARI, QOIDALARINI HAM TAVSIYA ETADI.

AYNIQSA, YUSUF XOS HOJIBNING AMALDORLAR AXLOQI HAQIDAGI O'GITLARI DIQQATGA SAZOVOR VA BU FIKRLAR HOZIRGI DAVRDA HAM QIMMATLI SANALADI. ALLOMANING BEKLAR, HOJIBLAR, VAZIRLAR, SAROYBOSHILAR, ELCHILAR, LASHKARBOSHILAR, DEVONBOSHILAR, XAZINADORLAR, SARKOTIBLAR KABI KO'PLAB AMALDORLARNING HATTI-HARAKATLARI, ISH YURITISHLARI, XULQ-ODOBI HAQIDAGI O'GITLARI VA YO'L-YO'RIQLARI HAR BIR AMALDOR UCHUN DASTUR SANALADI. MASALAN, HAR BIR AMALDORNING O'Z ISHINING USTASI, ILM-FANNI EGALLAGAN, UNING TURLI SOHALARI BORASIDA FIKR YURITA OLADIGAN, SO'ZGA CHECHAN, ZEHNLI, FAHM-FAROSATLI, HIMMATLI, KO'ZI TO'Q, OCHIQ QO'L, SAXIY, TADBIRLI, ZUKKO, HUSHYOR, JIDDIY, QANOATLI, JASUR, SOG'LOM, SAMIMIY, SADOQATLI, O'Z SO'ZINING USTIDAN CHIQAIDIGAN, ANDISHALI, SHE'R BAXSIDA ISHTIROK ETIB, O'ZI HAM SHE'R TO'QIY OLADIGAN, TURLI TILLARNI BILADIGAN VA YOZA OLADIGAN, NARD, SHATRANJ, CHOVGON O'YINLARIDA O'YNAY OLADIGAN, MERGANLIK KABI XISLATLARGA EGA BO'LISHI KERAKLIGINI TA'KIDLAYDI. SHUNINGDEK, HAR BIR INSONNING KAMOLGA YETISHIDA TO'SQINLIK QILADIGAN YOMON ILLATLAR, NUQSON VA KAMCHILIKLARDAN BIRINCHI NAVBATDA EL-YURT XIZMATIDA BO'LGAN AMALDORLAR HAM XOLI BO'LISHI LOZIMLIGI UQTIRILADI: MAISHAT, ISHRATPARASTLIKKA BERILISH, KEK, GINA, ADOVAT, NIZO, XUSUMAT, FISQI-FASOD, MAISHIY BUZUQLIK, MAYPARASTLIK, KAYFU SAFOGA BERILISH,

MUTAKABBIRLIK, XIYONAT, DAVLAT KETIDAN QUVISH, MANFAATPARASTLIK, XUDBINLIK, BOSHQALARNING HAQ-HUQUQLARINI TOPTASH, TA'MAGIRLIK, HAQORAT KABILAR SHUNDAY ILLATLARDIRKI, BUNING NATIJASI DAVLATNING RIVOJIGA PUTUR YETKAZIB, JAMIYATNI MA'NAVIY QASHSHOQLIKKA OLIB BORADI, DEB BUNDAY YOMON ILLATLARDAN TIYILISHNI MASLAHAT BERADI. MASALAN:

(AGAR) DUNYO BEGLARI ICHIMLIKKA (MAISHATGA) BERILSA,

EL VA XALQNING DARDLARI (QISMATI) ACHCHIQ BO'LADI.

JAHONGIR KISHI AYSH-ISHRATGA MAHLIYO BO'LSA,

ELINI BUZADI (XAROB QILADI), O'ZI (ESA) TILAMCHI

BO'LIB QOLADI¹

YUSUF XOS HOJIB TAKABBURLIK, MAG'RURLANISH, KEKKAYISHGA KAMTARLIK, XUSHSUXANLIK, XUSHFE'LLIKNI QARSHI QO'YADI. SHUNINGDEK, AMALDORLARGA XOH KATTA, XOH KICHIK BO'LSIN, BALAND HIMMATLILIK, MURUVVATLI BO'LISH, SAMIMIYLIK, XOS FAZILAT EKANLIGINI ALOHIDA TA'KIDLAYDI. INSONNING HAQIQIY BOYLIGI UNING KO'Z VA KO'NGIL TO'QLIGI DEB BAHO BERADI. ZERO, OCHKO'ZLIK, TA'MAGIRLIK INSONDA PORAXO'RLIK KABI YOMON ILLATNING TOMIR OTISHIGA OLIB KELADI, DEYDI.

YUSUF XOS HOJIB OILAVIY-MAISHIY TURMUSH IKIR-CHIKIRLARIGA HAM KATTA E'TIBOR BERADI. U KISHILARNI O'YLAB OILA QURISHDAN BOSHLAB, FARZAND TARBIYA ETISH, OILANING MODDIY TA'MINOTINI YURITISHGACHA BO'LGAN ENG EZGU ZARURIY VAZIFALARNI BIRMA-BIR BAYON ETADI. SHUNINGDEK, YIGITLIK VA KEKSALIK FASLLARI HAQIDA HAM FIKR YURITIB, YIGITLIKNI EHTIYOT QILISH, YIGITLIK DAVRIDA QARILIKNING G'AMINI YEYISH, BU TO'G'RIDA QAYG'URISH KABI ZARURIY NARSALAR HAQIDA TAVSIYALAR BERADI.

SHUNINGDEK, OLIM INSONNING TURLI MAROSIMLAR, YIG'INLAR, UCHRASHUVLAR, ZIYOFATLARGA O'ZINI TUTISHI, XULQ-ODOB QOIDALARIGA RIOYA ETISHI HAQIDA HAM FIKR YURITIB, INSONNING MEHMON VA MEZBONNAVOZLIK QOIDALARI, SHARTLARI, TARTIB-INTIZOMLARI HAQIDA HAM MUHIM O'GITLARNI HAM BERADI. MASALAN, "QUTADG'U BILIG"DAGI ELCHILAR (DIPLOMATLAR) HUZURIDA, SHOHLAR SAROYIDA, TO'Y VA AZALARDA QILINADIGAN MEHMONDORCHILIKLARDA KISHI O'ZINI QANDAY TUTISHI,

¹ Юсуф Хос Шожиб. ʔутадʔу билиг (Саодатга йўлловчи билим). Шозирги Ўзбек тилида баён ʔилувчи ва сўз боши муаллифи Б.Тўхлиев. –Тошкент, Юлдузча, 1990, 350-351 бетлар.

HATTI-HARAKATI, ODOBI MASALALARI HOZIRGI DAVRDA HAM O‘TA DOLZARBDIR.

YUSUF XOS HOJIB “QUTADG‘U BILIG” ASARINI YOZISHDA SHARQDA KENG YOYILGAN O‘GIT-NASIHAAT JANRIGA TAYANIB ISH KO‘RSA HAM MULOHAZALARNI BAYON ETISHDA ULARGA ODAMLARNI TO‘LIQ IQROR QILISH MUAYYAN ISHONCH HOSIL QILISH UCHUN HAYOTIY DALILLARGA KO‘PROQ MUROJAAT ETADI. MASALAN, INSONGA YAXSHILIK BILAN YOMONLIK QILISHNING OQIBATLARINI QUYIDAGICHA BAYON ETADI:

**O‘ZING EZGU BO‘LSANG, OTING MAQTOVGA LOYIQDIR,
AGAR YOMON BO‘LSANG, TAHQIRGA MAHKUMSAN, EY LATIF.**

**TUBAN ZAHHOK NE TUFAYLI TAHQIRGA LOYIQ BO‘LDI,
BAXTLI FARIDUN QANDAY QILIB MADHGA SAZOVOR BO‘LDI.**

**BIRI EZGU EDI, UNI MADH QILDILAR,
BIRI YOMON EDI, UNI SO‘KDILAR.**

DEMAK, EZGULIK VA ESSIZLIK BU O‘RINDA QIYOS ETILADI. SHUNDAY QIYOSNI BIZ YAXSHILIK BILAN YOMONLIK, ROST BILAN YOLG‘ONCHILIK, YORUG‘LIK BILAN ZIYO, SAMIMIYLIK BILAN QUVLIK, KAMTARLIK BILAN TAKABBURLIK, BILIMLILIK BILAN JOHILLIK, SAXIYLIK BILAN BAXILLIK VA BOSHQA JUDA KO‘P AXLOQIY XISLATLARNI TAQQOSLAGANDA HAM KO‘RAMIZKI, BU USLUB HAM MA‘LUM U YOKI BU MAQSADNI AMALGA OSHIRISHDA MUHIM AHAMIYATGA EGA.

YUSUF XOS HOJIBNING O‘ZI KISHILARGA MUNOSABATDA O‘RTAMIYONA YO‘L TUTISHNI TAVSIYA ETADI. SHUNDA DO‘ST DUSHMANGA AYLANMAYDI, EZGU ISHLAR AMALGA OSHA BORADI, DEB TA‘LIM BERADI.

“QUTADG‘U BILIG”DA YANA JUMBOQLARNI YECHISH USULLARIDAN HAM FOYDALANILGAN. BU USLUB O‘QUVCHINI ASARGA QIZIQTIRADI, UNI O‘QIMISHLI QILADI. HOZIRGI DAVRDA BU MUAMMOLI TA‘LIM DEB YURITILADI. AMMO TARBIYA VA TA‘LIM MEROSIMIZDA JUMBOQ-MUAMMOLI TA‘LIM O‘ZIGA XOS XUSUSIYATGA EGA. MASALAN, ASARDAGI KUNTUG‘MISH (ELIG) BILAN OYTO‘LDI MUNOZARASINI OLAYLIK.

BU MUNOZARADA OLIM QUYIDAGI FIKRNI ILGARI SURADI: ELIG OYTO‘LDIGA O‘RIN BERGANDA O‘TIRMAGANI, “XON YONIDA MENGA O‘RIN YO‘Q”, -DEGAN EDI. YERGA KOPTOK QO‘YGANI VA UNGA O‘TIRGANI BILAN OYTO‘LDI -DAVLAT KOPTOK KABI BARQAROR EMAS, BIR JOYDA TURMAYDI, DEGANI. ELIG BOQQANDA KO‘ZINI YUMIB OLGANI-DAVLAT HAM KO‘R KISHI KABI BO‘LADI, KIMGA ILASHSA, UNGA QATTIQ

YOPISHIB OLADI, DEGAN EDI. YUZINI YASHIRGANI ESA, BARCHA QILMISHLARIM - YA'NI DAVLAT JAFO, UNGA ISHONMA, DEGANI, DEB KISHI DAVLAT VA BAXTGA QUVONIB KETMASLIGI, ULARDAN QUVONIB, ORTIQCHA G'URURLANIB KETMAY, AKSINCHA, O'ZINI EHTIYOT QILISHI, YIG'ILGAN NARSALARNI MEYORIDA SARFLASHI, BEXUD BO'LIB, ICHKILIKKA BERILMASLIGI, NARSALARNI SOVURMASLIGI KERAK DEB KO'RSATADI.

Xulosa qilib aytganda, Yusuf Xos Hojibning mazkur asari insonni har tomonlama kamolga yetkazishda yirik ta'limiy-axloqiy asardir. Shuning uchun ham bu asar o'zining ilmiy, ma'rifiy, tarbiyaviy ahamiyatini shu paytgacha saqlab kelmoqda.

Unsurul Maoliy Kaykovus “Qobusnoma”. Kaykovus 412 hijriy yilda (milodiy 1021—1022) tug'ilgan. Uning avlodlari gilon qabilasidan bo'lib, Tabaristonda (hozirda Kaspiy dengizining janubidagi hudud) yashaganlar.

AMMO BIZ KAYKOVUS HAQIDA BATAFSIL MA'LUMOTLARGA EGA EMASMIZ.

KAYKOVUS O'Z HAYOTI DAVOMIDA KO'RGAN-BILGANLARI ASOSIDA O'ZINING BUYUK “QOBUSNOMA” ASARINI YARATÄÈ. KITOBNI U O'G'LI GILONSHOHGA BAG'ISHLAGAN. BU PAYTDA KAYKOVUS TAXMINAN OLTMISH YOSHLARDA EDI.

“QOBUSNOMA” SHARQDA, XUSUSAN ERONNING O'ZIDA HAM SAQLANIB KELAYOTGAN AN'ANAGA KO'RA PAND-NASIHAAT TARZIDA YOZILGAN BO'LIB, MANA BIR NECHA ASRLARDAN BERI XALQLARNI, JUMLADAN YOSHLARNI HAYOTGA, AMALIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA, ULARNI HAR TOMONLAMA YETUK INSON QILIB TARBIYALASHDA MUHIM QO'LLANMA BO'LIB KELMOQDA.

LEKIN ASARNING “QOBUSNOMA” DEB ATALISHINING SABABI, UNING UMUMAN QOBUSGA ALOQASI HAQIDA ESLATILMAYDI.

KITOB ERONDA SAKKIZ MARTA NASHR ETILADI. BULARNING ENG MUKAMMALI MASHHUR OLI RIZO QULIXON HIDOYAT TOMONIDAN 1890—1891 YILLARDA CHOP ETILGAN NASHRI HISOBLANADI. ASAR KEYINCHALIK BOMBHEYDA, ISFAXONDA FATXULLA IBN AMULLA VALI URDUNI BAXTIYORIY TOMONIDAN CHOP ETILDI.

BUNDAN TASHQARI, “QOBUSNOMA” KO'PLAB SHARQ VA G'ARB TILLARIGA O'GIRILIB, NASHR ETILGAN. JUMLADAN, 1432 YILDA MERJOMAK AHMAD IBN ILYOS TOMONIDAN, 1705 YILDA HASAN POSHA NAZMIZODA MURTOZA TOMONIDAN, 1881 YILDA QOZON TATARLARI TILIDA QAYUM NOSIRIY TOMONIDAN, 1860 YILDA MUHAMMAD RIZO OGAHYIY TOMONIDAN O'ZBEK TILIGA,

G'ARB TILLARIDAN — NEMIS, FRANSUZ, INGLIZ TILLARIGA TARJIMA QILINIB, CHOP ETILDI.

ENDI BIR-IKKI OG'IZ SO'Z SHAMSUL-MAOLIIY QOBUS HAQIDA. SHAMSUL-MAOLIIY QOBUS O'Z DAVRINING FOZIL KISHILARIDAN BO'LGAN. U KENG BILIM EGASI BO'LISH BILAN BIRGA SHE'RLAR HAM YOZGAN. HUKMDORLIGI DAVRIDA O'Z SAROYIDA ZAMONASINING PESHQADAM OLIMLARI VA SHOIRLARINI YIG'IB, POYTAXTI JURJONNI YIRIK MADANIY MARKAZGA AYLANDIRGAN. TARIXIY MANBALARDA QOBUSNING ARAB TILIDA YOZGAN, UCHTA KITOB DAN IBORAT MASHHUR "NOMALAR" I BO'LGANLIGI QAYD ETILADI. BULAR "KAMOL AL-BALAG'A" ("SUXANDONLIK KAMOLOTI"), MAQOL VA HIKMATLAR TO'G'IRISIDAGI "AL-FORIDA FI-L AMSAL VA-L ADAB" ("NODIR NOMALAR"), "RISOLA FI-L IFTIXOR VA-L ITOB" ("TANBEH VA MAQTOV NOMALARI") DIR.

"QOBUSNOMA" MURAKKAB YO' LNI BOSIB O'TDI. SHO'RO MAFKURASI DAVRIDA ASARNING INSONNI AQLIY, AXLOQIY TARBIYALASHDAGI AHAMIYATI HOKIM SINFI AXLOQINI TARG'IB QILISH DEB BAHOLANDI. KAYKOVUSNING VATAN HAQIDAGI, KASB-HUNARNI ULUG'LOVCHI, BILIMLARNI EGALLASH HAQIDAGI FIKRLARI, DINIY QARASHLARI SIYOSIY NUQTAI NAZARDAN QORALANADI. ASARNING QIMMATI FAQAT UNING ADABIY-BADIIY, TIL XUSUSIYATI VA TARIXIY JIHATLARIDA DEB TA'KIDLANDI.

AMMO "QOBUSNOMA" ASARIGA DAVR VA SHART-SHAROITLAR, SIYOSIY QARASHLAR TA'SIRIDA QAY DARAJADA SOYA TASHLANMASIN, BU ASAR MASHHUR HIND ASARI "KALILA VA DIMNA", IZOM UL-MULKNING "SIYOSATNOMA", NOSIR XISRAVNING "SAODATNOMA", YUSUF XOS HOJIBNING "QUTADGU BILIG", MAHMUD QOSHG'ARIYNING "DEVONU LUG'ATIT TURK", SA'DIYNING "GULISTON", AHMAD YUGNAKIYNING "HIBAT UL-HAQOYIQ", ALISHER NAVOIYNING "MAHBUB UL-QULUB", VOIZ KOSHIFIYNING "AXLOQI MUHSINIY", DAVONIYNING "AXLOQI JALOLIIY" KABI AXLOQIY-TA'LIMIY ASARLARI BILAN BIR QATORDA SHARQ PEDAGOGIK FIKR TARAQQIYOTIDA INSON KAMOLOTINI SHAKLLANTIRISHDA MUHIM O'RINNI EGALLAYDI. UNDA SHARQ PANDNOMALARIDAGI AN'ANAGA BINOAN VA X ASRDA PAYDO BO'LGAN YOSHLAR JAMOASI JUVONMARDLIK TARBIYASI IFODALANADI.

MUALLIF JUVONMARDLIK HAQIDA ENG OXIRGI BOBDA SO'Z YURITADI. U ODAMLARNING XISLATLARINI UCH XILGA BO'LADI: BIRI AQL, BIRI ROSTLIK VA YANA BIRI JUVONMARDLIKDIR. JUVONMARDLIKNI ASOSINI KAYKOVUS

UCH NARSADA DEB BILADI. BIRINCHISI, AYTGAN SO‘ZNING USTIDAN CHIQISH, YA’NI ROSTLIK; IKKINCHISI ROSTLIKKA XILOF QILMASLIK; UCHINCHISI, XAYR ISHINI ILGARI TUTISH¹.

INSONDAGI BOSHQA BARCHA XISLATLAR SHU UCH NARSAGA BOG‘LIQ, DEYDI KAYKOVUS. JUVONMARDLIK (YOKI IYORLIK)NING USTUNLARINI (RUKNLARI) QUYIDAGILARDA DEB KO‘RSATADI: JASURLIK, MARDLIK, SABR-MATONAT, VA‘DAGA VAFO QILMOQ, POK DIL VA POK ZABON BO‘LMOQ; ASIRLARGA ZIYON YETKAZMASLIK, BECHORA KISHILARGA MADAD BERIB, YOMONLARNING YOMONLIG‘INI YAXSHILARDAN YIROQ TUTISH, ROSTGO‘YLIK, YAXSHIGA YOMONLIK QILMASLIK, ZIYON-ZAHMATDAN SAQLASH, ODAMLARGA ZIYON-ZAHMAT YETKAZMASLIK. JUVONMARD SIPOHIYLAR ESA SABR-BARDOSH BILAN ISH TUTISHI, KAMTARLIK VA MEHMONDO‘STLIK, SAHIYLIK, TO‘G‘RILIK, HAQSHUNOSLIK, POK KIYINISH, YAXSHI QUROLLANISHI ZARURLIGINI QAYD ETADI.

MAZKUR BOBDA YANA JUVONMARDLIK YO‘LINI TANLAGAN YOSHLARGA UCH NARSADAN O‘ZINI: KO‘ZNI YOMON NAZARDAN, QO‘LNI YOMON ISHDAN, TILNI YOMON SO‘ZDAN SAQLASHNI TAVSIYA ETADI.

UCH NARSANI DO‘ST VA DUSHMANGA OCHIQ TUT: UY ESHIGINI, SUFRA BOSHINI, HAMYONNING BOG‘ICHINI, DEYDI. SO‘NG HAMMA VAQT ROSTGO‘Y BO‘LISH, XIYONAT QILMASLIK HAM JUVONMARDLIKNING KO‘RINISHLARIDAN, DEB BILADI. SHUNINGDEK, KAYKOVUS JUVONMARDLIKNING KAMOLOT NUQTASINI KO‘RSATUVCHI MEZON DEB O‘Z MOL-MULKINI O‘ZGANIKIDAN AJRATA BILISH, XALQ MULKIGA TA‘MA QILMASLIK, BIROVNING MOL-MULKIGA XIYONAT QILMASLIK, XALQQA YOMONLIK QILMASLIK, QANOATLI BO‘LISH KABILARDA DEB BILADI.

SHUNINGDEK, MAZKUR BOBDA KAYKOVUS AQL HAQIDA HAM FIKR BILDIRIB, INSON QOBILİYATINING BIR XIL EMASLIGINI, INSON AQLINING TUG‘MA, YA’NI AZALIY AQL (TABIIY AQL) VA KASBIY AQL, YA’NI MUKTASIB (O‘RGATILGAN AQL) KABILARGA BO‘LINISHINI BAYON ETADI. KASBIY AQLNI DONISH HAM DERLAR, DEYDI. MUKTASIB AQLNI O‘RGANISH MUMKIN, AMMO AZALIY AQLNI O‘RGANISHGA YO‘LLAYDI. KAYKOVUS AQL HIKMA (FALSAFA) BILAN KAMOL TOPADI, DEB KO‘RSATADI. MUKTASIB AQLNING TAKOMILLASHIB BORISHINI, TABIIY AQL HAM MUKTASIB AQLSIZ RIVOJLANISHI MUMKIN EMASLIGINI TA’KIDLAYDI VA FIKRLARI BILAN TA’LIM-TARBIYANING AHAMIYATIGA KATTA E‘TIBOR BERIB,

¹ Кайковус. +обуснома. Нашрга тайёрловчи С.Долимов. Тошкент, Ў=итувчи, 1986. 153-бет. (Бош=a мисоллар шам шу нашрдан олинди.)

INSONNING KAMOLGA ERISHISHIDA AQLIY SHAKLLANTIRISH G'OYASINI ILGARI SURADI.

KAYKOVUSNING O'ZI TA'KIDLAGANIDEK, BUTUN BIR ASR ANA SHU OXIRGI BOBIDA TA'RIF BERGAN JUVONMARDLAR TARBIYASIGA BAG'ISHLANGAN. KAYKOVUS UNDA "... BARCHA FIKR VA TUSHUNCHALARIMNING SENING UCHUN KITOBGA YOZDIM VA HAR BIR ILM, HAM HUNAR VA HAR PESHAKIM BILUR EDIM, HAMMASINI QIRQ TO'RT BOBDA BAYON ETDIM"¹, DEYISH BILAN HAR BIR YOSHNING AQLIY, AXLOQIY, JISMONIY TARBIYASIGA OID TURMUSH TAJRIBASI BILAN BOG'LAGAN HOLDA KAMOLGA YETKAZISH YO'LLARI VA USULLARINI BAYON ETGAN. KITOBDA JUVONMARDLAR EGALLASHI ZARUR BO'LGAN QUYIDAGI YO'NALISHLARDA TA'LIM-TARBIYA BERISH NAZARDA TUTILGAN:

- 1. KAYKOVUS BILIM Olish HAQIDA.**
- 2. HUNAR VA TURLI KASB EGALARI HAQIDA.**
- 3. TURMUSH VA XULQ-ODOB QOIDALARI HAQIDA.**
- 4. JISMONIY YETUKLIK HAQIDA.**

CHUNKI HAR BIR JUVONMARD UCHUN TAN, JON, HAVOS VA MAONiy, YA'NI HAM SIPOHIYLIK, HAM MA'RIFAT, HAM DONISHMANDLIKKA EGA BO'lish ZARUR BO'LIB, BU XISLATLAR ANA SHU YUQORIDAGI TO'RT YO'NALISHDA ZIKR ETILGAN. KAYKOVUS ILMNI UCHGA BO'LADI: BIROR KASB-HUNARGA BOG'LIQ BO'LGAN ILM; ILM BILAN BOG'LIQ KASB-HUNAR HAMDA XAYR VA DALOLATGA TAALLUQLI ODAT.

BIRINCHISIGA, YA'NI BIROR KASB BILAN BOG'LIQ ILM LARGA TABIBLIK, MUNAJJIMLIK, MUHANDISLIK, YER O'LCHASH, SHOIRLIK VA BOSHQALAR KIRITILADI. ILMGA TAALLUQLI KASBLAR MUSIQA ASBOBLARI USTASI, HAYVONLARNI DAVOLOVCHI, BINOKORLIK VA BOSHQALAR BO'LIB, HAR QANDAY USTA BO'LSA HAM BU BORADAGI ILMNI BILMASA, HECH ISH QILA OLMASLIGI TA'KIDLANADI.

SHUNINGDEK, ILM Olish YO'LIGA KIRGAN TOLIBLARGA HAM YO'LLANMALAR BERADI:

HAMMA VAQT PARHEZLI VA QANOATBAXSH BO'lish, BEKORCHILIKDAN O'ZINI TIYISH, DOIMO SHOD-XURRAM VA HARAKATCHAN BO'lish, KITOB O'QISHGA BERILISH, ILM YO'LIDA QAYG'U-HASRATGA BERILMASLIK, ILMNI YODDA SAQLASH UCHUN TAKRORLAB BORISH, YOD Olish, ILMDA HAQIQAT UCHUN KURASHISH, TAQLID QILMASLIK, DOIMO O'Z YONIDA KITOB VA BOSHQA O'QUV QUROLLARINI SAQLASH, OZ SO'ZLAB, KO'P TINGLASH HAQIDA FIKR BILDIRADI. ILM

¹ Кайковус. +обуснома. 159-бет.

YO'LIDA MUNOZARADAN CHEIKNMASLIK, LEKIN UNI JANJALGA AYLANTIRMASLIK, ISBOT VA DALILLAR BILAN O'Z FIKRINI BAYON QILISH ZARURLIGINI TA'KIDLAYDI. YANA U OLIMNING AYTGANI BILAN QILGAN ISHI BIR BO'LISHI KERAKLIGI, ILMNI CHUQUR O'RGANISH, HAR BIR KASB, SOHANING BILIMDONI BO'LISHDA DOIMO KAMTAR, OQIL, XALQPARVAR, HAR BIR NARSANI OLDINDAN KO'RA BILADIGAN BO'LISH KERAKLIGINI HAM KO'RSATIB O'TADI. ZERO, ILMNI FAQAT KITOB DAN O'RGANISH BILAN CHEKLANIB QOLMAY, AQL, TAFAKKUR BILAN HUKM CHIQUARISH ZARURLIGINI HAM TA'KIDLAYDI. ANA SHU TALABLAR ASOSIDA U TIJORAT ILMI, TIB ILMI, NUJUM (YULDUZLAR) ILMI, HANDASA (GEOMETRIYA) ILMI BORASIDA O'Z QARASHLARINI TARBIYALASHDA ULARGA ILMU ODOB O'RGATISHLARI ZARURLIGI HAM TA'KIDLANADI.

KAYKOVUS BILIM VA AQLNING AHAMIYATINI ULUG'LAR EKAN, UNI MOL-DUNYODAN HAM YUQORI QO'YADI: "AGAR MOLSIZLIK DAN QASHSHOQ BO'LSANG, AQL DAN BOY BO'LMOQQA SAY KO'RGUZGILKI, MOL BILA BOY BO'LG'ANDAN, AQL BILA BOY BO'LG'ON YAXSHIROQDUR, NEDINKIM AQL BILA MOL JAM ETSA BO'LAR, AMMO MOL BILA AQL O'RGANIB BO'LMAS. BILG'IL, AQL BIR MOLDURKI, UNI O'G'RI OLOLMAS, U O'TDA YONMAS, SUVGA OQMAS"¹— DEB TA'RIFLAR EKAN, INSON ADABI HAM AQLNING BELGISI, ("AL-ADAB-SURATIL AQL") DEYA XULOSA CHIQUARADI.

KAYKOVUS JAMIYAT TARAQQIYOTIDA ILM BILAN BIRGA KASB-HUNARNING HAM ZARURLIGINI TA'KIDLAYDI: "AGAR KISHI HAR QANCHA OLIY NASAB VA ASL BO'LSA-YU, AMMO HUNARI BO'LMASA, U HALOYIQNING IZZAT VA HURMATIDAN NOUMID BO'LUR. ULUG'LIK AQL VA BILIM BILADUR, NASL-NASAB BILA EMAS. OTNI SENG A OTA VA ONANG QO'YMISHLAR, SEN UNGA G'URRA BO'LMAG'IL ... AMMO SEN HUNAR BILA BIR NOMGA EGA BO'LG'IL"¹. SHUNING UCHUN HAM ASARDA TURLI KASB EGALARI ULUG'LANADI. KASB-HUNAR O'RGANISHNI BILIM OLISH BILAN QO'SHIB OLIB BORISHNI TAVSIYA ETADI. FANNI AMALIYOT BILAN UZVIY ALOQADA QARAYDI. KAYKOVUSNING BU QARASHLARI O'SHA DAVRNING ILG'OR QARASHLARIDAN SANALADI.

ASARDA MUNAJJIMLIK, YER O'LCHASH, MUSIQA, TIBBIYOT SOHASIDAGI KASB EGALARINING FAOLIYATI ILMIY NUQTAI NAZARDAN YORITILADI. AYNIQSA, TIBBIYOT ILMIGA OID QARASHLARI KAYKOVUSNING ZUKKO, DONISHMAND, HAR

¹ Кайковус. +обуснома. 31-бет.

¹ Ўша китоб, 32-бет.

TOMONLAMA YETUK BILIMGA EGA KISHI BO‘LGANLIGIDAN DALOLAT BERADI.

AYNIQSA, UNING TURLI KASB-HUNAR VAKILLARI HAQIDAGI FIKRLARI AMALIYOTGA TATBIQ ETISHDA O‘TA MUHIMLIGI BILAN DIQQATGA SAZOVOR. MASALAN, “DABIRLIK VA KOTIBLIK ZIKRIDA” BOBIDA YOZMA NUTQNI YAXSHI EGALLASH, CHIROYLI YOZISH VA MASHQ QILISHNI MASLAHAT BERADI. U XAT YOZISHDA SAJ‘GA RIOYA ETISH, HAR BIR SO‘ZNI YOQIMLI, TUSHUNARLI, QISQA YOZISH, ZUKKO VA SEZGIR BO‘LISHNI TA‘KIDLAYDI. XATTOTLIKNING ULUG‘ HUNAR EKANLIGI, AMMO BU HUNARDA HECH QACHON SOXTALIK, PASTKASHLIK QILMASLIKNI, SIR SAQLASHNI TAVSIYA ETADI VA BU BORADA IBRATLI HIKOYATLAR KELTIRADI.

KASB-HUNARGA OID UNING “DEHQONCHILIK VA BOZOR PESHALARI BAYONI ZIKRIDA” BOBI HAM DIQQATGA SAZOVOR.

TADQIQOTCHILAR SHU VAQTGACHA KAYKOVUSNI FAQAT YUQORI TABAQA VAKILLARI MANFAATINI KO‘ZLAGAN TARBIYASHUNOS SIFATIDA BIRYOQLAMA TALQIN ETDILAR. ASLINI OLGANDA KAYKOVUS YUQORI TABAQA VAKILLARINI HAM ILM, HUNAR EGALLASHGA, MEHNAT QILISHGA UNDAGAN. XUSUSAN, “DEHQONCHILIK VA BOZOR PESHALARI BAYONI ZIKRIDA” BOBIDA HAM U, AVVALO, DEHQONCHILIK ILMINI EGALLASH, MAZKUR ISHDA YERNI TARBIYA QILISH, TEZKOR VA G‘AYRATLI BO‘LISHNI TA‘KIDLAYDI. BOSHQA HUNARLARNI EGALLASHDA HAM ROSTGO‘Y BO‘LISH, XIYONAT QILMASLIK, MUHTOJLARGA YORDAM QILISH KABI XISLATLARGA EGA BO‘LISHGA UNDAYDI. AYNIQSA, UNING BOZOR BILAN BOG‘LIQ KASB-HUNAR KISHILARIGA BERGAN O‘GITLARI QIZIQARLI. MASALAN, U: “BOZOR XALQI BILA BOZORI BO‘LG‘IL. TOSH VA TAROZINI ROST QILG‘IL. O‘Z AQCHANG HAQIDA IKKI DIL VA IKKI HAMYON BO‘LMAG‘IL. SHERIKLARINGGA XIYONAT QILMAG‘IL, HAR PESHAKIM QILSANG, UNGA HIYLA QILMAG‘IL VA HAMISHA HAMMA ISHINGNI BIRDEK QILG‘IL. AGAR MOLDOR BO‘LSANG, MUHTOJGA QARZ BERMOQNI G‘ANIMAT BILG‘IL”, — DEB TO‘G‘RI TA‘KIDLAYDI. BU PANDLAR HAM HUKMDORGA, HAM ODDIY FUQAROGA BAB-BARAVAR ZARUR BO‘LIB HISOBLANADI. BU BILAN KAYKOVUS YOSHLARDA MEHNATSEVARLIKNI, MEHNATKASH INSONGA HURMAT TUYG‘USINI TARBIYALAYDI, JISMONIY MEHNAT BILAN HAM AQLIY MEHNAT KABI SHUG‘ULLANISH LOZIMLIGINI BAYON ETADI.

KAYKOVUSNING “QOBUSNOMA” ASARIDA YOSHLAR TARBIYASIDA — JUVONMARDLIK TALABLARIDAN ENG MUHIMI — AXLOQ TARBIYASI DEB KO‘RSATILADI. U YOSHLARDA

INSONGA NISBATAN INSONIY MUNOSABATDA BO‘LISH, ADOLATLILIK, SAMIYLIK, SAXIYLIK KABI XISLATLARNI TARKIB TOPTIRISHNI ISTAYDI VA ASARNING BOSHIDAN OXIRIGACHA ANA SHU EZGU MAQSADNI AMALGA OSHIRISHGA HARAKAT QILADI. KO‘RINIB TURIBDIKI, KAYKOVUS QARASHLARIDA INSON TARBIYASI OMILI MUHIM O‘RIN TUTADI.

U AXLOQLILIKNING BIRINCHI BELGISI, SUXANDONLIK DEB BILADI. U (SUXANGO‘YLIK) NOTIQLIKDA ROST SO‘ZLASH KERAKLIGINI TA‘KIDLAYDI. U SO‘ZLARNI TO‘RT XILGA BO‘LGANI KABI ODAMLARNI HAM TO‘RT XILGA BO‘LADI. BIRINCHI XIL KISHILAR KO‘P NARSANI BILADI VA YANA BILGISI KE LAVERADI. BULAR OLIMLAR BO‘LIB, ULARGA BO‘YSUNISH KERAK, DEYDI. IKKINCHISI, BILMAGAN NARSASINI BILISHGA HARAKAT QILADI, ULAR QOBIL KISHILAR BO‘LIB, BUNDAY KISHILARGA O‘RGATISH KERAK. UCHINCHISI, BILGANINI HAM BILMAYDI, UYQUDA YASHAGANDEK, ULARNI “UYG‘OTISH” KERAK. TO‘RTINCHISI, BILMAYDI VA BILMAGANINI TAN OLMAYDI. BULAR JOHIL KISHILAR BO‘LIB, ULARDAN QOCHISH KERAK, DEYDI.

SO‘ZLARNING ESA BIRINCHI XILI BILINMAYDI VA AYTIMAYDI; IKKINCHISI AYTI LADIGAN VA BILADIGAN; UCHINCHISI HAM BILINADI, HAM BILISHGA ZARURATI YO‘Q, AMMO AY TSA BO‘LADI. TO‘RTINCHISI, BILINADIGAN VA AYTI LADIGAN. ENG YAXSHISI, TO‘RTINCHISI, YA‘NI BILINADIGAN VA AYTI LADIGANI DEYDI. SO‘ZLAGANDA ANDISHALIK BO‘LISH, SOVUQ SO‘ZLIK BO‘LMASLIK, KAM GAPIRISH, KAMTARLIK, MAQTANMASLIK, BIROVNING SO‘ZINI DIQQAT BILAN ESHITISH ODOBLARINI TA‘KIDLAYDI.

UNING AXLOQIY O‘GITLARI KITOBDA OTA-ONA HAQQINI BILISH BILAN BOSH LANADI. UNDA KAYKOVUS “QUR‘ON” VA “HADISLAR”DAGI TALABLARDAN KELIB CHIQQAN HOLDA O‘ZINING NUQTAI NAZARINI BAYON QILADI: “O‘Z FARZANDING SENING HAQINGDA QANDAY BO‘LISHINI TILASANG, SEN HAM OTA-ONANG HAQIDA SHUNDAY BO‘LG‘IL, NEDINKIM SEN OTA-ONANG HAQIDA NIMA ISH QILSANG, FARZANDING HAM SENING HAQINGDA SHUNDOQ ISH QILUR, CHUNKI ODAM MEVAGA, OTA-ONA DARAXTGA O‘XSHAYDIR”¹.

KAYKOVUS OILADA OTANING VAZIFASI VA BURCHIGA ALOHIDA AHAMIYAT BERADI. FARZAND TUG‘ILGANDA AVVALO UNGA YAXSHI OT QO‘YISH, UNDAN SO‘NG AQLLI VA MEHRIBON MURABBIYGA TOPSHIRISH, O‘QITISH, ULG‘AYA BOSHLAGANDA

¹ Кайковус. +обуснома. 30-бет.

KASB VA HUNAR O'RGATISH, HARBIY ISH BILAN TANISHTIRISH, SO'NG SUVDA SUZISHNI O'RGATISH KERAK, DEYDI. KAYKOVUS OTANING BURCHI YANA O'Z FARZANDLARIGA NISBATAN QATTIQQO'L BO'LISHINI TALAB ETADI. LEKIN BOLALARNI JAZOLASHNI OTANING O'ZI EMAS, MURABBIY TOMONIDAN BAJARILISHINI ISTAYDI. CHUNKI OTANING O'Z QO'LI BILAN FARZANDINI JAZOLASHI UNDA ADOVAT HISSINI PAYDO QILADI, DEYDI. LEKIN OTADAN FARZAND HAYIQIB TURSIN, AGAR U HAYIQMASA, OTA-ONANI XOR QILADI, DEYDI.

KAYKOVUS OTA-ONANING YANA BIR MUHIM VAZIFASI FARZAND BALOG'ATGA YETGACH, O'G'IL BO'LSA UYLANTIRIB, QIZ BO'LSA UZATIB, O'Z BURCHINI ADO ETISHI KERAK, DEB KO'RSATADI. AYNIQSA QIZ BOLA TARBIYASIGA E'TIBOR BERISH, UNGA G'AMXO'RLIK QILISH KERAKLIGINI ALOHIDA QAYD ETADI: "AGAR QIZING BO'LSA, UNI MASTURA DOYALARGA TOPSHIRG'IL, TOKI YAXSHI PARVARISH QILG'AYLAR VA KATTAROQ BO'LG'ANDIN SO'NG MUALLIMGA TOPSHIRG'IL ... BALOG'ATGA YETGANDAN SO'NG HARAKAT QILIB ERGA BERG'IL, UNGA SHAFQAT VA MARHAMAT KO'RGUZG'IL, NEDINKIM QIZ OTANING ASIRI BO'LUR"².

KAYKOVUSNING HAYOTIDA XULQ-ODOB QOIDALARIGA QANDAY RIOYA ETISH HAQIDAGI, YOSHLARNI ADOLATPARVAR, INSONPARVAR, SAXOVATLI, QANOATLI, MURUVVATLI BO'LISHI HAQIDAGI QARASHLARI, AYNIQSA DIQQATGA SAZOVOR. ULAR YAXSHILIK VA YOMONLIK O'RTASIDAGI QARAMA-QARSHILIK ASOSIDA BAYON ETILGAN:

"EY FARZAND, YAXSHILIK QIL VA QILG'ON YAXSHILIKDAN HARGIZ PUSHAYMON BO'LMAG'IL. BIR KISHIGA BIR YAXSHILIK QILSANG, KO'RGILKI, YAXSHILIK QILG'ON VAQTD A U KISHIGA NAQADAR ROHAT YETG'ON BO'LSA, SENING KO'NGLINGGA HAM UNDAN ZIYODROQ SHODLIK VA XURRAMLIK YETISHUR. AGAR KISHIGA YOMONLIK QILSANG, UNGA NAQADAR RANJ YETSA, SENING KO'NGLINGGA HAM UL MIQDOR TANGLIK YETISHUR. DEMAK, BU JAHONDA YAXSHILIK VA YOMONLIK MUKOFOTI, ALBATTA, YETGUSIDUR"³.

KAYKOVUSNING KUNDALIK TURMUSHDAGI XULQ-ODOB QOIDALARIGA OID FIKRLARI ASARNING "MAJOZ (HAZIL-MAZAH) QILMOQ, SHATRANJ (SHAXMAT), NARD O'YNAMOQ ZIKRIDA", "SHIKORGA (OVGA) CHIQMOQ ZIKRIDA", "CHAVGON O'YNAMOQ ZIKRIDA", SHUNINGDEK, OVQATLANISH, DAM OLISH, HAMMOMGA BORISH, MEHMONDORCHILIK, SHAROB ICHISHGA BAG'ISHLANGAN BOBLARIDA BAYON QILINGAN

² Кайковус. +обуснома. 86-бет.

³ Ўша китоб

BO‘LIB, HOZIRGI PAYTDA HAM O‘Z AHAMIYATINI YO‘QOTMAGAN. BUNDAY XULQ-ODOB QOIDALARI INSON KAMOLOTINI KO‘RSATUVCHI SEVGI VA MUHABBAT, DO‘ST TANLASH VA DUSHMANDAN SAQLANISH MASALALARIDA AYNIQSA, NAMOYON BO‘LADI. “ISHQ VA UNING ODATLARI ZIKRIDA” BOBIDA KAYKOVUS ISHQDA YANGLISHMASLIKNI, LATIF TA‘B BO‘LISHNI MANZUR KO‘RADI.

“EY FARZAND, TO KISHINING TA‘BI LATIF BO‘LMAG‘UNCHA OSHIQ BO‘LMAG‘USIDIR, NEDINKIM ISHQ BESHAK TA‘BI LATIFLIKDIN PAYDO BO‘LUR. HAR NARSAKI, TA‘BI LATIFLIKDAN PAYDO BO‘LSA, U BESHAK LATIF BO‘LUR. SHUL VAJDANKIM, LATIF TA‘BDIN LATIFLIK TUG‘ILUR ...”

“G‘ALIZ TA‘B VA YALQOV KISHI HECH VAQT OSHIQ BO‘LMAS”, — DEB HAQIQIY OSHIQQA XOS HIS-TUYG‘ULARNI IFODALAYDI. U OSHIQLIKDA EHTIYOT BO‘LISHGA UNDAYDI. “O‘ZINGNI SAQLAG‘IL VA OSHIQLIKDAN PARHEZ QIL,” — DEYDI. U ISHQ DARDIGA MUBTALO BO‘LISH JARAYONINI SHUNDAY TA‘RIFLAYDI: “... AVVAL BIR ZEBO SURATNI KO‘RGUSIDUR, UNDIR SO‘NG KO‘NGULGA PISAND (MA‘QUL) TUSHGUSIDIR. KO‘NGULGA PISAND TUSHG‘ONDIN SO‘NG TA‘B UNGA MOYIL BO‘LUR, KO‘NGIL UNING SURATINI TAQOZO QILUR”, — DEB BIRINCHI KO‘RGANDA “UNI (MA‘SHUQANI) YANA BIR KO‘RMOQ TA‘BIRIDA” BO‘LADI, IKKINCHI MARTA “KO‘NGLING HAVOSI G‘OLIB” BO‘LADI, UCHINCHI MARTA KO‘RGANDA “IXTIYORNI QO‘LINGDAN BERURSAN”, — DEYDI. SHUNING UCHUN HAM OSHIQ O‘ZINI QO‘LGA OLISHI KERAKLIGI, “AQLNI KO‘NGULGA MUAKKAL (VAKIL ETILGAN)” QILIB, O‘ZGA NARSALAR BILAN MASHG‘UL BO‘LSA, ISHQ DARDIDAN ASTA-SEKIN XALOS BO‘LISHI MUMKINLIGINI UQTIRADI. U AYNIQSA, KEKSALARNING HAMDA POSHOH-HUKMDORLARNING KEKSALIK DAVRIDA OSHIQLIKDAN O‘ZINI TIYISH ZARURLIGINI ALOHIDA TA‘KIDLAYDI. DEMAK, KAYKOVUS SEVGINI INSONIY TUYG‘U SIFATIDA TA‘RIFLASA HAM UNDAN O‘ZINI TIYISH YO‘LLARINI BAYON ETADI, LEKIN HAR BIR YOSH BOSHIGA ISHQ SAVDOSI TUSHGANDA HAR QANDAY NASIHATGA ITOAT ETA OLMASLIGINI HAM QAYD ETIB, SHUNI KO‘RSATADI:

“BAS, AGAR OSHIQ BO‘LSANG SHUNDOQ KISHIGA BO‘LGILKI, UL MA‘SHUQLIKKA LOYIQ BO‘LSIN, BATLIMUS VA AFLOTUNDEK KISHI BO‘LMASA VA YA‘QUBNING O‘G‘LI YUSUFDEK SABOHATI (HUSNI) BO‘LMASA HAM, BIR OZ MALOHATI BO‘LSUN... AMMO BIR JOYGA MEHMON BO‘LSANG, MA‘SHUQANGNI O‘ZINGGA HAMROQ QILIB OLIB BORMOG‘IL. AGAR OLIB BORSANG, BEGONALAR QOSHIDA UNING BILA

MASHG‘UL AO‘ËIAG‘ÈË ÂÀ ÊO‘ÍÂLEÍÂÍÈ ÓÍÂÀ ÁÂÍÂ QÈËIAG‘ÈË, ÍÂÂÈÍÈÈÍ ÓÍÈ HÂ÷ ÊÈÍ ÒÈËÂÀ ÎÈIÂÈÈÈ ÂÀ HÀIÂ ÓÍÈ O‘ÇÈIÂÂÂÊ ÊO‘ÐÂÂÈ ÂÂÂ ÔÂYOË QÈËÎG‘ÈË. ÑÂÍÈÍÂ ÊO‘ÇÈIÂÂÂ U HAR QANCHA YAXSHI KO‘RINSA HAM O‘ZGALARNING KO‘ZIG‘A SHU MIQDOR YOMONROQ KO‘RINUR’¹.

KAYKOVUS YUKSAK AXLOQLILIKNING YANA BIR TARKIBIY QISMI DO‘STLIK DEB BILADI VA DO‘ST TUTMOQ ODOBI HAQIDA FIKR BAYON ETAR EKAN, UNING ASOSIY TALABLARINI TALQIN ETADI.

KAYKOVUS, AVVALO, INSON DO‘STSIZ BO‘LGANDAN KO‘RA, BIRODARSIZ BO‘LGANI DURUSTDIR, DEYDI. KISHINING DO‘STI QANCHA KO‘P BO‘LSA, AYBI SHUNCHA SIR TUTILADI VA FAZILATI KO‘PAYADI. KAYKOVUS QIYINCHILIKLARDA HAMDARD, TAYANCH BO‘LADIGAN, SADOQATLI, TA‘MAGIR, HASADCHI BO‘LMAGAN, AQLLI, ILMLI, MURUVVATLI KISHILARNI DO‘ST TUTISH MUMKIN, DEB TA‘KIDLAYDI. SHUNINGDEK, DO‘ST BILAN DUSHMANNI AJRATA BILISH, DUSHMAN OLDIDA O‘ZINI OJIZ KO‘RSATMASLIK, KUCHLI DUSHMAN VA XIYONATCHI, CHAQIMCHI, SIR OCHUVCHI DO‘STDAN SAQLANISHNI MASLAHAT BERADI. U QUYIDAGI XISLATLARNI HAR BIR KISHI O‘ZIDA TARKIB TOPTIRISHNI TA‘KIDLAYDI. BULAR: O‘ZIDAN ZO‘R KISHI BILAN URUSHMASLIK, HASADCHI KISHI BILAN BIRGA JAMOAT O‘RTASIDA O‘TIRMASLIK, NODON BILAN MUNOZARA QILMASLIK; RIYOKOR, IKKIYUZLAMACHI KISHI BILAN DO‘ST BO‘LMASLIK; YOLG‘ONCHI KISHI BILAN MUOMALA QILMASLIK; BAXIL BILAN SUHBATDA BO‘LMASLIK; DUSHMAN KISHI BILAN SHAROB ICHMASLIK; XOTINLAR BILAN BIR YERDA KO‘P O‘TIRMASLIK; KISHILARGA SIR AYTMASLIK; BIROR KISHI AYBINGNI AY TSA, SHU AYBNI YO‘QOTISHGA HARAKATI KILISH, BIROR KISHINI ORTIQCHA MAQTASH YOKI ORTIQCHA YOMONLAMASLIK, MUHTOJ BO‘LGAN ODAMNI HOJATINI CHIQARISH, KECHIRIMLI BO‘LISH, KICHIKLARGA MEHRIBON BO‘LISH; BIR ISHNI IKKI KISHIGA BUYURMASLIK, YA‘NI SHERIKLIK ISH QILMASLIK KABI HAYOTIY TAVSIYALARDIR.

BULARDAN KO‘RINIB TURIBDIKI, KAYKOVUS DO‘STLIKNI INSONNING KAMOLOTINI KO‘RSATUVCHI AXLOQIY XISLATLARDAN BIRI SIFATIDA TALQIN ETGAN.

KAYKOVUS “QOBUSNOMA” ASARIDA JISMONIY TARBIYAGA HAM KATTA AHAMIYAT BERGAN. ZERO, KAYKOVUS ASARINI MUVONMARDLAR TARBIYASIGA BAG‘ISHLAR EKAN, ULARNING

¹ Кайковус. +обуснома. 65-бет.

ENG AVVALO JISMONAN SOG‘LOM BO‘LIB KAMOLGA YETISHINI ALOHIDA TA’KIDLAYDI.

BUNI BIZ ASARDAGI “SHIKORGA CHIQMOQ ZIKRIDA”, “URUSH QILMOQ ZIKRIDA”, “CHAVGON O‘YNAMOQ ZIKRIDA”, SIPOHSOLARLIK SHARTLARI VA ODATLARI ZIKRIDA” VA BOSHQA BOBLARDA KO‘RAMIZ.

KAYKOVUS, AVVALO HAR BIR TARTIBLI, AQLLI KISHI O‘Z VAQTINI TO‘G‘RI TAQSIMLASHI VA UNDAN TO‘G‘RI FOYDALANISHINI TAVSIYA ETADI: “HUSHMAND (AQLLI) KISHILAR O‘ZLARINING HAR BIR ISHLARIGA ANIQ VAQTNI TAYIN ETIBDURLAR. ULAR KECHA VA KUNDUZNING YIGIRMA TO‘RT SOATINI O‘Z ISHLARIGA TAQSIM QILIBDURLAR. BIR ISHNI YANA BIR ISHDAN FARQ ETIB, UNGA VAQT, HAD (CHEGARA) VA ANDOZA (O‘LCHOV) PAYDO QILIBDURLAR, TOKI ISHLAR BIR-BIRIGA ARALASHMAG‘AY”¹.

KAYKOVUS BIR KECHA-KUNDUZNI SHUNDAY TAQSIM ETADI: SAKKIZ SOATI IBODATGA, SAKKIZ SOATI ISHRATGA VA RUHNI TOZALAMOQQA VA SAKKIZ SOATNI MANA SHU O‘N OLTI SOAT DAVOMIDA QIYNALG‘ON A‘ZOLARGA OROM BERMAKKA TAYIN ETMOQ KERAKDUR, TOKI A‘ZO HARAKAT TAKALLUFIDIN OSUDA BO‘LSIN².

INSON SALOMATLIGIDA TO‘G‘RI VA OQILONA OVQATLANISH HAM KATTA AHAMIYATGA EGA. BUNGA KAYKOVUS ALOHIDA BOB AJRATGAN. U BIR KECHA-KUNDUZ IKKI MAHAL — ERTA TONG VA PESHINDA OVQATLANISHNI TAVSIYA ETADI. KECHKI OVQATNI ESA TAVSIYA ETMAYDI. U OHISTA, SHOSHILMASDAN, HAMTOVOQLARI BILAN SUHBATDA BO‘LIB, ULARNING LUQMASGA BOQMASDAN OVQATLANISHNI MA‘QUL KO‘RADI.

KAYKOVUS INSON O‘Z TANINING TOZA, POKIZA BO‘LISHIGA HAM E‘TIBOR BERISHI KERAQ, DEYDI. UNING “HAMMOMGA BORISH ZIKRIDA”, “UXLAMOQ VA OSUDA BO‘LMOQ ZIKRIDA”, “TAMKIN SHAROFATINING VA TAOM TARTIBINING BAYONI” KABI BOBLARIDA UXLAMOQ, YEMOQ-ICHMOQ, HAMMOMGA BORMOQ QOIDALARI ASOSIDA YOSHLARGA JISMONIY-AXLOQIY TARBIYA ASOSLARI SINGDIRILGAN.

DEMAK, KAYKOVUSNING “QOBUSNOMA” ASARI XI ASRDA YUZAGA KELGAN YIRIK TARBIYAVIY ASARDIR. BUNDA O‘SHA DAVRGA XOS HAR BIR YOSH EGALLASHI ZARUR BO‘LGAN AQLIY, AXLOQIY, JISMONIY TARBIYA BILAN BOG‘LIQ FAOLIYAT TURLARI: OTDA YURISH, MERGANLIK, SUVDA

¹ Кайковус. +обуснома. 53-54 бетлар

² Ўша китоб, 67-бет.

SUZISH, HARBIY MASHQLAR SAN'ATI, IFODALI O'QISH, HATTOTLIK SAN'ATI, SHE'R YOZA OLISH, MUSIQIY BILIMGA EGA BO'LISH, SHATRANJ VA NARD O'YININI BILISH KABILAR HAM O'Z IFODASINI TOPGAN.

KAYKOVUSNING KATTA XIZMATI SHUNDAKI, U YOSHLARNI HAYOTGA TAYYORLASHDA ULARNI HAR TOMONLAMA KAMOLGA YETKAZISHNING NAZARIY MASALALARINI AMALIY FAOLIYATGA TATBIQI NUQTAI NAZARIDAN IFODALASHI BILAN HAMMA ZAMONLARDA, HAR QANDAY TUZUMDA HAM O'Z QIMMATINI YO'QOTMADI VA AMALIY HAYOT DASTURI SIFATIDA O'Z O'RNIGA EGA BO'LDI.

Ahmad Yugnakiy “Hibat ul-haqoyiq”. Qoraxoniylar hukmronligi davrida yaratilgan ta'limiy-ahloqiy asarlardan yana biri Ahmad Yugnakiyning “Hibat-ul-haqoyiq” (“Haqiqatlar armug‘oni”) asaridir. Asar mazmunini ham mazkur davrning ijtimoiy-siyosiy, diniy, axloqiy hamda iqtisodiy masalalar, ularning o‘ziga xos xususiyatlari, shuningdek, kishilar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlar mohiyati borasidagi qarashlar tashkil etadi.

“HIBAT UL-HAQOYIQ” ASARI TO‘G‘RUL QILICH SIPOHSOLORBEKNING NOMIGA ATAB YOZILGAN. ASARNING YOZILGAN VAQTI TAXMINAN XII ASR BOSHLARIGA TO‘G‘RI KELISHI ALOHIDA TA’KIDLANADI¹.

AHMAD YUGNAKIYNING HAYOTI VA FAOLIYATI BORASIDA MA’LUMOT BERUVCHI MANBALAR JUDA KAM. MAVJUD MA’LUMOTLAR HAM ASAR MAZMUNIDAN KELTIRILGAN DALILLARDANGINA IBORAT.

ALLOMA “HIBAT UL-HAQOYIQ” ASARINING SO‘NGIDA O‘ZI HAQIDA QUYIDAGI MA’LUMOTLARNI BAYON ETADI:

**ADIB AHMAD OTIM, ADAB, PAND SO‘ZIM,
SO‘ZUM MUNDA QOLUR, BORUR BO‘ O‘ZIM.
ADIBNING YERI OTI YUGNAK ERUR,
SAFOLIQ AJAB YER KO‘NGULLAR YORUR.
OTASI OTI MAHMUD YUGNAKIY,
ADIB AHMAD O‘G‘LI, YO‘Q UL HECH SHAKLI.**

YUQORIDA KELTIRILGAN MISRALAR MAZMUNIDAN “HIBAT UL-HAQOYIQ” ASARINING MUALLIFI AHMAD, OTASINING ISMI MAHMUD EKANLIGI, SHUNINGDEK, ADIB YUGNAK NOMLI MASKANDA TAVALLUD TOPGANLIGI ANGLANADI. “YUGNAK” NOMLI MANZIL (SHAHAR YOKI QISHLOQ)NING QAYERDA JOYLASHGANLIGI TO‘G‘RISIDA ANIQ MA’LUMOTGA EGA EMASMIZ. BU XUSUSIDA AHMAD YUGNAKIY VA UNING ASARI MOHIYATI YUZASIDAN TADQIQOTLAR OLIB BORGAN OLIMLAR

¹ Югнакий, Ашмад. Шибат-ул-ша=ойи= (Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи +.Мащмудов). – Тошкент, Бадиий адабиёт нашриёти, 1971, 3-28-бетлар; =адимий шикматлар (Тузувчи Н.Ращмонов). – Тошкент, Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987, 414-428 бетлар.

BIR QATOR FIKRLARNI ILGARI SURADILAR. CHUNONCHI, YE.E.BERTELSNING FIKRICHA, USHBU MASKAN FARG'ONA VODIYSIDA MAVJUD BO'LGAN BO'LSA, V.V.BARTOLDNING NUQTAI NAZARIGA KO'RA, BU MANZIL SAMARQAND VILOYATI HUDUDLARIDA JOYLASHGAN TUMANLARDAN BIRIGA TEGISHLIDIR.

Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-haqoyiq" asari yuzasidan tadqiqot olib borgan hamda mazkur asarni nashrga tayyorlagan olim Q.Mahmudov tarixiy manbalar, xususan, Ibn Xavqal va Arat Rahmatiy Ibnul Yaqub tomonidan yaratilgan asarlarda bayon etilgan fikrlarga tayangan holda "Yugnak" so'zi qadimda "Arnoq", "Arnak" kabi shakllarda ham yozilganligi, Arnoq va Arnak nomli maskan Samarqand shahri yaqinida joylashgan bir qatorda qayd etilganligini ishonch bilan ta'kidlaydi.

BIZGA QADAR ASARNING BESHTA NUSXASI YETIB KELGAN. ULARDAN UCHTASI TO'LIQ HOLDA SAQLANIB QOLGAN BO'LSA, QOLGAN IKKI NUSXASIDA ESA AYRIM PARCHALARGINA SAQLANGAN. ASARNING TO'LIQ HOLDA SAQLANGAN NUSXALARI XY VA XIY ASRLARDA HIROT VA ISTAMBUL SHAHARLARIDA ABDURAZZOQ BAXSHI TOMONIDAN KO'CHIRILGAN. ASARNING ISTAMBUL NUSXASIDA KO'CHIRILGAN SANA SIFATIDA 1480 YIL QAYD ETILGAN. AYNI VAQTDASARNING TO'LIQ NUSXALARI TURKIYA DAVLATIDA JOYLASHGAN KUTUBXONALARDA, TO'LIQ BO'LMAGAN NUSXASI ESA BERLIN SHAHRINING KUTUBXONALARIDAN BIRIDA SAQLANADI.

ASAR 1915-1916 HAMDA 1925 YILLARDA ISTAMBUL SHAHRIDA NAJIB OSIM TOMONIDAN CHOP ETILGAN. AYNAN MANA SHU NASHR ASOSIDA 1951 YILDA ARAT RAHMATIIY TOMONIDAN HAM NASHR QILINGAN. "HIBAT UL-HAQOYIQ" ASARI YUQORI DARAJADA BADIYY, FILOLOGIK HAMDA PEDAGOGIK QIYMATGA EGA BO'LGANLIGI BOIS KEYINGI YILLARDA HAM UNI QAYTA NASHR ETILISHIGA NISBATAN EHTIYOJ YUZAGA KELDI. ANA SHU EHTIYOJNING SAMARASI SIFATIDA 1971-1972 YILLARDA Q.MAHMUDOVNING SAYI-HARAKATLARI TUFAYLI TOSHKENT SHAHRIDA, 1980 YILDA PEKIN SHAHRIDA HAMDA 1984 YILDA OLMAOTA SHAHARLARIDA CHOP ETILGAN.

AHMAD YUGNAKIYNING MAZKUR ASARI BIR OZ QISQARTIRILGAN HOLDA 1986-1987 YILLARDA TOSHKENT SHAHRIDA, AYRIM TO'PLAMLAR TARKIBIDA NASHRDAN CHIQARILDI.

YUSUF XOS HOJIBNING “QUTADG‘U BILIG” ASARI KABI AHMAD YUGNAKIYNING “HIBAT UL-HAQOYIQ” ASARI HAM QORAXONIYLAR HUKMRONLIGI DAVRIDA MAMLAKATNING MA’NAVIY HAYOT DARAJASINI KO‘TARISHGA ULUSH QO‘SHISH MAQSADIDA YOZILGAN. ASAR MAZMUN JIHATIDAN DIDAKTIK XARAKTERGA EGA. ASARNING MUNDARIJASI ANA SHUNDAN DARAK BERADI.

ASAR O‘N TO‘RT BOBDAN IBORAT BO‘LIB, MAZKUR BOBLAR O‘ZIDA 256 BAYT HAMDA 512 MISRANI MUJASSAM ETGAN. DOSTONNING DASTLABKI TO‘RT BOBI AN‘ANAGA KO‘RA MUQADDIMA BO‘LIB, BESHINCHI HAMDA O‘N TO‘RTINCHI BOBLARDA ASOSIY G‘OYALAR IFODA ETILADI. MAZKUR BOBLARDA ASOSAN BILIMNING AHAMIYATI, JAHOLATNING ZARARI, TIL ODOBI, DUNYONING FONIYLIGI, SAXOVAT, KAMTARLIK, BAXILLIK HAMDA INSONLARGA XOS BO‘LGAN BOSHQA XISLATLAR, ULARNING XUSUSIYATLARI BORASIDA SO‘Z YURITILADI.

AHMAD YUGNAKIYNING “HIBAT UL-HAQOYIQ” ASARIDA HAM MARKAZIY O‘RINNI INSON SHAXSI, UNING MA’NAVIY-AXLOQIY QIYOFASI, SHUNINGDEK, SHAXSNI KAMOLOTGA ETISHUVINI TA‘MINLASH MASALASI TURADI. “HIBAT UL-HAQOYIQ” ASARINING BIRINCHI BOBIDAYOQ ILM MANFAATI, ILMSIZLIK VA JAHOLATNING ZARARI HAQIDA FIKR BILDIRILADI. ILMLI VA ILMSIZ KISHINI BIR-BIRI BILAN TAQQOSLASH ASOSIDA ILM-MA‘RIFATNING AFZALLIGI, UNING INSON UCHUN QAY DARAJADA FOYDALI EKANLIGINI OCHIB BERAR EKAN, AHMAD YUGNAKIY BILIMLI INSONNI QIMATBAHO DINORGA, BILIMSIZ KISHINI ESA QIMMATSIZ ILIKKA O‘XSHATIB, ER KISHINING KO‘RKI AQL, DEYA TA‘KIDLAYDI. ILMLI INSON O‘Z ILMI BILAN MASHHUR BO‘LIB, NOMI O‘CHMAGANI HOLDA, ILMSIZ KISHI GARCHI TIRIK BO‘LSADA, NOMI O‘LIK EKANLIGINI E‘TIROF ETADI. ALLOMA BILIM EGALLASH KISHINI YUKSAKLARGA KO‘TARSA, ILMSIZLIK TUBANLIKKA TOMON YETAKLASHIGA ALOHIDA URG‘U BERADI. BU BORADAGI FIKR QUYIDAGI MISRALARDA O‘ZINING YORQIN IFODASINI TOPGAN:

BILIK BIRLA BILI(I) NUR SAODAT YO‘LI,

BILIK BIL SAODAT YO‘LINI BULA.

(BILIM BILAN SAODAT YO‘LI OCHILADI, SHUNGA KO‘RA ILMLI BO‘L, BAXT YO‘LINI IZLA).

BAHOLIK DINAR UL BILIMLIK KISHI,

BU JOHIL BILIKSIZ BAHOSIZ BISHI.

(BILIMLI KISHI (QIMMAT) BAHOLIK DINORDIR, ILMSIZ JOHIL KISHI QIMMATSIZ YEMISH (MEVA)DIR.

**BILIKSIZ YILIKSIZ SO‘NGAK TEK HOLI,
YILIKSIZ SO‘NGAKKA SUNULMAS ELIK.
(ILMSIZ ILIKSIZ SO‘NGAK KABI BO‘SHDIR, ILIKSIZ
SO‘NGAKKA ESA QO‘L URILMAYDI).
BILIM BIRLA O‘LIM YUQOR YO‘QLADI,
BILIKSIZLIK ERNI CHUQARDI QO‘DI.
(BILIM BILAN OLIM KO‘TARILDI, ILMSIZLIK ESA KISHINI
TUBANLASHTIRDI)¹.**

**YUQORIDA BILDIRILGAN FIKRLARDAN ANGLANADIKI,
AHMAD YUGNAKIY BILIMLI KISHILARNI MUKAMMAL KISHILAR
SANAYDI. CHUNKI BILIMLILIK BARCHA YAXSHI ISHLAR VA
EZGULIKLARNING OMILI BO‘LSA, BILIMSIZLIK JOHILLIK YOKI
RAZOLATGA YO‘L OCHADI.**

**AHMAD YUGNAKIYNING “HIBAT-UL-HAQOYIQ” ASARIDA
BOSHQA TA‘LIMIY-AXLOQIY ASARLAR KABI INSONNING
BARKAMOL EKANLIGIDAN DALOLAT BERUVCHI IKKINCHI
BELGI - BU UNING XUSHXULQLILIGIDIR, DEGAN G‘OYA ILGARI
SURILADI. SHUNING UCHUN ADIB ASARDA AXLOQLILIKNING
ASOSIY MEZONLARI BO‘LGAN IJOBIY XISLATLAR VA INSON
QIYOFASIDA ULARNING QAY DARAJADA AKS ETISHI
YUZASIDAN FIKR YURITAR EKAN, TILNI TIYISH, MOL-DUNYOGA
MUHABBAT QO‘YISH SALBIY FAZILAT EKANLIGINI ALOHIDA
TA‘KIDLAB O‘TADI. SHUNINGDEK, INSONDA USHBU
XISLATLARNI SHAKLLANISHIGA TA‘SIR ETUVCHI MUHIT,
SHART-SHAROITLAR, BAXILLIK, JAMIYAT VA ATROFDAGI
KISHILARNING MANFAATLARIGA ZARAR YETKAZISHDAN
SAQLANISH, HAROM VA HALOLNI BIR-BIRIDAN FARQLAY
OLISH, ULARNING FARZLARI HAQIDA TO‘XTALIB O‘TADI.**

**AHMAD YUGNAKIYNING TA‘KIDLASHICHA, INSONNING
MA‘NAVIY-AXLOQIY QIYOFASINI KO‘RSATUVCHI MUHIM
BELGILARIDAN BIRINCHISI TIL ODOBIDIR.**

**ALLOMANING FIKRICHA, TILNI TIYMASLIK, HUDA-BEHUDA
SO‘ZLARNI AYTAYERISH BOSHGA BALO KELTIRADI. SHU BOIS U
TILNI TIYISHNI, HAR BIR SO‘ZNI O‘YLAB SO‘ZLASHNI
MASLAHAT BERADI. XUSUSAN,**

**TILING BEKTA TUTG‘IL TISHING SINMASUN,
G‘OLI CHIQSA BEKTA TISHING SIYUR.**

**YA‘NI, TILINGNI TIY, TISHING SINMASIN, AGAR (SO‘ZLAB
YUBORSANG) TISHING CHIQIB QOLSA, TISHINGNI SINDIRADI,
DEYA BEHUDA SO‘ZLASHNING YOMON OQIBATLARI XUSUSIDA
O‘Z QARASHLARINI ILGARI SURADI. FIKRINI DAVOM ETTIRAR**

¹ Югнакий, Ашмад. Шиабат-ул-ша=ойи= (Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи ?..Мащмудов). – Тошкент, Бадиий адабиёт нашриёти, 1971, 40-48- бетлар

EKAN, AHMAD YUGNAKIY QUYIDAGILARNI HAM TA’KIDLAB O’TADI:

**SO’ZUNG BO’SHLUG’ ESMA YIG’A TUT TILING,
YETAR BOSHQA BIR KUN BU TIL BO’SHLUG’I.**

**YA’NI, SO’ZINGNI BO’S SH QO’YMA, TILINGNI TIYIB TUR, ERK
BERILGAN TIL BIR KUN BOSHINGGA YETADI.**

**ALLOMA, SHUNINGDEK, TILNI BO’S SH QO’YISH AQLLI
INSONNING ISHI EMASLIGIGA HAM ALOHIDA URG’U BERADI:**

**XIRADLIQMU (V) BO’LUR TILI BO’S SH KISHI,
TELIM BOSHNI YEDI BU TIL SO’Z BUSHI.**

**MAZKUR MISRALARDA TILI BO’S SH, SO’ZLARI
KISHILARNING QALBIGA OZOR YETKAZUVCHI KISHINING AQLI
YETUK BO’LMASLIGI, KIMNINGKI TILI VA SO’ZI BO’S SH BO’LSA
BOSHINI YEYISHI XUSUSIDAGI FIKRLAR O’Z IFODASINI
TOPGAN.**

**TIL VOSITASIDA KISHILARNING QALBIGA YETKAZILGAN
YARANING BITMASLIGINI ALLOMA QUYIDAGI TARZDA BAYON
ETADI:**

**HUKTURMA ERNI TILING BIL BU TIL,
BOSHOQ TURSA BUTMAS BUTAR O’Q BOSHI.**

**(YA’NI, KISHINI O’CHAKISHTIRMA, UNING TILINI BIL,
AGARDA TIL INSON QALBINI YARALASA, UNING JAROHATI
BITMAYDI).**

**AHMAD YUGNAKIY AYNI O’RINDA TILINGNI TIY, SO’ZINGNI
QISQA QIL, TILING TIYILSA, O’ZING HAM SAQLANASAN, DEYA
TILNI TIYISH YO’LLARINI KO’RSATADI. XUSUSAN:**

**KUDAZGIL TILINGNI, KEL OZ QIL SO’ZUNG,
KUDAZILSA BU TIL KUDAZLUR O’ZUNG.**

**ALLOMANING NUQTAI NAZARIGA KO’RA KISHIDA
QUYIDAGI IKKI HOLAT, YA’NI, HADDAN ZIYOD KO’P GAPIRISH
VA AYNI VAQTD A YOLG’ON SO’ZLASH ODATLARI MAVJUD
BO’LSA, U HOLDA UNGA NISBATAN MURUVVAT YO’LI YOPILADI.
SHUNGA KO’RA ADIB, YOLG’ON VA KO’P SO’ZLASHNING OLDINI
OLISH YO’LLARINI KO’RSATIB BERISHGA URINADI:**

**YOLG’ONCHI KISHIGA MUMKIN QADAR YAQIN
BO’LMASLIK, UMR KECHIRISH DAVRIDA TO’G’RILIKKA AMAL
QILISH, OG’IZ VA TILNING BEZAGI SO’Z EKANLIGI, SHU BOIS
TO’G’RI SO’ZLASH VA YOLG’ON GAPIRMASLIK, TO’G’RISO’Z
BO’LISH BILAN DILNI BEZASH ZARURLIGI TO’G’RISIDA FIKR
YURITAR EKAN, TO’G’RI SO’ZNI ASALGA, TO’G’RISO’Z INSONNI
ESA SHIFOGA QIYOS QILADI:**

**TILI YALG’ON ERTIN YIROQ TUR TEZA,
KECHUR SEN-LA UMRUNG KO’NILIK UZA.
OG’IZ TIL BEZAGI KO’NI SO’Z TURUR.**

G'O'NI SO'ZLA SO'ZNI DILINGNI BEZA.
G'O'NI SO'Z ASAL TEK BU YALG'ON BASAL,
BASAL YEB ACHITMA OG'IZ YO ASAL.
YO YALG'ON SO'Z YIGTEK KO'NI SO'Z SHIFO,
BU BIR SO'Z O'ZAGI URULMISH MASAL¹.

ADIB TO'G'RI SO'ZLASH BILAN BIRGA, SIR SAQLAY OLISH XISLATINING HAM INSONGA XOS BO'LGAN IJOBIY FAZILATLARDAN BIRI DEYA E'TIROF ETADI HAMDA USHBU FAZILATNI O'ZLASHTIRISH XUSUSIDA BIR QATOR FOYDALI MASLAHATLARNI BERADI:

INSON SIR SAQLANISHI LOZIM DEB HISOBLAGAN VOQEA YOKI HODISA YUZASIDAN HATTO DO'STGA HAM GAPIRMASLIGI SHARTLIGIGA ALOHIDA URG'U BERADI. ZERO, KISHINING O'ZIKI SIR SAQLAY OLMAGAN EKAN, BOSHQALAR HAM SHUNDAY YO'L TUTISHI MUMKIN. NATIJADA SIR ATROFDAGILARGA AYON BO'LADI VA UNING SIRLIGI QOPMASLIGI ALLOMA TOMONIDAN ISHONARLI MISOLLAR YORDAMIDA OCHIB BERILADI¹. YA'NI:

G'ATIG' QIZLA ROZING KISHI BILMASIN,
SO'ZUNGNI O'ZUNGGA O'KUNCH KEL (A) MASUN.
ESHIM DEB INONIL SIR AYMA SAQIN,
NECHA MA INONCHLIQ ESH ERSA YAQIN.
SERIB SENDA ROZING SINGIB TURMASA,
SERURMU ESHINGDA SHUNI KED SAQIN.

ASARNING TO'RTINCHI BO'LIMI SAHOVAT VA BAXILLIK KABI SIFATLARNING MOHIYATI HAMDA ULARNING OQIBATLARINI YORITIB BERISHGA YO'NALTIRILGAN. AHMAD YUGNAKIY HAM BOSHQA MUTAFAKKIRLAR KABI SAXOVATNI ENG EZGU INSONIY XISLATLARDAN BIRI DEB BILADI. SAXIYLAR HAMMA TOMONDAN ULUG'LANISHI, FAQAT YAXSHI VA NUQSONSIZ NOM QOLDIRISHI MUMKINLIGINI TA'KIDLAR EKAN, QO'LLAR ICHIDA IN'OM BERUVCHISI BAXTLI (QO'L)DIR, O'ZI OLIB, BOSHQALARGA BERMAGAN (QO'L) QO'LLARNING QUTSIZIDIR, DEYDI. BAXILLIK XISLATINI ESA ALLOMA DAVOLAB BO'LMAYDIGAN KASALLIKKA QIYOSLAYDI.

AHMAD YUGNAKIY SAXIYLIKNI KAMOLOT BELGISI DEB TUSHUNADI. SAXIYLIK XISLATIGA NISBATAN BAXILLIK VA OCHKO'ZLIK KABI ILLATLAR QARAMA-QARSHI QO'YILADI, BOYLIK TO'PLAB, YEMAY-ICHMAY, BOSHQALARGA BERMAY YASHAGAN KISHINING MOL-DUNYOSI OXIRI DO'STGA EMAS,

¹ Югнакий, Ашмад. Ёибат ул-ша=ойи= (Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи ?Машмудов). – Тошкент, ./улом номидаги Бадиий адабиёт нашриёти, 1971, 50-51-бетлар.

¹ Ўша асар, 52-бет.

**DUSHMANGA BUYURISHI XUSUSIDAGI FIKRLARNI
QUYIDAGICHA YORITADI:**

**TATURMAS OSHIN-DA TUZ DO‘STINA,
O‘LUR QOLUR AXIR YEYUR DUSHMANI².**

**AHMAD YUGNAKIY KAMTARLIK HAM INSONNING
YETUKLIK DARAJASINI KO‘RSATUVCHI BELGILARDAN BIRI
BO‘LIB, KIBRLI VA XASIS BO‘LISH INSONNI RUHAN
TUBANLASHTIRADI, DEGAN G‘OYANI ILGARI SURADI.**

**KIMKI KIBRU HAVOGA BERILIB, BOSHQALARDAN O‘ZINI
BALAND TUTSA, UNI HECH KIM HURMAT QILMAYDI, AKSINCHA,
TAVOZE‘LI, KAMTAR VA MULOYIMLIK SIFATLARIGA EGA
BO‘LISHNI ESA INSONNING HUSNI DEYA HISOBLAYDI.**

**U YAXSHI XULQ-ODOBNI SHAKLLANTIRISH VA YOMON
ILLATLARDAN SOQIT BO‘LISH YO‘LLARINI HAM TAVSIYA
ETADI. MASALAN, BOYLIK TO‘PLASHGA MUKKASIDAN KETGAN
KIISHLARGA MO‘TADIL HAYOT KECHIRISHNI MASLAHAT
BERADI:**

**AGAR YIG‘DING ERSA UMURLUQ TAVOR,
BURUN BOSHQA BO‘RKNI KIYAR BOSH KERAK.
HARISLIK MA ERGA YOVUZ XISLAT BUL,
HARISLIK SO‘NGI G‘AM O‘KUNCH HASRAT UL¹.**

**ALLOMA SABR-TOQAT, QANOAT INSONGA SHARAF VA
XOTIRJAMLIK OLIB KELISHIGA ISHONADI, SHU BOIS U
KISHILARNI SABR-TOQATLI HAMDA QANOATLI BO‘LISHGA
UNDAYDI. ULARNI TINCHLIK VA TOTUVLIKDA HAYOT
KECHIRISHGA CHAQIRADI:**

**BALO KELSA SABR ET, FARRAHQA KUTIB,
KUTIB TUR FARAHQA BALO-RANJ YUTUP.
HCHAR MEHNAT O‘TI, KECHAR NAVBATI,
G‘OLUR SABR IDISH SAVOBIN TUTUB.**

**AHMAD YUGNAKIY KISHI GUNOH QILSA KECHIRISH,
G‘AZAB O‘TINI ILOJI BORICHA O‘CHIRISH ZARUR, DEYDI.**

**SHOIR BOSHLIQLAR BILAN EHTIYOT BO‘LIB MUOMALADA
BO‘LISH, FOYDASIZ TORTISHUVLAR ULUG‘LARNING G‘AZABINI
KELTIRSA, KICHIKLARNING XULQINI BUZADI, DEYDI. XUSUSAN:**

**G‘UDAZGIL, AYO DO‘ST, ULUG‘LAR AQIN,
OSIQSIZ JADAL HAM MIZOJTIN SOQIN.
ULUG‘LARNI BUSHRUB SENGAM BU MIJOZ,
KICHIKLARNI GUSTOH QILUR BIL YAQIN.**

**U KISHILARNI, AYNIQSA, MARTABAGA ERISHGACH,
KAMTAR, SAMIMIY BO‘LISHGA CHAQIRADI, MAVQEINI
SUISTE‘MOL QILMASLIKNI MASLAHAT BERADI:**

² Ўша асар, 65-бет.

¹ Ўша асар, 70-бет.

ULUG'LIQQA TEGSANG YENGILMA O'ZING,
G'OLI KEYSANG ATLAS UNUTMA BO'ZING².

(ULUG'LIKKA YETSANG YANGLISHMA, AGAR ATLAS
KIYSANG, BO'Z KIYGANINGNI UNUTMA).

INSONLARGA BOSHCHILIK QILAYOTGAN AMALDOR,
MANSABDOR KISHILARNING O'Z MAVQELARIGA YARASHA ISH
TUTISHLARI, KATTAGA HAM, KCHIKKA HAM BIRDEK
MURUVVAT KO'RSATISHLARI, SO'ZLARINI MULOYIM
QILISHLARI MAQSADGA MUVOFIQ EKANLIGIGA ALOHIDA
URG'U BERADI:

ULUG' BO'LDUG'UNGCHA TUZUNRAK BO'LUB,
ULUG'QA, KICHIKKA SILIQ TUT SO'ZUNG.

(YA'NI, ULUG'LIGINGA YARASHA YAXSHIROQ BO'LIB,
KATTAGA, KICHIKKA SO'ZINGNI SILLIQ, MULOYIM QIL).

ADIB DO'ST HAMDA DUSHMANNING FARQIGA BORISH,
YAXSHI KISHILARNI DO'ST TUTISH, BADXULQ KISHILARDAN
UZOQROQ YURISH, SHUNINGDEK, DO'ST TANLASHDA XATO
QILMASLIK KERAKLIGINI TA'KIDLAYDI. SHUNINGDEK, DOIM
YAXSHI ISHLAR BILAN HAMKOR BO'LISHNI, KISHINING O'ZI
HAM EZGU, EZGU ISHLAR QILIB YASHASA, O'ZGALARDAN
YAXSHILIK TOPISHI MUMKINLIGIGA URG'U BERADI.

AYO EDGU UMGON ESIZLIK QILIP,
TIKAN EYLAGAN ER UZUM BICHMAS UL¹.

(EY, YOMONLIK QILIB YAXSHILIKDAN UMIDVOR
BO'LUVCHI, TIKAN IZGAN (QIDIRGAN) KISHI HECH VAQT UZUM
UZMAYDI).

AYRIM TADQIQOTCHILAR AHMAD YUGNAKIY ASARLARIDA
ZAMONDAN NOROZILIK KAYFIYATLARI MAVJUDLIGINI
AYTADILAR. LEKIN ADIBNING ASARLARIDAGI QUYIDAGI
MISRALAR MAZMUNI UNING ZAMONDAN EMAS, BA'ZI
KISHILARDAN, ULARNING HATTI-HARAKATI VA XULQIDAN
NOROZI EKANLIGINI KO'RSATADI. CHUNONCHI:

YIRARSAN ZAMONANGNI XALQIN QO'DIB,
ZAMONANGNI YIRMA KISHISIN YIR².

(XALQINGNI QO'YIB ZAMONANGNI AYBLAMA,
ZAMONANGNI EMAS, BALKI KISHILARNI AYBLA).

SHUNING UCHUN HAM ALLOMA KISHILARGA YARAMAS
ISHLAR QILMASLIK, TINCH VA FAROG'ATDA YASHASH, HALOL
BO'LISH, OCHKO'Z-SUQ BO'LMASLIK, HAROMDAN SAQLANISH
KABI HAYOTIY PAND-NASIHAHLARNI BERADI.

¹ Ўша асар, 81-бет

² Ўша асар, 65-бет

AHMAD YUGNAKIY HAM O‘ZINING INSONNI KAMOLGA YETKAZISH BORASIDAGI QARASHLARI BILAN PEDAGOGIK FIKR TARAQQIYOTIDA O‘Z O‘RNIGA EGA. U INSON KAMOLOTINI TO‘LAQONLI NAMOYON ETUVCHI “HIBAT –UL-HAQOYIQ” ASARIDA KOMIL INSONNI SHAKLLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS TIZIMINI YARATDI.

AHMAD YUGNAKIY TOMONIDAN ASOSLANGAN BARKAMOL INSONNI SHAKLLANTIRISH TIZIMI O‘ZIDA QUYIDAGILARNI AKS ETTIRADI: YUKSAK DARAJADA NAZARIY VA AMALIY BILIMLARNI EGALLASH, TIL VA SO‘Z ODOBIGA EGA BO‘LISH, SHUNINGDEK, O‘ZIDA HALOLLIK, ROSTGO‘YLIK, SAXIYLIK, KAMTARLIK, QANOATLILIK, SAMIMIYLIK KABI XISLATLARNI NAMOYON ETA OLISH, VAFODOR DO‘ST BO‘LISH. ALLOMANING NUQTAI NAZARIGA KO‘RA O‘ZGALAR SIRINI SAQLAY OLISH, KAMGAP BO‘LISH HAMDA HAR BIR SO‘ZNI O‘Z O‘RNIDA VA LOZIM TOPILGANDAGINA SO‘ZLASH, YUQORI MANSAB YOKI MAVQEGA EGA BO‘LGANDA KATTALARGA HURMAT, KICHIKLARGA IZZAT KO‘RSATA OLISH KISHINING OBRO‘SIGA OBRO‘ QO‘SHUVCHI SIFATLAR BO‘LIBGINA QOLMAY, AYNI VAQTDa IJTIMOIIY MUNOSABATLARNI TASHKIL ETISH JARAYONIDA YUZAGA KELISH EHTIMOLI BO‘LGAN SALBIY HOLATLARNING OLDINI OLADI. INSONDA BAXILLIK, OCHKO‘ZLIK, YOLG‘ONCHILIK, IKKIYUZLAMACHILIK, TAKABBURLIK, ZOLIMLIK, JAHOLAT, TANBALLIK, SHOSHQALOQLIK, BILIMSIZLIK, SABRSIZLIK, KO‘P GAPIRISH VA HOKAZO KABI XISLATLARNING MAVJUDLIGI ESA KISHILAR O‘RTASIDA ADOVAT, O‘ZARO URUSH-JANJALLARNING KELIB CHIQISHIDA ASOSIIY OMIL BO‘LIB XIZMAT QILISHINI AHMAD YUGNAKIY YUQORIDA MAZMUNI XUSUSIDA SO‘Z YURITILGAN ASARDA ALOHIDA QAYD ETIB O‘TADI.

AHMAD YUGNAKIYNING USHBU ASARI O‘ZIGA XOS PEDAGOGIK QIYMATGA EGA BO‘LIB, BUGUNGI KUNDA HAM O‘Z AHAMIYATINI YO‘QOTMAGAN. MAZKUR ASARDA ILGARI SURILGAN G‘OYALAR KISHILAR, AYNIQSA, YOSHLARNI MA‘NAVIY-AXLOQIIY KAMOLOTGA YO‘LLAYDI, IJTIMOIIY MUNOSABATLAR JARAYONIDA YUZAGA KELGAN ZIDDIYATLARNI AHILLIK, SAXOVAT HAMDA HAMJIHATLIK ASOSIDA BARTARAF ETIB, ADOLAT O‘RNATISHGA CHORLAYDI.

Mavzuni mustahkamlash va o‘z-o‘zini nazorat qilish uchun savollar

1. Sharq Uyg‘onishi davrida ta’lim-tarbiya qanday taraqqiy etgan?
2. Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sinolarning qanday umumpedagogik hamda didaktik g‘oyalari mavjud?

3. MAHMUD QOSHG‘ARIY, YUSUF XOS HOJIB, UNSURUL-MAOLIIY KAYKOVUS, AHMAD YUGNAKIYLARNING QANDAY TA‘LIMIIY-AXLOQIIY QARASHLARINI BILASIZ?

Ko‘rgazmali materiallar (sxemalar, jadvallar, grafik kartalar)

Adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat - yengilmas kuch. –Toshkent: Ma‘naviyat, 2008. -176 b.
2. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida / Karimov I.A. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011. – 440 b.
3. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Pedagogika nazariyasi. 1-qism / Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. M.X.Toxtaxodjayevaning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: Moliya, 2007.
4. Pedagogika / To‘xtaxodjaeva M.X.va boshqalar. - Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
5. Pedagogika (Pedagogika nazariyasi va tarixi) Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. J. Hasanboyev va b. – Toshkent: Noshir, 2011. – 456 b.
6. Mavlonova R va boshqalar. Pedagogika. - Toshkent: O‘qituvchi, 2001.
7. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. - Toshkent: O‘qituvchi, 2005.
8. Ibragimova X., Abdullaeva Sh. Pedagogika nazariyasi. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
19. Zununnov A.va boshqalar. Pedagogika tarixi. - Toshkent: Sharq, 2000.
20. Azizxodjayeva N. Pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Sharq, 2006.

Glossariy

Sharq Uyg‘onish davri, umumpedagogik, didaktik g‘oyalar

5-MAVZU: XIV ASRNING IKKINCHI YARIMIDAN XVII ASRGACHA TARBIYA, MAKTAB VA PEDAGOGIK FIKRLAR

REJA:

1. XIV-XVII asrlarda Movarounnahrda ta‘lim-tarbiya va pedagogik fikrlar.
2. Movarounnahrda Amir Temur tomonidan markazlashgan davlatga asos solinishi. Markazlashgan davlatning ilm-fan va ma‘rifat taraqqiyotiga ta‘siri.
3. XIV-XVI asrlarda maktab va madrasalar faoliyatining yo‘lga qo‘yilishi.
4. Tabiiy fanlarning rivojlanishi. Maktab va madrasalarda tabiiy fanlarning o‘qitilishi.
5. Mirzo Ulug‘bekning ta‘limiy-axloqiy qarashlari va Zahiriddin Muhammad Boburning ilm-ma‘rifat, ta‘lim-tarbiya sohasidagi xizmatlari.

Ma‘ruzaning maqsad va vazifalari

Maqsadi: XIV-XVII asrlarda Movarounnahrda ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlarni, Movarounnahrda Amir Temur tomonidan markazlashgan davlatga asos solinishini, markazlashgan davlatning ilm-fan va ma'rifat taraqqiyotiga ta'sirini, XIV-XVI asrlarda maktab va madrasalar faoliyatining yo'lga qo'yilishini, tabiiy fanlarning rivojlanishini, maktab va madrasalarda tabiiy fanlarning o'qitilishini, Mirzo Ulug'bekning ta'limiy-axloqiy qarashlari va Zahiriddin Muhammad Boburning ilm-ma'rifat, ta'lim-tarbiya sohasidagi xizmatlarini tahlil qilish.

Vazifalari:

- XIV-XVII asrlarda Movarounnahrda ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlarini o'rganish;
- Markazlashgan davlatning ilm-fan va ma'rifat taraqqiyotiga ta'sirini tahlil qilish;
- XIV-XVI asrlarda maktab va madrasalar faoliyatini o'rganish;
- Tabiiy fanlar rivoji hamda maktab va madrasalarda tabiiy fanlarning o'qitilishini umumlashtirish;
- Mirzo Ulug'bekning qanday ta'limiy-axloqiy qarashlari, Zahiriddin Muhammad Boburning ilm-ma'rifat, ta'lim-tarbiya sohasidagi xizmatlari bilan tanishish.

XIV-XVII asrlarda Movarounnahrda ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlar

Qariyb bir yarim asr davomida mo'g'ullar istibdodi ostida xonavayron bo'lgan Movarounnahr xalqi XIV asrning boshlariga kelib mo'g'ul istilochilari zulmidan qutula boshladi. Movarounnahrda kuchli davlat tuzishga bo'lgan intilish g'olib keldi. Mo'g'ul istilochilariga qarshi Buxoroda xalq Mahmud Torobiy boshchiligida qo'zg'oldi, Samarqand va Xurosonda esa Sarbadorlar qo'zg'olonlari ro'y berdi. Natijada Sarbadorlar uzoq muddat hatto hokimiyatni ham boshqarib turdilar.

XIV asrning ikkinchi yarmida Movarounnahrning feodal tarqoqligiga barham berildi, mamlakat mo'g'ul bosqinchilaridan tozalandi. XIV asrning oxiri va XV asrlarda Markaziy Osiyoda feodal munosabatlar yanada rivoj topa boshladi.

Sohibqiron Temur va dastlabki temuriylar hukmronlik qilgan davr Movarounnahr tarixida alohida o'rin egallaydi.

Markazlashgan buyuk Temur davlatining barpo etilishi bilan Movarounnahrda yana fan va madaniyat, maorif qaytadan ravnaq topa boshladi.

Shuning uchun ham XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asr tarixda Sharq Uyg'onish davrining ikkinchi bosqichi deb ataladi. Chunki, bu davr madaniyati o'z tamoyillari, yo'nalishi, iqtisodiy asosi jihatidan IX-XII asr madaniyatining davomi sanaladi.

Shu bois XIV asr oxiri va XV asrlarda Movarounnahrda Sharq Uyg'onish davri madaniy ravnaqini IX-XII asrlardagi madaniy rivojlanishidan ajratib olib ko'rsatish mumkin emas. XIV asrning uchinchi choragi va XV asrda Markaziy

Osiyoda iqtisodiyot, fan va madaniyat o'sdi. Amir Temur hukmronligi davrida jahonning ko'plab shaharlarida Samarqandga hunarmandlar, olimu fozillar, san'atkorlar, muhandislar olib kelindi va ularning boy tajribalari, ijodiy mahoratlaridan ilm- ma'rifat, madaniyat, qurilish jabhalarida keng foydalanildi. Samarqand va Hirot madrasalar, kutubxona va rasadxona qurildi. Tibbiyot ilmini o'rganishga qiziqish yanada kuchaydi. Riyoziyot, falakiyot, jo'g'rofiya, tarix, adabiyot, falsafa hamda tarbiyashunoslikka oid asarlar yaratildi. Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Umar Xayyom, Sa'diy meroslarini, shuningdek, yunon-rim madaniyatini o'rganishga havas kuchaydi.

Shuni ta'kidlash kerakki, Temur va uning izdoshlari, temuriylar davrida fan va madaniyat rivojlandi. Ayniqsa Samarqand va Hirot shaharlari madaniyat, ilm-ma'rifat markaziga aylandi.

Amir Temur saltanatni bino qilish va uni mustahkamlash uchun juda katta xizmat qildi. Ana shunday buyuk xizmatlaridan eng muhimi mamlakatda ta'lim tizimini rivojlantirish sohasiga qaratilganligi edi. Chunki uning e'tiqodiga ko'ra bilimdon va tadbirkor insongina mamlakatning rivojlanishiga hissa qo'sha oladi. Shuning uchun ham sohibqiron bilimli va ishbilarmon, tadbirkor kishilarni tarbiyalashga katta e'tibor beradi. Bu borada ta'lim tizimining o'ziga xos o'rni bo'lishi kerakligini anglagan holda maktab va madrasalar qurdiradi. Saltanat poytaxti Samarqand atrofida o'n ikki bog' va qasr yaratadi, shahar arki Ko'ksaroy, uning atrofida esa Bo'stonsaroylar bino etadi. Jome' masjidi, maqbaralar, me'moriy yodgorliklar qurdiradi. Bu ishlarga faqat Amirning o'zi emas, uning atrofidagi yaqinlari ham turli madrasalar qurishga bosh-qosh bo'ladilar. Bulardan Amir Temurning amirlaridan Idigu Temur, mavlono Qutbiddin, umr yo'ldoshi Saroymulkxonim, nabirasi Muhammad Sultonlar ham madrasalar qurdiradilar.

Madrasalar ma'lum darajada ixtisoslashgan edi. Masalan, boshqaruv kadrlarni tayyorlash Muhammad Sulton madrasasida, diniy muassasalar uchun kadrlar tayyorlash mavlono Qutbiddin sadr madrasasi, umumiy mutaxassislar, ya'ni ziyoli, imom, olim, maktab o'qituvchisi tayyorlashga Idigu Temur, Saroymulkxonim madrasalari ixtisoslashgan. Lekin ularning hammasida Qur'on, Hadis, fiqh o'rganilgan. Shuningdek madrasalarning ixtisosligiga ko'ra umumi aqliya, umumi askariya, umumi ma'muriyalar ham o'rgatilgani haqida ma'lumotlar bor.

Madrasalarda darslar arab, fors, turkiy (o'zbek) tillarida olib borilgan. Arab tili grammatikasini o'rgatishga ko'proq vaqt ajratilgan. Shuning uchun Sa'diy Sheroziyning "Guliston", "Bo'ston", Farididdin Attorning "Mantiq ut-tayr" va boshqalar ham o'qitilgan.

Har bir madrasaning vaqfnomasida tolibi ilmlar, mudarrislar va boshqa xodimlarni qabul qilish, o'quv ishlarini yuritish belgilangan¹.

Ulug'bek zamoniga kelib esa matematika, astronomiya kabi fanlar ayniqsa rivoj topdi. Tibbiyot, tarix, adabiyot va shular bilan barobar diniy bilimlarning

¹ Валихыжаев Ботурхон. Самар=андда олий таълим—мадрасаи олия—Университет тарихидан лавшчалар. Абдулла +одирий номидаги хал= мероси нашриёти, Самар=анд, 2001. 38—47-бетлар

ham ravnaq topishiga katta e'tibor berildi. Oliy maktab — madrasalar qurildi. Buxoro, Samarqand va G'ijduvonda qurilgan uch madrasada fan taraqqiyotida ilmiy markaz bo'lib keldi.

Buxorodagi madrasa peshtoqiga bitilgan quyidagi yozuvlar haligacha ko'zga yaqqol tashlanadi: "Ilm olmoqqa intilmoq har bir muslim va muslima uchun qarzu farzdir".

Ulug'bek 1428—1429 yillarda Samarqandda rasadxona qurdiradi. 1437 yilda ana shu rasadxonada "Ko'ragoniy jadvali"ni, ya'ni yulduzlar jadvalini tuzadi. U yaratgan kutubxonada esa fanning turli sohalariga oid 1500 jild kitob mavjud edi.

Samarqand shahrida X asrda 17 ta madrasa bo'lib, ularda yirik olimlar dars bergan bo'lsa, XIV— XV asrlarga kelib ular soni yanada ortdi. Tabobat ilmi, tarix, adabiyot va san'at ham rivojlandi. Boysunqur Mirzo davrida saroy kutubxonasi keng rivoj topadi. Uning rahbarligida kitoblarni ro'yxatdan o'tkazish va ilmiy matn ishlari ham olib borilgan. Firdavsiyning "Shohnoma" asarining shu davrda to'liq matni tuzilib, miniatyuralar bilan bezatilgan.

Bular XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asr Markaziy Osiyo tarixida uyg'onish davri bo'lib tarixga kirgan deya olishimizga asos bo'la oladi.

Bu davrda o'zbek adabiyotida ham ancha siljish ro'y berib, Atoiy, Sakkokiy, Haydar Xorazmiy, Durbek va Lutfiylar tomonidan qimmatli asarlar yaratildi. Shuningdek, tarixiy va adabiy asarlarni o'zbekchaga tarjima qilish ishlari jonlandi.

Ulug'bek olimlarga homiylik qilib, fan ahlini rag'batlantirdi, uning o'zi, ayniqsa, astronomiya va matematika fanlari bo'yicha muhim ishlarni amalga oshirdi. Samarqandda Ulug'bek tomonidan rasadxonaning barpo etilishi va uning o'sha davr ilmiy markaziga aylanishi muhim voqea hisoblandi. Shu davrda Samarqandda Qozizoda Rumiy, Jamshid bin Ma'sudi, Mo'yiddin va uning o'g'li Mansur Koshiy, Ali ibn Muhammad Birjondi va boshqalar ijod etdilar. Hirotida esa Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, ulug' rassom Behzod, tarixshunos Xondamir, hattot Sulton Ali Mashhadiy va boshqalar ijodiyot cho'qqilariga ko'tarildilar.

Ulug'bekning shogirdi Aloviddin Ali ibn Muhammad Qushchi Samarqandiy (1403—1474) o'sha davrda Movarounnahrning madaniy va ilmiy hayotida katta rol o'ynadi. Astronomiya to'g'risida "Risolai dar falakiyot" degan kitob yozgan Ali Qushchini o'z davrining Ptolomeyi deyishardi. Uning mazkur asarida geometrik bilimlarning asoslari bayon qilindi, nuqta, chiziq, yuza, aylana va shu kabi tushunchalar to'la ta'riflab berildi, tabiiyot fanlari va shuning singarilar sohasida boshlang'ich bilimlar bayon qilindi. Bu asar hamma narsa oddiy va murakkab narsalarga bo'linib ta'riflanadi.

Sulton Husayn Boyqaro davrida olimlar va shoirlar Samarqanddan Hirotga ko'chib o'tdilar. Hirot ilmiy-madaniy markazga aylandi. Alisher Navoiy Hirotida fan, madaniyat, ma'rifat ishlarini yo'lga qo'yishda, u yerni obodonlashtirishda katta xizmatlar qildi.

Zahiriddin Muhammad Bobur “Boburnoma”da Hirot to‘g‘risida yozar ekan butun dunyoda bunday obod shaharni ko‘rmaganligini aytadi.

Alisher Navoiy ham masjidlar, madrasalar, hammomlar, kasalxonalar, hovuz va ko‘priklar, rabotlar qurdirgan. U shaharning eng xushhavo joyida barpo etgan Xalosiya va Ixlosiya binolari guruhi fan, adabiyot, san‘atga xizmat qiladigan madaniy markazga aylangan.

Hirotida Alisher Navoiy bilan birga Abdurahmon Jomiy, Kamoliddin Behzod, xattotlar — Sulton Ali Mashhadiy, kotib Mir Ali, sozanda — Qulmuhammad, tarixchilar — Abdurazzoq Samarqandiy, Xondamir va boshqalar yashab ijod etgan.

Hirotida xattotlik san‘ati rivojlangan. Hatto Buxoroda “Hirot yozuvi” mirzalar, xattotlar tomonidan 1920 yilgacha qo‘llanilganini tarixchilar manbalarda keltiradilar.

Bu davrda Movarounnahrda ham san‘at, arxitektura, binokorlik texnikasi ancha ravnaq topdi. Musiqa, tasviriy san‘at, madaniyat, adabiyot, ta‘lim-tarbiyaga oid qator asarlar yaratildi. Hasan Buxoriy Nisoriyning (1556) “Muzakkir al-ahbob” tazkirasi, Mutribiyning “Tazkira — tush shuaro” (1604—1605) to‘plamlari, tarixiy va adabiy yodgorlik bo‘lgan “Boburnoma” o‘sha davrda yaratilgan asarlar orasida o‘ziga xos ahamiyat kasb etdi. Amin Ahmad Roziy “Haft iqlim” (“Yetti iqlim”) degan geografik bibliografik lug‘at tuzdi.

XVI asrda xattotlik san‘ati yuksak darajaga yetdi. Sulton Ali Mashhadiy, Mirali Halaviy, Mahmud ibn Ishoq ash-Shixaybiy va boshqalar ustoz xattot bo‘lib nom qozondilar. Darvesh Muhammad ibn Do‘stmuhammad Buxoriy xattotlik san‘atining nazariyasi to‘g‘risida asar yozdi.

Bu davrda bir qator ilm maskanlari bunyod etildi. jumladan: Shayboniyxon madrasasi, Abdurahim sadr madrasasi, Mirarab madrasasi, masjidi Kalon va boshqa inshootlarning qurilishi ta‘lim-tarbiya jarayonida muhim bosqich bo‘ldi.

Aholining savodxonligini oshirish, bolalarga ta‘lim-tarbiya berish borasida ham ma‘lum darajada imkoniyatlar yaratildi. Xususiy maktablar yuzaga keldi, muallim yollab bolalarni uyda o‘qitish tadbirlari odat tusiga kirdi.

Shahar va qishloqlarda, ovullarda ochilgan maktablarda bolalarni o‘qitish 6 yoshdan boshlandi. Olti yoshli bolalar maktabga borib, alifbeni o‘rganar, uning ayrim harflarini chizishni mashq qilar edilar. O‘quvchilar maktablarda savod chiqarganlaridan keyin madrasaga kirib ham diniy, ham dunyoviy fanlardan bilim olar edilar.

Shulardan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, XIV— XVI asrlarda Movarounnahrda ta‘lim-tarbiya va pedagogik fikrlar yuksak taraqqiyot bosqichiga ko‘tarildi.

Movarounnahrda Amir Temur tomonidan markazlashgandavlatga asos solinishi. Markazlashgan davlatning ilm-fan va ma‘rifat taraqqiyotiga ta‘siri

Amir Temur Ko‘ragon ibn Amir Tarag‘ay Kesh (Shahrisabz)ning Xo‘jailg‘or (hozirgi paytda bu qishloq Yakkabog‘ tumaniga qarashli) qishlog‘ida 1336 yilning 9 aprelida tavallud topgan. Uning otasi Amir Tarag‘ay

o'ziga to'q, badavlat kishi bo'lgan. Onasi Tegin Begim esa buxorolik taniqli olim Ubaydullohning qizi bo'lgan.

Temur 7 yoshidan bilim olishni boshlaydi. U yosh bolalik davridan boshlab mard, dovyurak, jasur bo'lib o'sadi. Harbiy san'atni mukammal egallaydi. Qur'oni Karimni yod oladi, hadis ilmini o'rganadi. Dunyoviy bilimlarga ham ega bo'ladi. Shuning uchun ham iymon-e'tiqodli, halol pok, aql-zakovatli, o'z e'tiqodiga mustahkam rioya qiladigan, adolatli inson bo'lib yetishadi.

Amir Temur o'z davlati qudratini yuqori ko'tarib dunyoga tanitadi.

Amir Temur johillik, yovuzlikni, zo'ravonlikni yoqtirmas. Insonparvar, adolatli hukmdor edi. Masalan, "Temur tuzuklari" hukmdorning hokimiyatni boshqarish qoidalari hamda odob-axloq meyorini belgilab beruvchi yo'riqnomadir. Taniqli olim Bo'riboy Ahmedov "Temur tuzuklari" podsholarning turish-turmush va axloq-odob normalarini belgilovchi risoladir, deb ta'riflaydi.

Haqiqatan ham, mazkur asarni turmush odobi, hulq-odob qoidalari tartib berilgan an'anaviy asarlar qatoriga qo'ysak bo'ladi. Zero, tarixan ta'limiy-axloqiy asarlarning barchasida ham dastlab davlatni boshqarishga oid qarashlar, so'ng axloq meyorlari bayon etiladi. Shunga ko'ra bu asardan ta'limiy-axloqiy asar sifatida foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Amir Temur bu asarida insonparvarlik, mehnatsevarlik, adolatlilik, vatanga sadoqat, jasorat, to'g'rilik, do'stlik va hamkorlik, mehr va muruvvat ko'rsatish, sabr-qanoat, yaxshilik kabi xislatlarni ulug'laydi va xiyonat, bevafoqlik, sotqinlikni qoralaydi. Hayotda "rosti-rusti" qoidasiga rioya etgan Amir Temurning o'zi naqshbandiylik tariqatidagi "Dil ba yoru, dast ba kor" tamoyiliga ko'ra ish tutib, Yusuf Xos Hojib, Abu Nasr Forobiy, Jaloliddin Davoniy va boshqalar tomonidan targ'ib etilgan va haqiqiy komil inson, adolatli g'ukmdor uchun zarur bo'lgan quyidagi o'n ikki qoidani o'ziga yo'riq qilib olganini ko'ramiz:

Har yerda va har vaqt Islom dinini quvvatlash; davlat va saltanatni

boshqarishda o'n ikki tabaqa, toifadagi kishilarga tayanish; dushman bilan

kurashda maslahat, kengash, tadbirkorlik bilan ish ko'rish, faollik, hushyorlik,

ehtiyotkorlik ko'rsatish, saltanat ishini yurg'izishda murosayu madora,

muruvvat hamda sabr-toqat bilan ish ko'rish; davlat ishlarini yurg'izishda davlat

qonun-qoidalariga qat'iy rioya qilish; adolat va insof bilan ish yuritish;

sayyidlar, ulamo, mashoyix, oqilu donolar, muhandislar, tarixchilarni izzat-

hurmat qilish; azmu jazm bilan ish ko'rish (aytganiga rioya etish),

buzuqchilikning oldini olish; fuqaroning ahvolidan ogoh bo‘lib turish; barchaga hurmat-e’tiborda bo‘lish, yaxshilik, muruvvat, ehson, izzatu ikrom, haqqini ado etish; farzandlar, qarindoshlar, oshnolar va do‘st birodarlarni doimo yodda tutib, ular bilan yaqin aloqada bo‘lish; sipohiylarni hurmat etish va ularga g‘amxo‘rlik qilish.

Ko‘rinib turibdiki, Amir Temur mazkur talablarga rioya etgani tufayli uning saltanati rivoj topdi, fan va madaniyat taraqqiy etdi, davlatining nufuzi oshib, nafaqat Sharqda, balki G‘arbda ham mashhur bo‘ldi.

Bu o‘n ikki qoidaga rioya qilishdan tashqari, Amir Temur o‘zining hayoti tamoyillari haqida shunday degan:

“Men o‘z hayotim mobaynida besh narsaga qat’iy e’tiqod qo‘ydim va hamishalig‘ ularga amal qildim, ular ushbulardir:

Oллоh — ul har narsaga qodir kuch, sidqidildan sig‘insang, istagan murodu maqsadingga yetkazadi;

tafakkur — fikrlash va mushohada qobiliyati;

qilich — ul yigitning yo‘ldoshi, el-yurt osoyishtaliginining posboni, har qanday dushmanning mahv etish quroli, aning qudrati ila dinsizlarni dinga solmoq mumkin;

imon — ul insonni barcha jonlilardan farqlantirib turuvchi xususiyatdir. Imonli odam xiyonat qilmaydi, qarindosh-urug‘lari, elu-xalqning or-nomusini himoya qiladi, halollik va poklikni fazilat biladi;

kitob (bitik) — barcha bunyodkorlik, yaratuvchanlik va aql idrokning, ilmu donishning asosidir, hayotni o‘rgatuvchi murabbiydir”.

Demak, Amir Temur hayoti va faoliyatida o‘zi qat’iy rioya etgan, haqiqiy yetuklik belgisi sanalgan din, imon, aql bilan ish yuritish va ilmga e’tiqodni boshqalarga ham tavsiya etgan hamda avlodlarni ham shu ruhda tarbiyalashga e’tibor bergan.

Amir Temur zamonida musiqa, badiiy adabiyot, rassomlik san’ati rivoj topib, yoshlarga she’r yozish, rasm chizish, musiqa asboblarini chalish, kitobxonlik, lison ilmi, husnixat o‘rgatilar edi. Bu san’at turlari o‘sha davr tarbiyasi tarkibiga kiritilgan edi. Sohibqironning buyuk saltanatida ijod qilgan shoirlar, rassomlar, mashshoqlar va boshqalar buning yaqqol dalilidir. Bu davrda katta shahar hunarmandlari ham ashula, raqs, suxandonlik bilan shug‘ullanganlari haqida Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” asarida qayd etilgan.

Amir Temur jismoniy tarbiyaga ham katta e’tibor bergan. Sharqda dilovalik tarbiyasi, ya’ni yoshlarda mardlik, jasurlikni tarbiyalash asosiy masalalardan sanalgan. Yigitlar bolalikdan merganlik, chavandozlik, suvda suzish, ovchilik, qilichbozlik, shaxmat o‘yini kabilarni mohir murabbiylardan

o'rganib, bu borada mashq qilar edilar. Amir temurning o'zi kuchli lashkarboshi sifatida harbiy ilmning "Ming askar" uslubi asoschilaridan biri bo'lgan. Buyuk sohibqiron shunday ta'kidlaydi:

"Cherik tuzib, navkar olmoqda uch qoidaga amal qildim: birinchidan, yigitning kuch-quvvatiga, ikkinchidan, uning qilichni o'ynata olishiga, uchinchidan, aql-zakovatiyu kamolotiga e'tibor qildim. Shu uch fazilat jamuljam bo'lsa, navkarlik xizmatiga oldim. Negakim, kuch-quvvatli yigit har qanday qiyinchiliklarga, azobu uqubatlarga chidamli bo'ladi, qilich o'ynata oladigan kishi raqibini mag'lub eta oladi, oqil navkar har joyda aql-idrokini ishga solib, mushkulotni bartaraf etmog'i mumkin", — deb askarlarning faqat jismoniy emas, balki aqlan ham barkamol bo'lishiga e'tibor bergan. O'g'illari Amirzoda Muhammad Jahongir, Umarshayx, Mironshoh, Shohruhlari, nabiralari Amirzoda Muhammad Sulton, Amirzoda Pirmuhammadlar mohir jangchi bo'lib, katta-katta janglarda shaxsan ishtirok etganlar. Amir Temurning o'zi aqlni charxlash vositasi bo'lgan shaxmat o'yinida ham mohir bo'lgan. Zero, o'sha davr tarbiyasi — shatranj o'yinini har bir yosh o'rganishi zarur sanalgan. Hatto Amir Temurning suyukli o'g'li Shohruhga ism qo'yilishi ham shaxmat o'yini bilan bog'langanligi haqida rivoyat yuradi.

Xulosa qilib aytganda, Amir Temurning buyuk davlatchilik siyosati — mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiy ettirish bilan birga tarix oldida ma'rifiy xizmatlari ham beqiyos. Uning ta'lim-tarbiyaga oid o'g'itlari, tutgan siyosati hozir ham o'z qiymatini yo'qotmagan.

Amir Temurning ta'lim-tarbiyaga oid ishlari, qarashlari hozirgi barkamol insonni shakllantirishda katta rol o'ynaydi.

XIV-XVI asrlarda maktab va madrasalar faoliyatining yo'lga qo'yilishi Tabiiy fanlarning rivojlanishi. Maktab va madrasalarda tabiiy fanlarning o'qitilishi. Mirzo Ulug'bekning ta'limiy-axloqiy qarashlari

Ulug'bek 1394 yilning 22 martida Eronning g'arbidagi Sultoniya shahrida bobosi Sohibqiron Amir Temurning harbiy yurishi paytida tavallud topdi. U Shohruh Mirzoning to'ng'ich o'g'li bo'lib, unga Muhammad Tarag'ay ismi berildi. Lekin uni bobosi alohida mehr bilan "**Ulug'bek**" deb atayvergani uchun uning asosiy ismi Ulug'bek bo'lib qoladi va jahonga ana shu nom bilan shuhrat tarqatadi.

Ulug'bekning otasi Shohruh Amir Temurning uchinchi o'g'li bo'lib, Xuroson hukmdori, ma'rifatli, ilm-fanga qiziqqon shoh edi. Onasi Gavharshodbegim ham o'z davrining oqila, bilimdon ayollaridan hisoblanardi.

...*"Ta'qdir bu ulug' zotning zimmasiga behad ulkan va mashaqqatli vazifalar yukladi. Buyuk sarkarda amir Temur bunyod etgan saltanatning vorisi bo'lishdek mislsiz sinov aynan unga nasib etdi"*¹

Ulug'bekning bolalik yillari bobosi Temurning harbiy yurishlarida o'tdi. Garchi Ulug'bek tug'ilganda bir oz zaif bo'lgan bo'lsa-da, harbiy yurishlar davrida chiniqdi.

¹ И.А.Каримов. Истилол ва маънавият. Тошкент, "Ўзбекистон", 1994й., 96-бет

Amir Temur nabirasi Ulug‘bekning o‘tkir zehnli, aqlu farosatli bo‘lganligi uchun juda sevardi. “Ko‘zimning nuri, saltanatimning umidli niholi”, deb erkalatardi. Biroq, Ulug‘bek Mirzo nozik bo‘lib o‘ydi. Buning ustiga ko‘p vaqtini kitob mutolaa qilish bilan o‘tkazar, davlat ishlariga rag‘bati yo‘q ko‘rinardi.

Ulug‘bekning tarbiyasi bilan buvisi Saroy Mulk xonim shug‘ullanib, sevimli nabirasiga o‘quv-yozuvni o‘rgatgani, tarixiy mavzularda hikoya va ertaklarni so‘ylab bergani uning hayotida o‘ziga xos maktab bo‘ldi.

1405—1411 yillarda, o‘sha davrning qonun-qoidalariga binoan amir shoh Malik yosh mirzoga otabegi bo‘lib tayinlangan. Otabegi Ulug‘bekka asosan harbiy va siyosiy tarbiyadan ilm o‘rgatgan. O‘rta asrlardan saqlanib qolgan kitoblarda ma‘lum bo‘lishicha, saltanatga vorislar davlatni boshqarishda muayyan tartib-qoidalar bayon qilingan qo‘llanmalar asosida tayyorlangan. Shulardan biri Shahzodalar va Xonzodalar bilishi zarur bo‘lgan “Suluk ul-muluk” (Podshohlarga qo‘llanma) kitobidir.

Ulug‘bek ham an‘anaga ko‘ra mazkur kitobni mukammal o‘rganar va unda ko‘rsatilgan davlatni idora qilish san‘ati — turli lavozim egalarini tayinlash, soliq to‘plash, ruhoniylar, mansabdorlar hamda boshqa yurtlardan kelgan elchilarni qabul qilish, xayru sadaqa berish kabi tartib-qoidalar bo‘yicha ko‘nikmalarni egallaydi.

Ulug‘bek yoshligidan ko‘p kitoblarni mutolaa qiladigan bo‘lib, u ayniqsa, matematika, astronomiya ilmlariga qiziqdi.

U bobsining xos munajjimi mavlono Badriddin bilan ko‘p vaqtini o‘tkazar, undan hisob va taqvimdan dars olar, ba‘zi kechalari, qor tinib osmon yorishgan paytlarda yulduzlarning o‘rni va harakatini kuzatish bilan mashg‘ul bo‘lar edi.

Taniqli olim Bo‘riboy Ahmedovning ma‘lumotlariga ko‘ra mavlono Badriddin Samarqandda bo‘lgan vaqtda Ulug‘bekni Ko‘ksaroydagi xos kutubxonasiga boshlab borib, kutubxonaga yangi kelib tushgan Abulqosim Firdavsiyning “Shohnoma”sini ko‘rsatadi. Shu yerda mavlono Badriddin Ulug‘bekka alloma al-Farg‘oniy tarafidan bitilgan “Kitob fi javome’ ilm annujum va usul al harakat as-samoviya” (“Yulduzlar haqidagi ilm bilan osmon yoritkichlari harakatining asosini (bir-biriga) qo‘shuvchi kitob”)ni ko‘rsatadilar.

Shunday qilib, Ulug‘bek bolalik yillaridayoq mavlono Badriddin Tusiy, Abu Rayhon Beruniy, Umar Hayyom kitoblari bilan hamda Oqsulot va O‘trorda “Ziji Malikshohi” bilan tanishdi.

Fanga bo‘lgan zo‘r muhabbati, katta qobiliyati va mehnatsevarligi tufayligina Ulug‘bek astronomiya maktabining asoschisi va rahbari sifatida ajoyib muvaffaqiyatlarga erisha oldi. Bu maktab butun dunyoda hamma tomonidan e‘tirof etildi, shuhratga sazovor bo‘ldi.

Zo‘r qobiliyat, o‘tkir xotira va asta-sekin bilimlarni to‘plash shunga olib keldiki, Ulug‘bekda fanga qiziqish va intilish rivojlana bordi. Ulug‘bek bilimlarini tinmay chuqurlashtirishi va o‘z ustida muntazam ravishda ishlashi natijasida o‘zining ko‘pgina zamondoshlaridan o‘zib ketdi. Shunday qilib, oldin o‘tgan ajdodlar — Markaziy Osiyodagi qadimgi xalqlarning madaniy merosi Ulug‘bek bilimlarining asosiy manbai bo‘ldi.

1411 yilda 17 yoshli Ulug‘bek Mirzo Movarounnahr va Turkistonning hokimi etib tayinlanishi Temuriylar xonadonida Ulug‘bekning mavqei naqadar yuksak ekanligidan dalolat beradi. Ulug‘bek hokim bo‘lgach, bobosidan farqli

o'laroq harbiy yurishlar bilan qiziqmadi. Aksincha, u o'rta asrlardagi boshqa hokimlardan o'zgacha yo'l tutdi, ko'proq ilm-fanga moyil edi.

Haqiqatan ham Qozizoda 1360 yillarda tug'ilgan bo'lib, 20—25 yoshlarida, ya'ni Ulug'bek tug'ilmasdanoq Temur saroyiga o'tadi. Natijada Ulug'bek umrining ilk davridanoq Mavlono Ahmad va Qozizoda Rumiy — falakiyotshunos va riyoziyotchilar ta'sirida ulg'ayadi. Shu sababli uning hayotida aniq fanlar muhim ahamiyat kasb etadi. Yigirma yoshlarida u o'z davrining yirik olimlaridan biri bo'lib shakllandi. U hokim bo'lgan paytidagi olamshumul o'zgarishlar butun o'rta asr madaniyati tarixida betakror voqea bo'lib qoldi.

Ulug'bek ixlosmandlaridan G'iyosiddin Jamshid Koshiy 1417 yili Samarqanddan Koshondagi o'z otasiga yozgan maktubida Ulug'bekning faoliyati va bilimni quyidagicha ta'riflaydi:

“Allohga va uning ne'matlariga shukronalar bo'lsinkim, yetti iqlimning farmonbardori, islom podshohi Ulug'bek donishmand kishidurlar. Men bu narsani odob rasmi yuzasidan aytayotganim yo'q. Haqiqat shuki, avvalo u kishim Qur'oni Karimning aksariyat qismini yoddan biladilar. Tafsirlarni va mufasssirlarning har bir oyat haqidagi so'zlarini aqlda saqlaydilar va yoddan biladilar, arabchada g'oyat yaxshi yozadilar. Shuningdek, u kishim fiqhdan habardorlar: mantiq ma'nolarining bayoni va usullaridan ham xabardorlar”.¹

U kishi riyoziyot (matematika) fanining barcha tarmoqlarini mukammal egallagan va shunday jiddiy mahorat ko'rsatganlarki, har qanday sonni tezlik bilan qo'shish va ko'paytirish iqtidoriga ega bo'lganlar. Inson bino bo'lganidan beri shu kungacha hali hech kimsa u qadar aniq va tez hisoblay olmagan. Ulug'bek, Samarqand, Buxoro va G'ijduvonda uchta madrasa barpo etdi.

Samarqanddagi madrasa qurilishi 1417 yili boshlanib, uch yilda qurib bitkaziladi. Tez orada Ulug'bek madrasaga mudarris va olimlarni to'play boshlaydi va shu tariqa uning falakiyotshunoslik maktabi shakllanadi. Bu maktabning asosiy mudarrisleri ilmiy ishlarga qulay sharoit va panoiz izlab Temur davridayoq Samarqandga kelgan Taftazoniy, Mavlono Ahmad va Qozizoda Rumiy kabi olimlar edi. Qozizodaning maslahati bilan Ulug'bek otasining mulki Xurosonning Koshon shahridan G'iyosiddin Jamshid Koshiyni chaqirtirdi. Shunday qilib, Movarounnahrning turli shaharlaridan va Xurosondan to'plangan olimlar soni 1417 yilga kelib 100 dan ortib ketdi. Ular orasida adiblar, muarrixlar, xattotlar, rassomlar, me'morlar bor edi. Lekin yulduzshunoslik va riyoziyot sohasidagi olimlar sharafliroq va obro'liroq edi. Ular orasida Qozizoda va Koshiy eng salobatli va nufuzli edilar.

1420 yili Samarqand madrasasining tantanali ochilishi bo'ldi. Manbalarda qayd etilishicha, “madrasa binosi bitishiga yaqinlashganda, bu yerga to'plangan adabiyot, san'at va fan namoyandalari Ulug'bekdan madrasaga kimni mudarris etib tayinlamoqchisiz, deb so'rashganda, Ulug'bek, barcha fanlardan xabardor biror odamni qidirib topaman, deb javob bergan. Shu yerda g'ishtlar orasida oddiy kiyimda o'tirgan mavlono Muhammad Ulug'bekning bu gapini eshitib qolgan va shu onda o'rnidan turib, bu vazifaga men loyiqman, degan. Shundan keyin Ulug'bek uni imtixon qilib, uning chinakam bilimdon odam ekanligiga

¹ А.Ашмедов, “УлуГбек”. Т; “Фан”, 1991. 50-бет.

ishonch hosil qilgan va uni hammomda yuvintirib, yaxshi kiyintirish to'g'risida buyruq bergan. Madrasaning ochilish kunida mavlono Muhammad mudarris sifatida ma'ruza o'qigan; mavlono Muhammadning olimlardan 90 kishi ishtirokida qilgan ma'ruzasini Ulug'bek bilan Qozizoda Rumiyan boshqa hech kim tushuna olmagan. Chunki bu ma'ruza haddan tashqari ilmiy jihatdan kuchli va murakkab masalalarni o'z ichiga olgan edi."

Bu yerda tilga olingan Qozizoda Rumi (Salohiddin Musa bin Mahmud) mashhur matematik va astronomdir. U Ulug'bek madrasasining dastlabki mudarrislaridan biri edi. G'oyat bilimli bu olimni zamondoshlari **"O'z davrining Aflotuni"** deb ataganlar.

Ulug'bek asarlarining sharhchisi, Qozizoda va Ulug'bekning iste'dodli shogirdi, samarqandlik matematik va astronom Alouddin Ali ibn Muhammad Qushchidir. U **"O'z davrining Ptolomeyi"** deb nom olgan. Ali Qushchi ilmiy ishda Ulug'bekning eng yaqin yordamchilaridan biri edi. Ulug'bek maktabi namoyandasi sifatida Ulug'bek asarining sharxchisi, astronom Chalabiy nomi ham diqqatga sazovordir.

Madrasada boshqa mudarrislar bilan bir qatorda, Ulug'bekning o'zi ham astronomiya bo'yicha ma'ruzalar o'qir edi. Uchinchi darajali algebraik tenglamaga olib kelgan bir gradus yoyning sinusini aniqlash — Ulug'bek va uning maktabi erishgan ajoyib va eng muhim muvaffaqiyatlardan biri bo'ldi.

Ulug'bek atrofida to'plangan Samarqand olimlari katta ahamiyat bergan eng muhim ilmiy yo'nalishlardan biri falakiyotshunoslik fani edi. Shuni ham aytish kerakki, musulmon mamlakatlarida va umuman islom madaniyatida aniq fanlar, ayniqsa falakiyotshunoslik va riyoziyot muhim o'rin tutadi. Chunki, musulmon kishi qayerda bo'lishidan qat'iy nazar erta tongdan oqshomgacha qadar uning uchun besh vaqt namoz farzdir. Namoz yuzni qiblagacha — Makkadagi Ka'ba yo'nalishiga qarab o'qiladi. Namozning vaqtlari esa har bir jo'g'rofik kenglikda ham Quyoshning yerdan balandligiga qarab belgilanadi. Undan tashqari, islomda qabul qilingan hijriy yil hisobi 354 kunni tashkil qiluvchi 12 qamariy oydan iborat bo'lib, yangi oy — hilolni masjid minorasidan yoki rasadxona tepasidan ko'z bilan ko'rib aniqlangan. Shuning uchun musulmon kishining hayoti falakiyotshunoslik, riyoziyot, jo'g'rofiya, hunarmandchilik va me'morchilikka aloqador quyidagi masalalarni hal qilish bilan bog'liq bo'lgan:

- 1) joyning jo'g'rofik yo'nalishlarini aniqlash;
- 2) mahalliy meridian bilan qibla yo'nalishini ko'rsatuvchi katta doira orasidagi burchakni aniqlash;
- 3) jo'g'rofik yo'nalishlarni hisoblash uchun aniq riyoziy (trigonometrik) hisoblash qoidalarini va usullarini bilish;
- 4) jo'g'rofik yo'nalish asosida Quyosh balandligini aniqlash qoidalarini bilish;

5) quyosh, Oy, sayyoralar va boshqa yoritgichlarning kecha-kunduzning istalgan vaqtidagi holatlarini aniqlaydigan sferik astronomiyaning aniq qoidalarini bilish;

- 6) turli shaharlar orasidagi masofalarni aniqlash uchun geodezik o'lchashlarni bajarish;

- 7) turli vaqt o'lchash asboblari yasash;
- 8) yerning ma'mur qismi haqida aniq tasavvurga ega bo'lish uchun xaritalar tuzish;
- 9) xaritalar tuzish uchun riyoziyotga taalluqli ko'rinish holatlarini bilish;
- 10) falakiyotshunoslik, jo'g'rofiya va geodeziyaga taalluqli hisoblarni bajarish uchun yuksak aniqlikdagi riyoziy hisoblash usullarini bilish;
- 11) yoritkichlarni kuzatish ob-havo bilan bog'liq bo'lganligi uchun meteorologiya va geofizikadan ma'lumotga ega bo'lish;
- 12) masjid, madrasa va rasadxonalar barpo etish uchun me'morchilik san'ati va an'analaridan xabardor bo'lish.

Yuqorida ko'rsatilgan va bu ro'yxatga kirmagan boshqa ko'plab masalalar shunchalik chambarchas bog'lanib ketganki, ularni hal qilish uchun olim va hunarmandlarning katta jamoa va guruhlari kerak edi. Ana shuning uchun Ulug'bek o'z atrofiga turli ilm va hunar namoyandalarini to'plagan.

Keltirilgan masalalar ro'yxatidan ko'rinib turibdiki, ularning ko'pi falakiyotshunoslikka aloqador. Islomdagi eng avvalgi yulduzlar haqidagi asarlar "Zij" deb atalib, ular asosan jadvallardan iborat bo'lgan.

Ulug'bek boshchilik qilgan astronomlarning muvaffaqiyatli ravishda olib borgan ta'lim va ilmiy ishlari ularni aniqroq asboblardan ta'minlangan namunali rasadxona qurish kerak degan fikrga olib keldi. Tarixiy manbalar ana shundan dalolat beradiki, Mirzo Ulug'bek o'z madrasasini qurdirib bitkazgandan keyin oradan to'rt yil o'tgach, Qozizoda Rumiy, mavlono G'iyosiddin Jamshid va mavlono Muiniddin Koshiy bilan maslahatlashib, Ko'hak etagida, Obirahmat soyining bo'yida rasadxona binosini qurdirdi. Rasadxona kutubxonasi ko'plab ilmiy asarlar, jahondagi mashhur kishilarning asarlari bilan to'ldirildi va u yerda saqlanayotgan kitoblar soni 150 mingdan ziyod bo'ldi.

Bu haqda tarixchi olim Valter "Ulug'bek Samarqandda birinchi akademiya asos soldi, yer kurrasini o'lchashni buyurdi va astronomik jadvallar tuzishda ishtirok etdi", deb yozgan edi. O'sha vaqtlarda Samarqandda Ulug'bek tevaragida 100 dan ortiq olimlar uyushgan bo'lib, shunda rasadxona akademiya vazifasini o'tagan edi.

Madrasa bilan rasadxona orasida mustahkam aloqa bor edi. Rasadxonada ishlab turgan ilmiy xodimlarning bir qismi madrasada mudarrislik qilishgan. Ular orasida G'iyosiddin Jamshid Koshoniy va Mirzo Ulug'bekning o'zi ham bo'lgan.

Ulug'bek madrasa toliblari bilan tez-tez bahslashib, imtihon qilib turgan. Bir kuni Ulug'bek madrasa toliblarini riyoziyat bilan taqvimdan imtihon qilmoqchi bo'libdi. U o'rtaga mana bu savolni tashlabdi: "Qani, tolibi ilm, ayting-chi, hijriy 818 yil, rajab oyining o'n ikkinchi birlan o'n beshinchi o'rtasi, 918 yil rajab oyining o'n ikkinchi birlan o'n beshinchi orasi qaysi ayyomga to'g'ri keladur?" Buning uchun juda ko'p raqamlarni yodda tuta bilish zarur ekan. Talabalardan birortasi ham bu masalani yecholmabdi. Shunda Ulug'bek buni uyga vazifa qilib topshiribdi va ustozlarga xos husnu odob bilan

mehribonlik ko'rsatib, o'rta qo'yilgan masalani tushuntirgan va yechib bergan.

Ulug'bek ilmiy merosining eng asosiysi, ma'lum va mashhuri uning "Ziji" bo'lib, bu asar "Ziji Ulug'bek"dir. "Ziji jadidi ko'ragoniy" deb ham ataladi. "Ziji"dan tashqari uning qalamiga mansub riyoziyot asari — "Bir daraja sinusni aniqlash haqida risola", yulduzlarga bag'ishlangan "Risolai Ulug'bek" (yagona nusxasi Hindistonning Aligarh universitetining kutubxonasida saqlanadi) va tarixga doir "Tarixi arba' ulus" asaridir.

Ulug'bek "Ziji" o'rta asrlardagi eng mukammal asar bo'lib, tezda zamondoshlarining diqqatini o'ziga jalb etdi. Eng avval, bu asar Samarqandda Ulug'bek atrofida to'plangan olimlar ijodiga katta ta'sir ko'rsatdi.

1449 yili Ulug'bekning fojiali halokatidan so'ng Samarqand olimlari asta-sekin Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari bo'ylab tarqalib ketadilar. Ular o'zlari borgan yerlarga Samarqand olimlarining yutuqlarini va "Ziji"ning nusxalarini ham yetkazadilar. Jumladan, Ali Qushchi 1473 yili Istambulga borib, u yerda rasadxona quradi. Shu tariqa Ulug'bek "Ziji" Turkiyada tarqaladi va Turkiya orqali Ovro'pa mamlakatlariga ham yetib boradi.

Hozirgi kundagi ma'lumotlarga ko'ra "Zij"ning 120 ga yaqin forsiy va 15 dan ortiq arabiy nusxasi mavjud. O'rta asrlarda yozilgan hech bir astronomik yoki riyoziy asar bunchalik ommalashmagan. "Zij" musulmon mamlakatlarining deyarli barchasida o'rganilgan.

Ulug'bek "Ziji", ayniqsa, Hindiston olimlariga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Samarqand olimlarining ilmiy an'alarini Hindistonga Boburning o'zi yetkazgan degan ma'lumot bor. Boburning vorislari o'tmishdagi shohlarga o'xshab atrofida olimlarni to'playdilar va ularning ilmiy izlanishlariga sharoit yaratadilar.

"Zij"ning G'arbiy Ovro'pa faniga ham ta'siri katta bo'ldi. Umuman olganda, G'arbiy Ovro'pa Temur va uning farzandlarini, ayniqsa, Ulug'bekni XV asrdanoq bilardi. Ali Qushchining Istambuldagi faoliyati tufayli Ulug'bekning olimligi haqidagi xabar ham Ovro'paga tarqaladi.

1638 yili Istambulga ingliz olimi va sharqshunosi, Oksford dorifununing professori Jo'n Grivs (1602—1652) keladi.

Qaytishida u o'zi bilan Ulug'bek "Ziji"ning bir nusxasini Angliyaga olib ketadi. 1648 yili avval "Zij"dagi 98 yulduz jadvalini chop etadi. O'sha yilning o'zida Grivs "Zij"dagi jo'g'rofiy jadvalni ham nashr etadi. 1650 yili esa u "Zij" birinchi maqolasining lotincha tarjimasini nashr etadi.

Cheksiz aql-idroki, azmu qat'iyati, odilona siyosati bilan Mirzo Ulug'bek qariyb qirq yil mobaynida Movarounnahr diyorining donishmand hukmdori bo'lib, xalqlarning azaliy orzusi — tinchlik, totuvlik, har tomonlama taraqqiyotni qaror toptirish yo'lida mislsiz shijoat va matonat ko'rsatdi.

Mirzo Ulug'bek, avvalo, ilmiy farazlar bilan emas, balki sof amaliy uslubda ijod qildi. Minglab yulduzlarni jamlagan mukammal harita va bugungi eng zamonaviy hisoblardan deyarli farq etmaydigan mukammal astronomik jadvalini yaratdi.

Uning hayoti va ijodi o'zbek xalqi ma'naviyati poydevoriga qo'yilgan tamal toshlaridan biri bo'lib, xalqimizning o'rta asrlarda fundamental fanga nechog'lik buyuk ahamiyat berganini ko'rsatadi.

Mirzo Ulug'bek o'z umrini kelajak uchun, bugungi hayot uchun fido etdi. O'sha uzoq zamonlarda bashariyat taraqqiyotini o'ylab yashadi, o'z avlodlari asrlar osha tartib etajak ma'rifatli bir jamiyatni orzu qildi. Har qanday millat ham Ulug'bekday farzandni tarbiya etgani uchun g'ururlanishi tabiiy holdir, chunki bunday insonlar faqat o'z xalqiga emas, balki umubashariy gullab-yashnash uchun xizmat qiladi va jahonning e'tiborini qozonadi.

“...Mirzo Ulug'bekning umumbashariy qadriyatlarga qo'shgan hissasi beqiyos bo'lib, u bugungi kunda ham hayotimizda ulkan ahamiyat kasb etmoqda va O'zbekistonning xalqaro obro'sini oshirish yo'lida katta xizmat qilmoqda. Buyuk ajdodimiz Ulug'bek nomi berilgan ma'naviyat maskanlari, mahallalar, ko'chalar va shaharlar juda ko'p. Yurtimizda dunyoga kelib ko'z ochayotgan har o'n chaqaloqning biriga ezgu niyat bilan Ulug'bekning muborak ismi berilyapti deb aytsak, mubolag'a bo'lmaydi.

Bularning barchasi — millatimizning buyuk allomaga bo'lgan cheksiz hurmati va ehtiromlaridan darak beradi.¹”

Mirzo Ulug'bek xizmatlaridan yana biri shundaki, u avvalo yosh avlodning aqliy va ma'rifiy tarbiyasiga katta ahamiyat berib, ularni dunyoviy bilimlarni egallashga da'vat etdi, har qanday johillik va bilimsizlikka qarshi kurashdi. U insonning imkoniyatlari cheksiz ekanligiga ishora qilib, yoshlarni ilm egallashga, insofli va himmatli bo'lishga, halollik va rostgo'ylikka da'vat etadi.

Ulug'bekning bilimlarini nafaqat kitoblardan, balki bevosita hayotning o'zidan ham olishni tavsiya etadi.

Ulug'bek yangi-yangi ilmiy kashfiyotlar qilishni inson uchun oliy fazilat deb biladi. U Movarounnahr shaharlarini, xususan Samarqand va Buxoroni ilmu ma'rifat dargohiga aylantiradi. Ulug'bek “Bilimga intilish har bir muslim va muslima uchun farzdir” degan shiorni ilgari suradi va uni madrasaning peshtoqiga yozdirib qo'yadi. Madrasada esa ilmning turli sohalarining o'qitilishiga jiddiy e'tibor beriladi.

Masalan, Samarqand madrasasida ilohiyot ilmlari: Qur'on, Hadis, Tafsir, fiqh bilan birga riyoziyot, handasa ilmi, hay'at (falakiyot), tibbiyot, tarix, geografiya, ilmi aruz, ilmi qofiya, arab tili kabi dunyoviy ilmlar o'rgatilgan.

Ulug'bek ilm fani ravnaqi uchun kurashgan, ta'lim-tarbiya rivojiga hissa qo'shgan fuqarolarni doimo rag'batlantirib, o'qituvchi-ustoz, mudarrisga hurmat ehtirom bilan qarashni targ'ib etgan. Uning mana shu say'i harakatlari tufayli ta'lim-tarbiya sifati yaxshilana bordi, madrasalarda o'qish-o'qitish ta'limni jonlantirishga katta ahamiyat berildi. Madrasadagi o'quv tizimi isloh qilinib, unda falakiyot, matematika, geografiya kabi aniq fanlarni o'qitishni joriy etdi, ta'lim mazmunining sifatini oshirdi, madrasalarda o'qish muddatini 15—20 yildan 8 yilga tushirdi.

¹ И.А.Каримов. Истилол ва маънавият. Т., “Ўзбекистон”, 1994 й., 97—98-бетлар.

Ulug‘bek o‘z pedagogik qarashlarida bolalarning jismonan sog‘lom, harbiy hunarni puxta egallagan, jasur, mard bo‘lib yetishuviga alohida ahamiyat beradi.

Ulug‘bekning fikricha, ta‘lim-tarbiyada matematika, falakiyot fanlari bolaning aqliy qudrati va qobiliyatini o‘stirishda muhim vosita bo‘lsa, tarix va adabiyot fanlari esa bolalarning vatanparvar bo‘lib yetishishlariga xizmat qiladi.

Ulug‘bek ta‘lim-tarbiyada mudarrisning odil va halol bo‘lishiga, o‘z pedagogik mahoratlarini, bilimlarini oshirib borishga, har bir mashg‘ulotni yuksak saviyada o‘tkazishga da‘vat qiladi, ana shu bilangina o‘quvchilarda bilimga qiziqish orttirish mumkinligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, tarbiyachi avval o‘zini tarbiyalashi, bilim va malakalarini egallashi lozim.

Ulug‘bek bolalarni tarbiyalashda uy sharoiti va ota-onalarning faoliyatiga yuqori baho beradi, ularni hayotda chidamli, mehnatsevar qilib tarbiyalash juda zarur deydi. Buning dalili sifatida “Zij” ustida ishlash paytidagi qiyinchiliklar haqida shunday deydi: “Yulduzlar jadvalini tuzish maqsadida biz kechayu kunduz ishladik, o‘z mo‘ljallagan maqsadimizga yetguncha biz o‘zimizga qadar yaratilgan jadvallarni taqqosladik, qayta tuzdik va shu tariqa yuz qaytalab tuzatishlar kiritgach, o‘n sakkiz yildan so‘nggina o‘z ko‘zlagan niyatimizga yetdik”¹.

Ulug‘bek axloqiy tarbiya haqida gapirar ekan, bu masalada insonlar orasidagi o‘zaro munosabat, do‘stlik va birodarlik alohida ahamiyat kasb etish kerakligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, haqiqiy va soxta do‘stlarni ajrata bilish lozim, g‘arazli kishi hech vaqt do‘st bo‘lmaydi, kishilarni u to‘g‘ri yo‘ldan ozdiradi. Shu bois g‘arazli kishilardan har qanday yo‘l bilan bo‘lsa-da, yiroq bo‘lish, kasbi va xulq-atvori yaxshi, hamma hurmat qiladigan, xushfe‘l kishi bilan do‘stlashish lozimligini tavsiya etadi.

Har bir kishi do‘stona hamkorlik bilan hayotiy muammolarni hal etishi mumkin, kishi yolg‘iz o‘zi, do‘stlarsiz hech narsa qila olmaydi. Uning ta’kidlashicha, har bir insonning axloqiy shakllanishi olimlar o‘rtasidagi munosabatlarga ham bog‘liqdir, ular o‘rtasidagi yaxshi hamkorlik talabalarning axloqiy tarbiyasida g‘oyat muhimdir. Bunday do‘stona va beg‘araz hamkorlik mohiyatini biz Ulug‘bek faoliyati misolida ko‘rishimiz mumkin. Masalan, Ali Qushchi umrining oxirigacha unga sodiq qoldi. Ulug‘bek o‘zining ko‘p yillik mehnati evaziga yaratilgan “Ziji Ko‘ragoniy” asarini unga ishonib topshirdi va u o‘z navbatida ustozining ishonchini oqladi.

Mavzuni mustahkamlash va o‘z-o‘zini nazorat qilish uchun savollar

1. XIV-XVII asrlarda Movarounnahrda qanday ta‘lim-tarbiya va pedagogik fikrlar rivojlangan?
2. Movarounnahrda Amir Temur tomonidan markazlashgan davlatga qanday asos solingan?
3. Markazlashgan davlatning ilm-fan va ma’rifat taraqqiyotiga qanday ta’sir qilgan?

¹ Улугбек. Новые Гураганова астрономические таблицы. Т., изд. “Фан” АН. РУз, 1994й. 31–32–бетлар

4. XIV-XVI asrlarda maktab va madrasalar faoliyati qanday yo'lga qo'yilgan?
5. Tabiiy fanlar qanday rivojlangan?
6. Maktab va madrasalarda tabiiy fanlar qanday o'qitilgan?
7. Mirzo Ulug'bekning qanday ta'limiy-axloqiy qarashlari mavjud?
8. Zahiriddin Muhammad Boburning ilm-ma'rifat, ta'lim-tarbiya sohasida qanday xizmatlari mavjud?

Ko'rgazmali materiallar (sxemalar, jadvallar, grafik kartalar)

Adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. –Toshkent: Ma'naviyat, 2008. -176 b.
2. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida / Karimov I.A. – Toshkent: O'zbekiston, 2011. – 440 b.
3. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Pedagogika nazariyasi. 1-qism / Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. M.X.Toxtaxodjayevaning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: Moliya, 2007.
4. Pedagogika / To'xtaxodjaeva M.X.va boshqalar. - Toshkent: O'zbekiston, 2010.
5. Pedagogika (Pedagogika nazariyasi va tarixi) Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. J. Hasanboyev va b. – Toshkent: Noshir, 2011. – 456 b.
6. Mavlonova R va boshqalar. Pedagogika. - Toshkent: O'qituvchi, 2001.
7. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. - Toshkent: O'qituvchi, 2005.
8. Ibragimova X., Abdullaeva Sh. Pedagogika nazariyasi. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
21. Zununnov A.va boshqalar. Pedagogika tarixi. - Toshkent: Sharq, 2000.
22. Azizxodjayeva N. Pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Sharq, 2006.

Glossariy

Ta'lim, tarbiya, maktab, madrasa, tabiiy fanlar

6-MAVZU: ABDURAHMON JOMIY, ALISHER NAVOIY, JALOLIDDIN DAVONIY, HUSAYN VOIZ KOSHIFIYLARNING TA'LIMIY-AXLOQIY QARASHLARI

REJA:

1. Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz Koshifiylarning ta'limiy-axloqiy meroslari.
2. Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror”, “Mahbub ul-qulub” asarlari va ularda ilgari surilgan ma'naviy-axloqiy g'oyalar. Allomaning maktab va madrasalar rivojiga qo'shgan hissasi.

3. Abdurahmon Jomiyning “Tuhfat-ul-ahror” asari va uning ma’rifiy-tarbiyaviy ahamiyati.

4. Jaloliddin Davoniyning axloqiy qarashlari. Allomaning “Axloqiy Jaloliy” asari. “Axloqiy Jaloliy” asarining pedagogik fikr taraqqiyotida tutgan o‘rni.

5. Husayn Voiz Koshifiyning axloqiy qarashlari. Allomaning “Futuvvatnomai Sultoniyy yoxud javonmardlik tariqati” asari. Asarning axloqiy tarbiyada tutgan o‘rni.

MA’RUZANING MAQSAD VA VAZIFALARI

Maqsadi: Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz Koshifiylarning ta’limiy-axloqiy meroslarini o‘rganish.

Vazifalari:

– Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror”, “Mahbub ul-qulub” asarlari va ularda ilgari surilgan ma’naviy-axloqiy g‘oyalarni hamda allomaning maktab va madrasalar rivojiga qo‘shgan hissasini o‘rganish;

– Abdurahmon Jomiyning “Tuhfat-ul-ahror” asari va uning ma’rifiy-tarbiyaviy ahamiyatini tahlil qilish;

– Jaloliddin Davoniyning axloqiy qarashlari hamda allomaning “Axloqiy Jaloliy” asarining pedagogik fikr taraqqiyotida tutgan o‘rnini o‘rganish;

– Husayn Voiz Koshifiyning axloqiy qarashlari hamda allomaning “Futuvvatnomai Sultoniyy yoxud javonmardlik tariqati” asarini tahlil qilish.

ABDURAHMON JOMIY HAYOTI VA FAOLIYATI (1414-1492)

ABDURAHMON JOMIY XV ASRDA YASHAGAN MUTAFAKKIRLAR KABI INSON VA UNING YUKSAK AXLOQIY XISLATLARI, GO‘ZAL FAZILATLARINI TARANNUM ETISH ORQALI KISHILARNING BAXT-SAODATINI TA‘MINLASH YO‘LLARI XUSUSIDAGI G‘OYALARNI IFODA ETADI.

ABDURAHMON JOMIYNING HAYOTI VA IJODIY FAOLIYATI, TA‘LIMIY VA TARBIYAVIY QARASHLARI BORASIDA MASHHUR SHARQSHUNOS OLIMLAR - YE.E. BERTELS, M.ORIFIY, SH. SHOMUHAMEDOV, A.QAYUMOV, H.ALIQULOV VA BOSHQALAR SAMARALI RAVISHDA TADQIQOT ISHLARINI OLIB BORGANLAR.

ALLOMANING TO‘LIQ ISMI NURIDDIN ABDURAHMON IBNI AHMAD BO‘LIB, U 1414 YILNING 7 NOYABRIDA JOM SHAHRIDA TAVALLUD TOPGAN.

ABDURAHMON JOMIYLARNING OILASI KEYINCHALIK HIROT SHAHRIGA KO‘CHIB O‘TADI. BU DAVRDA XUROSONDA SHOHRUH MIRZO HUKMRONLIK QILAR, HIROT SHAHRI ESA ENG YIRIK MADANIY MARKAZLARDAN BIRI SANALARDI.

YOSH NURIDDIN ABDURAHMON MAKTABGA JUDA ERTA QATNAY BOSHLAGAN. UNING OTASI O‘Z DAVRINING ZIYOLI KISHILARIDAN BIRI BO‘LGANLIGI UCHUN O‘G‘LINING BOLALIKDAN BILIM OLISHIGA KATTA E‘TIBOR BERGAN.

ABDURAHMON JOMIY MAKTABNI TAMOMLAGACH, “NIZOMIYA” MADARASIDA TAHSILNI DAVOM ETTIRDI. MADRASADA TAHSIL OLIISH DAVRIDA U ARAB TILI GRAMMATIKASINI PUXTA O‘RGANDI, SHUNINGDEK, ARAB TILIDA YARATILGAN HAMDA ARUZ VAZNI VA UNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI HAMDA QOFIYA ILMIDAN SABOQ BERUVCHI ASARLAR MAZMUNI BILAN TANISHIB CHIQDI. KO‘PLAB BADIY ASARLARNING SHARHLARI BILAN TANISHISHGA MUSHARRAF BO‘LDI. AYNI VAQTDA SA‘DIDDIN QOSHG‘ARIY, SHAYX BAHOVIDDIN UMAR VA MAVLONO MUHAMMAD ASAD KABI ALLOMALARNING QO‘LIDA TAHSIL OLDI. ABDURAHMON JOMIY BADIY ASARLARNI YARATISHGA OID ILMLARNI PUXTA O‘ZLASHTIRGANLIGI HAMDA NASRIY VA NAZMIY ASARLARNI BIRDEK MUVAFFAQIYATLI YARATA OLIISH QOBILIYATI BILAN USTOZLARINING TAHSINIGA SAZOVOR BO‘LDI.

BIROQ ABDURAHMON JOMIYDA O‘ZI EGALLAGAN BILIMLARI DARAJASIDAN QONIQQASLIK HISSI USTUN EDI. SHU BOIS BILIMLARINI YANADA OSHIRISH MAQSADIDA SAMARQAND SHAHRIGA YO‘L OLADI. MAZKUR DAVRDA SAMARQAND SHAHRI ULUG‘ MUTAFAKKIR MUHAMMAD TARAG‘AY ULUG‘BEKNING BOSHQARUVI OSTIDA BO‘LIB, U MADANIYAT VA MA‘RIFAT O‘CHOG‘IGA AYLANGAN EDI. MIRZO ULUG‘BEKNING RAHBARLIGI OSTIDA MATEMATIKA, FIZIKA VA ASTRONOMIYA KABI FANLARNING RIVOJI YO‘LIDA SAMARALI TADQIQOTLAR OLIB BORILAYOTGAN EDI. SAMARQAND SHAHRIDA BO‘LGAN VAQTDA ABDURAHMON JOMIY O‘Z ZAMONASINING YETUK OLIMI G‘OZIZODA RUMIY TOMONIDAN O‘QILGAN MA‘RUZALARNI TINGLASHGA MUVAFFAQ BO‘LDI. HIROT SHAHRIGA QAYTGACH, MASHHUR OLIM, MUHAMMAD TARAG‘AY ULUG‘BEKNING SEVIMLI SHOGIRDLARIDAN BIRI ALI QUSHCHI TOMONIDAN SINOVDAN O‘TKAZILDI.

ABDURAHMON JOMIY TINIMSIZ IZLANISH, O‘QIB-O‘RGANISH EVAZIGA MATEMATIKA, ARAB TILI VA ADABIYOTI, SINTAKSIS, BADIYOT ILMI, MUSIQA, FALAKIYOT, FALSAFA, FIQH, NOTIQLIK ILMI, QUR‘ONNI QIROAT BILAN O‘QISH VA SHARHLASH KABI FANLARDAN CHUQUR BILIMGA EGA BO‘LDI. CHUQUR BILIM VA KENG DUNYOQARASHGA EGA BO‘LGANLIGI BOIS ABDURAHMON JOMIY XALQ ORASIDA SHOIR VA OLIM SIFATIDA SHUHRAT QOZONDI, HURMAT-E‘TIBORGA SAZOVOR BO‘LDI. ALLOMANING O‘TA DARAJADA KAMTARLIGI HAM UNING XALQ ORASIDAGI OBRO‘SIGA OBRO‘ QO‘SHDI.

ALLOMA VA SHE‘RIYAT MULKINING SULTONI ALISHER NAVOIY O‘RTASIDA MUSTAHKAM DO‘STONA ALOQA MAVJUD BO‘LIB, USHBU ALOQA HAM BADIY IJOD, HAM MAISHIY

TURMUSH, HAM IJTIMOIIY MUNOSABATLAR SOHASIDA YAQQOL KO‘ZGA TASHLANAR EDI. 1469 YILDA HIROT SHAHRIDA ASOS SOLINGAN MAZKUR DO‘STLIK ALLOMA HAYOTINING SO‘NGGI DAQIQALARIGACHA DAVOM ETDI.

ABDURAHMON JOMIY 1472 YILDA HAJ SAFARI BILAN MAKKA SHAHRIGA OTLANADI, USHBU SAFAR JARAYONIDA TURLI SHAHARLARDA BO‘LIB, MASHHUR SHOIR, OLIM VA MUTAFAKKIRLAR BILAN MULOQOTDA BO‘LADI, ADABIY JARAYON, UNING O‘ZIGA XOS YO‘NALISHLARI VA MAZMUNI BILAN YAQINDAN TANISHADI. IKKI YILLIK SAFARDAN SO‘NG HIROT SHAHRIGA QAYTADI VA O‘ZI ORTTIRGAN BOY TAJRIBAGA TAYANGAN HOLDA IJOD QILADI.

ABDURAHMON JOMIY HAM O‘Z ASARLARIDA YUKSAK INSONIY XISLATLARNI TA‘RIF ETADI. TADQIQOTCHI SH.SHOMUHAMEDOV ABDURAHMON JOMIYNING SHAXSI XUSUSIDA SO‘Z YURITAR EKAN, QUYIDAGILARNI QAYD ETIB O‘TADI: “UNING SHAXSAN O‘ZI BUNGA NAMUNA BO‘LDI, POKLIK SHAMLARIDAN BIRI BO‘LIB PORLADI”.

ALLOMA UCHTA LIRIK DEVONI, TA‘LIM-TARBIYA MASALALARIGA OID “BAHORISTON”, SHUNINGDEK, YETTITA DOSTONNI O‘Z ICHIGA OLGAN “HAFT AVRANG” (“YETTI TAXT”) NOMLI ASARLARI BILAN JAHON MADANIYATI TARAQQIYOTIDA MUNOSIB O‘RINGA EGA BO‘LDI.

ABDURAHMON JOMIYNING TA‘LIMIY-AXLOQIY QARASHLARI “BAHORISTON” ASARI HAMDA “HAFT AVRANG” (“YETTI TAXT”) ASARINING TARKIBIDAN O‘RIN OLGAN “TUHFATUL AHROR” VA “SILSILATUZ ZAHAB” (“OLTIN TIZMALAR”) DOSTONLARIDA AKS ETADI. ALLOMANING “BAHORISTON” ASARI MUSLIHIDDIN SA‘DIY TOMONIDAN YARATILGAN “GULISTON” ASARI YARATILGAN USLUBDA YOZILGAN BO‘LIB, UNDA ABDURAHMON JOMIY HAQIQIY KAMOLOTGA ERISHGAN INSON VA UNING MA‘NAVIY-AXLOQIY QIYOFASI BORASIDA TO‘XTALIB O‘TADI.

ABDURAHMON JOMIY HAM BOSHQA ALLOMALAR KABI INSON KAMOLOTINING BIRINCHI MEZONI UNING BILIMLILIK DARAJASI DEYA TA‘KIDLAYDI.

“HAFT AVRANG” ASARINING BIRINCHI DOSTONI BO‘LGAN “TUHFATUL-AHROR”DA HAM ABDURAHMON JOMIY ILMNING INSON HAYOTIDAGI AHAMIYATI KO‘RSATIB BERAR EKAN, ILM HAR QANDAY MUAMMOLARNI YECHISHDA INSONGA YORDAM BERISHINI KO‘RSATIB O‘TADI.

ALLOMA O‘ZINING MASHHUR “SILSILATUZ ZAHAB” (“OLTIN TIZMALAR”) DOSTONINING “SEVIMLI AZIZ FARZANDGA NASIHAT”” NOMLI BOBIDA, HAR BIR YOSHNING BILIM Olishi

ZARURIYAT EKANLIGINI TA’KIDLAYDI. ZERO, INSON UMRI JUDA QISQA BO’LIB, U UMRNI BEHUDA O’TKAZMASLIGI, SHUNINGDEK, MUAYYAN DARAJADA BILIMLARNI EGALLAGANDAN SO’NG UNGA AMAL QILISH LOZIM, AMALIYOTDA QO’LLANILMAYDIGAN ILM HAM BEHUDADIR DEGAN FIKRLARNI ILGARI SURADI. XUSUSAN:

**ILM YO’LIGA QADAM QO’Y, CHUNKI SHU YO’L FAROVON,
AMMO UMRINGNING YO’LI, G’OYATDA QISQA – BIR ON.
HAR BIR KISHIGA BO’LMAS QAYTA YASHASH MUYASSAR,
EGALLA SEN BILIMNI, MANGU TURAR MUQARRAR.
BILIM EGALLADINGMI, UNGA DOIM AMAL QIL,
ILMING AMALSIZ BO’LSA, SEN ONI BIR ZAHAR BIL.
FARAZ QILDIK BILARSAN, UL ILMI KIMYONI,
ZAR QILMASANG MISINGNI, QOLMAS ISHING NISHONI.**

ABDURAHMON JOMIY ILMNING AHAMIYATI BORASIDA TO’XTALIB O’TAR EKAN, KITOBNING MAVJUD BILIMLARNI EGALLASHDAGI O’RNI HAMDA KITOBNING FAZILATLARINI OCHIB BERADI. CHUNONCHI:

**KITOBGA YUZ O’GIRGIN, EY JIGARIM FARZANDIM,
KITOBGA ULFAT BO’LGIN, QULOQQA OL BU PANDIM,
TANHOLIKDA MUNISING, BILSANG AGAR KITOBDIR,
DONOLIKNING TONGIGA, SHU’LA SOCHAR KITOBDIR.
BEPUL, BEMINNAT SENG, USTOZ BO’LIB O’QITAR,
BILIM BAG’ISHLAB SENG, CHIGALLARINGNI YECHAR,
KITOBDUR YAXSHI HAMDAM, TERI YOPINGAN OLIM,
ISH SIRIDAN GOH SO’ZLAB, AMMO GOHO TURAR JIM.
UNING ICHI G’UNCHADEK, VARAQLARDAN LIQ TO’LA,
HAR VARAG’I GO’YOKI, DURDONADIR BIR YO’LA.**

MAZKUR O’RINDA KELITIRILGANIDEK, ALLOMA KITOBNI “TERI YOPINGAN OLIM”GA QIYOSLAYDI.

ABDURAHMON JOMIY BILIMLARNI YOSHLIKDAN EGALLASH MAQSADGA MUVOFIQ EKANLIGINI TA’KIDLAYDI. AYNI O’RINDA JOHILLIKNI QORALAB, DONO BILAN NODON KISHILARNI BIR-BIRLARIGA QARAMA-QARSHI QO’YADI:

HAMMADAN AVVAL FARZAND, BILIMDAN BAHRAMAND BO’L,

**NODONLIK YURTIDAN CHIQ, BILIM TOMON OLGIL YO’L.
HAR BIR KISHIGA BU SO’Z, OYNA KABI AYONDIR,
DONO TIRIK HAMISHA, NODON O’LIKSIMONDIR.**

ABDURAHMON JOMIY DONOLIKNI OLQISHLAR EKAN, AVVALO, MAMLAKATNI BOSHQARUVCHI HUKMDORLAR ILMLI BO’LISHI ZARURLIGINI, AGAR RAHBAR NODON, JOHIL BO’LSA, EL BOSHIGA JUDA KO’P NADOMAT, KULFAT VA ZULM YOG’ILISHI MUMKINLIGIGA ALOHIDA URG’U BERIB O’TADI:

NODONGA RAHBARLIK QILSA GAR DONO,
ILMIDAN ISHLAR HAM BO‘LADI A‘LO.
DONO SUHBATIDAN BOSH TORTSA NODON,
DAVRONDAN YAXSHILIK KO‘RMAS HECH QACHON.
SHOH AGAR BO‘LMASA BILIMDON, HAKIM,
JAHL BOTQOG‘IDA BO‘LUR MUQIM.
YOG‘AR UNDAN DOIM, JAHOLAT, O‘LIM,
EL BOSHIGA TUSHAR NADOMAT, ZULM¹.

“BAHORISTON” ASARIDA ESA ILMNI BEHUDA
EGALLAMASLIK, HAR BIR SHAXS JAMIYAT VA O‘ZI UCHUN
FOYDASI TEGADIGAN ILMLARNI EGALLASHI ZARURLIGINI
TA‘KIDLAYDI:

ENG ZARUR BILIMNI QUNT BILAN O‘RGAN,
ZARUR BO‘LMAGANNI AXTARIB YURMA.
ZARURINI HOSIL QILGANDAN KEYIN,
UNGA AMAL QILMAY UMR O‘TKURMA.

DARHAQIQAT, ABDURAHMON JOMIY MAZKUR O‘RINDA
ILMNING INSON UCHUN AHAMIYATI DARAJASINI TO‘G‘RI
TALQIN ETADI. ALLOMA ILM VA HUNARNI E‘ZOZLAGAN
RAHBARNING O‘Z XALQI HURMAT-E‘TIBORIGA SAZOVOR
BO‘LISHI HAMDA RAHBAR QACHONKI, ELNING EHTIROMIGA
MUYASSAR BO‘LAR EKAN, ANA SHUNDAGINA MAMLAKAT
GULLAB YASHNASHI MUMKINLIGINI TA‘KIDLAYDI.

ABDURAHMON JOMIY ASARDA BILIMNING INSON
HAYOTIDAGI AHAMIYATI HAMDA IJTIMOYIY JAMIYAT
TARAQQIYOTINI BELGILASHDAGI O‘RNI VA ROLINI OCHIB
BERISH BILAN BIRGA HAR BIR KISHI TOMONIDAN MA‘LUM
HUNAR SIRLARINI O‘ZLASHTIRISH FOYDADAN HOLI
BO‘LMASLIGINI UQTIRADI. AYNI O‘RINDA INSONNING QADR-
QIMMATI UNING MOLU MULKI BILAN EMAS, AKSINCHA, U
TOMONIDAN EGALLANGAN HUNARNING KISHILAR MAISHIY
HAYOTINI FAROVONLIGINI TA‘MINLASHDAGI AHAMIYATI
BILAN BELGILANISHIGA URG‘U BERIB O‘TADI. XUSUSAN,
ASARDA MAZKUR FIKR MOHIYATINI TO‘LAQONLI YORITISHGA
XIZMAT QILUVCHI QUYIDAGI MISRALAR KELTIRILADI:

ODAMNING QIYMATI EMAS SIMU ZAR,
ODAMNING QIYMATI BILIM HAM HUNAR.
NAZAR SOL, DUNYODA HUNAR TUFAYLI,
XOJASIDAN QADRI ORTIQ KO‘P QULLAR.
QANCHALAB XOJALAR HUNARSIZ UCHUN,
QULLARI OLDIDA BE O‘Q, BE SIPAR.

¹ Жомий, Абдурашмон. Танланган асарлар (Тузувчи ва сызбоши муалифи Ш.Шомущамедов). –Тошкент, Бадий адабиёт нашриёти, 1971, 195- бет.

MUTAFAKKIR BILIM HAMDA HUNARSIZ KISHINI O'TINDAN BOSHQA NARSAGA YARAMAYDIGAN MEVASIZ DARAXTGA O'XSHATADI. U HAR BIR YOSHNI ILMU HUNAR SIRLARINI O'RGANISHGA, BU YO'LDA SABRLI, MATONATLI BO'LISHGA UNDAYDI. ILMU HUNAR KISHI MUSHKUL AHVOLGA TUSHIB QOLGAN DAMLARDA HAM ASQOTUVCHI VOSITA, AKSARIYAT HOLLARDA ESA KISHI NOMINI ABADIYLASHTIRILISHINI TA'MINLOVSI OMIL EKANLIGINI QAYTA-QAYTA UQTIRAR EKAN, HAR BIR INSON XOH YOSH, XOH KEKSA, XOH SHOHU XOH GADOY BO'LSIN HUNAR O'RGANISHI FARZ EKANLIGINI TA'KIDLAYDI. MAZKUR FIKRNING HAQQONIYLIGINI "ISKANDAR XIRADNOMASI" DOSTONIDA SOHIBI QIRON ISKANDARNING ILMU HUNAR O'RGANISH O'YLIDAGI SA'I-HARAKATLARINI BOSHQALARGA NISBATAN NAMUNA SIFATIDA KO'RSATISH ORQALI OCHIB BERADI. FARZANDINING BILIM, HUNAR VA DONISHMANDLIK SIRLARINI O'RGANIB OLISHI UNI BAXT-SAODATGA OLIB BORUVCHI YO'L EKANLIGINI CHUQUR ANGLAB YETGAN YUNON PODSHOHI FAYLAQUS O'G'LI ISKANDARNI MASHHUR OLIM, MUTAFAKKIR ARASTUNING OLDIGA OLIB KELIB, UNGA ILMU HUNAR SIRLARINI O'RGATISHNI ILTIMOS QILADI. ARASTU ISKANDARNING LAYOQATI, SHUNINGDEK, ILMU HUNAR ASOSLARINI O'RGANISHGA BO'LGAN ISHTIYOQINI INOBATGA OLGAN HOLDA UNGA MAVJUD BILIMLARNI O'RGATISH BILAN BIRGA UNI DAVLATNI MUVAFFAQIYATLI BOSHQARISH SIRLARIDAN HAM OGOH ETADI. ISKANDAR QIYOFASIDA NAMOYON BO'LGAN ISHTIYOQ, ILMU HUNAR O'RGANISH YO'LIDA HAR QANDAY MASHAQQATLARDAN CHO'CHIMASLIK XISLATI UNING YETUK, BILIMLI, MARD VA O'TA DARAJADA ZIYRAK INSON BO'LIB SHAKLLANISHIGA YORDAM BERADI. ABDURAHMON JOMIY USHBU HOLATNI QUYIDAGI MISRALAR ORQALI YORQIN IFODA ETADI:

ISKANDARNING TA'BI HUNAR SANJ EDI,
DILIDA HUNARDAN G'AZNA – GANJ EDI.
HECH ZOYE KETMADI CHEKKAN MASHAQQAT,
YO'LIGA KIRITDI BIR OLAM HIKMAT.
ZIYRAK AQLI BILAN DO'STLARIDAN HAM,
HAR SOHADA O'ZIB KETARDI ILDAM...
BILIM YO'LIDA TIK, TO'G'RI BO'LDI U,
DONOLAR NAZDIDA HIKMAT FAQAT SHU...
QADAM QO'YSA QIKMAT TO'LA DIL BILAN,
HAMMA VAQT HAMMA YOQ BO'LADI RAVSHAN¹.

¹ Жомий, Абдурашмон. Танланган асарлар. – Тошкент, Адабиёт ва санъат нашриёти, 1971, 196-бет.

ABDURAHMON JOMIY INSONNI SHAXS SIFATIDA TARBIYALASHDA MODDIY OMILLAR BILAN BIR QATORDA MA'NAVIY OMILLARNING ROLI HAM BEQIYOS EKANLIGINI TA'KIDLAGAN HOLDA, MAZKUR OMILLAR SIRASIDA MUSIQANING ALOHIDA O'RNI VA ROLI BORLIGINI KO'RSATIB BERADI. ALLOMA "MUSIQA HAQIDA RISOLA" NOMLI ASARIDA MUSIQA ILMINING SHAKLLANISHI, OHANGLARNING TURLARI, MAQOM KUYLARINING MAZMUNI, MUSIQA ASBOBLARI HAMDA ULARNING VAZIFALARI BORASIDAGI MA'LUMOTLARNI BAYON ETAR EKAN, MUSIQANING INSON RUHIGA TURLICH TA'SIR KO'RSATISHINI AYTIB O'TADI. XUSUSAN, AYRIM MUSIQIY ASARLAR INSONNING RUHIYATIGA IJOBIY TA'SIR ETIB, UNING KAYFIYATINI KO'TARSA, AYRIM KUY YOKI QO'SHIQLAR KISHIDA TUSHKUN KAYFIYATNI HOSIL QILISHIGA ALOHIDA URG'U BERADI.

ALLOMA DONO HAMDA NODON ODAMLARNI BIR-BIRLARIGA QARAMA-QARSHI QO'YADI. BILIMLI, DONO INSONLAR BILAN BILIMSIZ, NODON INSONLAR O'RTASIDA HAMKORLIK, HAMFIKRLILIK YUZAGA KELMAYDI, ZERO, NODON ODAM HAMISHA MA'LUM XATTI-HARAKATLARNING ASL MOHIYATINI TO'G'RI BAHOLAY OLMAYDI. ABDURAHMON JOMIY O'ZINING "BAHORISTON" ASARIDA MAZKUR FIKRNING NECHOG'LIK HAQIQAT EKANLIGINI QUYIDAGI MISOLLAR ORQALI OCHIB BERADI:

"BIR BO'ZCHI BIR OLIMGA PULINI OMONAT QO'YGAN EDI. BIR NECHA KUNDAN KEYIN O'ZIGA KERAK BO'LIB QOLDI VA OLIMNING UYIGA KELD. OLIM ESHIGI TAGIDAGI SUPADA O'TIRIB MUDARRISLIK QILAR, OLDIDA SHOGIRDLARI SAF TORTIB O'TIRISHAR EDI.

- EY, USTOD, KECHAGI OMONATNI BERSANG, KERAK BO'LIB QOLDI, - DEDI BO'ZCHI OLIMGA.

- BIRPAS O'TIR, DARSIM TAMOM BO'LSIN.

BO'ZCHI KUTIB O'TIRDI, AMMO DARS CHO'ZILIB KETDI, DOMLANING DARS PAYTIDA BOSHINI CHAYQAB QO'YISH ODATI BOR EDI. SHOSHIB TURGAN KOSIB BUNI KO'RIB, DARS BERISH BOSH QIMIRLATISHDAN IBORAT EKAN, DEB O'YLADI-DA, USTODGA:

- SEN KIRIB OMONATNI OLIB CHIQ, SENING O'RNINGGA MEN BOSH IRG'AB TURAY, IMSHIM ZARUR, - DEDI.

DONISHMAND BUNI ESHITIB KULIB DEDI:

BILIMDIN LOF URAR SHAHAR FAQIXI,

HAR ILMNI BILAR OSHKORU NIHON.

UNDAN NE SO'RASANG QO'L BILAN IMO,

YOKI BOSH IRG‘ISHLAB QILADI OSON¹.

ABDURAHMON JOMIY ASARLARIDA HAM BOSHQA ALLOMALARNING ASARLARIDA IFODA ETILGANIDEK SHAXS TARBIYASINI SAMARALI TASHKIL ETISH MASALALARIGA KATTA E‘TIBOR BERILADI. YETUK INSONGA XOS BO‘LGAN AXLOQIY XISLATLAR UNING BARCHA ASARLARIDA KENG IFODA ETILADI. XUSUSAN, KOMIL INSON QIYOFASIDA AKS ETUVCHI MA‘NAVIY-AXLOQIY SIFATLAR - YAXSHILIK, SAXIYLIK, SHIRINSUXANLIK, KAMTARLIK, SABR-QANOAT, ROSTGO‘YLIK, DO‘STLIK, MEHNATSEVARLIK KABILARNI TARBIYALASH ZARURLIGI TA‘KIDLANADI. SAXOVAT, KAMTARLIK HAMDA OLIYJANOBLIKNI ESA ENG ULUG‘ INSONIY FAZILATLARDAN DEB BILADI. “BAHORISTON” ASARIDA ALLOMA “SAXOVAT BIROR NARSAGA QARAB YOKI BIROR NARSA EVAZIGA BO‘LSA, HATTO TALAB ETILGAN NARSA MAQTOV VA MINNATDORCHILIK BO‘LGANI TAQDIRDA HAM U SAXOVAT EMAS”, - DEYDI. XUSUSAN:

**SAXIY DEMA SAXOVATIGA,
BIROR TALAB QO‘YSA GAR ODAM.
SAXIYLIKMAS, BU SAVDOGARLIK,
BUNDA YO‘QDIR SHARAF VA KARAM.
SAXOVATDAN KIMNING MAQSADI –
AGAR BO‘LSA SHUHRAT, OVOZA,
AHLI KARAM SHAHRIDA UNGA,
HAR DOIM BERK DUR DARVOZA¹.**

ABDURAHMON JOMIY INSON QANOATDA HIRS VA TA‘MADAN UZOQ BO‘LISHNI ISTAYDI. BU BORADAGI FIKR “BAHORISTON” ASARIDA QUYIDAGI HIKOYAT MISOLIDA YANADA YORQIN IFODA ETILGAN:

ITDAN SO‘RADILAR:

- NIMA UCHUN SEN BOR UYGA GADO QADAMI YETMAYDI, SEN YOTGAN OSTONANI TILAMCHI HATLAB O‘TMAYDI?

MEN HIRS VA TA‘MADAN YIROQMAN, - DEDI IT. – TA‘MASIZLIK VA QANOATDA MASHHURMAN. DASTURXONDAN BIR BURDA NONGA QANOAT QILAMAN, QOZONDAN BIR G‘AJILGAN USTIXONGA XURSAND BO‘LAMAN. AMMO TILANCHI HIRS VA TA‘MADA SHUHRAT QOZONGAN. U HAMMA VAQT OCHMAN DEB NOLIYDI. ORQASIDA BIR HAFTALIK OVQATU, QO‘LIDA GADOLIK HASSASI. G‘ANOAT HAMMA VAQT HIRSU TA‘MADAN UZOQ, QANOATLI HAM TA‘MAGIR BILAN BO‘LOLMAS O‘RTOQ.

¹ Жомий, Абдурашмон. Танланган асарлар. – Тошкент, Адабиёт ва санъат нашриёти, 1971, 317-бет.

AYNI O'RINDA SHUNDAY MAZMUNDAGI TO'RTLIK HAM KELITIRILADI:

**KIMNING QALB DILIGA KIRDI QANOAT,
HIRS BILAN TA'MADAN QUTULDI BORI.
G'ANOAT GILAMI TO'SHALGAN YERDA
SINDI OCHKO'ZLIGU TA'MA BOZORI².**

**ABDURAHMON JOMIY INSONIYLIK FAZILATLARIDAN
SANALGAN KAMTARLIKNI TARG'IB ETAR EKAN, KIBR-HAVO,
MANMANLIK, RAZOLAT, JOHILLIK KABI ILLATLARNI
QORALAYDI. SHU O'RINDA ALLOMA TAKABBUR, MANMAN
SHAXSLAR BOSH KO'TARGAN BOSHQ KABI O'ROQ ZARBI
BILAN YERGA YIQILIB, SARG'AYIB, SO'LISHI MUQARRAR
EKANLIGIGA URG'U BERSA, KAMTAR KISHILAR XUSUSIDA SO'Z
YURITGANDA ESA TUPROQQA TASHLANGAN DONNI QUSHLAR
AVAYLAB YERDAN KO'TARIB KETGANLARIDEK, ULAR HAM
E'ZOZDA BO'LADILAR, DEYA TA'KIDLAYDI. ALLOMANING BU
BORADAGI FIKRLARI QUYIDAGI MISRALARDA O'Z IFODASINI
TOPGAN:**

**TAKABBURLIK ZIYONDIR, UNDAN ANDISHA QILG'IL,
KO'RDINGMI, U BOSHQNI, BOSH KO'TARDI VA BO'LDI,
O'ROQNING ZARBI BILAN YERGA YIQILDI, SO'LDI,
KO'RDINGMI, DON O'ZINI, TUPROQQA TASHLAR KAMTAR,
UNI AVAYLAB YERDAN KO'TARGUSIDIR QUSHLAR,
KIMKI KAMTARLIK AYLAR, UDIR ULUG'LIKKA XOS,
EGILGAN BOSHNI HAR KIM, ULUG'LAYDI BEQIYOS³.**

**ABDURAHMON JOMIY ASARLARINING MAZMUNIDA
ULUG'LANGAN YANA BIR INSONIY SIFAT – BU DO'STLIK VA
UNGA NISBATAN SADOQATLI BO'LISH G'OYASIDIR. INSONLAR
BIR-BIRLARI BILAN IJTIMOIIY MUNOSABATGA KIRISHAR
EKANLAR, ULAR O'RTASIDA YUZAGA KELUVCHI DO'STONA
MUNOSABAT YUKSAK KAMOLOTNING YORQIN BELGISI
SIFATIDA NAMOYON BO'LADI, DEYA QAYD ETADI ALLOMA. U
HAQIQIY DO'STLIKNING MUHIM BELGILARI SIRASIGA DO'STGA
SODIQLIK, QIYIN VA MURAKKAB VAZIYATLARDA UNDAN
QOCHMASLIK, AKSINCHA, HAMDARD, MEHRIBON BO'LISH,
DO'STLIGI EVAZIGA BIROR NARSANI TA'MA QILMASLIK KABI
XISLATLARNI KIRITADI. AYNI O'RINDA QUYIDAGI MISRALARNI
KELITIRADI:**

**CHIN DO'ST UL – DO'STLIGI OSHAVERSA GAR,
DO'STIDAN YOMONLIK KO'RGANIDA HAM.
BOSHIGA MING JAFO TOSHI YOG'ILSA,**

² Ёша асар, 297-298-бетлар.

³ Ёша асар, 191-бет.

**MEHR UYI U TOSHDAN BO‘LUR MUSTAHKAM.
DO‘ST HAJRIDAN OSHIQ KUTAR ADOLAT,
YO VASL ESHIGIDA TURAR BIR HOLAT.
DO‘STLIKDAN O‘ZGA BIR MAQSADI BO‘LSA,
OLAMDA BORMI HECH BUNDAN RAZOLAT⁴.**

ABDURAHMON JOMIY TOMONIDAN “ISKANDAR XIRADNOMASI” NOMLI DOSTONINING “ISKANDARNING POKIZALAR SHAHRIGA YETISHI” BOBIDA IFODA ETILGAN YETUK INSONGA XOS XISLATLAR BORASIDAGI QARASHLAR ABU NASR FOROBIYNING “FOZIL ODAMLAR SHAHRI” ASARINING TARKIBIY TUZILMASIDAN JOY OLGAN “FOZILLAR SHAHRI HOKIMINING FAZILATLARI” BANDIDA ILGARI SURILGAN FIKRLAR BILAN O‘ZARO UYG‘UNDIR. HAR IKKI ASARDA HAM FOZILLAR SHAHRI AHOLISIGA XOS BO‘LGAN XISLATLAR YAXSHILIKNING G‘OLIB KELISHI BARCHA YOMON ILLATLAR - URUSH, NIZO, JAHOLAT, ZULM, BOYLIKKA HIRS QO‘YISH HAMDA TA‘MAGIRLIKNING BARHAM TOPISHI ASOSIDA KECHISHINI OCHIB BERADI.

ISKANDAR JAHON KEZIB, NIHOYAT BIR SHAHARGA KELADI. USHBU SHAHAR AHOLISINING MA‘NAVIY-AXLOQIY QIYOFASI, ULARNING TURMUSH TARZI SHOHNI LOL QOLDIRADI. MAZKUR SHAHARDA ODAMLAR TINCH, OSOYISHTA, URUSH-JANJALLARSIZ HAYOT KECHIRADILAR; BARCHA BIRDEK MEHNAT BILAN SHUG‘ULLANADI. SHAHARDA O‘G‘RI YO‘Q, SHU BOIS BARCHA ESHIKLAR QULFSIZ. U YERDA ADOLAT HUKMRON BO‘LIB, FUQUROLAR O‘RTASIDA O‘ZARO YORDAM VA HAMJIHATLILIK HISSI QAROR TOPGAN. BUNDAY HAYOT TARZI USHBU SHAHAR AHOLISIGA OTA-BOBOLARIDAN MEROS QOLGAN BO‘LIB, ULAR MAVJUD AN‘ANALARNI E‘ZOZLAB ASRAYDILAR VA ULARGA QAT‘IY AMAL QILADILAR.

ABDURAHMON JOMIYNING TASAVVURLARIDA SHAKLLANGAN “İOKIZALAR SHAHRI” ALLOMANING YUKSAK ORZU-UMIDLARI TIMSOLI, HAR JIHATDAN MUKAMMAL, IDEAL IJTIMOIIY TUZUM NAMUNASIDIR.

MUTAFAKKIRNING QARASHLARIGA KO‘RA YETUK, KOMIL INSON ELU YURT MANFAATI YO‘LIDA XIZMAT QILIB, YAXSHI NOM QOLDIRISHI ZARUR. “SILSILATUZ-ZAHAB” DOSTONIDA BAYON ETILGAN QUYIDAGI PANDLAR ABDURAHMON JOMIYNING IJTIMOIIY QARASHLARI MOHIYATINI AKS ETTIRUVCHI UMUMIY G‘OYA SANALADI:

**O‘Z KONINGDAN TASHQARI QO‘YGIL QADAM,
GAVHARINGNI AYLA PARDOZ DAM-BADAM.**

⁴ Ыша асар, 144-бет

KONDA GAVHAR YOTGANI BEFOYDA,
EL UCHUN UNDAN KELUR NE FOYDA.
QOLDIRAY DESANG JAHONDA YAXSHI NOM,
YAXSHILIK QIL, YAXSHILIK QILGIL MUDOM.
YAXSHILIKNI SEN O‘ZINGGA PESHA QIL,
HECH KISHIGA RANJU OZOR BERMAGIL.

MAZKUR ASARDA ALLOMA, YANA SHUNINGDEK, TARBIYA MASALALARI XUSUSIDA SO‘Z YURITAR EKAN, IJTIMOIIY TARBIYANI TASHKIL ETISHGA JIDDIY E‘TIBOR BERISHNI MAQSADGA MUVOFIQ DEB TOPADI. BIROQ TARBIYANI IZCHIL VA UZLUKSIZ YO‘LGA QO‘YISHIGA ERISHISHNI BU YO‘LDAGI MUHIM VAZIFA DEYA HISOBLAYDI. ZERO, HAR QANDAY GIYOHNI HAM PARVARISHLASH ASOSIDAGINA UNDAN YAXSHI HOSIL OLISHNI KO‘ZLASH MUMKIN. AGARDA INSONGA UNING BOLALIGIDANOQ YAXSHI TARBIYA BERILSA, U KOMIL INSON BO‘LIB VOYAGA YETISHIGA ISHONCH BILDIRILADI. ABDURAHMON JOMIYNING “SILSILATUS ZAHAB” (“OLTIN TIZMALAR”) DOSTONINING TARKIBIGA KIRITILGAN “TARBIYANING AHAMIYATI HAQIDA” NOMLI BOBNING MAZMUNIDA QUYIDAGI FIKRLAR IFODA ETILADI:

YOQILSA OLOV, BOSHDA YAXSHI YONAR,
AGAR TOPMASA PARVARISH TEZ SO‘NAR.
TEMIR YOKI TOSHDAN CHIQARSANG-DA, O‘T,
O‘TINSIZ BO‘LUR USHBU O‘T BESUBUT.
O‘TIN-LA OLOV BO‘LSA GAR HAMNAFAS,
ALANGA OLIB GURKIRAR BASMA-BAS.
QALASANG AGAR UNGA TUTANTURUQ,
O‘SHANCHA BO‘LUR SHU‘LASI HAM BO‘LUQ.
ALANGA BO‘LUR BARCHA UCHQUNLARI,
YONIB TURG‘USIDIR TUNU KUNLARI.
YURAK O‘TI HAM XUDDI SHUNDAY ERUR,
AGAR PARVARISH TOPSA MANGU TURUR.

ABDURAHMON JOMIY ASARLARIDA YAXSHILIK BARKAMOL INSONGA XOS BO‘LGAN MUHIM AXLOQIIY XISLAT MOHIYATINI IFODA ETUVCHI XATTI-HARAKAT SIFATIDA ULUG‘LANILISHI BEJIZ EMAS. ZERO, YER YUZIDA YAXSHILIK VA YOMONLIKNING MANGU BARQAROR BO‘LISHI, ULAR O‘RTASIDA BORADIGAN ABADIY KURASH, SHUNINGDEK, YAXSHILIK VA EZGULIKNING YOMONLIK VA YOVUZLIK USTIDAN G‘OLIB KELISHIGA BO‘LGAN YUKSAK ISHONCH TUYG‘USI ENG QADIMGI MA‘RIFIY YODGORLIKLARDAN TORTIB, BARCHA PANDNOMA JANRIDA YARATILGAN MA‘RIFIY ASARLARNING ASOSINI TASHKIL ETADI.

XULOSA QILIB AYTGANDA, ABDURAHMON JOMIYNNIG YETTI DOSTONDAN IBORAT “HAFT AVRANG” (“YETTI TAXT”) ASARINING “TUHFAT-UL-AHROR” (“ERKINLAR TUHFASI”), “SABHAT-UL-ABROR” (“YAXSHILAR TASBIHI”), “SILSILATUZ ZAHAB” (“OLTIN TIZMALAR”) KABI FALSAFIY-AXLOQIY ASARLARI HAMDA “XIRADNOMAI ISKANDAR” NOMLI DOSTONIDA ALLOMANING BARKAMOL INSON TARBIYASIGA OID UMUMINSONIY G‘OYALARI O‘Z IFODASINI TOPGAN.

ABDURAHMON JOMIYNING “SALOMON VA ABSOL” DOSTONIDA ESA TUBAN HIS-TUYG‘ULARDAN TOZALANIB, MA’NAVIY KAMOLOTGA ERISHISH YO‘LI BADIY TARZDA IFODA ETILADI.

ASARNING MAZMUNIDA PODSHOHNING O‘G‘LI VA UNING TARBIYACHISI O‘RTASIDA YUZAGA KELGAN ISHQIY KECHINMALAR RAMZIY OBRAZLAR VOSITASIDA HIKOYA QILINADI. SHOH O‘Z O‘G‘LI SALOMONGA GO‘ZAL JUVON ABSOLNI TARBIYACHI ETIB TAYINLAYDI. SALOMON HAM AQLAN, HAM JISMONAN YETUK YIGIT BO‘LIB KAMOLGA YETADI. ABSOL UNI SEVIB QOLADI VA SALOMONNI HAM MAKRU HIYLA BILAN O‘ZIGA MAFTUN ETADI, SALOMONDA ABSOLGA NISBATAN MOYILLIK PAYDO BO‘LADI. SALOMON NA OTASI (SHOH)NING, NA USTOZ (HAKIM)NING PANDLARIGA QULOQ SOLMAY, ABSOL BILAN BIRGA OROLGA QOCHIB KETADI. AMMO SHOH ULARNI TUTIB, ASIR OLADI. IMKONINI QILIB SALOMON ABSOL BILAN SAHROGA CHIQADI. U YERDA ULAR OLOV YOQIB, O‘ZLARINI GULXANGA TASHLAYDILAR. ABSOL GULXANDA KUYIB HALOK BO‘LADI, SALOMON ESA OMON QOLADI. SALOMON ABSOLNI UNUTA OLMAY QIYNALADI. NIHOYAT SALOMON USTOZI (HAKIM)NING PAND-NASIHLATLARIGA KO‘RA ABSOL SIYMOSIDAGI ZUHRAGA KO‘NGIL QO‘YADI. SHUNDA SHOHNING HAM KO‘NGILI TASKIN TOPIB, TOJU TAXTNI SALOMONGA TOPSHIRADI. DOSTONNING NIHOYASIDA QISSADAN HISSA BAYON ETILADI. FILOLOG OLIM A.QAYUMOVNING FIKRLARIGA KO‘RA, ABDURAHMON JOMIYNING USHBU DOSTONNI YARATISHDAN KO‘ZDA TUTGAN MAQSADI AQL-IDROK VA SOG‘LOM FIKRGA ASOSLANGAN HOLDA ISH TUTISH HAR DOIM IJOBIY NATIJALAR BERGANLIGINI OCHIB BERISHDAN IBORATDIR. SALOMON VA ABSOL O‘RTASIDA YUZAGA KELGAN MUHABBAT RAMZIY MAZMUNGA EGA. ALLOMA TA‘KIDLAB O‘TGANIDEK, JISM JONSIZ YASHAY OLMAYDI. AGAR JON MAVJUD BO‘LMASA, JISM O‘LIK TANGA AYLANADI. DOSTONDA SALOMON OBRAZI – RUHNING, ABSOL OBRAZI JISMNING TIMSOLIDIR. SALOMON BILAN ABSOLNING OROLDA YOLG‘IZ QOLISHLARI HAMDA

MAISHATGA BERILISHLARI HAM RAMZIY MAZMUNGA EGA. CHUNONCHI, DOSTONDA TASVIR ETILGAN DENGIZ HIRSNi ANGLATADI. SALOMON VA ABSOLNING O‘ZLARINI GULXANGA TASHLASHLARI MISOLIDA RUHNING GUNOHLARDAN FORIG‘ BO‘LISHIGA URG‘U BERILADI. O‘ZINI GULXANGA TASHLASH BILAN SALOMON HIRSLARDAN TOZALANADI. JISM O‘TDA KUYIB KUL BO‘LADI, RUH OMON QOLADI. SALOMONNING ZUHRAGA KO‘NGIL QO‘YISHI MISOLIDA EZGULIKNING BUYUK TANTANASI IFODA ETILADI. GUNOHLARDAN FORIG‘ BO‘LGAN RUHNING YANGI HAYOT BOSHLAGHI INSONNING MA‘NAVIY KAMOLOTGA ERISHISH BORASIDAGI G‘ALABASINI NAMOYON ETUVCHI HODISADIR. AYNi O‘RINDA ZUHRA OBRAZI MA‘NAVIY KAMOLOTNING TIMSOLI SIFATIDA KELTIRILADI¹.

DEMAK, ABDURAHMON JOMIY “SALOMON VA ABSOL” DOSTONIDA IBRATLI RIVOYATLAR MISOLIDA KISHILARGA TUBAN HIRSLARDAN TOZALANIB, MA‘NAVIY KAMOLOTGA ERISHISH YO‘LLARINI KO‘RSATIB BERADI. INSON HAR QANDAY HIRSU MAYLDAN YUQORIROQ BO‘LISHI, AQL-IDROK VA SOG‘LOM FIKR YURITIB ISH KO‘RISHI LOZIM, DEGAN FIKRNI ILGARI SURADI VA TASAVVUF G‘OYALARINI TARANNUM ETADI.

ALLOMA O‘Z ASARLARIDA YUKSAK INSONIY SIFATLARNI TARANNUM ETAR EKAN, ULARNING ENG MUHIMLARI SIFATIDA QUYIDAGI XISLATLARNI QAYD ETADI HAM MAZKUR XISLATLARNING HAR BIR INSON QIYOFASIDA AKS ETISHI HAYOTIY ZARURIYAT DEYA HISOBLAYDI: INSONIYLIK, ADOLATLILIK, MEHNATSEVARLIK, SAXOVAT VA KARAM, MEHR-MURUVVAT, CHIN INCHONIY MUHABBAT, ROSTGO‘YLIK, KAMTARLIK, JASORAT, MARDLIK VA BOSHQALAR. AYNi VAQTDA INSONNING TAKABBURLIK, MOLU DUNYOGA QIRS QO‘YISH, YOLG‘ONCHILIK, JOHILLIK, TA‘MAGIRLIK KABI SALBIY XISLATLARDAN XALOS BO‘LISHINI MAQSADGA MUVOFIQ DEB TOPADI. ABDURAHMON JOMIY INSONGA XOS BO‘LGAN MA‘NAVIY-AXLOQIY SIFATLAR VA SHAXSDA ULARNI SHAKLLANTIRISH MASALALARINI O‘Z ASARLARIDA SHE‘RIY MISRALAR ORQALI YANADA TA‘SIRCHAN USLUBDA OCHIB BERISHGA HARAKAT QILADI. YUQORIDA NOMLARI QAYD ETILGAN ASARLARDA BAYON ETILGAN FIKRLAR HAYOTIY XUSUSIYATGA EGALIGI BOIS ASRLAR DAVOMIDA O‘ZINING NAZARIY QIMMATINI SAQLAB QOLISHGA MUYASSAR BO‘LMOQDA.

ALISHER NAVOIY HAYOTI VA FAOLİYATI (1441-1501)

¹ Жомий Абдурашмон. Лайли ва Мажнун. Саломон ва Абсол (Масъул мушаррир ва сызбоши муаллифи А.аюмов). – Тошкент, Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989, 5-бет.

O‘ZBEK ADABIYOTINING ASOSCHISI, SHE’RIYAT MULKINING SULTONI, MA’RIFATPARVAR SHOIR, DAVLAT ARBOBI ALISHER NAVOIY 1441 YIL 9 FEVRALDA HIROT SHAHRIDA TUG‘ILGAN. YOSH ALISHER FAVQULODDA ISTE’DOD EGASI BO‘LIB, ISTE’DODINING DASTLABKI KO‘RINISHLARI U UCH-TO‘RT YOSHGA TO‘LGAN VAQTLARDAYOQ NAMOYON BO‘LA BOSHLAGAN. SHU VAQTD A U FARIDDIN ATTORNING “MANTIQ-UT-TAYR” ASARINI YOD OLADI.

Alisherdagi ilm o‘rganishga bo‘lgan kuchli qiziqish hamda ishtiyoqni o‘z vaqtida anglagan ota-onasi uni 1445 yilda maktabga beradilar. Maktabda tahsil olayotgan chog‘larida o‘tmish mutafakkirlari va o‘z zamonasining zabardast shoirlarining ijodlari bilan yaqindan tanishadi. Mazkur davrda badiiy mavjud asarlar mazmunini o‘qib-o‘rganish bilan kifoyalanib qolmay, 10-12 yoshidayoq mustaqil ravishda she’rlar yoza boshlaydi. Yosh Alisher tomonidan yaratilgan she’riy misralar o‘zida yuksak badiiy va falsafiy g‘oyalarni aks ettirar edi. Chunonchi, uning ustози Lutfiyga o‘qib bergan quyidagi misralari bugungi kunga qadar she’riyat ixlosmandlarining hayratiga sazovor bo‘lib kelmoqda:

Orazin yopqoch ko‘zimdin sochilur har lahza yosh,

BO‘YLAKIM, PAYDO BO‘LUR YULDUZ, NIHON BO‘LGACH QUYOSH.

QOMUSIY BILIMLARNI CHUQUR O‘ZLASHTIRGAN ALISHER NAVOIY XALQ ORASIDA HURMAT-E’TIBOR QOZONADI. BOLALIKDA BIRGA ULG‘AYGAN DO‘STI SULTON HUSAYN BOYQARO ALISHER NAVOIYNING ISTE’DODI, BILIMI HAMDA HAYOTIY QARASHLARINI YUKSAK QADRLAGAN HOLDA UNI O‘ZIGA VAZIR ETIB TAYINLAYDI. DAVLAT ARBOBI SIFATIDA FAOLIYAT OLIB BORGAN ALISHER NAVOIY FAN VA SAN’ATNING TURLI SOHALARI: ADABIYOT, TARIX, TIL BILIMLARI, MUSIQA, HATTOTLIK, TASVIRIY SAN’AT HAMDA ME’MORCHILIKNING RIVOJI YO‘LIDA AMALIY HARAKATLARNI OLIB BORISH BILAN BIRGA YOSHLARGA TA’LIM VA TARBIYA BERISH MASALALARIGA HAM ALOHIDA DIQQAT-E’TIBOR QARATDI. ULUG‘ MUTAFAKKIR O‘ZINING “XAMSA”, “MAHBUB-UL-QULUB”, “MUNOJOT”, “VAQFIYA”, “MAJOLIS-UN-NAFOIS”, “MUHOKAMAT-UL-LUG‘ATAYIN”, SHUNINGDEK, ABDURAHMON JOMIYNING “ARBA’IN” NOMLI ASARINING TARJIMASI SIFATIDA YARATILGAN “CHIHIL HADIS” (“G‘IRQ HADIS”) KABI ASARLARIDA TA’LIM-TARBIYA MASALALARIGA OID QARASHLARINI IFODA ETADI.

ALISHER NAVOIY O‘Z ASARLARIDA KOMIL INSON OBRAZLARINI YARATIB, ULAR QIYOFASIDA NAMOYON BO‘LUVCHI MA’NAVIY-AXLOQIY SIFATLARNI ULUG‘LAGAN BO‘LSA, TA’LIMIY-AXLOQIY MUAMMOLARNI YORITUVCHI ASARLARIDA ESA KOMIL INSONNI SHAKLLANTIRISH

JARAYONINING MAZMUNI, USHBU JARAYONNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI, YO‘LLARI, SHAKL VA USULLARI BORASIDAGI MULOHAZALARNI BAYON ETADI.

ALISHER NAVOIYNING TA‘LIMIY-AXLOQIY QARASHLARI, SHU JUMLADAN, KOMIL INSONNI SHAKLLANTIRISH KONSEPSIYASINING MAZMUNINI O‘RGANISH MUAYYAN DAVRLARDA DOLZARBLIK KASB ETGAN. SHU BOIS BU YO‘LDA BIR QATOR TADQIQOT ISHLARI OLIB BORILGAN. XUSUSAN, NAVOIYSHUNOS OLIMLAR O.SHARAFIDDINOV, I.SULTONOV, A.HAYITMETOV, N.MALLAYEV, T.JALOLOV, V.ZOHIDOV VA S.G‘ANIYEVA VA BOSHQALAR TOMONIDAN SAMARALI RAVISHDA OLIB BORILGAN TADQIQOTLAR SHULAR JUMLASIDAN SANALADI.

Alloma tomonidan yaratilgan asarlar mazmunidan anglanadiki, ularda ilgari surilgan qarashlarning markazida inson va uning kamolotini ta‘minlash g‘oyasi turadi. Mazkur o‘rinda navoiyshunos olim V. Zohidov quyidagi fikrni ifoda etadi: “Navoiy ijodi hamda amaliy faoliyatining eng asosiy, markaziy masalasi, yo‘nalish nuqtasi har narsadan oldin inson, uning taqdiri, baxti, saodati, uning yaxshi yashashi, bu uchun zarur jamiyat masalalaridir”.

ALLOMANING TASAVVURIDAGI KOMIL INSON O‘Z QIYOFASIDA ENG YUKSAK INSONIY FAZILATLAR MUJASSAM ETA OLISHI LOZIM. CHUNONCHI, U IJODKOR, QOBILIYATLI, SHU BILAN BIRGA ILM-FANGA NISBATAN MUHABBATLI BO‘LMOG‘I ZARUR. ALISHER NAVOIYNING QARASHLARIGA KO‘RA, ANA SHUNDAY SIFATLARNING SOHIBI BO‘LA OLGAN INSONGINA O‘Z KUCHI HAMDA AQLU ZAKOVATIGA ISHONADI. O‘Z KUCHI VA AQLU ZAKOVATIGA QATTIQ ISHONA OLGAN INSONGINA TURLI QIYINCHILIKLARGA BARDOSH BERA OLADI, U O‘TA MURAKKAB MUAMMOLARNI HAM YECHIMINI TOPA OLISHGA QODIR. ILM-FAN SIRLARIDAN XABARDOR BO‘LISHNING INSON AHAMIYATINI YORITAR EKAN, ALLOMA AYNI O‘RINDA ILMNI QORONG‘ULIKNI YORITADIGAN CHIROQ, HAYOT YO‘LINI NURAFSHON ETADIGAN QUYOSH, ODAMLARNING HAQIQIY QIYOFASINI KO‘RSATA OLUVCHI OMIL SIFATIDA TA‘RIFLAYDI. USHBU FIKR MUTAFAKKIR TOMONIDAN YARATILGAN “NAZMUL-JAVOHIR” ASARIDA QUYIDAGICHA BAYON ETILADI:

Kim olim esa nuqtasida barhaq de oni,
Gar bazm tuzar bihishti mutlaq de oni.
Har kimsaki yo‘q ilm axmaq de oni,
Majlisdaki ilm bo‘lsa uchmaq de oni¹.

¹ Алишер Навоий, Назм-ул жавошир. Арбаъин. Насойим-ул мушаббат. Асарлар. Ён беш томлик. 15-том. - Тошкент, Бадиий адабиёт нашриёти, 1968, 45-бет.

MAZKUR TO‘RTLILIKNING MAZMUNIDA ILMIL, OQIL ODAM O‘Z MAQSADIGA ERISHISH YO‘LIDA UCHRAYDIGAN HAR QANDAY QIYINCHILIKNI YENGIB O‘TADI, KIM ILMNI O‘ZIGA TAYANCH QILIB OLSA, U HECH QACHON QOQILMAYDI, ZERO, ILM INSONNING BAXT-SAODATINI TA‘MINLASHGA XIZMAT QILADI DEGAN G‘OYA O‘Z AKSINI TOPGAN.

“Hayrat ul-abror” dostonining o‘n birinchi maqolatida esa mutafakkir ilmni quyosh, oy hamda kunduz sifatida quyidagicha ta’riflanadi: “Ilm sipehrning baland axtarligidakim, jahl tunin yoritmoq uchun “ayn”i (), quyoshdan va “lom”i () oydin va “mim” () kunduzdin nishona aytur. Va jahl shomi tiyra manzaralig‘dakim, g‘aflat chohini zalolat kechasida zohir qilib, bu kechada shahovatdin fasona aytur. Va olimning bovujudi ganju mol tufroq aro najandligi” (“ilm osmonning yulduzlaridek baland martaba, mavqega ega, bilimsizlik tunini yoritish uchun arab alifbosidagi “ayn” quyosh, “lom” oy, “mim” esa kunduz belgilarini ifoda etadi; bilimsizlik shomining qorong‘i ko‘rinishi g‘aflat chohini pastlik kechasida zohir bo‘lib, bu kechada olimning butun baxtsiz vujudi quyoshdek yuksak, johilning esa butun borlig‘i boylik, mol bo‘lsa ham tuproqdek xordir”). Ushbu o‘rinda arab tilida () aynning ma’nosi quyosh, () lomning ma’nosi oy (shaklan oyga o‘xshaydi va abjid hisobida “o‘ttiz”ni bildiradi), () mimning ma’nosi esa kunduz ekanligiga alohida urg‘u beriladi⁵. Alisher Navoiy ilmni quyosh, oy hamda kunduzga o‘xshatish orqali, u insonni baxt-saodatga eltuvchi vosita ekanligiga e’tiborni qaratadi.

Alisher Navoiy ilm o‘rganishga intilishni inson kamolotini ta’minlash uchun xizmat qiluvchi eng zarur fazilatlardan biri deb biladi. Ilmni insonni, xalqni nodonlikdan, jaholatdan qutqazuvchi omil sifatida ta’riflaydi. Asarlari mazmunida ilgari surilgan g‘oyalar yordamida kishilarni ilimli va ma’rifatli bo‘lishga undaydi. Mutafakkir ilm o‘rganishni har bir kishining insoniy burchi deya e’tirof etadi. Zero, ilm o‘rganishdan maqsad ham xalqning farovon, baxtli-saodatli hayot kechirishini, mamlakatning obod bo‘lishini ta’minlashga hissa qo‘shishdir, deya ta’kidlaydi. Bilimli va dono kishilar hamisha o‘z xalqining manfaati hamda mamlakatining ravnaqi yo‘lida faoliyat olib borishlariga ishonadi. Mazkur o‘rinda Mirzo Ulug‘bekni ana shunday xislatga ega bo‘lgan kishilardan biri bo‘lganligiga urg‘u beradi hamda uning nomi tarix sahifalarida abadiy saqlanib qoladi, deb hisoblaydi. Alisher Navoiy orzu qilgan komil inson faqat ilimli bo‘lish bilan qanoatlanib qolmaydi. Uni yetuk inson sifatida ta’riflash uchun unda, yana shuningdek, sabr-qanoat, saxiylik, himmat, to‘g‘rilik, rostgo‘ylik, tavoze, adab, vafo va hokazo sifatlarning ham mavjud bo‘lishi taqozo etiladi.

ALISHER NAVOIY ASARLARI MAZMUNIDA O‘Z AKSINI TOPGAN HAR BIR FIKR AMALIY AHAMIYATGA EGA, ZERO, MUTAFAKKIR ULARNI O‘ZINING ULKAN HAYOTIY TAJRIBASIGA

⁵ Алишер Навоий, Хамса (нашрга тайёрловчи П.Шамсиев). - Тошкент, Фан, 1960, 94-бет.)

TAYANGAN HOLDA BAYON ETADI. ALLOMA UZOQ YILLAR DAVOMIDA OLIB BORGAN HAYOTIY KUZATISHLARI VA TAJRIBASI ASOSIDA “MAHBUB-UL-QULUB” (“KO’NGILLARNING SEVGANI”) ASARINI YARATADI. USHBU ASARDA “XAMSA” DOSTONINING TARKIBIY TUZILMASIDAN O’RIN OLGAN “HAYRAT-UL-ABROR”, SHUNINGDEK, “NAZM-UL-JAVOHIR” KABI TA’LIMIY-AXLOQIY ASARLARIDA ILGARI SURILGAN AXLOQIY QARASHLARNI MAZMUN JIHATIDAN YANADA BOYITADI.

MUTAFAKKIR “MAHBUB-UL-QULUB” ASARINI YOZISHDAN KO’ZLAGAN ASOSIY MAQSADINI ASAR MUQADDIMASIDA QUYIDAGI TARZDA OCHIB BERGAN: “HAR KO’CHA-KO’YDA YUGURIBMAN VA OLAM AHLIDIN HAR XIL KISHILARGA O’ZIMNI YETKAZIBMAN. YAXSHI VA YOMONNING FE’L-ATVORINI BILIBMAN, YOMON-YAXSHI XISLATLARINI TAJRIBA QILIBMAN.

YAXSHILIK VA YOMONLIKNING ASLINI HAM, ZAHRINI HAM TORTIB KO’RDIM. XASISLAR VA KARAMLAR YETKAZGAN YARA VA BERGAN MALHAMNI KO’NGLIM TAG-TUGI BILAN SEZGANDIRMAN. ZAMON AHLIDAN BA’ZI HAMSUHBATLAR VA DAVR KISHILARIDAN AYRIM DO’STLAR BU HOLLARDAN XABARSIZ VA KO’NGILLARI BU YAXSHILIK VA YOMONLIKLARDAN ASARSIZDIR...

Bu xildagi hamsuhbat va do’stlarni xabardor qilmoq va bu hollardan ogohlantirmoq lozim ko’rinadiki, har toifaning xislatlaridan ma’lumotlari va har tabaqaning ahvalidin bilimlari bo’lsin, keyin munosib kishilar xizmatiga yugursinlar va nomunosib odamlar suhbatidan tortinishni zarur bilsinlar va barcha odamlar bilan maxfiy sirlardan so’z ochmasinlar. Shayton sifatlar hiyla va aldovlariga o’yinchoq bo’lib qolmasinlar. Kimki har xil kishilar bilan suhbatlashish va yaqinlashishni havas qilsa, bu borada kaminaning tajribasi yoshlar uchun yetarlidir”¹.

ASAR UCH QISMDAN IBORAT. ALISHER NAVOIYNING O’ZI TA’KIDLAGANIDEK, ASARNING BIRINCHI QISMIDA TURLI TOIFAGA MANSUB ODAMLARNING FE’L-ATVORLARI; IKKINCHI QISMIDA YAXSHI XISLATLAR VA YOMON FE’LLAR, ULARNING O’ZIGA XOS JIHATLARI; UCHINCHI QISMIDA ESA YAXSHI FE’L VA XISLATLAR, INSONDA ULARNI SHAKLLANTIRISHGA OID QARASHLAR BAYON ETILADI.

ALLOMA MAZKUR ASARDA KISHILARNI MUNOSIB VA NOMUNOSIB KISHILAR TARZIDA IKKI TOIFAGA AJRATADI. HAR BIR INSONNING HAYOTDA UCHRAYDIGAN NOMUNOSIB KISHILARNI YAXSHI XULQLI INSONLARDAN AJRATA OLISH LAYOQATIGA EGA BO’LISHI MUHIM EKANLIGI, YOMON

¹ Алишер Навоий. Машбуб-ул-улуб. Асарлар. 15 томлик. 13-том. — Тошкент, Бадиий адабиёт нашриёти, 1966, 192-193-бетлар.

XISLATLARGA EGA KISHILAR BILAN MUNOSABATDA BO‘LISHDAN SAQLANISH LOZIMLIGINI UQTIRIB O‘TAR EKAN, BU BORADA “MAHBUB UL-QULUB” ASARI YORDAMIDAN FOYDALANISH FOYDADAN HOLI BO‘LMASLIGINI TA’KIDLAYDI. MAZKUR HOLAT ALISHER NAVOIYNING SHAXSIY HAYOTIY TAJRIBALARI ASOSIDA YOSHLARNI KOMIL INSON BO‘LIB VOYAGA YETISHISHGA UNDASHISHIDAN DALOLAT BERADI. MUTAFAKKIR YOSHLARNING ASAR MAZMUNIDA O‘Z IFODASINI TOPGAN HAYOT SABOQLARIDAN O‘ZLARI UCHUN TEGISHLI XULOSALARNI CHIQUYIB OLISHLARIGA UMID BILDIRADI.

Alisher Navoiy ilm-fanning inson kamolotidagi o‘rni, bilimlarni o‘rganish asosida hosil bo‘lgan aql va idrokning inson hayotidagi ahamiyati hamda aqliy tarbiya va uning mohiyatini yoritishga alohida e‘tibor qaratadi. Alloma insonga xos bo‘lgan ma‘naviy-axloqiy xislatlari xususida so‘z yuritadi hamda mazkur sifatning har biriga to‘laqonli ta‘rif berib o‘tadi. Qanoat, sabr, tavoze (adab), o‘zgalarga nisbatan mehr-muhabbatli bo‘lish, ishqda vafodorlik, saxovat, himmat, karam, muruvvat, yumshoq ko‘ngillik (hilm) kabi xislatlarni ijobiy fazilatlar sirasiga kiritadi va ularning har biriga ta‘rif berganidan so‘ng tanbeh va hikoyatlar vositasida shaxsiy qarashlarini dalillar bilan to‘ldiradi. Asarda, shuningdek, axloqiy fazilatning antonimi hisoblangan salbiy illatlar va ulardan qutulish yo‘llari ham bayon etilgan.

Mutafakkir axloqlilikning eng muhim mezonini odob deb hisoblaydi. Odobli, axloqli bo‘lish insonga atrofdagi kishilar o‘rtasida muayyan mavqe hamda hurmatga sazovor bo‘lishga yordam beradi. Odobga ega bo‘lishning inson hayotidagi rolini ko‘rsatib berar ekan, Alisher Navoiy shunday fikrlarni ifoda etadi: “Adab kichik yoshdagilarni ulug‘lar duosiga sazovor etadi va u duo barakati bilan umrbod bahramand bo‘ladi. Adab, kichiklarning mehrini ulug‘lar ko‘ngliga soladi va u muhabbat ko‘ngilda abadiy qoladi.

Yoshlarni ko‘zga ulug‘ ko‘rsatadi. Ularning yurish-turishini xalq ulug‘vor biladi. O‘ziga qarshi xalq tomonidan bo‘ladigan hurmatsizlik eshigini bog‘laydi va kishini hazil-mazaxdan va kamsitilishidan saqlaydi. Kishi tabiatini insonlik yo‘liga soladi va odam mijoziga odamgarchilik manzilida orom beradi. Kichiklarga undan muncha natija hosil bo‘lgach, kattalarga allaqachon bo‘lishini ko‘rarsan.

ADABDAN MUHABBATGA BEZAK VA PARDOZ YETADI, ADAB TARKIDAN DO‘STLIKNING RAVNAQ VA BAHOSI KETADI. ADAB VA TAVOZU’ DO‘STLIK KO‘ZGUSINI YARQIRATADI, IKKI TOMONDAN YORUG‘LIK YETKAZADI.

Tavozu‘li va adablilarga ta‘zim va hurmat yetadi va u urug‘ni ekkan bu qimmatbaho hosilni to‘plab oladi. Xalq muomalasida yaxshi axloqning boshlang‘ichi shu xislatlar va bu xislat qattiq o‘rnashsa, muhabbatga xalal

yetishi maholdir. Agar har ikki tomonda yaxshi xulq bo'lsa, adabi va tavozu' evaziga ta'zim paydo bo'ladi"¹.

DEMAK, YAXSHI XULQNING ASOSI BO'LGAN ODOB ALISHER NAVOIYNING TALQINIDA BARCHA INSONIY XISLATLARNING BOSH BO'G'INI SANALADI. G'ANOAT, SABR, TAVOZE, ISHQ, VAFO, SAXOVAT, HIMMAT, KARAM, MURUVVAT, HILM (YUMSHOQ KO'NGILLIK) KABI IJOBIY FAZILATLARNING ODOBLI, AXLOQLI KISHILAR QIYOFASIDAGINA NAMOYON BO'LISHIGA URG'U BERIB O'TADI. MUTAFAKKIR INSONGA XOS BO'LGAN MA'NAVIY-AXLOQIY XISLATLAR XUSUSIDAGI FIKRLARINI ULARNING HAR BIRIGA TO'LAQONLI TA'RIF BERISH ASOSIDA DAVOM ETTIRADI. CHUNONCHI, "QANOAT – BULOQDIR – SUVI OLGAN BILAN QURIMAYDI. XAZINADIR – NAQDINASI SOCHILGANI BILAN KAMAYMAYDIR. EKINZORDIR – URUG'I IZZAT VA SHAVKAT MEVASI BERADIR. DARAXTDIR – SHOXI TORTINCHOQLIK VA HURMAT MEVASI YETKIZADI.

Kimki, qanoatga odatlansa, shoh va gadoy bordi-keldisidan ozod bo'ladi qanoat qo'rg'ondir, u yerga kirsang nafs yomonligidan qutularsan, tog'liklardir – u yerga chiqsang dushman va do'stga qaramlikdan xalos bo'larsan; tubanlashishdir – natijasi yuksaklik; zoriqishlikdir – foydasi ehtiyotkorlik urug'ining mevasi farovonlik"¹.

Alisher Navoiy qanoatni to'ldiruvchi insoniy fazilatlar sabr, saxiylik, karam, muruvvat, himmat ekanligi ta'kidlab o'tadi. Mazkur xislatlarning bir-biriga yaqinligi hamda ularni insonning obro'-e'tiborini yuksak darajaga ko'tarishga xizmat qiluvchi xislatlar sanalishini aytib o'tadi. Ayni o'rinda sabr deb ataluvchi xislatga shunday ta'rif beradi: "Sabr achchiqdir – ammo foyda beruvchi, qattiqdir – ammo zararni daf etuvchi. Sabr shodliklar kalitidir va bandlar ochqichidir.

U o'rtoqdir – suhbatni zeriktirarli, ammo maqsadga olib boruvchi; u ulfatdir – umidi uzun, ammo oxiri istakka eltuvchi.

Ulovdir – yurishi taxir, ammo manzilga yetkazuvchi; tuyadir – qadami og'ir, lekin bekatga tushirguvchi.

Achchiq so'zli nasihatchiday tabiat undan olinadi, lekin zaminida maqsad hosil bo'ladi. Badxo'r dori beruvchi tabibday kasal undan qiynaladi, ammo so'ngida sog'liq yuz beradi"².

Asarda saxiylik sifatiga esa insoniylikning haqiqiy mezoni deya ta'rif beriladi. Alisher Navoiyning talqinicha, saxiylik, saxovat odamlarning mushkulini oson qilish maqsadida ularga beriladigan minnatsiz yordamdir. Alloma insonlarni bir-birlariga nisbatan saxovat ko'rsatishga da'vat etadi. Himmatlilik, muruvvat, karam kabi xislatlar esa saxovatning tarkibiy qismlari

¹ Алишер Навоий, Машбуб-ул-улуб. Асарлар. 15 томлик. 13-том. – Тошкент, Адабиёт ва санъат нашриёти, 1966, 206-207-бетлар.

¹ Ёша асар, 203-бет.

² Ёша асар, 204-205-бетлар.

hisoblanadi. Ushbu fazilatlarga ta'rif berar ekan, mutafakkir quyidagi fikrlarni qayd etadi: "Saxiylik (qo'li ochiqlik) kishilik bog'ining hosildor daraxtidir, balki u daraxtning shirin mevasidir, odamgarchilik o'lkasining to'liqlik daryosi, balki u to'liqlik daryosining asl gavharidir. Yaxshilik, karam – bir jabrlanganning qattiqchilik yukini ko'tarmoq va uni o'sha qiyinchiliklardan qutqarmoqdir. Karam birovning mashaqqat tikani og'irligini ko'tarmoq va tikan uchidan guldek ochilmoq va o'sha qilingan ishni qaytib tilga keltirmaslik, og'ziga olmaslik, kishiga minnat qilmaslik va uning yuziga solmaslik"⁶. "Muruvvat karamning urug'-avlodi, egizak qarindoshi, kimki bu xislatlarga ega bo'lsa izzat va hurmatga sazovor bo'ladi" kabi fikrlar asosida esa muruvvat deb ataluvchi xislatga ta'rif beriladi. Alisher Navoiy karam va muruvvat sifatlarini ota-onaga qiyoslasa, vafo va hayoni esa egizak farzandlardir deya ta'kidlaydi.

Biroq alloma har qanday ko'rinishdagi ehsonni ham saxiylik deb tushunmaydi. Saxovat ko'rsatyapman deb isrofgarchilikka yo'l qo'yishni, ko'rsatgan yordamini ta'kidlab ko'rsatish va minnat qilish holatini qoralaydi. Alisher Navoiy saxovat va himmat kabi sifatlariga ta'rif berar ekan, ularning ma'nosini keng doirada ochib berishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Shu bois ularni ijtimoiy munosabatlar darajasida yoritadi. YA'ni, ularni, eng avvalo, axloqiy-didaktik qoidalar hamda jamiyat ravnaqini ta'minlovchi vositalardan biri deb hisoblasa, ikkinchidan, ushbu xislatlarga ta'rif berish orqali yomon fazilatlarga ega odamlarni qoralaydi.

MUTAFAKKIRNING FIKRLARIGA KO'RA, QANOAT – SHARAF VA IZZATNING TANTANASIDIR, MOLU DAVLATGA EGA, BIROQ TA'MAGIR BO'LGAN INSONLARNI XOR VA PASTKASH KISHILAR DEYA HISOBLAYDI.

ASAR MAZMUNIDA ALISHER NAVOIY YOSHLIKNING QADRIGA YETISH, ENG YAXSHI XISLATLARNI O'ZIDA TARKIB TOPTIRISH, NAFS ISTAGIDAN O'ZINI TIYISH YO'LIDA OLIB BORILAYOTGAN XATTI-HARAKATLARNI ULUG'LAYDI. TAKABBURLIK, MANMANLIK, FAQAT O'Z FOYDASINI KO'ZLAB ISH YURITISH, HASAD, G'YBAT, YOLG'ONCHILIK, NODONLIK, JOHILLIK, IKKIYUZLAMACHILIK, TA'MAGIRLIK, SHOSHMASHOSHARLIK, BACHKANALIK, PALA-PARTISHLIK, FISQI-FASOD YURITISH, YALQOVLIK, HAROMDAN HAZAR QILMASLIK KABI ILLATLARNI QORALAB, ULARDAN XALOS BO'LISH YO'LLARI BORASIDA HAM SO'Z YURITADI.

ALLOMA TOMONIDAN YARATILGAN QUYIDAGI RUBOIY YOMON ILLATLARGA EGA INSON BOSHIGA TURLI FALOKATLAR YOG'ILISHI MUMKINLIGI TO'G'RI SIDA OGOH ETADI:

Uch fe'l kishiga erur qotil,
Qotillik aro zahri halohil oxir.
Buxl angla birin, birin havo bir oxir,

⁶ Ёша асар, 216-217-бетлар

Qil ujbni ham alarga doxil oxir⁷.

DARHAQIQAT, ALISHER NAVOIY O'ZINING BADIY ASARLARI BILAN BIR QATORDA TA'LIMIY-AXLOQIY ASARLARIDA HAM O'ZI ORZU ETGAN YETUK INSON QIYOFASINI YARATADI VA KOMIL INSONGA XOS BO'LGAN AXLOQIY FAZILATLAR SIRASIGA QANOAT, SAXOVAT, HIMMAT, MURUVVAT, VAFO, TO'G'RILIK, HILM, TAVOZE', ADAB VA HOKAZO XISLATLARNI KIRITADI. MAZKUR XISLATLAR TARKIB TOPGAN INSON O'ZGALARGA NISBATAN YOMONLIK VA RAZILLIK QILMASLIGI, SHUNINGDEK, BARKAMOL INSONLARNING BAŒT-SAODATGA ERISHISHLARI VA ULAR YASHAYDIGAN JAMIYATNING HAR JIHATDAN RAVNAQ TOPISHI SHUBHASIZ EKANLIGINI TA'KIDLAYDI.

Alisher Navoiy asarlarida tasvirlangan badiiy qahramonlar – Farhod, Qays va Iskandar obrazlarida jismoniy yetuklik hamda axloqiy kamolot o'z ifodasini topgandir. Insonning sog'lom, baquvvat va axloqli bo'lib yetishishi xususidagi o'gitlar allomaning didaktik-axloqiy mazmunidagi asarlarida markaziy o'rinni egallagan.

Alloma tomonidan yaratilgan aksariyat asarlarda yigit kishi yoshligidanoq o'zlashtirishi shart bo'lgan harbiy-jismoniy fazilatlar borasidagi fikrlar ilgari surilar ekan, yoshlarda mazkur fazilatlarni tarbiyalash yo'llari ko'rsatib beriladi. Alisher Navoiy ham boshqa mutafakkirlar singari har bir yigitning quyidagi fazilatlarni o'rganishi muhim ahamiyat kasb etishini aytib o'tadi: kamondan ota olish – merganlik, qilichbozlik, suvda suzish, kurash tusha olish. Mutafakkir asarlarida bosh obraz sifatida talqin etilgan qahramonlar o'zlarida ana shu xislatlarni tarkib toptirishga muvaffaq bo'la olgandirlar. Xususan, Farhod, Bahrom hamda Iskandarlar chavandoz, yengilmas bahodir va mohir mergan bo'lib yetishgandirlar. Ularning jismoniy kamolotga erishish jarayonlarini yoritishga xizmat qiluvchi lavhalar “Farhod va Shirin”, “Sab'ai sayyor” va “Saddi Iskandariy” kabi dostonlarda o'z ifodasini topgan. “Sab'ai sayyor” dostonida asar qahramoni Bahromning mohir mergan ekanligini ifodalovchi shunday lavha mavjud: Diloromning istagi bilan shoh Bahrom ovga chiqadi. Ov chog'ida u kamondan o'q otib, bir kiyikning avval ikki oyog'ini juftlaydi, keyin esa ikkinchi o'q bilan kiyikni bo'g'ziga o'q otib, bo'g'izlaydi. Lavha tasvirlangan holat Bahromning naqadar usta mergan ekanligidan dalolat beradi.

BIZGA YAXSHI MA'LUMKI, AJDODLARIMIZ HAR BIR YIGITNING HARBIY-JISMONIY MAHORATNI PUXTA O'ZLASHTIRISHIGA ALOHIDA E'TIBOR BERIB KELGANLAR. MERGANLIK, SUVDA SUZISH, QILICHBOZLIK, SHUNINGDEK, KURASH TUSHA OLISH SIRLARI YOSH, O'KTAM YIGITLARGA BU

⁷ Иалошил – Ёлдирувчи.

щаво – орзу, майл, истак, щойу щавасга берилиш, кибр осмонига кытарилиш.

бухл – бахиллик, =урумсо=лик, хасислик.

ужб – манманлик, худбинлик, шушратпарастлик, риёкорлик.

BORADA CHUQUR BILIM HAMDA KATTA HAYOTIY TAJRIBAGA EGA BO'LGAN MURABBIYLAR TOMONIDAN O'RGATILGAN. YUQORIDA QAYD ETILGAN FAZILATLARNI O'ZIDA NAMOYON ETA OLGAN YIGITLARDA MARDLIK, JASURLIK VA QAHRAMONLIK KABI XISLATLAR QAROR TOPGAN. MAVJUD AN'ANAGA MUVOFIQ ALISHER NAVOIY HAM O'ZINING BADIY HAMDA TA'LIMIY-AXLOQIY ASARLARIDA YOSHLARDA USHBU XISLATLARNI TARBIYALASH KATTA IJTIMOY AHAMIYATGA HAM EGA EKANLIGINI TA'KIDLAB O'TADI.

ALISHER NAVOIY BILIM OLISH JARAYONIDA BARCHA FANLAR ASOSLARINI CHUQUR O'RGANISH MAQSADGA MUVOFIQDIR DEB HISOBLAYDI. SHU BOIS ALLOMA TURLI FANLAR YO'NALISHLARIDA YETUK BILIMLARGA EGA VA XALQ O'RTASIDA ALOHIDA HURMAT-E'TIBORGA EGA BO'LGAN OLIMU FOZILLARNI YIG'IB, ULARNING YORDAMI BILAN ILM-FANNING RIVOJINI TA'MINLASHGA E'TIBORNI QARATADI ANA SHU MAQSAD YO'LIDA SAMARQANDDA O'ZINING SHAXSIY MABLAG'I EVAZIGA "IXLOSIYA" MADRASASINI BARPO ETADI HAMDA UNING YONIDA MAKTAB OCHADI. MADRASA VA MAKTAB FAOLIYATINI SHAXSIY MABLAG'I HISOBIGA YO'LGA QO'YADI. MADRASADA O'ZIGA XOS TARTIB-QOIDALARGA MUVOFIQ FAOLIYAT YURITILGAN. TALABALARDAN MAVJUD TARTIB-QOIDAGA QAT'IY RIOYA QILISH TALAB ETILGAN. SHUNINGDEK, TALABANING ILM-FAN SIRLARINI MUSTAQIL RAVISHDA YOKI YETUK ILM SOHIBLARINING TA'LIMI ASOSIDA O'ZLASHTIRISHLARIGA IJOZAT BERILGAN.

ALISHER NAVOIY O'Z ASARLARIDA ILM-FAN ASOSLARINI PUXTA O'ZLASHTIRGAN KISHILARNI ULARDAN AMALIY FAOLIYATDA SAMARALI FOYDALANISHGA UNDAYDI. XUSUSAN, U "MAHBUB UL-QULUB" ASARIDA ILM O'QIB UNI ISHLATMAGAN KISHI URUG' SOCHIB HOSILIDAN BAHRA OLMAGAN KISHIGA QIYOSLANISHINI AYTIB O'TADI.

Alloma tomonidan yaratilgan asarlarda komil insonni tarbiyalab voyaga yetkazishning uslub, vosita va usullari yuzasidan ham so'z yuritiladi. Alisher Navoiy bola tarbiyasi bilan oila hamda maktabda shug'ullanish, shuningdek, bola tarbiyasini olib borish jarayonida namuna uslubidan foydalanish maqsadga muvofiq ekanligiga alohida urg'u beradi. Tarbiya va ta'lim ishlari o'qituvchi hamda ota-onalar tomonidan olib borilishi lozim. Mutafakkir bolalar bilan munosabatda bo'lish chog'ida ular tomonidan yo'l qo'yilgan xatoliklarni bartaraf etishda ularga jismoniy jazo berishdan saqlanish, aksincha, xushmuomalalik bilan yo'l qo'yilgan xatolarning mohiyatini ularga tushuntirish zarurligini, biroq bu o'rinda ma'lum me'yorga amal qilish zarurligini aytadi. Alisher Navoiy o'qituvchining, ayniqsa, talabchan bo'lishi bolalarning puxta bilim olishlari va ularda axloqiy sifatlarning shakllanishiga muhim ahamiyatga

ega deb hisoblaydi. Alloma ma'lum fan asoslari yoki muayyan kasb-hunar sirlarini o'rganishga layoqatli, iste'dodli bolalarni tarbiyalashga alohida ahamiyat berish jamiyat uchun katta foyda keltiradi, qobiliyatsizni tarbiyalashga urinish befoydadir, degan xulosaga keladi va bu o'rinda quyidagilarni bayon etadi: "g'obiliyatlini tarbiya qilmaslik zulmdir, qobiliyatsizga tarbiya hayf. Uni tarbiya qilmaslik bilan nobud qilma, bunga tarbiyatingni nobud qilma"¹.

Alisher Navoiy asarlarida zamonaviy pedagogika fani asoslari qatorida muhim o'rin tutuvchi omil o'z-o'zini tarbiyalash masalasining mohiyati ham yoritiladi. Bu borada bildirilgan fikr mazmuniga ko'ra, bolaning o'zi yo'l qo'ygan xato va kamchiliklarini o'zi anglab olishi hamda ularni bartaraf etish uchun imkoniyat yaratish zarur. Mutafakkirning e'tirof etishicha, kimki bu borada yaratilgan imkoniyatdan to'g'ri foydalansa, o'z xatosini anglay oladi va uni bartaraf etishga harakat qiladi, kimki yo'l qo'yilgan xatoni anglash va uni to'g'rilashga harakat qilish o'rniga turli bahonalarni ro'kach qilaversa, xatolari sonining yana bittaga oshishi uchun shaxsan o'zi sharoit yaratadi. Keltirayotgan bahonasi qancha ko'p bo'lsa, uning yanglishishi, xatosi shunchalik katta ko'rinadi, kamchilikning mavjud ekanligini ko'rsatgan kishi bilan tortishish qancha kuchli bo'lsa, el oldida uning obro'si shunchalik pasayadi. Quyida keltiruvchi to'rtlik ana shu mazmunni ifoda etadi:

Xatog'a tadorik nedur bexilof,
Ayon qilmoq o'z sahviga e'tirof.
Vagar qilsa sahvig'a ijro dail,
Ki yaxshidur aylar iki ancha bil².

MUTAFAKKIRNING ILM OLIISH YO'LLARI XUSUSIDAGI QARASHLARI HAM MUHIM AHAMIYATGA EGADIR. ALISHER NAVOIY BILIMLARNI TINMAY, UZLUKSIZ O'RGANISH ZARUR, DEYDI. BU YO'LDA DUCH KELADIGAN HAR QANDAY QIYINCHILIKNI YENGIB O'TISH MUMKIN DEB HISOBLAYDI. ANIQ HAYOTIY MAQSADNI BELGILAB OLGAN HOLDA ANA SHU MAQSADNI RO'YOBGA CHIQISHI YO'LIDA QUNT BILAN ISHLASH, TIRISHQOQLIK BILAN HARAKAT QILISH, IZCHILLIK FAOLIYAT OLIB BORISH, BU YO'NALISHDA OLIB BORILAYOTGAN HARAKATNI OXIRIGA YETKAZISHDA CHIDAMLI, MATONATLI VA SABOTLI BO'LISHNI MASLAHAT BERADI.

YUQORIDA BAYON ETILGAN FIKRLAR MAZMUNIDAN ANGLANADIKI, ALLOMA O'Z DAVRIDA ILM OLIISH TAMOYILLARINI TO'G'RI KO'RSATIB, SHUNINGDEK, TA'LIM TIZIMI MOHIYATINI HAM YORITIB BERA OLGAN. ALISHER NAVOIY TOMONIDAN ASOSLANGAN TA'LIM TIZIMI O'ZIDA QUYIDAGILARNI AKS ETTIRADI:

a) maktab yoki madrasada tahsil olish;

¹ Ю=орида номи =айд этилган асар, 17-бет.

² Ыша асар, 232-бет.

b) olim, hunarmand yoki san'atkorlarga shogird tushish asosida ta'lim olish;

v) mustaqil ravishda ilm o'rganish.

YOSHLARGA CHUQUR BILIM HAMDA AXLOQIY TARBIYA BERISHDA MUALLIMLARNING ROLI BEQIYOSDIR. MUALLIMLIK FAOLIYATINI OLIB BORISH O'TA MAS'ULIYATLI VA SHARAFLI, AYNI VAQTDAMURAKKAB ISH SANALADI. USHBU FAOLIYATNI SAMARALI YO'LGA QO'YISH MUDARRIS HAMDA USTOZ-MURABBIYLARNING MUAYYAN TALABLARGA TO'LAQONLI JAVOB BERA OLISHLARIGA BOG'LIQ. ENG MUHIM TALAB - ULARNING CHUQUR BILIM VA YUKSAK MA'NAVIY-AXLOQIY SIFATLARGA EGA BO'LISHLARIDIR. HQITUVCHINING SAMARALI O'QISH (TA'LIM BERISH) YO'LLARI VA ULARNING MOHIYATIDAN XABARDOR BO'LISHI HAM NIHOYATDA MUHIM. ALISHER NAVOIY MAZKUR FIKRLARNI ILGARI SURAR EKAN, NODON, MUTAASSIB HAMDA JOHIL MUALLIMLAR VA ULARNING XATTI-HARAKATLARINI TANQID QILADI. XUSUSAN, "MAHBUB-UL-QULUB" ASARIDA MAKTABDORLAR VA ULARNING FAOLIYATLARI MAZMUNI XUSUSIDA TO'XTALIB O'TAR EKAN, O'QITUVCHI MEHNATI, SHUNINGDEK, MURABBIYLIK HAQQINI XOLISONA BAHOLAYDI, BIROQ SHU O'RINDA ULARNING QATTIQQO'L, JOHIL VA TA'MAGIR BO'LISHLARINI QORALAYDI:

"UNING ISHI ODAM QO'LIDAN KELMAS, ODAM EMAS, BALKI DEV HAM QILA BILMAS. BIR KUCHLI KISHI BIR YOSH BOLANI SAQLASHDAN OJIZLIK QILARDI. U ESA BIR TO'DA BOLAGA ILM VA ADAB O'RGATADI, KO'RKIM, BUNGA NIMA YETSIN. SHUNISI HAM BORKI, U TO'DADA FAHM-FAROSATI OZLAR BO'LADI, UNDAN KISHIGA YUZLARCHA MASHAQQAT KELSA QANDAY BO'LADI. HAR QANDAY BO'LSA HAM, YOSH BOLALARGA UNING HAQQI KO'PDIR, AGAR SHOGIRD PODSHOHLIKKA ERISHSA HAM UNGA (MUALLIMGA) QULLUK QILSA ARZIYDI."

Haq yo'lida kim senga bir harf o'qitmish ranj ila,

AYLAMAK BO'LMAS ADO ONING HAQIN YUZ GANJ ILA".

Ayni o'rinda har bir yoshning aqliy va jismoniy kamolotga yetishida ilm-fan va tarbiyaning ahamiyatini ko'rsatib berish bilan birga jamiyat taraqqiyotining ta'minlanishida asosiy rolni o'ynovchi ilm ahli, olimu fozillarga nisbatan hurmat ko'rsatish, ularning turmush darajasini yaxshilash masalalariga ham e'tiborni qaratadi.

Mutafakkir o'qituvchining hurmatini qay darajada yuqori baholasa, uning shaxsi va faoliyatiga nisbatan talabni shu darajada oshiradi. Ayniqsa, madrasa mudarrislarining bilimli, fozil, dono, kamtar va ma'naviy jihatdan pok bo'lishlarini talab etadi. Bu boradagi qarashlarini quyidagicha ifoda etadi: "Mudarris (dars beruvchi) kerakki, g'arazi mansab bo'lmasa va bilmas ilmni aytishga urinmasa, manmanlik uchun dars berishga havas ko'rgizmasa va

olg'irlik uchun gap-so'z va g'avg'o yurgizmasa, nodonlikdan sallasi katta va pechi uzun bo'lmasa, gerdayish uchun madrasa ayvoni boshi unga o'rin bo'lmasa. Yaramasliklardan qo'rqa va nodonlikdan qochsa, nainki: o'zini olim bilib, necha nodonga turli xil fisq ishlarni mumkin, balki halol qilsa: ishlarni qilmoq undan sodir bo'lsa va qilar ishlarni qilmaslik unga qoida va odat bo'lib qolsa. Bu mudarris emasdir, yomon odatni tarqatuvchidir”.

**ALISHER NAVOIYNING TA'LIMIY-AXLOQIY ASARLARI
MAZMUNIDA O'Z IFODASINI TOPGAN AKSARIYAT HIKMATLI
FIKRLAR ASRLAR DAVOMIDA INSONIY MUNOSABATLAR
JARAYONIDA TAKROR-TAKROR QO'LLANILIB KELISHI
NATIJASIDA MAQOLLARGA AYLANGANDIR. CHUNONCHI:**

Dardlik ko'ngil – shu'lalik chiroq,
Yoshlik ko'z – buloq.

Tuyaqushga yuk ortib ko'chib bo'lmas.

O't ishi qovurmoq,
Yel ishi sovurmoq.

Oshning ta'mi tuz bilan,
Kishining yaxshiligi so'z bilan.

Sog'lik tilasang, ko'p yema,
Izzat tilasang ko'p dema.

Ta'magirdan yaxshilik tilama,
Gadoydan aqcha so'rama.
Baxilning omonatni asrashi ajab,
Vafodorning xiyonat qilishi ajab.

Buzuqidan hayo tilama,
Zolimdan shafqat tilama.

**Jaloliddin Davoniy va uning “Axloqi Jaloliy” asari
(1427—1502)**

XV asrda faqat Eronda emas, balki Xuroson va Movarounnahrda ham ijtimoiy-falsafiy, ma'rifiy fikr taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan olimlardan biri Jaloliddin Davoniydir. Davoniyning ta'limiy-axloqiy qarashlari Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiylarning ijtimoiy fikrlari bilan ko'p jihatdan tutash keladi. Ular dunyoqarashining mag'zini komil inson tarbiyalash uchun yuksak insoniy fazilatlarni tarkib toptirish tashkil etadi.

Jaloliddin Muhammad Ibn Asad as-Sddiqiy al-Davoniy Eronning Kazarun viloyatidagi Davon qishlog'ida 1427 yilda dunyoga kelgan.

JALOLIDDIN DAVONIY BOSHLANG'ICH MA'LUMOTNI QISHLOG'IDA OLGACH, SHEROZGA KELADI VA U YERDA DORUL AY-TOM MADRASASIDA TAHSIL KO'RADI. MADRASADA U MUSULMON QONUNSHUNOSLIGI (FIQH) BILAN MAXSUS SHUG'ULLANADI HAMDA ILM-FAN SIRLARINI MASHHUR ODAMLARDAN O'RGANA BOSHLAYDI.

UNING OTASI SA'DIDDIN HAM O'Z ZAMONINING FOZIL KISHILARIDAN BO'LIB, O'G'LINING HAM ILM-FANNI CHUQUR EGALLASHIGA YORDAM BERADI.

MADRASANI TAMOMLAGACH, DAVONIYNING ILMIY QOBILIYATIDAN XABARDOR BO'LGAN ERON HUKMDORI SULTON YOQUB OQ QO'YINLI TOMONIDAN SHEROZ SHAHRIGA QOZI ETIB TAYINLANADI. U MADRASADA HAM MUDARRISLIK, HAM QOZILIK VAZIFALARI BILAN SHUG'ULLANA BOSHLAYDI. DAVONIY FAQAT O'Z YURTIDA EMAS, BALKI O'ZGA MAMLAKATLARDA HAM SHUHRAT QOZONADI. TURLI SHAHARLARDAN TALABALAR KELIB, UNDA TAHSIL OLADILAR VA ULAR ORASIDAN HAM YETUK FOZILU FUZALOLAR YETISHIB CHIQADI.

DAVONIY KEYINCHALIK ERON, IROQ, HINDISTONDA, KOSHON, G'ILON, TABRIZ, HIROT SHAHARLARIDA SAYOHATLARDA BO'LIB, KO'PLAB OLIMLAR BILAN HAMSUHBAT BO'LIB, O'ZINING BILIMI, DUNYOQARASHINI YANADA BOYITGAN.

DAVONIY UMRINING OXIRGI YILLARINI O'Z QISHLOG'IDA O'TKAZGAN. OLIM 1502 YILDA VAFOT ETGAN. U KAZARUN YAQINIDAGI QISHLOG'I DAVONGA DAFN ETILGAN.

Davoniy o'z davrining ilm-fan taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan qomusiy olim. Uning yirik olim bo'lib yetishishida Samarqand, Hirot ilmiy muhitining ham katta ta'siri bo'lgan. Chunki, ilm-fan XIV—XV asrlarda xuddi ana shu ikki yirik fan va madaniyat markazida taraqqiy etgan. Davoniy bu ikki shahar ilm

ahllari, shuningdek, Vizantiya, Ozarbayjon, Qirmon, Hurmuz, Tabariston, Xuroson va Jurjon olimlari bilan uzviy aloqada bo'lgan. Ayniqsa, Hirotida bo'lganda mashhur shoir va mutafakkir Abdurahmon Jomiy bilan uchrashgan va keyinchalik u yerdan ketganidan so'ng ham alloma bilan xat yozishib turgan.

DEMAK, DAVONIYNING YETUK OLIM BO'LIB YETISHISHIDA YAQIN VA O'RTA SHARQ, MOVAROUNNAHRDAGI YETUK OLIMLAR BILAN HAMKORLIK QILISHI MUHIM OMIL BO'LGAN. DAVONIYNING MADRASADAGI UZOQ VAQT MUDARRISLIK FAOLIYATI UNING TA'LIM-TARBIYA TO'G'RSIDA O'Z QARASHLARIGA EGA EKANLIGINI KO'RSATADI.

H.ALIQULOV TADQIQOTLARIDA KELITIRILISHICHA, DAVONIYNING HAYOTI VA FAOLIYATI, ILMIY-PEDAGOGIK MEROSINI SHARQ VA G'ARB OLIMLARI XONDAMIRNING "HABIB US-SIYAR" KITOBIGA TAYANGAN HOLDA TADQIQ ETGANLAR. SAMARQANDLIK OLIM ABU TOHIR XO'JANING "AXLOQI MUZAFFARIY", SHAMSIDDIN SOMIYNING "QOMUS UL-ALLOM" ASARLARIDA ALLOMA HAQIDA MA'LUMOTLAR BERILGAN. LEKIN H.ALIQULOV JALOLIDDIN DAVONIY HAQIDA BATAFSIL MA'LUMOT ALI DAVONIYNING "JALOLIDDIN DAVONIY" NOMLI KITOBIDA, A.M.SHASTRINING "ISLOM MADANIYATI HAQIDA LAVHALAR" NOMLI ASARIDA, INGLIZ TILIDA CHOP ETILGAN "ISLOM QOMUSI", M.DUAYT VA D.D.DONALDSONLARNING KITOBLARIDA ANCHA BATAFSIL AYTIB O'TILGANINI TA'KIDLAYDI.

H.ALIQULOVNING TADQIQOTLARIDAN MA'LUM BO'LISHICHA, DAVONIYDAN QUYIDAGI ILMIY MEROS QOLGAN: "RISOLAI ISBOTI VOJIB" (ZARURIYATNING ISBOTI HAQIDA RISOLA), "RISOLAT UL-MUFRADOT" (MODDALAR HAQIDA RISOLA), "RISOLAT UL-HURUF" (HARFLAR HAQIDA RISOLA), "RISOLATI FI TAVJIX UL-TASHBIX" (MAJOZ TALQINI HAQIDA RISOLA), "TARIQATI TARBIYAT UL-AVLOD" (BOLALARNI TARBIYALASH USULI), "ARZNOMA" (ARMIYANI BOSHQARISH QOIDALARI) KABILAR SHULAR JUMLASIDANDIR.

SHUNINGDEK, DAVONIYNING SHE'RLARI HAM "FONIY" TAXALLUSI BILAN CHOP ETILGAN. LEKIN DUNYOGA MASHHUR BO'LGAN, FORS TILIDA YOZILGAN "AHLOQI JALOLIY" ASARI DUNYONING KO'P TILLARIGA TARJIMA QILINGAN VA SHUHRAT QOZONGAN. MAZKUR ASAR 1470—1478 YILLARDA YARATILIB, G'ARBIY ERON HOKIMI UZUN HASAN OQ QO'YINLIGA BAG'ISHLANGAN. BU ASAR 1839 YILDA V.F.TOMPSON TOMONIDAN INGLIZ TILIGA TARJIMA QILINGAN. 1911 YILDA KALKUTTADA NASHR QILINGAN. 1948 YILDA ESHONJON IBN MUHAMMAD XO'JA TOMONIDAN O'ZBEK TILIGA QISQACHA TARJIMA QILINGAN. MAZKUR ASARNI RUS SHARQSHUNOSI

A.A.SEMYONOV, RE VA BRAUNLAR FIKRIGA TAYANGAN HOLDA UNI MUSULMON SHARQIDAGI MASHHUR KITOBLAR QATORIGA QO‘SHADI, DEYDI TADQIQOTCHI¹.

HAQIQATAN HAM USHBU ASAR ABU NASR FOROBIY, IBN SINO, NASRIDDIN TUSIY VA BOSHQALARNING AXLOQ MAVZUIDAGI ASARLARI QATORIDA TURADI VA AXLOQIY TARBIYADA O‘ZIGA XOS O‘RINGA EGA BO‘LGAN ASAR SANALADI.

“AXLOQI JALOLIIY”DA HAM INSON KAMOLOTI UCHUN ENG ZARUR BO‘LGAN AXLOQIY FAZILATLAR YO‘LLARI VA USULLARI BAYON ETILADI.

“AXLOQI JALOLIIY” UCH QISMDAN IBORAT. BIRINCHI QISM — AXLOQ FANIGA, IKKINCHI QISM — “ODAMNING ICHKI HOLATI” OILAVIY HAYOTIGA, UCHINCHI QISM — “SHAHAR (DAVLAT)NI BOSHQARISH VA PODSHOHLAR SIYOSATI”, DEB ATALIB, UNDA MUHIM IJTIMOIIY-SIYOSIIY MASALALAR KO‘TARILADI. CHUNONCHI, JAMIYATNING PAYDO BO‘LISHI, DAVLAT VA UNI BOSHQARISH MASALALARI, XALQNING FAROVON HAYOT KECHIRISHIDA PODSHOLARNING O‘RNI, ILM-FAN TARAQQIYOTINING JAMIYATDA TUTGAN O‘RNI BAYON ETILADI.

BIZ, ASOSAN DAVONIYNING INSONNING HAQIQIY KAMOLOTGA YETISHIDA AQLIIY VA AXLOQIY SHAKLLANISHI MASALALARIGA TO‘XTALAMIZ. AVVALO, DAVONIY VA BOSHQA MUTAFAKKIRLARGA ERGASHIB O‘ZINING AXLOQIY QARASHLARINI O‘Z SALAFLARI KABI TALQIN ETDI. MASALAN, ABU NASR FOROBIY, IBN MISKAVEYX, NASRIDDIN TUSIY, IBN SINOLAR KABI INSON KAMOLOTGA ERISHISHDA ADOLAT, DONOLIK, SHIJOAT SINGARI YUKSAK FAZILATLARGA EGA BO‘LISHI, HISSIIY BILIM BILAN BIR QATORDA NARSA VA HODISALARNING MOHIYATINI IDROK QILISHNI TO‘G‘RI TALQIN ETDI. DAVONIY INSONNING KAMOLGA ERISHISHI UNING BOSHQALAR BILAN MUNOSABATIGA HAM BOG‘LIQ EKANLIGINI TA‘KIDLAYDI, JAMIYATDA, MA‘LUM IJTIMOIIY MUHITDA, BOSHQALAR BILAN ALOQADA SHALLANIB TARBIYA TOPGAN INSON O‘ZI YASHAGAN JAMIYATDA ADOLAT HUKMRON BO‘LSA, UNDA BAXT-SAODATGA ERISHISHI MUMKIN, DEYDI. SHUNING UCHUN U “AXLOQI JALOLIIY” ASARIDA JAMIYATNI ADOLATLI — FOZIL SHAHARGA VA JOHIL SHAHARLARGA BO‘LADI. FOROBIY KABI DAVONIY HAM FOZIL SHAHAR BOSHQARUVCHISIDA O‘NTA ENG YAXSHI FAZILAT MUJASSAMLANGAN BO‘LISHI KERAK, DEYDI. BULAR:

¹ Али=улов Ш. Жалолиддин Давоний. Тошкент, Ўзбекистон, 1992, 20-бет.

BIRINCHISI — HUKMDOR ODAMLARNI E'ZOZLASHI; IKKINCHISI — DAVLAT ISHLARINI ADOLATLI IJRO ETISHI; UCHINCHISI — HIRS VA SHAHVATGA BERILMASLIGI; TO'RTINCHISI — HUKMDORLIKDA SHOSHMA-SHOSHARLIK VA G'AZABGA YO'L QO'YMASLIGI, BALKI SHAFQAT VA MURUVVATGA ASOSLANISHI; BESHINCHISI — XALQNING EHTIYOJINI QONDIRISH UCHUN XUDONING IRODASIDAN KELIB CHIQISHI; OLTINCHIDAN — XALQ EHTIYOJINI QONDIRISHGA OID ISHLARNI BAJARISHGA HARAKAT QILISHI; YETTINCHISI — HALQQA NISBATAN ODIL BO'LISHI; SAKKIZINCHI — HAR BIR ISHNI MASLAHATLASHIB, KENGASHIB HAL ETISHI; TO'QQIZINCHISI — HAR BIR KISHINI UNING QOBILIYATIGA MONAND LAVOZIMGA TAYINLASHI, QOBILIYATSIZ KISHILARGA YUQORI LAVOZIM BERMASLIKNI; O'NINCHISI — ADOLATLI FARMONLAR CHIQARISHI, QONUNNI BUZISHGA YO'L QO'YMASLIK KABILARDIR. SHUNINGDEK, DEVONIY HUKMDORNING DINIY MAJBURIYATLARGA HAM RIOYA ETISHI KERAKLIGINI TA'KIDLAGAN. KO'RINIB TURIBDIKI, ADOLATLI SHOX TIMSOLI DAVONIY ISTAGAN AXLOQIY KAMOL TOPGAN SHAXSDIR.

DAVONIY “AXLOQI JALOLiy”DA IJTIMOiy-Ńiyosiy MASALALARGA QAYTA-QAYTA MUROJAAT ETADI. CHUNONCHI, JAMIYATNING PAYDO BO'LISHI, DAVLAT VA UNI BOSHQARISH MASALALARI, ADOLATLI VA ADOLATSIZ PODSHOLAR, ILM-FAN TARAQQIYOTINING JAMIYATDA TUTGAN O'RNI, AQLIY VA AXLOQIY TARBIYA, INSONDA IJOBIY XISLATLARNI TARKIB TOPTIRISH MASALALLARI VA BOSHQALAR SHULAR JUMLASIDAN.

DAVONIY O'Z ASARIDA INSONNI IJTIMOiy MAVJUDOT SIFATIDA QARAYDI, INSON FAQAT JAMIYATDA, KISHILAR ORASIDA, ULAR BILAN MUNOSABATDA SHAKLLANADI, DEGAN FIKRNI ILGARI SURADI. U O'TMISH OLIMLARINING TA'LIM-TARBIYAGA OID ASARLARIDAGI AN'ANALARNI RIVOJLANTIRGAN HOLDA O'Z QARASHLARINI O'TKIR RUHSHUNOS OLIM SIFATIDA HAM TALQIN ETADI, UNING FIKRICH A BOLA YAXSHI FAZILATLARNI TA'LIM-TARBIYA NATIJASIDA EGALLASHI MUMKIN. CHUNKI, BOLADA HIS-TUYG'U JUDA ERTA SHAKLLANA BORADI, U ULG'AYA BORGAN SARI AYRIM JUZ'IY NARSALARNI HAM AJRATA BOSHLAYDI, TANA A'ZOLARI MUSTAHKAMLANADI, NARSA VA HODISALARNI BIR-BIRIDAN AJRATA BOSHLAYDI, YAXSHILIK VA YOMONLIK TO'G'RISIDA TASAVVURGA EGA BO'LA BOSHLAYDI, AQLI TO'LISHIB, ONGI O'SADI, DEYDI OLIM. ANA SHU PAYDO

BO'LGAN SEZGI VA AQL ORQALI TASHQI DUNYONI BILISHI MUMKIN DEYDI.

OLA O'TA TA'SIRCHAN VA TAQLIDCHAN BO'LISHINI TA'KIDLAR EKAN, OLIM YAXSHI FAZILATNI HAM, YOMON FAZILATNI HAM U TEZDA QABUL QILAYERISHI MUMKINLIGINI ALOHIDA UQTIRIB O'TADI. BOLA QALBINI NAQSH SOLINADIGAN, SURATLARNI OSONLIKCHA TUSHIRISH MUMKIN BO'LGAN TAXTAGA O'XSHATADI.

DAVONIYNING FIKRICHA BOLANING TARBIYA Olishi, ODOB-AXLOQLI BO'LISHI UNING KEYINGI TARBIYASIGA HAM BOG'LIQ. CHUNKI HAYOTDA HAR KUNI BOLA KO'RADIGAN, MULOQOTDA BO'LADIGAN NARSALAR UNING XULQIGA YAXSHI VA YOMON TA'SIR ETADI. BOLADA HAR KUNI KERAK BO'LADIGAN INSONIY XISLATLAR: YURISH-TURISH QOIDALARI, XUSHMUOMALALIK, OTA-ONA VA BOSHQA KATTA YOSHLILARNI HURMAT QILISH, TO'G'RILIK VA ROSTGO'YLIKNI O'RGANISH, SHIRINSUXANLIK, KAMTARLIK, SO'ZLASHUV ODOBIGA RIOYA QILISH KUNDALIK TURMUSHDA O'RGANILADI. SHUNGA KO'RA BUNDAY XISLATLARNI BOLALARDA HAR KUNI TARBIYALANIB BORILISHI MUHIM. BUNDAY TARBIYADA ESA OTA-ONA OLDIGA KATTA VAZIFALAR QO'YILADI. OTA VA ONA BOLA TARBIYASIDA BAB-BARAVAR MAS'ULIYATLIDIR, DEYDI DAVONIY.

OTA BOLANING YAXSHI FAZILATLARNI EGALLAB, KASB-HUNAR O'RGANIB BORISHI, ILM-FANNI CHUQUUR O'ZLASHTIRIB OLISHI UCHUN MODDIY ASOS, YA'NI KIYIM-KECHAK, KERAKLI BUYUMLAR BILAN TA'MINLAYDI.

ONA BOLA TARBIYASIDA ASOSIY QIYINCHILIKLARNI BOSHIDAN KECHIRUVCHI SANALADI. U BOLAGA YASHASH UCHUN QUVVAT BERADI, EHTIYOTLAB ASRAYDI, MEHR-SHAFQATINI AYAMAYDI.

BOLAGA ODDIY AXLOQIY QOIDALARNI O'RGATISH, YURISH-TURISH, YEYISH-ICHISH QOIDALARIGA RIOYA ETISH, O'Z QILMISHI OLDIDA JAVOB BERISH MAS'ULIYATINI HIS ETISHINI TARKIB TOPTIRISHDA OTA VA ONA BURCHLIDIR.

BOLA TARBIYASIDA OTA-ONA BILAN BIR QATORDA MAKTABGA CHIQQANDAN SO'NG MUALLIM HAM JAVOBGAR SANALADI, DEYDI OLIM. BUNING UCHUN MUALLIMNING O'ZI HAM YAXSHI TARBIYA TOPGAN BO'LISHI SHART. SHU O'RINDA DAVONIY MUALLIMNING XISLATLARIGA, BOLA VA UNING O'RTASIDAGI MUNOSABATLARGA ALOHIDA E'TIBOR BERADI. DAVONIY MUALLIMNI "MA'NAVIY PADAR" DEB ATAYDI. CHUNKI OTA BOLANI JISMAN HAYOTGA KELTIRIB, JISMONAN TARBIYALASA, MUALLIM UNI MA'NAVIY JIHATDAN

KAMOLOTGA YETKAZADI, DEYDI OLIM. RUH QANCHALIK BADANGA YAQIN TURSA, MUALLIM HAM TARBIYA BORASIDA OTA-ONAGA SHUNCHALIK YAQIN DEB KO'RSATADI. U OTA-ONA TARBIYASI BILAN MUALLIM TARBIYASINI TAQQOSLAR EKAN, MUALLIMNING TARBIYA USULI, METODLARI OTA-ONANIKIDAN YUQORIROQDIR, DEB TA'KIDLAYDI. CHUNKI, OTA-ONA TARBIYA USULLARI, METODLARI BILAN MUALLIMCHALIK QUROLLANMAGAN BO'LADI, MUALLIM ESA TARBIYA BERISH BILAN BIRGA ILM CHO'QQILARINI EGALLASHDA HAM ZAHMAT CHEKADI VA SHOGIRDNING OLGAN TA'LIMI VA TARBIYASI UMRBOD UNING HAYOT YO'LINI BELGILAB BERADI, DEB AYTADI.

SHU O'RINDA DAVONIYNING AQLIY TARBIYA HAQIDAGI QARASHLARINI KELTIRISH O'RINLIDIR. CHUNKI OLIMNING QARASHLARIDA AQLIY TARBIYA VA BILIMLARNI EGALLASH MASALALARI MUHIM O'RINNI EGALLAYDI. BOLALARGA BILIM BERISH YOSHLIKDAN BOSHLAGAN ZARURLIGINI TA'KIDLAYDI. MUTAFAKKIRLARNING FIKRINI DAVOM ETTIRGAN HOLDA DAVONIY HAM INSON AQLINING QUDRATIGA, UNING IJTIMOIIY HODISALARNI BILISHIGA, AQL ILOHIY ULUG' BIR NE'MAT, HAQIQAT MEZONI EKANLIGIGA ISHONADI. CHUNKI INSON AQL YORDAMIDA O'Z HATTI-HARAKATINI, FAOLIYATINI BOSHQARADI.

DAVONIYNING FIKRICHA, AQL IJTIMOIIY HAYOTNING BARCHA SOHASIDA, XOH DAVLAT ISHIDA, XOH ILMNI O'RGANISHDA, XOH IJOBIY XULQ-ODOB QOIDALARINI EGALLASHDA BO'LSIN, XOH SHIRINSUXANLIK, SHE'RIYATDA BO'LSIN, FAOL QATNASHADI. UNING BU AQIDASI, YA'NI AQLIY BILISHGA TAYANISHI ILM-FAN, MA'RIFAT, TA'LIM-TARBIYA VA AXLOQ MASALALARINI TALQIN ETISHIDA KO'PROQ NAMOYON BO'LADI.

DAVONIY SHUNING UCHUN HAM BOLALARGA TA'LIM-TARBIYA BERISHDA AQLIY TARBIYAGA KATTA O'RIN BERADI. ILM KISHILARNI YOMON ODATLARDAN, RAZIL ISHLARDAN SAQLAYDI, ILM BILAN SHUG'ULLANISH HAR BIR INSON UCHUN HECH QACHON KECH BO'LMAYDI, DEYDI DAVONIY. AFLOTUNDAN: "QANCHA VAQTGACHA TA'LIM OLISH VA ILM O'RGANISH YAXSHI? — DEB SO'RABDILAR. U: NODONLIKNING VA JOHILLIKNING AYB EKANLIGI QAY VAQTGACHA BO'LSA, ILM O'RGANISH O'SHA VAQTGACHA YAXSHIDIR"¹ — DEB JAVOB BERGAN EKAN.

¹ Али=улов Х., Омонбоева Р. Жомий ва Давоний таълим-тарбия ша=ида. Тошкент, Ё=итувчи, 1981, 36-бет.

DAVONIY OLIMLARNING JAMIYATDA, DAVLATNI BOSHQARISHDA TUTGAN O'RNIGA KATTA AHAMIYAT BERADI, UNING FIKRIGA KO'RA HAQIQIY OLIM DAVLAT ISHLARIDA FAOL QATNASHISHI, JAMIYATGA FOYDA KELTIRADIGAN MURAKKAB MUAMMOLARNI YECHISHDA ISHTIROK ETISHI KERAK. OLIMLAR TABIAT SIRLARINI O'RGANISH, TA'LIM-TARBIYA ISHLARI BILAN SHUG'ULLANISHI, OMMA O'RTASIDA ADOLAT QOIDALARI HAMDA AXLOQ NORMALARINI TARQATISH BILAN SHUG'ULLANISHI, BOSHQALARDAN ILGARIGI SAFDA TURISHI KERAK. ULARNING MASLAHATLARIDAN DAVLAT MUASSASALARINI BOSHQARUVCHILAR FOYDALANISHI MUHIM, DEB UQTIRADI.

DAVONIY HAM BOSHQA MUTAFAKKIRLAR KABI PODSHOHLARNING MA'RIFATLI BO'LISHINI ISTAYDI. ANA SHUNDAY PODSHOLAR O'Z ATROFIGA BILIMDON KISHILARNI TO'PLAYDI VA ILM AHLINING JAMIYAT TARAQQIYOTIDA KATTA ROL O'YNASHINI TUSHUNADI, DEYDI.

DAVONIY INSONNING MA'RIFATLI, YUKSAK FAZILATLI BO'LISHIDA TABIIY FANLARNING ROLI KATTA, DEYDI. MATEMATIKA, ASTRONOMIYA, TIBBIY FANLAR JAMIYATGA ULKAN FOYDA KELTIRUVCHI ILM SOHALARIDIR, DEB BILADI. RIYOZIYOT FANINI O'RGANGAN KISHINING TABIATI QAT'IIY VA SABOTLI BO'LADI, DEYDI. TIB ILMINING ESA JAMIYATGA FOYDASI HAQIDA GAPIRIB, TABIBLARGA ZARUR BO'LGAN KASALGA TASHXIS QO'YISH MASALALARIGA TO'XTAB O'TADI. TABIB BEMORGA TO'G'RI VA ANIQ TASHXIS QO'YGANDAN SO'NGGINA BEMORNI DAVOLASH KERAKLIGINI UQTIRADI.

DAVONIY INSONIY FAZILATLARDAN DONOLIKNI TAHLIL ETAR EKAN, INSON O'ZINING AQLIY QOBILYAITINI, ISTE'DODINI TARBIYALASH UCHUN QUYIDAGILARGA AMAL QILISH:

BIRINCHISI, ZUKKOLIK — ZEHN O'TKIRLIGI. BU KISHINING HAR BIR MASALANI TEZDA HAL QILA OLISH, UNDA O'ZI ISTAGAN NATIJANI OLA BILISHIDA DEB KO'RSATADI. BU MALAKANI HOSIL QILISH UCHUN KISHIDA TAJRIBA VA HARAKATCHANLIK BO'LISHI TALAB ETILADI;

IKKINCHISI — FAHMLILIK. BUNDA KISHINING KERAKSIZ VA IKKINCHI DARAJALI MASALALARGA ORTIQCHA TO'XTALMASDAN, BUTUN DIQQATNI MUHIM VA ZARUR MASALALARGA TEZ QARATA BILISHI QOBILIYATI, YA'NI MURAKKAB VA CHIGAL MASALALAR ICHIDAN ENG MUHIMINI TANLAY BILISH MALAKASINI HOSIL QILISH TALAB QILINADI;

UCHINCHISI — ZEHN RAVSHANLIGI DEB KO'RSATILADI. BU BIROR MASALANI HECH QANDAY QIYINCHILIKSIZ, OSON YO'L BILAN HAL QILISH ISTE'DODI;

TO'RTINCHISI — BILIMNI TEZ EGALLASH QOBILIYATI. KISHI MA'LUM MASALAGA BUTUN DIQQAT-E'TIBORINI QARATA OLISHI VA UNI HECH QANDAY QARAMA-QARSHILIKSIZ O'ZLASHTIRA OLISHI;

BESHINCHISI — QO'YILGAN MUAMMONI TEZDA ANGLASHI;

OLTINCHISI — YODLASH QOBILIYATI. INSONNING ILGARI HIS ETGANI VA TASAVVUR QILGANLARINI ESDA SAQLASH QOBILIYATI;

YETTINCHISI — XOTIRA. YOD OLINGAN, HIS QILINGAN NARSALARNI KERAK BO'LGANDA ESLASH QOBILIYATINI TEZDA ISHGA SOLISHI LOZIM, DEB KO'RSATADI¹.

DEMAK, DAVONIY KISHI YOSHLIKDAN O'Z QOBILIYATINI O'STIRISHI, RIVOJLANTIRISHI LOZIMLIGI, AGAR U HAQIQIY BAXT-SAODATGA ERISHMOQCHI BO'LSA, YUQORIDAGI AQLIY QOBILIYATNI RIVOJLANTIRISHGA YORDAM BERUVCHI FAZILATLARNI EGALLASHGA HARAKAT QILMOG'I LOZIM, DEYDI.

DAVONIY SHU BOIS INSONNING AQLIY SIFATLARI RIVOJLANISHIGA KATTA AHAMIYAT BERADI.

DAVONIY BOLALARNING AQLIY QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH BILAN KASB-HUNAR O'RGATISH HAQIDA HAM QIMMATLI FIKRLARNI BILDIRGAN. DAVONIY MUALLIMNING BOLALARNI QAYSI KASBGA QIZIQISHI, QOBILIYATINI YAXSHI BILISHI ZARURLIGI HAQIDA GAPIRIB, BOLA QIZIQIB BIROR HUNAR YOKI ILM BILAN SHUG'ULLANSA, UNGA HAR QANDAY SHAROITDA HAM IMKONIYAT YARATIB BERISH KERAK, DEB UQTIRADI. ALBATTA, HAMMA KASBLARNI EGALLAB BO'LMAYDI, AMMO HAR BIR ODAMNING BIROR KASBGA QOBILIYATI BO'LADI, DEYDI OLIM. BIROR KASBNI EGALLAB OLISHGA INTILGAN KISHI BUTUN ISTE'DODINI SARF ETIB, ANA SHU KASBNI TEZDA O'RGANIB OLADI. BUNDAY FIKRNI BUYUK MUTAFAKKIR FOROBIY HAM O'Z VAQITDA TA'KIDLAB O'TGAN EDI.

AGAR U YOKI BU SHAXSNING MUAYYAN KASB-HUNARGA ISHTIYOQI BO'LMASA, UNI MAJBUR QILISH MUMKIN EMAS, AKS HOLDA U O'ZINI QIYNAYDI VA BU KASB-HUNAR UNGA BAXT-SAODAT KELTIRMAYDI DEYDI. DAVONIY INSONGA FOYDA KELTIRADIGAN KASB-HUNARNI UCHGA BO'LADI: BUNI KISHILARNING RUHIY QUVVATIGA BOG'LAB KO'RSATIB,

¹ Али=улов Х., Омонбоева Р. Жомий ва Давоний таълим-тарбия ша=ида. Тошкент, Ё=итувчи, 1981, 41-42 бетлар.

BIRINCHISINI INSON AQLIGA TEGISHLI, DEB KO'RSATADI VA BUNGA VAZIRLIK KASBINI KIRITADI. IKKINCHISI TA'LIM-TARBIYA NATIJASIDA VUJUDGA KELADI, DEB BUNGA ASTRONOMIYA, MATEMATIKA, TIB. GEOMETRIYA FANLARI BILAN SHUG'ULLANISHNI KIRITADI. UCHINCHISIGA KISHILARNING SHIJOATI, JASURLIGI BILAN BOG'LIQ KASBLARNI, YA'NI DUSHMANGA QARSHI KURASH, CHEGARANI QO'RIQLASH VA BOSHQALARNI KIRITADI. OLIM KASBI BO'LMAGAN, BIROR KASB BILAN SHUG'ULLANMAYDIGAN KISHILARNI QATTIQ TANQID QILADI. OTASINING MOL-MULKIGA ISHONIB KASB-HUNAR EGALLAMYDIGAN YOSHLARNI QORALAYDI. MEHNAT QILISH, HUNAR EGALLASHNI TARG'IB QILAR EKAN, MEHNAT INSON KAMOLOTI VA BAXT-SAODATI MANBAI, DEB HISOBLAYDI. YUQORIDAGILARDAN KO'RINIB TURIBDIKI, DAVONIY KASB-HUNAR EGALLASH INSONIY FAZILATLARNING ENG MUHIMI, DEB TALQIN ETADI. U KASB-HUNAR EGALARINI QUYIDAGI TOIFALARGA BO'LIB: CHUNONCHI, BIRINCHI TOIFAGA QALAM AHLARI: OLIMLAR, NOIBLAR, MUNAJJIMLAR, QOZILAR, MUHANDISLAR, MUSULMON QONUNSHUNOSLARI VA HOKAZO; IKKINCHI TOIFAGA: HARBIYLAR; UCHINCHI TOIFAGA ESA DEHQONLAR, QISHLOQ XO'JALIGI BILAN SHUG'ULLANUVCHILARNI KIRITADI.

DAVONIY AYNIQSA, DEHQONCHILIK KASBINI ULUG'LAYDI. DAVONIY HAM BARCHA MUTAFAKKIRLAR KABI DEHQONNING MEHNATIGA YUQORI BAHO BERADI. ZERO, DEHQON ODAMLARNI OZIQ-OVQAT, MODDIY BOYLIK BILAN TA'MINLAYDI. OLIM AGAR DEHQON BO'LMASA, INSON ZOTI MAYDA SAVDOGARLARDEK YO'Q BO'LIB KETGAN BO'LUR EDI, CHUNKI BOSHQA TOIFADAGI KISHILAR INSON HAYOT KECHIRISHI UCHUN ULARDEK MODDIY NE'MAT YARATA OLMAYDILAR, BALKI BUNYOD QILINGAN NARSALARNI BOSHQA KISHILARGA BERADILAR, JOYDAN-JOYGA OLIB BORADILAR, SHAKLINI O'ZGARTIRADILAR, DEYDI. DEMAK, DAVONIY DEHQON MEHNATINI BOSHQA KISHILARNING MEHNATIDAN YUQORI QO'YADI. KO'RINIB TURIBDIKI, UNING DEHQON MEHNATI HAQIDAGI FIKRLARI BOSHQA SHARQ MUTAFAKKIRLARINING FIKRI BILAN HAMOHANGDIR. MASALAN, NAVOIY DEHQON MEHNATIDAN HATTO QURT-QUMURSQALAR, HASHAROTLAR, HAYVON VA PARRANDALAR HAM BAHRAMAND BO'LISHINI O'Z VAQTIDA HAQQONIY BAHOLAGAN.

DAVONIYNING KASB-HUNAR HAQIDAGI QARASHLARI SHU BILAN AHAMIYATLIKI, U ODDIY XALQ MEHNATINI, DEHQON

MEHNATINI ULUG'LAYDI, INSONNING FAQAT MEHNATI TUFAYLIGINA BAXT-SAODATGA ERISHUVI MUMKINLIGINI, MEHNAT INSONNING SHAXS SIFATIDA KAMOL TOPISHINING BIR MEZONI EKANLIGINI ISBOTLAYDI.

DAVONIY KISHI XUSUSIYATLARINI IKKIGA BO'LADI: BIRI TUG'MA, IKKINCHISI HAYOT JARAYONIDA PAYDO BO'LADIGAN XUSUSIYATLAR. TUG'MA XUSUSIYATLARGA KISHILARNING AQLIY VA XULQIY SIFATLARI, QOBILIYATLARI KIRADI. MASALAN, FARAZ QILISH QOBILIYATI, BIR-BIRINI TEZDA TUSHUNISH ISTE'DODI VA BOSHQALAR. LEKIN, DAVONIY KISHILARNING BA'ZI BIR TUG'MA XUSUSIYATLARINI, QOBILIYATI VA MALAKALARINI TAN OLGAN HOLDA HAYOT JARAYONIDA KASB QILINADIGAN XUSUSIYATLARNI HAM INSON KAMOLOTI UCHUN MUHIM DEB HISOBLAYDI. INSON XUSUSIYATLARI YOSHLIKDAN, TARBIYA NATIJASIDA, KISHILAR BILAN O'ZARO MUNOSABATLARDA KASB ETILADI, HAR BIR FAZILAT VAQT O'TISHI BILAN YANGILANISHI VA O'ZGARISHI MUMKIN, RIVOJLANIB TAKOMILLASHIB BORADI. "AGAR (INSON) XULQI, — DEB YOZADI OLIM, — O'ZGARUVCHI BO'LMAGANIDA EDI, SIYOSAT VA TARBIYANING KERAGI BO'LMAS EDI"¹.

YUQORIDAGI FIKRLARGA ASOSLANIB, DAVONIY INSONIY FAZILATLARGA EGA BO'LISHDA TA'LIM-TARBIYANING O'RNIGA KATTA AHAMIYAT BERGANLIGINING GUVOHI BO'LAMIZ.

DAVONIY INSONIY FAZILATLARNI TO'RTGA BO'LADI: DONOLIK, ADOLAT, SHIJOAT, IFFAT. BULAR ORQALI QADIM-QADIMLARDAN INSONNING XULQ-ODOBI BELGILANGAN. INSON FAZILATLARINI DASTLAB AFLOTUN VA ARISTOTEL BELGILAYDI. KEYINROQ O'RTA OSIYO VA ERON MUTAFAKKIRLARIDAN IBN SINO, NASRIDDIN TUSIY, UBAYD ZOKONIYLAR HAM SHUNDAY TASNIF ETGANLAR.

DAVONIY MARDLIK VA SHIJOATKORLIKNI HAM INSONNING ENG ZARUR FAZILATLARIDAN, DEB HISOBLADI. U SHIJOATGA KAMTARLIK, YUMSHOQ FE'LLIK, BOTIRLIK, SABR-MATONAT, CHIDAMLILIK KABI SIFATLARNI KIRITADI. SHIJOATGA KISHINING HATTI-HARAKATI VA BOSHQALAR BILAN MUNOSABATINI BAHOLAYDIGAN TUSHUNCHA DEB QARAYDI.

OLIM AGAR INSON BIROR XAVF-XATARGA DUCH KELSA, O'ZINI MAHKAM TUTIB, ESANKIRAMASLIGI, SABOTLI BO'LISHI ZARURLIGI, ANA SHU XISLATLAR SHIJOATGA KIRISHINI AYTADI. SHIJOATKORLIK HAM AQLGA BO'YSUNISHI KERAK

¹ Али=улов Х., Омонбоева Р. Жомий ва Давоний таълим-тарбия ша=ида. Тошкент, Ё=итувчи, 1981, 41-бет.

DEYDI. DAVONIY ASKARLARNI SHIJOATLI, JASUR KISHILAR DEYDI, CHUNKI, ULAR DAVLAT CHEGARASINI QO'RIQLAYDI, DAVLATNI HAR TOMONLAMA QO'LLAB-QUVVATLASHI, MODDIY YORDAM BERISHI ZARUR, DEB KO'RSATADI. U BA'ZI KISHILAR TASHQI KO'RINISHIDAN SHIJOATLI KO'RINGANLARI BILAN JASURLIK VA SHIJOATNI O'ZLARINING MANFAATLARI YO'LIDA NAMOYON ETADILAR. BUNDAY XATTI-HARAKATLARNI SHIJOATKORLIKKA KIRITISH MUMKIN EMAS, DEYDI.

DAVONIY QO'RQOQLIKNI SHIJOATKORLIKKA QARAMA-QARSHI QO'YADI. BA'ZI QIYINCHILIKLARDAN QOCHGAN, YENGIL HAYOT KECHIRISH YO'LINI O'YLAYDIGAN KISHILARNI OLIM QO'RQOQ VA YURAKSIZ KISHILAR, DEB AYTADI.

DEMAK, DAVONIY DAVLAT HAMDA JAMIYATGA FOYDA KELTIRUVCHI KISHILARNI HAQIQIY SHIJOATLI KISHILAR DEB BILADI. OLIM SABOT-MATONATNI SHIJOATNING TARKIBIY QISMIGA KIRITADI. U IBN SINO FIKRIGA YANADA CHUQURROQ YONDOSHI, HAR QANDAY EHTIYOJ, HAR QANDAY FAOLIYATNI SHIJOATGA QO'SHMAYDI. DAVLAT MANFAATLARIGA BO'YSUNADIGAN, KISHILIK JAMIYATIGA XIZMAT QILADIGAN INSON FAOLIYATINI SHIJOAT DEB ATAYDI.

SHARQ MUTAFAKKIRLARI ADOLAT TUSHUNCHASIGA ALOHIDA FAZILAT SIFATIDA QARAGANLARIDEK, DAVONIY QARASHLARIDA HAM ADOLAT TUSHUNCHASI ASOSIY O'RINNI EGALLAYDI.

OLIM ADOLAT FAZILATINI 42 GA BO'LADI. BULARDAN ENG MUHIMLARI VAFO, DO'STLIK, SADOQAT, MEHR-SHAFQAT, O'ZARO HURMAT... KABILARDIR, DEYDI. DAVONIY SADOQATNI SODIQ KISHILAR O'RTASIDAGI DO'STLIKNI MUSTAHKAMLAYDIGAN XISLAT SIFATIDA QARAB, O'DAM O'ZIGA NIMANI ISTASA, DO'STIGA HAM SHUNI RAVO KO'RISHI VA SHU TARZDA HARAKAT QILISHI LOZIM, DEB HISOBLAYDI. DEMAK, DAVONIY ADOLATLI KISHILAR O'RTASIDAGI HAQIQIY DO'STLIKNI INSONPARVARLIK, O'ZARO HURMAT BILAN BOG'LIQ HOLDA TASAVVUR ETADI.

VAFO TUSHUNCHASINI DAVONIY FAQAT VA'DAGA VAFOGINA EMAS, BALKI O'ZARO YORDAM QOIDALARIGA AMAL QILISH MA'NOSIDA TAHLIL ETDI.

DAVONIY ADOLATNI INSON AQLIY KAMOLOTI BILAN BIRGALIKDA QARAYDI. U HAMMA RUHIY QUVVATLAR BIRLASHIB AQLGA BO'YSUNGAN TAQDIRDAGINA HAQIQIY ADOLAT NAMOYON BO'LADI, DEYDI. HAQIQIY ODIL KISHI BUTUN QUVVATINI, AQLINI YAXSHI XISLATLARNI KASB ETISHGA QARATISHI KERAK, ADOLAT ODAMLARNI BAXT-SAODATLI QILISHI LOZIM DEB TA'KIDLAYDI OLIM.

DAVONIY HAM FOROBIY KABI SHAHARLARNI FOZIL VA ODIL SHAHARLARGA BO'LADI. FOZIL SHAHARLARNI ODIL PODSHO IDORA QILSA VA O'Z HUKMLARIDA ADOLATGA RIOYA QILSA VA TA'MAGIRLIKNI AQL BILAN DAF' ETSA, JOHIL SHAHAR BOSHIG'I O'Z MANFAATINI KO'ZLAB ISH YURITADI VA BOYLIKKA HIRS QO'YIB, XALQ FIKRI BILAN HISOBLASHMAYDI, DEYDI.

UNING TA'KIDLASHICHA, DAVLATNI IDORA ETUVCHI ADOLATSIZ BO'LSA, UNING QO'L OSTIDAGILAR HAM TA'MAGIRLIK, YOLG'ONCHILIK VA BOSHQA XATTI-HARAKATLAR QILADILAR, YA'NI PODSHOH ISHINI FUQAROLAR HAM TAKRORLAYDI. XULLAS, FUQAROLARNING YARAMAS XULQ-ODOBLARI UCHUN HAM HUKMDOR AYBDOR SANALADI, DEYDI. AGAR HUKMDOR ADOLATLI BO'LSA, BOSHQALAR HAM ADOLATLI BO'LISHGA HARAKAT QILADI, DEYDI.

DAVONIY ODIL SHOHNI MOHIR TABIBGA O'XSHATADI. DONO TABIB ODAMLAR SALOMATLIGINI DOIMO KUZATIB, UNING HOLATINI MO'TADILLASHTIRIB BORGANI KABI ODIL SHOH HAM FUQAROLARINI YO'LDAN ADASHSA, ULARNI TO'G'RI YO'LGA SOLIB BORADI, DEYDI.

DAVONIYNING ERKINLIK TUSHUNCHASI HAQIDAGI TA'RIFI ALOHIDA AHAMIYATGA EGA. ERKINLIKNI DAVONIY KASB-HUNAR ORQALI MODDIY BOYLIK TO'PLASH VA BU BOYLIKNI XAYRLI ISHLARGA SARFLASH DEB BILADI. U INSON YOMON YO'LLAR BILAN EMAS, BALKI AQLIGA ISHONIB QILGAN ISHLARI VA HALOL MEHNATINI ERKINLIK DEB TA'RIFLAYDI.

QANOAT TUSHUNCHASINI DAVONIY KISHI RUHINING YAXSHI MEVASI HISOBLAYDI. U QANOATNI ZARURIY XATTI-HARAKATLAR BILAN BOG'LAB TUSHUNTIRISHGA INTILADI. KISHI FAQAT ZARURIYATGA ASOSLANIB ISH TUTISHI LOZIM, HAYOTDA INSON ENG ZARUR NARSALARGA INTILISHI KERAK, YA'NI YEYISH-ICHISH, HISSIYOTLARGA BERILISH VA BOSHQA XATTI-HARAKATLARDA MEYORNI BILISH, MO'TADILLIKKA RIOYA ETISH, BOYLIKKA HIRS QO'YMASLIK, QANOATNI ANGLATADI, DEYDI.

DAVONIY INSON O'RTASIDAGI DO'STLIK TUYG'USINI HAM ULUG'LAB, BOLALARNI DO'STLIK RUHIDA TARBIYALASHGA KATTA AHAMIYAT BERADI. BOLA DUNYOQARASHINING TARKIB TOPISHIDA DO'STLIKNING TA'SIRI KATTA. DO'STSIZ INSON MUAYYAN JAMIYATDA YASHAY OLMAYDI. DO'ST O'ZARO MUOMALADA AYNIQSA, INSON BOSHIGA KULFAT TUSHGANDA BILINADI, AMMO HAQIQIY DO'ST BILAN SOXTA DO'STNI AJRATA BILISH KERAK, DEB O'QTIRADI OLIM. DUSHMAN ESA

KISHINING O'ZIGA, KAMCHILIGIGA E'TIBOR BERMAYDI, BALKI HAMMANING OLDIDA UNI FOSH QILISHGA INTILADI, DEYDI.

DAVONIY KISHILAR O'RTASIDAGI ADOVATNI HAM QORALAYDI. O'ZARO NIZOLARDA HURMAT YO'QOLADI, SHUBHA VA GUMONLAR KO'PAYIB, JANJALLAR CHIQADI, DEB TA'KIDLAYDI.

DAVONIY SEVGI VA MUHABBAT TO'G'RISIDA HAM FIKR YURITIB, UNI IJTIMOIIY MUAMMOLAR BILAN BOG'LAB TALQIN ETADI.

DAVONIY O'Z DAVRI MUTAFAKKIRI SIFATIDA ILOHIY SEVGINI TAN OLGANI HOLDA, INSONNING BU DUNYODA FAOL HAYOT KECHIRISHI, TABIAT VA HAYOTNI SEVISHI, UNI YUKSAKLIKKA KO'TARISHI HAQIDA HAM O'Z QARASHLARINI BAYON ETADI.

UNING MULOHAZALARIGA KO'RA TUG'MA VA SHU BILAN BIRGA INSON IRODA VA ISTAGIGA ASOSLANGAN SEVGI MAVJUD. U SEVGI-MUHABBATNI BESH XILGA BO'LADI:

- 1. ILOHIY SEVGI.**
- 2. OTA-ONA MUHABBATI**
- 3. Muallimning o'z talabasiga muhabbati.**

4. PODSHOHNING O'Z FUQAROLARIGA MUHABBATI.

5. ILM-MA'RIFATGA MUHABBAT.

XUSUSAN INSONNING O'ZARO MUNOSABATISIZ, SEVGISIZ KAMOLOTGA ERISHISHI MUMKIN EMAS, DEYDI.

ADOLAT, SEVGI, DO'STLIK O'ZARO ALOQADA TARKIB TOPADI, DEYDI DAVONIY. U NAFSONIY HIRSGA ASIR BO'LIB, FISQNI ISHQ DEB HISOBLAMASLIK, HAVASNI MUHABBAT DEB BILMASLIKNI QATTIQ TURIB HIMOYA QILADI. DAVONIY, AYNIQSA, SHAHVONIY HIRSGA BERILMASLIKNI, BUNDA AYNIQSA, PODSHOLAR HIRSU HAVASDAN O'ZLARINI TIYISHI ZARURLIGINI, ULAR BO'SH VAQTLARINI DAVLAT AHAMIYATIGA EGA BO'LGAN MASALALARGA SARF ETISHLARI ZARURLIGINI AYTADI.

OLIM HAR BIR KISHI HAQIQIY SEVGIGA MUNOSIB BO'LISHGA INTILISHI, SEVGIGA VAFOSIZLIKDAN TURLI RAZILLIKLAR PAYDO BO'LISHI, AXLOQSIZ XATTI-HARAKATLARDAN YOMONLIKLAR AVJ Olishi MUMKINLIGINI QAYD ETADI.

DAVONIY ILOHIY SEVGINI TAN OLSA HAM, MAVJUD DUNYODAGI SEVGINI INKOR ETMADI. U KISHILARNI NOZNE'MATLARDAN BAHRAMAND BO'LISH, ILM-FAN, TABIATNI O'RGANISHGA, TA'LIM TARBIYA BILAN SHUG'ULLANISHGA CHAQIRDI.

DAVONIYNING TARBIYA TIZIMIDA ODAMLARDA UCHRAYDIGAN NUQSON VA YARAMAS ODATLARNI BARTARAF ETISH HAQIDAGI FIKRLARI HAM DIQQATGA SAZOVOR. MASALAN, DAVONIY SALBIY RUHIY QUVVATLAR: JAHL, G‘AZAB, HASAD, G‘AMGINLIK, DANGASALIK VA BOSHQALAR HAQIDA GAPIRIB, BULAR RUHIY JARAYON BO‘LIB, ULARNI DAVOLASH YO‘LLARI, USULLARI HAQIDA GAPIRADI. CHUNKI BU RUHIY KASALLIKLAR HAM INSON TANASIDAGI KASALLIKLARGA O‘XSHAB, DAVOGA MUHTOJ DEYDI, UNING FIKRIGA KO‘RA KISHI TANIDAGI KASALLIKLARNI TIBBIYOT YO‘LI BILAN DAVOLANSA, KISHILARNING YARAMAS ODATLARINI RUHIY TA‘SIR NATIJASIDA DAVOLASH MUMKIN. JISMONIY DAVO OVQAT YOKI DORI-DARMON VOSITASIDA AMALGA OSHADI, RUHIY KASALLIKLARNI DAVOLASH ESA, YUQORIDAGI USULLARDAN BIRMUNCHA FARQ QILADI. RUHIY KASALGA CHALINGAN ODAM ENG AVVALO YAXSHI XATTI-HARAKATLAR QILISHGA ODATLANISHI ZARUR. SHUNDAGINA U YOMON ODATLARDAN XALOS BO‘LADI, DEYDI.

DAVONIY G‘AZABNI ENG OG‘IR RUHIY KASALLIK DEYDI. G‘AZAB KISHINING KATTA NUQSONI, KAMCHILIGI, AQLSIZLIGIDIR, AGAR AQL G‘AZAB VA HISSIYOTGA BO‘YSUNSA, KISHI HAYVON DARAJASIGA TUSHIB QOLISHI MUMKIN, CHUNKI HAYVONNING AQLI BO‘LMAGANLIGI TUFAYLI U G‘AZAB QUVVATINI O‘ZIGA BO‘YSUNDIRA OLMAYDI. INSON AQLI BO‘LA TURIB G‘AZABNI BO‘YSUNDIRA OLMASA, BUNI HECH QACHON KECHIRISH MUMKIN EMAS. U HAMMA VAQT O‘Z G‘AZABINI AQLGA BO‘YSUNDIRISHGA HARAKAT QILISHI KERAK, SHUNDAGINA U HAQIQIY INSON BO‘LIB YETISHISHI MUMKIN, DEYDI. OLIM KISHILAR RUHIYATI HAQIDA GAPIRAR EKAN, G‘AZAB QUVVATINI QUYIDAGILARGA BO‘LADI: BA‘ZILAR TEZ G‘AZABGA KELADI VA TEZ JAHL DAN TUSHADI, BA‘ZILAR ESA ASTA-SEKIN G‘AZABLANIB, TEZ JAHL DAN TUSHADILAR, BA‘ZILAR TEZ G‘AZABLANIB, UZOQ VAQT JAHLLARIDAN TUSHMAY YURADILAR. DAVONIY G‘AZAB TURLARIDAN IKKINCHISINI YAXSHISI DEB, ENG OXIRGISINI YOMONI DEB BELGILAYDI.

DEMAK, DAVONIY KISHILARNING SALBIY RUHIY HOLATLARINI DAVOLASH MUMKIN, DEB ISHONADI VA ULARNI YAXSHI MASLAHAT BERISH, SO‘Z BILAN, JAZO VA MEHNAT QILDIRISH YO‘LLARI BILAN TARBIYALASA BO‘LADI, DEB HISOBLAYDI.

DAVONIY INSONIY XISLATLAR: MEHNATSEVARLIK, TO‘G‘RILIK, INSONIYLIK, YAXSHILIK, XUSHMUOMALALIK, ODILLIK, DONOLIK VA BOSHQA XISLATLARNI IJOBIY

BAHOLAYDI. U INSONDAGI BARCHA XISLATLARNI AQLIY FAOLIYAT BILAN BOG‘LAYDI.

Demak, Davoniyning ilm-ma‘rifat, ta‘lim-tarbiya va axloq to‘g‘risidagi fikrlari ta‘lim-tarbiya tarixida muhim ahamiyatga ega. Chunki u yuksak axloqiy fazilatlarni tarannum etadi, kishilarning baxt-saodatli bo‘lishi uchun tavsiyalari hozirgi davrda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q. Davoniyning aqliy tarbiya, insoniy fazilatlarni tarkib toptirish borasidagi tarbiya usullari Sharq pedagogikasining qimmatli xazinasini bo‘lib hisoblanadiki, bu tavsiyalardan biz ta‘lim-tarbiya jarayonida foydalansak, milliy qadriyatlarimizga murojaat etgan bo‘lamiz va u ta‘lim-tarbiyani takomillashtirishda eng munosib yo‘l bo‘ladi.

Mavzuni mustahkamlash va o‘z-o‘zini nazorat qilish uchun savollar

1. Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz Koshifiylarning ta‘limiy-axloqiy meroslarini tahlil qiling.
2. Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror”, “Mahbub ul-qulub” asarlarida qanday ma‘naviy-axloqiy g‘oyalarini bilasiz?
3. Allomalarning maktab va madrasalar rivojiga qanday hissa qo‘shgan?
4. Abdurahmon Jomiyning “Tuhfat-ul-ahror” asarida qanday ma‘rifiy-tarbiyaviy fikrlarini bilasiz?
5. Jaloliddin Davoniyning qanday axloqiy qarashlarini bilasiz?
6. Allomaning “Axloqiy Jaloliy” asari pedagogik fikr taraqqiyotida qanday o‘rin tutgan?
7. Husayn Voiz Koshifiyning “Futuvvatnomai Sultoniyy yoxud javonmardlik tariqati” asaridagi axloqiy qarashlarini tahlil qiling.

Ko‘rgazmali materiallar (sxemalar, jadvallar, grafik kartalar)

Adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat - yengilmas kuch. –Toshkent: Ma‘naviyat, 2008. -176 b.
2. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida / Karimov I.A. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011. – 440 b.
3. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Pedagogika nazariyasi. 1-qism / Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. M.X.To‘taxodjayevaning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: Moliya, 2007.
4. Pedagogika / To‘taxodjaeva M.X.va boshqalar. - Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
5. Pedagogika (Pedagogika nazariyasi va tarixi) Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. J. Hasanboyev va b. – Toshkent: Noshir, 2011. – 456 b.
6. Mavlonova R va boshqalar. Pedagogika. - Toshkent: O‘qituvchi, 2001.
7. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. - Toshkent: O‘qituvchi, 2005.
8. Ibragimova X., Abdullaeva Sh. Pedagogika nazariyasi. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.

23. Zununnov A.va boshqalar. Pedagogika tarixi. - Toshkent: Sharq, 2000.
24. Azizxodjayeva N. Pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Sharq, 2006.

Glossariy

Ta'lim, tarbiya, maktab, madrasa, ta'limiy-axloqiy qarash

7-MAVZU: XVII-XX asrning boshlarida tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar taraqqiyoti

REJA:

1. XVII-XVIII asr va XIX asrning birinchi yarmida Buxoro, Qo'qon va Xiva xonliklarida ilm-fanning taraqqiy etishi. Xonliklar hududlarida masjid-madrasalar tizimining barpo etilishi.
2. Madrasalarda o'rganilgan asosiy manbalar ("Qur'on", "Tafsir", "Odob as-solihin", "Sabot ul-ojizin", "Kimyoi saodat", "Hadis", "Shamoyil ul-nabi", "Hikmat ul-ayn"). Qizlar maktablarining faoliyati.
3. Jahon Otin Uvaysiyning qizlar maktabidagi faoliyati. Muhammad Sodiq Qoshg'ariyning "Odob as-solihin" asari – yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni yorituvchi manba.
4. Turkiston o'lkasida faoliyat yuritgan ta'lim muassasalarining an'anaviy tizimi. Chorizm maktab siyosatining Turkiston o'lkasida yoyilishi. Chor Rossiyasining musulmon maktablariga bo'lgan salbiy munosabati.
5. Turkiston o'lkasida ma'rifiy-pedagogik fikrlarning shakllanishi. Turkistonda jadidchilik harakatining yoyilishi. Yangi usul maktablarining paydo bo'lishi. Ismoilbek Gaspirali faoliyati. Munavvar Qori, Abdulla Avloniy, Abduqodir Shakuriy, Mahmudxo'ja Behbudiyning yangi usul maktablarini tashkil etishdagi ishtiroklari. Saidrasul Saidazizovning "Ustodi avval" darsligi.

Ma'ruzaning maqsad va vazifalari

Maqsad: XVII-XVIII asr va XIX asrning birinchi yarmida Buxoro, Qo'qon va Xiva xonliklarida ilm-fanning taraqqiy etishini, xonliklar hududlarida masjid-madrasalar tizimining barpo etilishini, madrasalarda o'rganilgan asosiy manbalar ("Qur'on", "Tafsir", "Odob as-solihin", "Sabot ul-ojizin", "Kimyoi saodat", "Hadis", "Shamoyil ul-nabi", "Hikmat ul-ayn")ni, qizlar maktablarining faoliyatini, Jahon Otin Uvaysiyning qizlar maktabidagi faoliyatini, Turkiston o'lkasida faoliyat yuritgan ta'lim muassasalarining an'anaviy tizimini, Turkiston o'lkasida ma'rifiy-pedagogik fikrlarning shakllanishini tahlil qilish.

Vazifalar:

– XVII-XVIII asr va XIX asrning birinchi yarmida Buxoro, Qo'qon va Xiva xonliklarida ilm-fanning taraqqiy etishi hamda xonliklar hududlarida masjid-madrasalar tizimining barpo etilishini o'rganish;

- madrasalarda o‘rganilgan asosiy manbalar (“Qur’on”, “Tafsir”, “Odob as-solihin”, “Sabot ul-ojizin”, “Kimyoi saodat”, “Hadis”, “Shamoyil ul-nabi”, “Hikmat ul-ayn”) ni tahlil qilish;
- qizlar maktablarining faoliyati hamda Jahon Otin Uvaysiyning qizlar maktabidagi faoliyatini umumlashtirish;
- Muhammad Sodiq Qoshg‘ariyning “Odob as-solihin” asari – yuksak ma’naviy-axloqiy sifatlarni yorituvchi manbasini o‘rganish;
- Turkiston o‘lkasida faoliyat yuritgan ta’lim muassasalarining an’anaviy tizimini tahlil qilish;
- Turkiston o‘lkasida ma’rifiy-pedagogik fikrlarning shakllanishini tahlil qilish.

XVII-XVIII asr va XIX asrning birinchi yarmida Buxoro, Qo‘qon va Xiva xonliklarida ilm-fanning taraqqiy etishi. Xonliklar hududlarida masjid-madrasalar tizimining barpo etilishi

Markaziy Osiyo zaminida Temuriylar hukmronligi inqirozga yuz tutgandan keyin, bu o‘lkani qo‘lga kiritish uchun jahonning ko‘pgina mamlakatlari harakat qildilar. Ana shulardan biri chor Rossiyasi edi.

Markaziy Osiyoni Rossiyaga qaram qilish g‘oyasi Petr 1 dan boshlanib, uning vafotidan so‘ng Yekaterina hukumati tomonidan davom ettirildi. Nikolay II taxtga o‘tirgach, tezlik bilan Markaziy Osiyoni o‘ziga bo‘ysundirishga intildi.

Rossiyaning bosqinchilik yurishi XIX asrning ikkinchi yarmiga to‘g‘ri keladi. Chunki bu davrda sobiq imperiya o‘rnida 3 ta xonlik – Buxoro amirligi, Xiva hamda Qo‘qon xonliklari bo‘lib, bular o‘rtasida nizo kuchaygan edi. Bundan foydalangan chor hukumati o‘zining yovuz niyatlarini amalga oshirishga kirishib dastlab Qozog‘istonni o‘zlariga tobe qildilar. So‘ngra Qozog‘iston orqali 1864 yilda Turkmaniston, Chimkent, Avliyo otani, 1865 yilda Toshkentni zabt etdilar. 1867 yilda Yettisuv viloyati, 1868 yilda Samarqand, 1876 yilda Farg‘ona viloyati Rossiya qo‘liga o‘tdi.

1876 yil 19 fevralda podsho Aleksandr II Qo‘qon xonligi tugatilganligi to‘g‘risida buyruqqa imzo chekdi. 1885 yilga kelib Markaziy Osiyoning hamma yerlari Rossiya tasarrufiga o‘tdi va o‘lkada Turkiston general gubernatorligi tashkil etiladi.

Markaziy Osiyo mustamlaka davlatiga aylantirilgach, chor hukumati mustamlakachilik siyosatini yurgizdi, bu siyosatga qarshi ko‘tarilgan xalq qo‘zg‘olonlarini esa ayovsiz bostirdi. U Markaziy Osiyo xududida istiqomat qiluvchi turli xalqlarni bir-biriga qarshi qo‘yish bilan ular o‘rtasida kurashni avj oldirdi.

Chor hukumati xalqimizning milliy madaniyatiga va uning rivojiga tish-tirnog‘i bilan qarshilik qildi milliy zulmni kuchaytirdi. Bu zulm birinchi navbatda madaniyat, fan, san’at, ijtimoiy va pedagogik fikr, turmush tarziga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatdi. Xalq o‘zining milliy merosi, qadriyati va g‘ururidan mahrum bo‘la boshladi. Turkiston general gubernatori fon Kaufman imperatorga

yoʻllagan bir maktubida Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy-ijtimoiy taraqqiyoti uch yuz yil orqaga surib yuborilganini maqtanib yozgan edi. Inqilobdan oldin masjid va madrasalardagi kitoblar, noyob qoʻllanmalar yondirib tashlandi, bir qismi Peterburgga olib ketildi. Bunday hatti-harakatlardan gʻazablangan Abdurauf Fitrat xalqqa qarata: “Ey ulugʻ Turon, arslonlar oʻlkasi! Senga ne boʻldi? Holing qalaydur! Ey Temurlarning, Oʻgʻuzlarning oilalarining shonli bolalari! Qulliq chuqurlariga nedan tushding!” qabilidagi jangovar shiorlari bilan xitob qilgandi.

Oʻlkada yuz bergan bu voqiliklar ilgʻor ziyolilarning faoliyatida ham oʻz ifodasini topdi. Ular oʻlkada chor maʼmurlari qoʻllagan jabr-zulmlariga qaramay ilm-fan va madaniyatning umumiy rivojiga oʻz hissalarini qoʻshdilar. Ular oʻzlaridan oldin oʻtgan ulugʻ mutafakkirlarning insonparvarlik, pedagogik fikr, gʻoyalarini davom ettirdilar. Buni Anbar otin, Ahmad donish, Mahmudxoʻja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Furqat, Muqimiy, Avaz Oʻtar, Zavqiy, Saidahmad Siddiqiylarning ijodida koʻrish mumkin.

Madrasalarda oʻrganilgan asosiy manbalar (“Qurʻon”, “Tafsir”, “Odob as-solihin”, “Sabot ul-ojizin”, “Kimyoi saodat”, “Hadis”, “Shamoyil ul-nabi”, “Hikmat ul-ayn”). Qizlar maktablarining faoliyati

XIX asrning oʻrtalarida Turkiston oʻlkasida boshlangʻich maʼlumot beradigan maktab hamda oʻrta va oliy diniy taʼlim beradigan madrasalar mavjud edi. Maktablarning aksariyati, shu jumladan, qishloq maktablarining koʻpchiligi diniy taʼlim beruvchi eng oddiy boshlangʻich maktablar edi. Bu maktabda machitlarning imomlari, savodxon mullalar dars berardilar. Bunday maktablarda oʻqitish eng oddiy diniy vazifalarni oʻrgatish bilan, yaʼni arab tilida yozilgan Qurʻonni oʻqishni oʻrgatish, har bir musulmon uchun zarur boʻlgan asosiy vazifalarni bildirish bilan cheklanardi.

Shahar maktablarida diniy taʼlimdan tashqari, umumiy taʼlim elementlari – yozish va hisoblash yoʻllari oʻrgatilardi.

Shahar maktablarida oʻquvchilar soni 20-30 taga qishloq joylarida esa 10-15 taga yetar edi. Oʻqishga 6 yoshdan qabul qilinib, oʻzlashtirishga qarab 17-18 yoshlarigacha davom etardi. Maktabda avval “Haftiyak”, keyin “Qurʻon” yod olinar, soʻng “Chor kitob”ga oʻtilardi.

“Chor kitob” 4 boʻlimdan iborat boʻlib, 1-boʻlim – haq-xudoning nomlari tushuntirilardi, din qoidalari, tahorat, namoz bayon etiladi, ikkinchisida bidon-eʼtiqodni anglash, uchinchi boʻlimda kalomi nabi-rivoyatlar bahs etilgan. Shuningdek, xalq orasida mashhur shoirlarning sheʼr va gʻazallari oʻqitilar edi. Odatda, bunday maktablarning oʻquvchilari badavlat oilalarning bolalari boʻlar edi. Ular oʻqishni tamomlab, olgan bilimlarini savdo-sotiq ishlarida, hunarmandchilik ustaxonalarida qoʻllar edilar, baʼzilar qoʻshimcha taʼlim olib, xattotlik kasbi bilan shugʻullanar, baʼzilar madrasaga kirib oʻqishni davom ettirardilar.

Oliy diniy maktab boʻlgan madrasada oʻrta asrga oid diniy falsafa va musulmon huquqlari, arab tilining grammatikasi va mantiq ilmlaridan dars

o'tilardi. Uning o'quv rejalari vaqt va sharoitga qarab o'zgarib turgan. Masalan: XV asrning 30-40 yillarida Samarqand va Hirot madrasalarida dunyoviy bilimlar: matematika, astronomiya, musiqa kabi fanlar ham o'qitilgan.

Madrasa uch bo'limdan iborat bo'lgan: birinchi bo'limda musulmon diniy aqidalari bayon qilingan kitob – arab tili va qonunchilik o'rgatilar edi. Bu bo'lim talabasi 9-10 yil o'qigan.

Ikkinchi bo'limda qonunchilik, ilohiyot, (qonunchilik), mushkulot, mantiq, arab tili grammatikasi, notiqlik mahorati kalom o'qitilgan. Unda 7-8 yil o'qishgan.

Uchinchi bo'limda ilohiyot, qonunchilik, kalom o'qitilgan. Qonunchilik kursida geografiya va arifmetikadan ba'zi ma'lumotlar berilgan. Madrasani tamomlab chiqqanlar imomlik bilan shug'ullanish va qozixonalarda ishlash huquqiga ega bo'lar edi. Maktab va madrasalarda asosan o'g'il bolalar o'qitilar edi. Shaharlardagi diniy maktablarda ba'zi domlarning xotinlari – otinoyilar qizlarni ham o'qitish bilan shug'ullanar edilar. Maktab va madrasalarda dars o'zbek, arab va fors-tojik tillarida olib borilardi.

Musulmon maktablarida ta'lim tizimi 5 toifaga bo'lingan edi.

Quyi maktab – bu maktablarda o'g'il bolalarga savod o'rgatishgan (4 yil).

Xalilxona maktabi – (namoz) yod oldirib o'rgatilgan.

Qorixona - Qur'on yod olingan.

Madrasa.

Maktab internat – o'rta madrasa. Bu maktabda ham diniy, ham dunyoviy fanlar o'qitilib, o'rta ma'lumot berilgan.

Markaziy Osiyo Rossiya tomonidan bosib olingandan keyin maktab va madrasalarda ba'zi o'zgarishlar yuz berdi. Musulmon maktablari uchun bosmaxonaga chop qilingan darsliklar paydo bo'ldi. Qozondan bosmaxonada nashr qilingan qur'on va haftiyaklar, Hindiston va Erondan shoirlarning litografiyada chop qilingan to'plamlari keltirildi, Toshkentning o'zida ham maktablar uchun darsliklarni litografiya usulida nashr qilish yo'lga qo'yildi.

Mustamlaka ma'muriyati mashg'ulotlar o'rta asr tartibida olib borilayotgan musulmon maktablarining ishiga aralashmas edilar. Ammo maktablarda rus tilini o'qitishni rag'batlantiruvchi choralar ko'rishga ham harakat qilinardi. Natijada, mahalliy yoshlar rus tilini o'rganishga ko'proq e'tibor bera boshladilar. XX asr boshlarida esa madrasalarda rus tilini o'qitish joriy qilinsin, degan ko'rsatmaga binoan 1913-1917 yillarda ba'zi madrasalarda rus tilini o'qitish joriy qilindi.

Eski maktablarda ham ba'zi o'zgarishlar sodir bo'ldi. Rus tuzem maktablari hamda yangi xil maktablarning ta'siri ostida ba'zi eski usul maktablarda birmuncha yangiliklar joriy qilindi, - litografiyada bosilgan alifbelar yordamida tovush metodi asosida savod o'rgatish joriy qilindi, qizlarga o'qishni o'rgatish bilan birga yozishni ham o'rgatishga kirishildi. Bu yangiliklarga ko'ra o'zbek maktablari hayotida katta siljish ro'y berdi.

XX asr boshlariga kelib, Turkiston o'lkasidagi yirik markaziy shaharlarda oliy ta'lim maskani hisoblangan quyidagi madrasalar:

Buxoroda – 80, Qo‘qonda – 40, Samarqandda – 22, Marg‘ilonda – 28, Toshkentda -17 mavjud bo‘lib, ularda 400 dan 5000 tagacha talaba tahsil olar edi.

1906 yilga kelib, birgina Samarqand viloyatining o‘zida 1510 ta musulmon maktabi bor edi, ularda 1482 o‘qituvchi 12740 talabaga saboq bergan.

Umuman olganda Turkiston o‘lkasida 1905-1906 yillarda 5290 ta maktab bo‘lib, ularda 70955 talaba ta‘lim olgan.

Bu davrga kelib mahalliy fuqaro bolalaridan ilmiy kishilar tayyorlash maqsadida Xeva xoni Sayid Muhammad Rahimxon Bahodirxoni soniy – Feruz (1844-1910 y.) katta ishlarni amalga oshirdi. Bevosita uning tashabbusi bilan 1884 yili o‘z saroyida maktab ochilib, bu maktabda rus o‘qituvchisi va Mirzo. Rahmonquli qori kabi mahoratli ta‘lim-tarbiya ustalari yoshlarga bilim berish ishi bilan shug‘ullandilar.

Feruz farmoniga muvofiq 1904 yilning 10 noyabrida Urganchda birinchi yangi usul maktabi ochildi. Unda Husayn Qo‘shayev degan Turkiyadan kelgan o‘qituvchi yoshlarga ta‘lim-tarbiya bera boshladi.

Husayn Qo‘shayev 1906-1907 o‘quv yilida xonlikdagi ilg‘or ma‘rifatparvar kishilarning istaklarini hisobga olib, Urganchda qizlar maktabini ham tashkil etdi. Feruz unga homiylik qilib, Xazina hisobidan maktab uchun alohida mablag‘ ajratib berdi.

Feruz homiyligidagi bu maktabda Husayn Qo‘shayevning turmush o‘rtog‘i Komila Qo‘shayeva qizlarga bilim bera boshladi.

1909 yilga kelib Feruz quli ostidagi madrasalar soni 130 taga yetib, undagi mullavachchalar 2300 kishidan ortib ketdi.

Feruz Xeva ziyolilari orasida nufuzli o‘rinni egallagan ma‘rifatparvar Komil Xorazmiyni Toshkent shahrida gimnaziya va maktablardagi o‘qitish usulini o‘rganib kelishi maqsadida safarga jo‘natadi. Safardan qaytgach Komil Xorazmiy bu sohadagi ishlarni anchagina jonlantirib yubordi.

Mazkur maktab o‘quv dasturi hamda rejasiga – riyoziyot, tarix, jo‘g‘rofiya, tabiat, rus tili, mahalliy savod (ona tili) va islomshunoslik fanlarini o‘qitish belgilanadi. Mashg‘ulot jarayonida Sharq mutafakkirlari – Navoiy, Fuzuliy, Bedil, Sa‘diy Sheroziy, Mashrab, So‘fi Olloyor kabilar bilan bir qatorda rus shoir, yozuvchilarining asarlari ham o‘rganildi. Shuningdek, u, vohada san‘at, maorif va madaniyat rivojiga rahnamolik qilib, saroyda “Podshohi zamon tipolitografiyasi”ni tashkil qildi.

“Litografiya” - yunoncha so‘z bo‘lib “Litos” - tosh va “grafos” yozaman degan ma‘noni bildiradi. Bu atama o‘zbek tilida toshbosma tarzida qo‘llanib kelingan.

Feruz saroyidagi bu toshbosmaxonada ilk bor Abu Nasr Forobiyning “Nisobus - sibiyan” (Bolalar nasibasi), Alisher Navoyning “Xamsa” asaridan parcha, “Hayrat ul-abror” dostoni, Shermuhammad Munisning “Munis ul ushshoq” devoni, Yoqubxo‘ja ibn Ibrohimxo‘janing “Devoni Xolis” to‘plami, Feruzning “Devoni Feruz” va boshqa o‘nlab asarlar nashr etilgan.

Turkiston o‘lkasi Rossiya tomonidan bosib olingach, chor ma‘murlari

ming-minglab rus oilalarini Markaziy Osiyoga ko‘chirib keltiradi. Farg‘ona viloyati, Sirdaryo, Samarqand va boshqa viloyatdagi (shaharlar) mahalliy dehqonlarning serunum yerlari tortib olinib, ularga beriladi. Ularning bunday hatti-harakatlaridan g‘azablangan atoqli shoir Cho‘lpon “Hazon” sarlavhali she‘rida qahr ila yozgandi:

Ay, savuq ellardan muz kiyib kelganlar,
U qo‘pol tovushingiz qirlarda yo‘q bo‘lsun!
Ey, manim bog‘imdan mevamni terganlar,
Qop-qora boshingiz yerlarga ko‘mulsun!

Turkiston o‘lkasida faoliyat yuritgan ta’lim muassasalarining an’anaviy tizimi. Chorizm maktab siyosatining Turkiston o‘lkasida yoyilishi. Chor Rossiyasining musulmon maktablariga bo‘lgan salbiy munosabati

Rus muhojirlari Turkiston general – gubernatorining farmoniga binoan o‘lkada rus maktablari, rus tuzem maktablari, gimnaziya kabi maktablarni ochish va bu maktablarni kengaytirish hisobiga mahalliy maktablar, maktab madrasalarni siqib chiqarish maqsadida maorif islohotini o‘tkaza boshladilar.

Bu bilan go‘yoki, ular Markaziy Osiyo aholisining savodxonlik darajasini oshirmoqchi bo‘ldilar va har bir qilingan ishni bo‘rttirib ko‘rsatishga urindilar.

1917 yilgi to‘ntarishgacha 21 foiz savodxon bo‘lgan o‘lka aholisini, yoppasiga savodsiz edi, deya kamsitishga urindilar, quruq bo‘hton yog‘dirdilar.

O‘lka aholisini savodxon qilish uchun eng avvalo rus, rus tuzem, gimnaziya kabi o‘quv maskanlari kerak, madrasa va “usuli qadimiya” eski usul maktablarida, otinlar maktablarida savod chiqarib bo‘lmaydi degan siyosatni yurgizishga harakat qildilar.

Bunga biz 1897 yildagi Rossiya tomonidan o‘tkazilgan aholini ro‘yxati ma’lumotlarini ko‘rsatishimiz mumkin. Masalan, o‘sha aholi ro‘yxatida qayd etilishicha, Markaziy (O‘rta) Osiyo aholisining savodxondik darajasi quyidagicha belgilangan:

Tojiklar – 99,5 % savodsiz;

Qirg‘izlar – 99,4 % savodsiz;

Turkmanlar – 99,3 % savodsiz;

O‘zbeklar – 98,4 % savodsiz;

Qozoqlar – 97,9 % savodsiz deb hisoblangan.

Bu ko‘rsatkichlarning barchasi uydurma edi. Aslida Turkiston o‘lkasi xalqlarining savodxonlik darajasi chor Rossiyasi aholisining savodxonlik darajasidan past emas edi. Chunki, Turkiston o‘lkasi xalqlari 1917 yilgi to‘ntarishdan oldin shaxsiy va ommaviy maktablar, madrasalarda bilim olganlar, yuksak ilm egasi bo‘lganlar.

Zero, yuqorida qayd etilgan aholi ro‘yxati ma’lumotnomasida rus xalqidan, rus millatidan boshqa millatga mansub fuqarolarni ataylab kamsitish chor Rossiyasining asosiy mafkuraviy kurashi natijasidir. Chunki ular rus va rus-tuzem maktablarini bitirganlarnigina savodli deb hisoblanganlar. Hatto, ular

dunyoviy maktablar ochish, ona tilidagi darsliklar, gazeta va jurnallar nashr qilish va hokazolarni qat'iy ta'qib qilar edilar.

Ayni vaqtda chor hukumati rus bo'lmagan aholi yashaydigan joylarda maktablar ochar, bu maktablar esa o'z oldiga ruslashtirish maqsadini qo'yar edi.

Chor hukumati tomonidan XX asrning 60 yillarida maktab ustavlari tasdiqlanib, shular asosida boshlang'ich hamda o'rta maktablar qayta tuzilib, rus bo'lmagan xalqlar uchun maktablar tashkil etishga doir davlat hujjatlarini ishlab chiqishga kirishdilar.

Maktab ishiga taalluqli asosiy siyosiy va ideologiya sohasidagi ko'rsatmalar 1870 yilda chor Rossiyasi xalq maorifi noziri D.A.Tolstoy tomonidan ifodalab berilgan edi. "Bizning vatanimizda yashovchi barcha begona (rus bo'lmagan) xalqlarning ma'lumotli bo'lishining oxirgi maqsadi, deb ma'lum qilgan edi, u, - shubhasiz, ularni ruslashtirish va rus xalqi bilan birlashtirishdan iborat bo'lishi kerak". Ruslashtirish ko'rsatmasi 1870 yilda e'lon qilingan bo'lib, unga binoan rus millatiga mansub bo'lmagan barcha xalqlar uchta toifaga bo'lingan edi.

"Juda kam ruslashgan xalqlar", bularga Sharqiy Sibir va Povolje xalqlari kirar edi. Bu xalqlar uchun ochilgan maktablarda o'qishni ona tilida boshlash va keyinchalik rus tilida o'qitishga o'tish tavsiya qilinar edi.

"Ruslar ham yashaydigan rayonlarda yashovchi xalqlar". Bu joylardagi maktablarda o'qitishning dastlab rus tilida olib borish ayrim hollarda ona tilining yordamiga tayanish va mumkin qadar tezroq faqat rus tilida o'qitishga o'tish taklif qilinar edi (masalan, gruzin bolalari o'qitiladigan maktablarda o'qitish shunday olib boriladi).

"Yetarli darajada ruslashgan xalqlar". Ukrainlar, bellarus va boshqalar, bularning maktablarida o'qitishni faqat rus tilida olib borish tayinlangan edi. Mazkur "Qoida"larni mana shu toifaga kiritilgan xalqlarga qo'llanishnisi 60 yillarda ijtimoiy harakat jarayonida vujudga kelgan ona tilida o'qitish tajribasini batamom siqib chiqarishga olib keladi.

Mana shu umumiy direktiv hujjat asosida ulkan Rossiya imperiyasining ayrim hududlardagi maktablarning ta'lim-tarbiyaviy ishi prinsiplarini belgilab beradigan yo'l-yo'riqlar yaratiladi va e'lon qilinadi.

1776 yilda Markaziy Osiyo tumanining general-gubernatori huzurida Turkiston o'quv yurtlarining maxsus boshqarmasi tashkil etilgan bo'lib, avvalo, ruslashtirish siyosatini amalga oshirish vazifasi uning zimmasiga yuklatilgan edi.

Tegishli davlat hujjatlari bilan maktablarning ish tartibini belgilab va maktab idorasi organlari o'z maqsadlarida mustahkamlanib olgach, chorizm o'qituvchilarning faoliyatini injiqlik bilan sinchiklab nazorat qilish tizimini to'xtovsiz oshirib bordi.

Tarixda o'zbek xalqi ko'p bosqinchilarni ko'rgan. Masalan, mo'g'ul-tatar bosqinchiligini oladigan bo'lsak, ular odamlarni qirgan, boyliklarini talon-taroj qilgan... ammo madaniyatiga, tiliga va diniga tegmagan. Eng dahshatlisi, ruslar Turkistonda barcha bosqinchilik ishlarini olib borish bilan birga xalqning urf-

odatidan, tili va dinidan ham ayirmoqchi bo'ldilar.

General Rozenbax esa shunday degan edi: "O'lkani ruslashtirish rejasini amalga oshirishda maktab katta ahamiyat kasb etishi lozim". Haqiqatdan ham mustamlaka davrida rus-tuzem maktablari vujudga keldi. Bu maktablarning asl maqsadi, o'lkani ruslashtirish edi. Afsuski bu o'rinda boshqa tishga tegadigan nozik bir holat ham bor. "Tuzemets" degani ruscha o'zbekcha lug'atda "mahalliy xalq", "tub aholi" deb tarjima qilingan. Rus olimi Vladimir Dalning "Velikorus jonli tilining izohli lug'ati" kitobida mana shunday jumlar yoziladi: "Tuzemets. Mestno'y otnosyahiysya do izvestnoy strano'...Tuzemno'ye jiteli chasti Okeanii stoyat na nizshey stupeni chelovechestva".

XX asr boshlarida Turkistonda hammasi bo'lib 20925 ishchi bo'lgan, xolos. Temir yo'llar o'lkamizning barcha boyliklarini Rossiyaga tashib olib ketish maqsadida qurilgan. Yangi ochilgan turli maktablar mustamlakachi amaldorlar uchun tilmochlar tayyorlab berish uchun xizmat qilgan.

**Turkiston o'lkasida ma'rifiy-pedagogik fikrlarning
shakllanishi. Turkistonda jadidchilik harakatining yoyilishi. Yangi usul
maktablarining paydo bo'lishi. Ismoilbek Gaspirali faoliyati. Munavvar
Qori, Abdulla Avloniy, Abduqodir Shakuriy, Mahmudxo'ja
Behbudiylarning yangi usul maktablarini tashkil etishdagi ishtiroklari.
Saidrasul Saidazizovning "Ustodi avval" darsligi**

Musulmon aholisi yashaydigan joylarda qadimdan maktab-madrasa va hokazolar mavjud bo'lib, bularga qarshi chor hukumati Rossiyadagi ko'p sonli xalqlar uchun maxsus hukumat maktablari barpo qilar edi. Bu maktablarning ko'pchiligida o'qitish rus tilida olib borilar edi. Ularning biri – to'rt yillik, ikkinchisi – ikki yillik edi. Ba'zi bir to'rt yillik maktablarda internatlar ham bo'lib, ularda ko'proq feodallarning va mahalliy aholining boy qatlami bolalari ta'lim olardi. Turkistonning 1880 yilda Rossiya tasarrufiga o'tganidan keyin Markaziy Osiyodagi rus-tuzem maktablari ancha mashhur bo'ldi. Ammo mehnatkashlarning bolalari uchun yaxshi yo'lga qo'yilmagan ikki yillik savod chiqarish maktablari ochilgan edi. O'qish muddati ikki yil bo'lgan milliy maktablardan, masalan, qozoqlarda ovul maktablari, deb atalgan maktablar tipik maktab sanalar edi.

Dastlabki ovul maktablari 1892 yilda To'rg'ay oblastining ovullarida tashkil topgan bo'lib, aholini ko'chmanchilik turmushiga moslashtirilgan edi. Ovul maktablarida rus tili, arifmetika qozoq alifbosi va islom dini o'qitilar edi. Bu maktablarda o'qitish o'quvchilarning ona tilida olib borilardi, lekin ularning saviyasi juda past edi. 1916 yilda 169 ta ovul maktabi bo'lib, ularda 5 ming o'quvchi o'qirdi, bu maktab yoshidagi barcha qozoq bolalarining faqat bir foizga yaqinligina tashkil etardi, xolos.

Markaziy Osiyo va Shimoliy Kavkazning musulmon aholisi uchun ularni ruslashtirish maqsadini ko'zda tutgan rus-tuzem maktablari XIX asrning 80 – yillaridan boshlab ochila boshladi. Bu maktablar o'z dasturlariga ko'ra rus ministerlik maktablaridan islom dinining o'qitilishi bilangina farq qilar edi. Rus-

tuzem maktablarida o'qitish rus tilida, diniy ta'limot esa o'quvchilarning ona tilida olib borilardi.

Markaziy Osiyo xonliklarida islom dini davlat dini hisoblanar edi. Musulmon ruhoniylari Markaziy Osiyoning feodal hukmronlari bilan mahkam bog'langan edi; shu hukmronlarning yordami tufayli bu yerda musulmonlarning juda ko'p diniy o'quv yurtlari, chunonchi: masjidlar huzurida maktablar, madrasalar va shunga o'xshagan o'quv yurtlari bor edi. Turkistonda birinchi general-gubernatori bo'lgan Kaufman barcha musulmon muassasalariga nisbatan "aralashmaslik" (betaraflik) siyosatini tutdi.

O'rta asr musulmon maktablarini isloh qilishdan bosh tortgan chorizm, ruslar o'rnatishgan yerlarda ochilgan rus maktablarini Turkistonda maorif sohasida o'z siyosatining quroli qilib olishga harakat qildi. (Toshkentda dastlabki rus maktabi 1866 yilda ochilgan edi). Rus maktablariga ruslar bilan birga o'qish uchun mahalliy aholi bolalari ham qabul qilinardi. Turkistondagi boshlang'ich rus maktablarida hunarga Rossiyaning Yevropa qismidagiga qaraganda, ancha ko'proq o'rgatilar edi; bundan maqsad mahalliy aholining bolalarini maktabga ko'proq jalb qilish edi.

Chorizmdagi Turkistonda ruslashtirishdan iborat maktab tizimi uning Povolje (Volgabo'yolari) uchun maqullangan "Ilminskiy sistemasi"dan farq qilardi. Qozon pedagogi Ilminskiy Volgabo'yidagi chuvashlar, mariylar va boshqa xalqlar uchun alohida rus va mahalliy aholi maktablari ochgan edi. Bu maktablarda o'qish dastlab bolalarning ona tillarida olib borilar, rus tili esa alohida fan sifatida o'qitilar edi, shu bilan birga, hamma darsliklar xristian (pravoslaviye) dinini targ'ib qilish ruhida tuzilgan edi. Bulardan farqli o'laroq, islom dini ta'siri kuchli bo'lgan Turkistonning mahalliy aholisi o'rtasida xristianlar missionerligiga ruxsat etilmas edi; buning ustiga rus maktablarida musulmon dinini o'qitish ham man etilgan edi; rus maktablariga o'qishga kirgan yerli aholi bolalari dastlabki kundanoq rus tilida o'qitilar edi.

Turkistonda dastlabki rus o'rta o'quv yurtlari 1870 yillardan ochila boshladi: 1876 yili Toshkentda, Verniyda (hozirgi Olmaotada) erlar va Xotin-qizlar gimnaziyalari. 1879 yili esa Toshkentda o'qituvchilar seminariyasi ochildi. Gimnaziyalarga ham yerli aholining bolalari qabul qilinardi. O'qituvchilar seminariyalarida esa mahalliy aholi bolalariga 1G'3 o'rin ajratilgan edi.

Turkistonda dastlab ochilgani ba'zi bir rus maktablarida o'quvchilarning 1G'4 ini va undan ko'prog'ini mahalliy aholi bolalari tashkil etgan bo'lsa-da, lekin butun Turkiston o'lkasi bo'yicha hisoblaganda bunday maktablarda o'quvchi mahalliy aholi bolalari 200 tadan oshmas edi. Bularning ham ko'pi qozoq bolalari bo'lib, o'zbek va tojik bolalari juda oz edi, chunki musulmon ruhoniylari "kofirlar" maktablariga qarshi targ'ibot yurgizar edilar. Rus maktablarida, ayniqsa o'rta maktablarda o'quvchilar o'rtasida o'z ijtimoiy ahvoriga ko'ra boylar va oq suyaklarning bolalari ko'pchilikni tashkil etardi.

Chorizmdagi maktab sohasidagi siyosati ruslashtirishdan iborat bo'lsa ham, lekin rus bolalari bilan mahalliy aholi bolalarining birgalikda o'qishlari, ular

o'rtasida o'zaro do'stlikni tarbiyalar edi.

Rus maktabiga o'qishga kirgan bolalar rus tilini mutlaqo bilmas edilar, natijada ancha qiyinchilik tug'ilar edi. Shuning uchun rus maktabiga kirgan, lekin rus tilini mutlaqo bilmaydigan o'quvchi rus tilida so'zlashishni o'rganib olmaguncha odatda quyi bo'limda o'qir, rus tilida so'zlashishni o'rganib olgandan keyingina yuqori bo'limga o'tkazilardi. Yuqori bo'limlarga o'quv yilining o'rtalarida ham o'tkazilar edi, chunki maktablar kichkina bo'lib, bir vaqtning o'zida mashg'ulotlar bir necha bo'limlar bilan olib borilar edi.

Rus maktablarida o'qiydigan qozoq bolalarning ko'pchiligi internatlarda yashar edilar, xudi shu internatlarda rus tili yanada tezroq va puxtaroq o'rganib olinar edi.

Toshkentdagi gimnaziyada dastlabki yillarda, mahalliy aholining bolalarini rus tili bilan ko'proq shug'ullantirish uchun lotin tilini o'rgatishdan ozod qilinar edi.

1880 yillarning boshlariga kelib rus maktablarida o'qiydigan o'zbek va tojik bolalari uchun islom dinini o'qitish kerak, toki ota-onalari bu maktablardan qo'rqmasinlar, degan fikr tarqalgan edi. Turkiston ma'murlari bu fikrning qanchalik to'g'ri ekanligini tekshirishga qaror qildilar. 1884 yil 19 dekabrda Toshkentda, "eski shahar" qismida sinab ko'rish uchun birinchi rus-tuzem maktabi ochilgan edi. 10 yillardan keyin Toshkentda bunday maktablar soni to'rttaga ko'paydi. Bu tipdagi maktablar o'lkadagi yirik shaharlar hamda qishloqlarda ham tashkil etila boshladi. O'lkada rus, rus-tuzem maktablari ilk bor XIX asrning 70 – yillarida yuzaga kelgan bo'lsa, 1904 yilga kelib ularning soni 57 taga yetdi.

Rus-tuzem maktablarida o'quvchilarga rus muallimi rus tilini hamda arifmetikani va boshqa fanlarni o'rgatar, buning uchun o'qish vaqtining yarmi ajratib qo'yilgan edi. O'qish vaqtining qolgan yarmi "Musulmon domla" ixtiyoriga berib qo'yilgan bo'lib, u eski usul maktablaridagidek bolalarga diniy darslar o'qitish bilan shug'ullanardi.

Rus-tuzem maktablarida faqat o'g'il bolalar o'qitilar edi. Ota-onalar qizlarini bunday maktablarga bermas edilar. 1903 yilda Turkiston pedagogika to'garagi, Toshkentda qizlar uchun rus-tuzem maktabi ochildi. Lekin bu maktabning faoliyati uzoqqa cho'zilmay, ikki yildan keyin yopilib qoldi.

Rus-tuzem maktablarida rus tilini o'qitish dasturi va uslubi rus bo'lmagan o'quvchilar uchun mo'ljallab tuzilar edi. (bu maktablarda ba'zan rus bolalar ham uchrab qolar edi).

1884 yili, sinash uchun ochilgan rus-tuzem maktabida (Turkiston o'qituvchilar seminariyasining rus qismida) tarbiyalanuvchilar uchun o'zbek tili kiritildi. Namangan yaqinida bir qishloqda 6 yil yashagan va o'zbek tilini yaxshi o'rganib olgan V.P.Nalivkin, bu maktabda birinchi bo'lib o'zbek tilini o'qitgan edi. U sinash uchun ochilgan rus-tuzem maktabining birinchi o'qituvchisi edi. Nalivkin V.P. seminariyada 1890 yilgacha dars berdi. Dars chog'ida Nalivkin bo'lajak o'qituvchilarga faqat o'zbek tilinigina o'rgatib qolmasdan, balki ularda o'lkani o'rganishga ham havas uyg'otgan edi. Seminariyada o'qib

chiqqanlar orasida rus-tuzem maktablarida ishlashga tayyor bo'lgan va bu ishni sevib qolganlar anchagina edi.

Turkistonning rus aholisi maktab ta'limi bilan yerli aholiga qaraganda ancha yaxshiroq ta'minlangan edi. Turkiston o'lkasida birinchi bo'lib rus maktabi Toshkentda 1866 yilda, Samarqandda 1870 yilda, oradan 1-2 yil o'tgach, Turkiston o'lkasining boshqa shaharlarida ham paydo bo'ldi.

Bu rus maktablarida mahalliy aholi bolalari juda kam sonni tashkil etardi. 1876 yilda Toshkentda erkaklar progimnaziyasi va qizlar progimnaziyasi ochiladi. 1894 yilda real bilim yurti ochildi. Bu o'quv yurtlarida boshqa shaharlardan kelgan o'quvchilar uchun pansion (yotoqxona) ham bor edi. Bu maktablar davlat byudjetidan ta'minlanar edi.

1879 yilda Toshkentda Turkiston muallimlar seminariyasi ochildi. Bu seminariya maktablari rus boshlang'ich sinflari uchun o'quvchilarga ona tilidan muallimlar tayyorlab berishi lozim edi. XIX asrning 80-yillari o'rtalaridan boshlab seminariya rus-tuzem maktablari uchun ham muallimlar tayyorlashga ham kirishdi. Mahalliy tilni o'rganish majburiy qilib qo'yilganligi Toshkentdagi bu seminariyaning xususiyatlaridan biri bo'ldi. Seminariyada V.P.Nalivkin o'zbek tilida dars bera boshlagan birinchi o'qituvchi bo'ldi. 1887 yilda Nalivkin tuzgan lug'at va grammatika risolasi nashr etildi. Bular tilshunoslik tarixida o'zbek tiliga doir birinchi qo'llanma bo'ldi.

Maktablar uchun ajratilgan mablag'larning kattagina qismi o'rta o'quv yurtlariga sarflanardi. Toshkentdagi kodetlar korpusiga ayniqsa ko'p mablag' sarf bo'lar edi. Ishlab turgan to'rtta o'quv yurtidan tashqari 1900 yildan boshlab yana beshta o'quv yurti ochildi. Samarqandda va yangi Marg'ilonda qizlar va erkaklar gimnaziyalari ishga tushdi; 1905-1916 yillar ichida o'rta maktablar soni ikki baravardan ziyodroq ko'paydi; uezd markazlarining deyarli hammasida o'rta maktablar paydo bo'ldi.

Iqtisodiy jihatdan eng rivojlangan Qo'qon va Toshkent shaharlarida 1905-1907 yillarda yangi tipdagi o'rta maktablar - o'g'il va qiz bolalar birga o'qiydigan kommersiya bilim yurtlari ochildi.

Turkistonning iqtisodiy rivojlanishi hunar-texnika tipidagi maktablarning ochilishiga olib keldi. Chunonchi, 1896 yildayoq Toshkentda paxta zavodlari va boshqa zavodlarni ta'mirlash uchun kadrlar tayyorlaydigan bilim yurti ochildi; 1897 yilda irrigatsiya nazoratchilari tayyorlaydigan kurs tashkil etildi. 1902 yilda Toshkent yaqinida qishloq xo'jalik gidrotexnika maktabi ochildi; 1904 yilda Samarqandda bog'dorchilik va shu yilning o'zida Toshkentda temir yo'l texnika bilim yurti ochildi. 1908 yilda A.M.Malinovskaya Toshkentda qo'l-hunar ustalari hamda hisobchilar tayyorlaydigan xususiy qizlar hunar maktabini ochdi. Shu tariqa Turkistonda madaniy iqtisodiy rivojlanish ancha yuksa pog'onaga ko'tarildi.

Turkistondagi jadidchilik harakati bu bir tasodif xodisa bo'lmay, balki hayotimizdagi ijtimoiy-siyosiy ziddiyotlar maxsuldir.

Jadidchilik oqimini ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy tomonlarini professor B.Qosimov o'z tadqiqotida batafsil bayon etgan.

XIX asrning boshlaridan Buxorodagi ma'rifatparvar musulmon ruhoniylari va ziyolilari orasida madrasa va maktablar tizimiga hamda islom diniga kirib qolgan bid'atlarni isloh qilish fikri paydo bo'la boshlaydi. Shunday islohot tarafdorlarini jadidchilar, ya'ni yangilik tarafdorlari deb atay boshladilar. Jadidizm (arabcha "jadid" so'zidan olingan bo'lib "yangi" degan ma'noni bildiradi). O'sha davrlardan boshlab bunga qarama-qarshi turgan oqim, ya'ni feodal-o'rta asrchilik, diniy fanatizm ruhida bo'lgan kishilarni esa qadimistlar, deb atay boshladilar. XIX asr boshlarida bir qancha ma'rifatparvar mudarrislar Buxoro shahridagi 200 ga yaqin madrasani isloh qilish g'oyasi bilan chiqdilar. Bu harakat boshida madrasa mudarrisi Abu Nasr Al Kursaviy turgan edi. Qadimistlar esa ularni kofirlik va xudosizlikda aybladilar. Buxoro amiri Haydar esa Kursaviyni zindonga tashlatib, o'lim jazosiga hukm qiladi. Ammo uning tarafdorlari uni zindondan qochiradilar. Kursaviy Qozonda o'z faoliyatini davom ettirib, 1813 yilda vafot etadi. XIX asrning 50-60 – yillarida diniy islohotchilik harakati yanada kengaya boshlaydi. Endi bu harakat boshida buxorolik mudarris va tarixchi olim Marjoniy (1818-1889), g'ijduvonlik domla Fozil, Mo'minjon Vobkandiy, mulla Xudoyberdi Boysuniy va boshqa mudarrislar turar edilar. Ular madrasa va maktablarni isloh qilishni emas, balki ortiqcha darslarni olib tashlash tarafdori ekanliklarini yozadilar. Islohotchilar rahnamosi Marjoniy o'zining dasturida quyidagi olti asosiy masalalarni qo'yadi:

Qur'ondagi har qanday diniy masala yuzasidan kishilar bilgan holda o'zlari erkin fikr yuritsinlar.

Birovning birovga ko'r-ko'rona ergashishi qat'iy mann qilinsin.

Madrasalarda o'qitiladigan hoshiya va shrq kabi quruq mazmunga ega bo'lgan va madrasa o'quvchilari uchun foydasiz bo'lgan hamda ularning 8-10 daqiqa vaqtini bekorga oluvchi darslar dars jadvallaridan olib tashlansin.

Madrasalarda Qur'oni Karim, Hadisi Sharif, ularning tarjimalari va islom tarixi kabi darslar o'tilsin.

Arifmetika, tarix, jo'g'rofiya, tabobat, xandasa, mantiq, falsafa va boshqa dunyoviy fanlarni o'qishga qarshilik ko'rsatilmasin.

Har bir ishda musulmonchilikni Muhammad alayhissalom davridagi qadimiy islom madaniyatiga qaytarish ko'zda tutilsin.

Marjoniy va uning tarafdorlari bo'lgan o'sha davrning jadidlari musulmon taraqqiyparvarlaridan edilar, ular madrasalarda diniy darslar bilan bir qatorda qadimiy islom madaniyati davridagidek dunyoviy darslarni o'qitishni shart qilib qo'ydilar. Biroq, qadimistlar va amirning reaksiya siyosati natijasida ta'qibga uchragan Marjoniy Buxorodan chiqib ketishga majbur bo'ldi. Uning maslakdoshlaridan ko'pchiligi zindonga tashlanib, orqalariga 75 darra urilgach, ular tavba qilib, qaytib bunday ishlarni qilmaslikka va'da berdilar.

XIX asr oxiri – XX asrning boshlarida Turkistonda chor mustamlakachiligining kuchayishi natijasida Markaziy Osiyoning ko'p joylarida jadidchilik harakati kuchayib ketdi. Bu harakat mavjud jamiyatning ijtimoiy-madaniy asoslarini qayta qurishga qaratilgani sababli eski tuzum, eski turmush, eski maktab tarafdorlarining kuchli qarshiligiga duch keldi. Bu qarshi kuch

vakillari qadim yo qadimchilar deb atalgan bo'lsa, yangi hayot shabadalarini olib kelishga uringan kishilar esa jadid yoki jadidchilar degan nom oldilar. Shu tarzda asrimiz boshlarida jadidlar va jadidchilik harakati yuzaga keldi. Yangi asrning boshlanishi bilan avvalgidek ijtimoiy xorlik, iqtisodiy va madaniy qoloqlik sharoitida yashash mumkin emasligi ular uchun oydek ravshan edi. Nafaqat Markaziy Osiyo, balki Rossiyada yashovchi xalqlar ham o'z taqdirларini o'zgartiribgina, feodal tuzumning negizlarini parchalabgina yangi hayotga qadam qo'yishlari mumkin edi. Oq podsho idora qilgan mamlakatdagi ana shu og'ir vaziyat tufayli 1905 yil to'ntarishi sodir bo'ldi. Bu to'ntarishdan maqsad jamiyatni demakratlashtirish, sakkiz soatlik ish kunini joriy etish, dvoryanlar ixtiyoridagi katta yer-mulkni olib, dehqonlarga bo'lib berish va hokazolar edi. Birinchi rus to'ntarishining bu dasturi bilan tanishgan Markaziy Osiyolik taraqqiyparvar ziyolilar tatar qardoshlari ortidan borib, jadidchilik harakatiga kelib qo'shildilar. 1907 yil Eron burjua to'ntarishi, 1908 yil Turkiya burjua to'ntarishi, Markaziy Osiyoda jadidchilik harakatining rasmiylashuvi va kuchga kirishida katta ahamiyat kasb etdi. Ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy islohotlar yo'li bilan xalq va jamiyat hayotini yaxshilashga, madaniy yuksaklikka olib chiqishga qaratilgan dasturni bajarishga kirishdilar. Ular ta'sirida o'zbek zaminining boshqa go'shalarida ham jadidchilik harakati avj oldi.

Jadidchilik jamiyati to'ntarish yo'li bilan emas, islohotlar yo'li bilan rivojlantirishni o'zining asosiy vazifasi deb belgiladi. U o'zining bu vazifasini ado etishda, faqat bir sinfga – proletariatgagina tayanmadi. Umuman jadidchilik insoniyatni sinflarga bo'lib tashlash tarafdori emas. Jadidlar hatto qadimchilar bilan ham ittifoq tuzib, xalq va kelajak manfaati yo'lida baqamti ishlash, bugungi ifoda bilan aytganimizda turli siyosiy qarashlarga ega bo'lgan xalq qatlamlarining tinch-totuv yashashi va ishlashi g'oyasini ko'tarib chiqdilar. Behbudiy ana shu “muttahid” front tuzish g'oyasini bayon qilar ekan, “ulamo yoki ziyoli va taraqqiyparvarlarimiz boy va avomimiz birlashib, din va millat va vatanning rivoji uchun xizmat etsak”², deb yozgan. Jadidlarning bunday muttahid frontni tuzishga intilganlarining boisi turli sharoit bilan belgilangandi. Avom ham, boylar ham, ulamo ham, ziyolilar ham chor hukumati qaramog'ida bo'lgan mustamlakaning biri oz, ikkinchisi ko'p siquvda bo'lgan kishilar edilar. Markaziy Osiyo bozorlarida rus savdo va sanoat burjuaziyasi hukmron bo'lib, mahalliy burjuaziya vakillari sina boshlagan edilar. Boshqacha aytganda, mustamlakachilik azobini mahalliy boylar va savdogarlar ham seza boshladilar. Ana shunday tarixiy sharoitda, jadidlarning fikr-mulohazalariga ko'ra, oddiy xalqning iqtisodiy-madaniy hayotini yaxshilash qanday zarur bo'lsa, chet el kapitali iskanjasidan, mustamlakachilik kishanlaridan qutilish ham shunchalik kechiktirib bo'lmas vazifa edi.

Jadidlar 1906 yildayoq “Taraqqiy” deb nomlangan gazeta nashr ettirib, o'z g'oyalarini tarqata boshladilar, oradan ko'p o'tmay, “Xurshid”, “Shuhrat” singari yangi gazetalar dunyo yuzini ko'rdi. Markaziy Osiyoning turli shaharlarida jadid maktablari bodroqdek ochilib, ularda diniy ilmlar bilan birgalikda dunyoviy bilimlar ham keng targ'ib qilindi. “Jadidlar nima haqida

gapirishmasin, hammasi yangi nafas, yangi g'oya edi, proletar mafkurasi ham, ishchilar sinfi ham yo'q edi, tabiat birlamchi deguvchilarning mafkurasini deyarli hech kim tushunmas, biladiganlar esa juda ozchilikni tashkil qilar edi. Shuning uchun jadidchilikning yangi g'oyalar bilan paydo bo'lib, ruhoniylarga, hukmron sinflarga qarshi turishi, madaniyatni yaratishi, bir so'z bilan aytganda, yangilik edi, "jadid" jumlasining ma'nosi ham "yangi" demakdir".

Agar lo'nda qilib aytsak, jadidlarning harakat dasturi quyidagi masalalarni hal qilishga qaratilgan:

Diniy taassuf va fanatizmga qarshi kurash.

Diniy aqidalarga asoslangan o'rta asr maktablari o'rniga Ovro'po qabiladagi dunyoviy ilmlarni ona tilida o'qitishga moslangan yangi usuldagi maktablarni tashkil etish, feodal davri maorif tizimini isloh qilish.

Jadidchilik g'oyalarini keng xalq ommasiga yetkazish niyatida yangi o'zbek adabiy tilini ishlab chiqish, matbuot hurligi uchun kurash, xalq ommasiga tushunarli adabiyot va teatrni yaratish.

Xotin-qizlarni paranjidan chiqarish va jadid maktablariga qatnashlarini ta'minlash yo'li bilan ular taqdirini o'zgartirish va oilada islohot o'tkazish.

Mahalliy boylar va savdogar ahlining siyosiy va iqtisodiy jihatdan rus burjuaziyasi bilan bir huquqda bo'lishi, mahalliy amaldorlarning chor hukmdorlari tomonidan siquvga olishiga qarshi kurash. Shu yo'l bilan mustamlakachilik siyosatini isloh qilish.

Asosiy talabalari ana shundan iborat bo'lgan jadidlar uchun ilm va ma'rifat yagona qurol bo'lib, ular shu qurol yordami bilan o'lkada ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyot uchun kurashmoqchi bo'ldilar.

Mavzuni mustahkamlash va o'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. XVII-XVIII asr va XIX asrning birinchi yarmida Buxoro, Qo'qon va Xiva xonliklarida ilm-fan qanday taraqqiy etilgan?
2. Xonliklar hududlarida masjid-madrasalar tizimi qanday barpo etilgan?
3. Madrasalarda o'rganilgan qanday asosiy manbalar o'rganilgan?
4. Jahon Otin Uvaysiyning qizlar maktabidagi faoliyati haqida ma'lumot bering.
5. Muhammad Sodiq Qoshg'ariyning "Odob as-solihin" asaridagi yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlara misol keltiring.
6. Turkiston o'lkasida faoliyat yuritgan ta'lim muassasalarining an'anaviy tizimi haqida ma'lumotlar keltiring.
7. Chorizm maktab siyosati Turkiston o'lkasida qanday yoyilgan?
8. Chor Rossiyasining musulmon maktablariga bo'lgan qanday salbiy munosabatini bilasiz?
9. Turkiston o'lkasida qanday ma'rifiy-pedagogik fikrlar shakllangan?
10. Turkistonda jadidchilik harakati qanday yoyilgan?

Ko'rgazmali materiallar (sxemalar, jadvallar, grafik kartalar)

Adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. –Toshkent: Ma'naviyat, 2008. -176 b.
2. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida / Karimov I.A. – Toshkent: O'zbekiston, 2011. – 440 b.
3. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Pedagogika nazariyasi. 1-qism / Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. M.X.Toxtaxodjayevaning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: Moliya, 2007.
4. Pedagogika / To'xtaxodjaeva M.X.va boshqalar. - Toshkent: O'zbekiston, 2010.
5. Pedagogika (Pedagogika nazariyasi va tarixi) Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. J. Hasanboyev va b. – Toshkent: Noshir, 2011. – 456 b.
6. Mavlonova R va boshqalar. Pedagogika. - Toshkent: O'qituvchi, 2001.
7. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. - Toshkent: O'qituvchi, 2005.
8. Ibragimova X., Abdullaeva Sh. Pedagogika nazariyasi. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
25. Zununnov A.va boshqalar. Pedagogika tarixi. - Toshkent: Sharq, 2000.
26. Azizxodjayeva N. Pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Sharq, 2006.

Glossariy

Ta'lim, tarbiya, maktab, madrasa, usuli savtiya, jadid, chorizm

8-MAVZU: JAHON PEDAGOGIKA FANINING TARAQQIYOT TARIXI

REJA:

1. Qadimgi Yunoniston va Rim davlatlarida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya mazmuni. Qadimgi Sharq davlatlari va Yunonistonda pedagogik fikrlarning shakllanishi.
2. Qadimgi Yunoniston (Sparta va Afina davlatlari)da usutvor bo'lgan tarbiyaviy g'oyalar va ta'lim tizimi. Qadimgi yunon faylasuflari (Suqrot, Aflotun, Arastu va Demokrit) ta'limotida yoritilgan tarbiya masalalari.
3. G'arbiy Yevropa mamlakatlarida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya mohiyati. Y.A.Komenskiyning pedagogik tizimi.
4. Fridrix Distervergning rivojlantiruvchi ta'lim nazariyasi. Fridrix Disterverg tomonidan asoslangan ta'limning 33 qoidasi.
5. Rus pedagog olimlarining ma'rifiy, ma'naviy-axloqiy g'oyalari. K.D.Ushinskiy va A.S.Makarenkoning pedagogik maktab - maorif tizimini takomillashtirishdagi roli.

Ma'ruzaning maqsad va vazifalar

Maqsad: Qadimgi Yunoniston va Rim davlatlarida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya mazmunini, qadimgi Sharq davlatlari va Yunonistonda pedagogik fikrlarning shakllanishini, qadimgi Yunonistonda usutvor bo'lgan tarbiyaviy g'oyalar va ta'lim tizimini, qadimgi yunon faylasuflari ta'limotida yoritilgan tarbiya masalalarini, G'arbiy Yevropa mamlakatlarida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya mohiyatini hamda Rus pedagog olimlarining ma'rifiy, ma'naviy-axloqiy g'oyalarini o'rganish

Vazifalar:

1. Qadimgi Yunoniston va Rim davlatlarida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya mazmunini tahlil qilish;
2. qadimgi Sharq davlatlari va Yunonistonda pedagogik fikrlarning shakllanishini o'rganish;
3. qadimgi Yunonistonda usutvor bo'lgan tarbiyaviy g'oyalar va ta'lim tizimini umumlashtirish;
4. qadimgi yunon faylasuflari ta'limotida yoritilgan tarbiya masalalarinini tahlil qilish;
5. G'arbiy Yevropa mamlakatlarida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya mohiyatini o'rganish;
6. Rus pedagog olimlarining ma'rifiy, ma'naviy-axloqiy g'oyalarini umumlashtirish.

Qadimgi Yunoniston va Rim davlatlarida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya mazmuni. Qadimgi Sharq davlatlari va Yunonistonda pedagogik fikrlarning shakllanishi

Tarixiy taraqqiyotning keyingi davrlariga kelib, ibtidoiy jamoa tuzumi o'rnini yangi ijtimoiy formatsiya quldorlik tuzumi egalladi. Qadimiy Sharqda birinchi sinfiy jamiyatlar paydo bo'ldi hamda moddiy va ma'naviy madaniyatga asos solindi. Ayniqsa, qadimgi Yunoniston va Rim xalqlari bu madaniyatni rivojlantirishda o'zlarini katta hissasini qo'shdilar.

Darhaqiqat, tarixiy taraqqiyot davomida turli mamlakatlar va xalqlar jahon madaniyatiga turlicha yondashdilar va rivojlantirdilar. Masalan, Xitoyda qog'oz ixtiro qilindi, Hindistonda hisoblashning o'nlik tizimi kashf etildi, Mesopotamiyada esa yer kurrasini graduslarga, sutkani soatlar, minutlar va daqiqalarga bo'lish o'ylab topildi.

Eramiz boshlanishidan oldin O'rta Osiyoning janubiy chekkasiga yaqin bo'lgan joyda O'rta dengiz bilan Hindistonni birlashtiruvchi karvon yo'li qurildi. So'ngra O'rta Osiyo orqali Xitoydan O'rta dengizga tomon "Buyuk ipak yo'li" ochildi. Natijada O'rta Osiyo xalqaro savdo-sotiq markaziga aylandi. Bu esa o'z navbatida O'rta Osiyo vohalarida madaniyatning rivojlanishiga ta'sir etdi, yozuvning tarqalishiga yordam berdi.

Ayniqsa, qadimgi Yunonistonda madaniyat, maktab va dastlabki pedagogik fikrlar boshqa mamlakatlarga nisbatan juda erta rivojlandi.

Yunoniston uncha katta bo'lmagan bir qancha quldorlik davlatlaridan tashkil topgan. Uning mo'tabar shaharlari Lakoniya (bosh shahri Sparta) va

Attika (bosh shahri Afina)dir. Bularning har qaysida tarbiyaning alohida tizimlari vujudga kelib, Sparta usulidagi tarbiya va Afina usulidagi tarbiya deb ataladigan bo'ldi. Ammo ikkala davlatda ham quldorlik tuzumi hukmron edi.

Yunonistonda qullarni “gapiradigan ish quroli” deb hisoblar edilar. Qullar oddiy insoniy huquqlardan ham mahrum edilar.

Lakoniya (Sparta)da kemalar to'xtaydigan qulay gavanlar bo'lmaganligi tufayli qullar mehnatiga asoslangan dehqonchilik hukmron edi. 9 ming oiladan iborat bo'lgan quldorlar 250 mingdan ko'proq aholiga hukmronlik qilardi. Spartada qullar shafqatsiz ta'qib ostiga olinar edi.

Tarbiya ishlari esa davlat ixtiyorida bo'lib, uning asosiy maqsadi spartaliklarning bolalarini baquvvat, jismoniy sog'lom, bardoshli, chiniqqan jangchilar qilib tarbiyalash va bo'lajak quldorlarni yetkazishdan iborat edi.

Spartaliklarning bolalari 7 yoshgacha uyda yashar, keyin “**agella**” deb ataluvchi davlat muassasasida 18 yoshga yetguncha tarbiyalanar edi. Ular “**pedonom**” rahbarligida jismoniy sog'lom bo'lish uchun turli mashqlar bilan chiniqtirilar, sovuqqa, ochlikka va chanqoqlikka chidashga, og'riqqa bardosh berishga o'rgatilar edi. Ta'limning asosiy qismini harbiy gimnastika mashqlari egallar edi.

Qadimgi yunon tarixchisi, faylasuf olim Plutarx Sparta maktablaridagi ta'lim-tarbiya haqida gapirib, shunday deydi:

“O'qish va yozishga kelganda bolalarga faqat ularning eng zaruri o'rgatilar edi, tarbiyaning qolgan qismi esa bitta maqsad: hech so'zsiz itoat qildirishni, chidamli bo'lishni va yengish ilmini o'rgatishni ko'zda tutar edi”.

Spartada ta'lim-tarbiyaning yana bir muhim vazifasi yoshlarni qullarga nisbatan shafqatsiz, ularni mensimaydigan qilib tarbiyalashdan iborat edi. Shu maqsadda yoshlar “**Kreptiyalar**”da, ya'ni kechalari qullarni tutish mashqlarida qatnashar, shubhali bo'lib ko'ringan har qanday illatni (qulni) o'ldirar edilar.

Yoshlarga axloqiy tarbiya berishda davlat rahbarlari maxsus suhbatlar o'tkazib, shu yo'l bilan ularga axloqiy va siyosiy tarbiya berar edilar. Shuningdek, bolalarni savol-javob jarayonida aniq, qisqa va lo'nda qilib javob berishga o'rgatib borilgan.

Spartada 18—20 yoshga yetganda yigitlar “**Efeblar**” o'spirinlar guruhida harbiy xizmatni o'taganlar.

Spartada qizlar tarbiyasiga ham alohida e'tibor berilgan. Ularni harbiy va jismoniy tarbiya malakalari bilan qurollantirib borilgan. Chunki erkaklar jangga ketganlarida ular shaharni qo'riqlab, qullarni itoat saqlashini ta'minlar, ular hatto jangda ham qatnashar edilar.

Afinada esa hayot, tartib, intizom, maktab tizimi va undagi ta'lim-tarbiya spartanikidan butunlay farq qilar edi. Qullar xususiy mulk hisoblanar edi. Afinada eramizdan ilgarigi V—IV asrlarda madaniyat barq urib o'sdi. Fan, me'morchilik va haykaltaroshlik taraqqiy qildi.

Afinada eng ko'rkam va barkamol inson deb ham jismoniy, ham ma'naviy jihatdan yetuk kishini o'zlarining “ideali” deb hisoblar edilar. Bu ideal

faqatgina yuqori tabaqali quldorlarga xos edi. Jismoniy mehnat esa faqat qullarning qismati deb hisoblanar edi.

Afinada bolalar 7 yoshga yetguncha uyda tarbiyalanar, o'g'il bolalar 7 yoshdan boshlab maktabga qatnar, qizlar esa oilada ona ko'magida uy-ro'zg'or ishlariga o'rgatilar edi. Afinada xotin-qizlarning hayoti uy doirasidan chiqmas, asosan ichkarida o'tar edi.

Afinada bolalar dastlab 7 yoshdan 13—14 yoshgacha **“grammatist”** (savod o'rgatish ma'nosida), **“kifarist”** (grekcha musiqa o'qituvchisi ma'nosida) maktablarda tahsil olganlar. Bu maktablar xususiy bo'lib, o'qish pullik edi. shuning uchun fuqarolarning bolalari bu maktablarda ta'lim ololmas edilar.

Bu maktablarda **“didaskol”** deb atalgan o'qituvchilar mashg'ulot olib borar edilar. (men o'qitaman, degan ma'nodagi **“didasko”** so'zidan keyinroq **“didaktika”** — ta'lim nazariyasi kelib chiqqan).

O'g'il bolalarni maktabga qullardan biri boshlab borar edi, bunday qul **pedagog** deb atalar edi (**“pays”** - bola, **“agogeyn”** - yetaklab borish degan so'zlardan olingan). **Grammatist** maktabida o'qish, yozish va hisoblash o'rgatilar edi. O'qishda harflarni hijjalab o'qitish usuli, so'ng qo'shib o'qish usulidan foydalanganlar. Yozuvni o'rgatishda mum surilgan yaltiroq taxtachalardan foydalanganlar. Ular ingichka cho'p yordamida yozganlar. Sonlar barmoqlar, sopol toshlar, sanoq taxtasi yordami bilan hisoblaganlar. **Kifarist** maktabida o'g'il bolalarga adabiy bilim va estetik tarbiya berilar, muzika, ashula, deklomatsiyalar o'rgatilar edi.

O'g'il bolalar 13—14 yoshga yetganlaridan keyin **palestra** (**“kurash maktabi”**) deb atalgan o'quv yurtiga o'tar edilar. Bu o'quv yurtida ular ikki—uch yil davomida jismoniy mashqlar bilan shug'ullanar edilar. Masalan, sakrash, yugurish, kurash tushish, disk va nayza irg'itish, suvda suzish kabilar o'rgatilardi. Palestrada o'qish tekin edi, shuning uchun ham yoshlarning ko'pchilik qismi palestrada o'qish bilan cheklanib qolar edi.

Yoshlarning badavlatroq oiladan bo'lgan qismi palestrani tugatgach **gimnasiyga** (jismoniy, ijtimoiy tarbiya) kirar edi. Ularga falsafa, siyosat, adabiyot fanlari o'rgatilgan. Bu maktabni tugatgan yoshlar davlatni boshqarishda qatnashishlari mumkin edi.

Nihoyat, Spartada bo'lgani kabi, Afinada ham 18 dan 20 yoshgacha bo'lgan yoshlar Efeblar qatoriga o'tib, harbiy xizmatga tayyorlanar va o'zlarini siyosiy bilimlarini oshirishni davom ettirar edilar.

Aholining ko'pchilik qismi bolalarni maktablarda o'qita olmaganligi sababli ularga kasb-hunar o'rgatish odat tusiga kirgan edi. Ayrim xat-savodi bor otalar bolalariga o'qishni o'zlari o'rgatar edilar. Bu kabi tartib davlat tomonidan qonunlashtirilib qo'yilib bechorahol tabaqaga mansub ota-onalar o'z bolalariga biror kasbni o'rgatishga majbur edilar. Aks holda ularning bolalari kelgusida keksayib qolgan ota-onalari to'g'risida moddiy g'amxo'rlik qilishdan ozod etilar edi. Quldor zodagonlar mehnat bilan shug'ullanuvchi erkin aholiga nafrat bilan qarardi. Qullarni esa **“gapiradigan ish quroli”** deb hisoblar edilar.

Qadimgi Yunoniston (Sparta va Afina davlatlari)da usutvor bo‘lgan tarbiyaviy g‘oyalar va ta’lim tizimi. Qadimgi yunon faylasuflari (Suqrot, Aflotun, Arastu va Demokrit) ta’limotida yoritilgan tarbiya masalalari

Yunonistonda maktab va madaniyatning tez rivojlanishi pedagogika nazariyasining ham tug‘ilishiga imkoniyat yaratdi. Pedagogika nazariyasiga olim va faylasuflardan Suqrot, Platon, Aristotel va Demokritlar asos soldilar. Ular o‘z qarashlari bilan ta’lim-tarbiya rivojlanishiga juda katta hissa qo‘shdilar. Quyida bu faylasuf olimlar haqida qisqacha to‘xtalib o‘tamiz.

Suqrot. (eramizdan avvalgi 469—399 yillar) O‘zining demokratik ijtimoiy kelib chiqishiga qaramay (u kambag‘al hunarmand, ya’ni haykaltarosh o‘g‘li) konservativ zamindor aristokratlarning ideologi edi. Bu albatta uning falsafiy va pedagogik qarashlarida o‘z aksini topdi. Suqrot dunyoning tuzilishini, buyumlarning fizik holatini bilib bo‘lmaydi, odamlar faqat o‘zlarinigina bilishi, axloqni kamol toptirishi lozim deb hisoblar edi. Suqrot faylasuf bo‘lishi bilan birga ajoyib notiq ham edi. U keng maydonlarda so‘zga chiqib, axloqqa doir masalalar yuzasidan suhbatlar o‘tkazar, tinglovchilarni savol-javob yo‘li bilan haqiqatni o‘zlari topishlariga va bilishlariga undar, shu yo‘l bilan odamlarni haqiqatni izlashga o‘rgatar edi. Suhbatni bu metodi “Suqrot metodi” deb yuritilgan. U pedagogika olamiga ana shunday savol-javob metodini, ya’ni “**evristik**” suhbat metodini yangi (savol berish va savolni to‘ldirish) metodini olib kirdi.

Suqrot — falsafiy dialektikaning asoschilaridan biri. U baxs orqali, ya’ni muayyan masalalarni o‘rtaga qo‘yish va ularga javob topish yo‘li bilan haqiqatni aniqlash mumkin deb tushungan.

Aristotel fikricha Suqrot mavjud haqiqatdan umumiy tushunchalarga o‘tish haqidagi induktiv ta’limotni hamda har bir narsaning mohiyatini bilishning birinchi imkoniyatini beradigan tushunchalarni aniqlash haqidagi ta’limotni yaratgan. Uning etika sohasidagi asosiy tezisi shundan iborat: ezgulik bilimdir; donishmandlik, ya’ni yaxshilikni biluvchi yaxshilik qiladi; yomonlik qiluvchi esa yaxshilikni yo bilmaydi, yoki pirovardida yaxshilikning tantanasi uchun yomonlik qiladi. Suqrotning tushunishicha, aql bilan axloq o‘rtasida ziddiyat bo‘lishi mumkin emas. U tarbiyada axloqiy, estetik, jismoniy tarbiya mezonini ishlab chiqdi. Lekin Suqrotning axloqiy qarashlarida tengsizlikni yaqqol sezish mumkin. Uning fikricha, axloq faqat imtiyozli “mumtoz”largagina xos, “mumtoz” kishilar haqiqiy axloqning yagona egalari bo‘lganliklari uchun hokimiyat ham ularning qo‘llarida bo‘lmog‘i kerak deydi.

Suqrot demokratiyaga dushmanlikda asossiz ayblanib, o‘lim jazosiga hukm qilingan. Lekin o‘zi zahar ichib o‘lgan. Haqiqatda esa u adolatga xilof bo‘lgan davlatni boshqarishning hamma formalarini — monarxiya, tiraniya, aristokratiya, plutokratiya va demokratiyani tanqid qilgan.

Platon eramizdan ilgari (424—347 yillarda) yashagan. Qadimgi Yunonistonning mashhur – idealist faylasufi, Suqrotning shogirdi, obektiv

idealizm nazariyasining asoschisi edi. U “g‘oyalar dunyosi”ni birlamchi, his qiluvchi narsalar dunyosini ikkilamchi deb hisobladi.

Platon olamni hodisalar dunyosi va g‘oyalar dunyosi deb ikkiga bo‘ldi. Uning fikricha g‘oyalar abadiy va o‘zgarmasdir. Uning nazarida, narsalar g‘oyalar olamining soyasidir, xolos.

Afina aristokratiyasining namoyandasi bo‘lgan Platon, aristokratiyaning abadiy hukmronligi haqidagi nazariyani ilgari surdi. Uning fikricha ideal aristokratik davlat uch xil ijtimoiy guruh: faylasuflar, jangchilar, hunarmandlar va dehqonlar guruhidan iborat bo‘lishi lozim. Faylasuflar davlatni boshqaradilar, jangchilar uni har qanday dushmandan himoya qiladilar, uchinchi guruh esa mehnat qilib, mo‘l hosil yetishtirib, faylasuflar va jangchilarni boqadilar, degan fikrni olg‘a suradi. Shuningdek, u qullarni ham saqlanib qolishini aytib, uning tasavvuridagi ideal davlatda qullar ham, hunarmandlar ham huquqsizdirlar, pastkashlik hamda qanoat va itoatkorlik fazilatlarigina hunarmand kosiblarga va dehqonlarga xos deb ta’kidlaydi.

Platonning fikricha, u olg‘a surgan g‘oya, bu davlatning maqsadi oliy ezgulik g‘oyasiga yaqinlashishdir: bu g‘oya, asosan, tarbiya yo‘li bilan ro‘yobga chiqishini ta’kidlaydi.

Tarbiya, — deydi Platon, — davlat tomonidan tashkil etilmog‘i va hukmron guruhlarning — faylasuflar va jangchilarning manfaatini ko‘zlamog‘i lozim. Platon o‘zining pedagogika tizimida Sparta va Afina tizimining ba’zi bir belgilarini birlashtirishga intiladi.

Platonning fikricha, bolalar 3 yoshdan boshlab 6 yoshgacha davlat tomonidan tayinlab qo‘yilgan tarbiyachilar rahbarligida maydonchalarda turli o‘yinlar o‘ynash bilan shug‘ullanishlari muhimdir. Platon o‘yinlarni maktabgacha tarbiya vositasi deb hisoblab, ularga katta ahamiyat beradi, shuningdek, bolalarga hikoya qilib beriladigan materiallarni sinchiklab tanlash kerakligini ham uqtirib o‘tadi. U bolalarga eng yoshlik chog‘idanoq ijtimoiy tarbiya berish tarafdori edi.

Bolalar 7 yoshdan 12 yoshgacha davlat maktablariga qatnaydilar va bunday maktablarda o‘qish, yozish, hisob, musiqa va ashula o‘rgatiladi.

Bolalar 12 yoshdan 16 yoshgacha odatdagi badantarbiya mashqlari o‘rganiladigan palestrada, ya’ni jismoniy tarbiya maktabida o‘qiydilar. Palestrani tamomlagan o‘spirinlar 18 yoshgacha hisob, geometriya va astronomiyani o‘rganadilar, bunda ko‘proq amaliy maqsadlar (ularni jangchilar qilib tayyorlash) ko‘zda tutilgan. 18 yoshdan 20 yoshgacha yigitlar “Efebiya”da tarbiyalanadilar, ya’ni harbiy gimnastika tayyorgarligini o‘taydilar. Aqliy mashg‘ulotga mayli bo‘lmagan yigitlar 20 yoshdan boshlab, jangchilar qatoriga o‘tadilar. Abstrakt tafakkurga qobiliyati borligi ochiq ko‘ringan yoshlar, ya’ni yigitlarning ozroq qismi 30 yoshga qadar falsafa, shuningdek, hisob, geometriya, astronomiya va musiqa nazariyasini o‘rganish bilan shug‘ullanib, shu tariqa ilm olishning uchinchi, oliy bosqichini o‘taydilar, ammo bunda amaliy maqsad ko‘zda tutilmasdan, balki falsafa—nazariyani mukammal o‘rganish ko‘zda tutiladi. Shu tariqa ular davlat mansablarida ishlashga

tayyorlanadilar. Iste'dodi g'oyat o'tkir ekanligi ma'lum bo'lgan va juda ozchilikni tashkil etgan yigitlar falsafa ilmini o'rganishni yana 5 yil (35 yoshga qadar) davom ettiradilar, shundan so'ng 35 dan 50 yoshgacha davlatni boshqaradilar.

Platon ham xotin-qizlar tarbiyasi xususida fikr yuritib, Spartadagi usulni ma'qullaydi.

Umuman Platon tarbiya tizimining butun mazmuni va mohiyati jismoniy mehnatdan g'oyat nafratlanish ruhi bilan sug'orilgan. Platon g'oyasiga ko'ra bo'lajak faylasuflar va jangchilarning "jismoniy mehnat to'g'risida xato o'ylashlari" ham taqiqlab qo'yilgan, shuningdek qullarning bolalarini o'qitmagan ma'qul, degan g'oya ilgari surilgan.

Biroq, Platon maktabgacha tarbiya to'g'risida, davlat tomonidan izchillik bilan olib borilishi lozim bo'lgan tarbiya tizimi to'g'risida bir qancha muhim fikrlarni aytdi, ijobiy o'rnak namunasida tarbiyalash kabilarni talab qildi.

Platon o'zining axloqiy tizimini yaratar ekan, ustozi Suqrotga ergashib, obektiv idealizm yo'lini tutadi. Platon etikasining asosiy nazariy tayanch nuqtasi — inson ongi chegaralaridan tashqarida bo'lgan va mangu g'oyalari olamida xudoning doimiy nazorati ostida bo'ladigan yagona o'zgarmas "yaxshilik" g'oyasidir. Uning fikricha, yerdagi yaxshiliklarning hamma turi o'zida meyor, go'zallik va haqiqatdan iborat uch tushunchani jamlagan oliy "yaxshilik g'oyasi"ning in'ikosigina bo'lishi mumkin.

Platon fikricha, odamning axloqiy hayoti shu oliy "yaxshilik g'oyasi"ga intilishga to'la bo'ysungan va xushbaxtlikni tashkil etadigan, faqat oliy "yaxshilik" g'oyasiga intilishdagina xulqning namunasini ko'rish mumkin. Shunday qilib, Platon insonning xulqini xudo xohishiga bo'ysundirishga harakat qilgan.

Platon insonga xos kategoriyalar va tushunchalarni sinchiklab ishlab chiqib, ularning barqarorligi va muayyanligini isbotlagani holda ularni kishilar joriy qilishini ham e'tirof etmadi. Shu bilan, u axloqiy qonunlar kishilar uchun majburiy yoki nomaqbul bo'lishi mumkinligi haqidagi fikrga o'rin qoldirmadi. U bu o'rinda aristokrat zodagonlarnigina nazarda tutgan xolos. Xalq ommasiga kelganda unga axloqiy hayotda arziyas o'rin berilgan, uning fikricha, xalqqa faqat bo'ysunish, itoatkorlik axloqigina xos. Qullar hech qanday fazilatga ega emaslar, deb hisoblagani sababli Platon axloqiy etikasiga ko'ra, ular umuman chinakam axloq egasi bo'lishi mumkin emas.

Platon axloqiy tushunchalarni o'zgarmas va barqaror deb qarashi hamda ularni mutlaqlashtirishi jamiyat siyosiy tuzilishining o'zgarmasligi g'oyalarini himoya qilishga va quldorlik davlatini ideallashtirishga xizmat qildi. Natijada Platon etikasi aristokratiya nazarida jozibador bo'lib ko'rinadi. Ular uning etikasida o'z hayotlari tarzining in'ikosi va himoyachisini ko'rdilar.

Platonning shogirdi bo'lgan, makedoniyalik Iskandarni tarbiyalagan, qadimgi Gretsiyaning eng yirik idealist-faylasufi va olimi Arastuning pedagogika nazariyasini yaratishdagi va uni rivojlantirishdagi xizmatlari juda ulkan.

Arastu—Aristotel (eramizdan ilgari 384—322 yillar)da yashagan. Platonning shogirdi bo'lgan, makedoniyalik Iskandarni tarbiyalagan, Qadimgi Yunonistonning yirik idealist-faylasufi va olimi edi.

Platon olimni g'oyalar dunyosi va hodisalar dunyosi deb ikkiga bo'lgan bo'lsa, uning shogirdi Arastuning aytishicha, g'oyani shaklga o'xshatish mumkin. Har qanday buyumda biz uning moddasini va shaklini ko'rishimiz mumkin. Moddada narsalar bo'lishi uchun imkoniyatlar bor; modda biron shakl olganidan so'nggina narsa bo'lib qoldai. Chunonchi, marmarning o'zi bir moddadir, ammo unga ma'lum shakl berilsa, haykal tusini olishi mumkin.

Butun hayot taraqqiyot jarayonidir, bu jarayon, Arastuning fikricha, tashqi kuchlarning ta'siri ostida sodir bo'lmaydi, balki ichki taraqqiyotning o'zidir. Arastu tashqi olamning mavjudligiga shubha qilmaydi va hissiy tajribani, sezgilarni bilishning asosi deb hisoblaydi. Arastuning ta'kidlashicha bilishdagi xatolar noto'g'ri tafakkurdan, ya'ni hissiy tajribani noto'g'ri talqin qilishdan kelib chiqadi. Eng muhimi shundaki, Arastu shakl bilan mazmunning birligini ko'rsatib o'tdi, taraqqiyot g'oyasini olg'a surdi.

Arastu olamda tana va jon bor, tana bilan jon materiya bilan shakl tariqasida bir-biridan ajralmagan holda mavjuddir, deydi. Uningcha, uch xil jon bor: o'simlikdan tarkib topgan jon oziqlanish va urchib ko'payishda namoyon bo'ladi; hayvonotdan tarkib topgan jon, o'simlik xossalaridan tashqari sezgilarda va istaklarda namoyon bo'ladi; aqlning ifodasi bo'lgan jon, o'simlik va hayvonot xossalaridan tashqari, u tafakkur yoki bilish xislatlariga ham egadir. Insondagi jonning hayvoniy qismi aqlga tobe bo'lganligi sababli, uni iroda deb atash mumkin.

Arastuning fikricha, jonning mana shu uch xiliga muvofiq uch xil tarbiya — jismoniy tarbiya, axloqiy tarbiya, aqliy tarbiya bo'lishi kerak. Tarbiyaning maqsadi, uning fikricha jonning olim tomonlarini — aql va irodani kamol toptirishdan iborat edi. Har bir moddada rivojlanish imkoniyati bor bo'lganidek, insonga ham tabiat faqat qobiliyatlarning boshlang'ichinigina beradi, insonda kamol topish imkoniyati tabiatda mavjuddir va bu imkoniyat tarbiya vositasi bilan ro'yobga chiqariladi. Tabiat jonning uch xilini bir-biri bilan chambarchas bog'lab qo'ygan, biz ham tarbiyada tabiat belgilab bergan yo'ldan borib, jismoniy, axloqiy va aqliy tarbiyani bir-biri bilan chambarchas bog'lab olib borishimiz lozimligini uqtiradi.

Arastuning fikriga ko'ra, davlatning umumiy bitta o'irgi maqsadi bor, u ham bo'lsa, davlat hamma fuqarolarga bir xilda tarbiya berilishini ta'minlashi lozim, mana shunday tarbiya berish esa xususiy tashabbusning vazifasi bo'lmasdan, balki davlatning ishi bo'lishi lozim.

U insonning yoshlik yillarini uchga bo'lib o'rganadi: 7 yoshgacha bo'lgan davr; 7 yoshdan 14 yoshgacha bo'lgan davr (jismoniy balog'at davrining boshlanishi) va jinsiy balog'at davrining boshlanishidan 21 yoshgacha bo'lgan davr. Uning fikricha, bunday davrlarga bo'lish tabiatga mos bo'lib tushadi.

Arastu o'g'il bolalar 7 yoshdan boshlab davlat maktabida o'qishi lozim, deb uqtiradi. Bolalarga aqliy tarbiya berilishi kerakligini aytib, u o'g'il bolalar

avvalo badantarbiya muallimlarining qo‘liga topshirilsin, deb talab qiladi; bunda u bolalarni haddan tashqari charchatib qo‘ymaslik kerakligini aytadi va ularni jismi mustahkamlanib olguncha yengil mashqlar bilan shug‘ullantirishni tavsiya etadi.

Arastu jismoniy, axloqiy va aqliy tarbiyani bir-biri bilan bog‘langan, deb qaraydi. Boshlang‘ich ta‘lim vaqtida, badantarbiyadan tashqari, yana o‘qish, yozish, grammatika, rasm va musiqa o‘rgatilishi kerakligini alohida uqtirib o‘tadi. O‘smirlar maktabda jiddiy ma‘lumot olishlari kerak, ular adabiyot, tarix, falsafa, hisob, falakiyot, musiqa o‘rganishlari shart. Go‘zallikni his qilishni o‘stirish uchun musiqa o‘rganmoq kerak, ammo rasm chizish singari musiqa o‘rganish ham oddiy hunarga aylanib ketmasligini kuzatib turish muhim deydi. U xotin-qizlarning tarbiyasi xususida gapirib, bu erkaklarning tarbiyasiga o‘xshab ketmasligini, chunki ularning tabiati mutloq erkaklarnikidan farq qilishini aytadi.

Arastu o‘z pedagogik qarashlarida iroda, faoliyatni asos qilib olgani holda, aqliy tarbiya sohasida axloqiy ko‘nikmalarga katta ahamiyat beradi. Tabiiy iste‘dod, shu bilan birga, ko‘nikma orttirish (matlub harakatlarni o‘rganish, tez-tez takrorlab turish) va aql — bular axloqiy tarbiyaning uch manbaidir, deydi.

Fazilatlar hosil bo‘lishi uchun ezgu xulq-odatlarini va ko‘nikmalarini tarkib toptiradigan, yaxshi o‘ylab o‘tkaziladigan mashqlar bo‘lishi ham zarur, bunga odatlanish, buning uchun doimiy harakat qilish lozim, odatdan, ko‘nikishdan esa axloqiy xatti-harakat hosil bo‘ladi, deb ta‘lim beradi.

Arastuning qayd etishicha, har qanday istak va faoliyatda kamchilik, ortiqchalik va o‘rtachilik bo‘ladi. Shuning uchun ham hamma narsadan faqat o‘rtachilik, faqat muvozanat yaxshi va foydalidir. Demak, hamma narsada ortiqchalikka ham, kamchilikka ham yo‘l qo‘ymaydigan xatti-harakat yaxshilikning nishonasidir. Mana shunday xatti-harakatni hosil qilmoq uchun ko‘proq mashq qilish kerak, degan fikrlarni olg‘a surdi.

Arastu Platondan farq qilib, oilani tarbiyadan chetlashtirmaydi, axloqiy tarbiya berish, asosan, oilaning zimmasida bo‘lishi kerak, deydi.

Arastuning qarashlari antik pedagogikaning taraqqiyotiga katta ta‘sir o‘tkazadi. Ayniqsa uning “Nikomah etikasi” va “Siyosat” asarlari axloq masalalarini nazariy ishlab chiqishga bag‘ishlandi.

Arastu, axloqning jamiyat hayotida muhim ahamiyatga ega ekanligini ta‘kidlab, “Tabiat inson qo‘liga qurol — aqliy va axloqiy kuch bergan, ammo u shu qurolni teskari tomonga nisbatan ham ishlatishi mumkin: shu sababli axloqiy tayanchlari bo‘lmagan odam eng insofsiz va yovvoyi, o‘zining jinsiy va did mayllarida eng tuban mavjudot bo‘lib qoladi”, — deydi.

Arastu antik davrining boshqa faylasuflariga qaraganda axloqiy munosabatlarning tabiatini teran tadqiq qila oldi. Uning fikriga ko‘ra, axloqiy fazilat — faoliyat, xatti-harakat demakdir. Barcha axloqiy fazilatlar adolat, do‘stlik, muhabbat, saxiylik, sulhparvarlik, xushfe‘llik va hokazolar faqat inson faoliyatida namoyon bo‘lishini asoslab beradi.

Odam jamiyatda yashagani sababli uning axloqiy fazilatlari hech qachon sof, xolis holda namoyon bo'lmaydi, balki faqat ijtimoiy faoliyatdagina amalga oshadi. Shuning uchun barcha axloqiy fazilatlar ijtimoiydir, deydi Arastu.

Inson tabiatan fazilatlarga ega bo'lmagani, balki fazilatga o'rgangani sababli, tarbiyaning (faqat bolalarnigina emas, shu bilan birga barcha aholini tarbiya qilish) roliga katta ahamiyat berib, hususan hissiyotlarni tuyg'ularda idrokli tarbiyalashga ahamiyatni qaratadi. Uning fikricha, bunday tarbiya kishilarning axloqli bo'lib yashashga o'rganishlari uchun zarur bo'lgan mavjud qonun-tartibotlar yordamida amalga oshiriladi. Mutafakkir fazilat deganda hamisha ota-ona o'rnini bosishi mumkin bo'lgan davlatga xizmat qilishni nazarda tutadi.

Arastu axloqiy fazilatlar bilan bir qatorda inson uchun muhim bo'lgan aqliy fazilatlarga — bilim, donishmandlik, fahmlash va boshqalarga ham katta ahamiyat beradi. Ammo axloqiy fazilatlarni aqliy fazilatlarga bo'ysundirgan holda ifodalaydi.

Arastu faqat aql faoliyatini tan oladi. Shu sababdan u baxt idealini haqiqatan intellektual mushohada etishda deb biladi.

Umuman antik faylasuflar Suqrot, Platon, Arastular o'zlarining nazariyalarida har bir narsada meyor bo'lmog'i lozimligini uqtirib o'tganlar. Ular axloqni insonning baxtga erishish vositasi deb qaraganlar.

Atomizm nazariyasini yaratgan atoqli faylasuf — materialist **Demokritning** qarashlari (eramizdan avvalgi 460—370 yillar) qadimgi yunon falsafasining cho'qqisidir. Demokrit o'z asarlarida yuqorida nomlari qayd etilgan mutafakkir faylasuflar kabi tarbiya masalalariga katta e'tibor beradi. U o'z nazariyasida tabiat qonunlariga, xurofotni va qo'rquvni yemirib tashlaydigan chinakam bilimlarga murojaat qiladi.

Demokrit tarbiyani tabiatga muvofiqlashtirish masalasini birinchi bo'lib ilgari surdi. "Tabiat bilan tarbiya bir-biriga o'xshaydi" deb yozadi u. Demokrit "ta'lim mehnat asosidagina go'zal narsalarni hosil qiladi", deb, tarbiya ishida mehnatning roli juda katta ekanligini ta'kidlaydi.

U doimo mehnat qilib turishni talab qildi, mehnatga odatlarni borgan sari, mehnat yengil bo'lib boradi, deydi. U yomon o'rnakdan ehtiyot bo'lish kerak, deb ta'kidlaydi va yaxshi xulq hosil qilishda mashqning ahamiyati katta, deb hisoblaydi.

Demokrit barcha tabiiy jarayonlarga, jumladan, insonning axloqiy munosabatlarida ham kishi xulqini real, bu dunyodagi asosini topishga urinadi. Demokrit axloqni odamning o'z tabiatidan kelib chiqib asoslashga harakat qiladi. Bilish nazariyasida Demokrit moddiy olamni bilish va haqiqatga erishish mumkinligini ta'kidlaydi, bilish jarayonida sezgi va tafakkur rolini ko'rsatdi. Uningcha sezgilarimiz orqali olingan bilim "qorong'i"; u olamning mohiyatini ochib berolmaydi; aql orqali olingan bilim "yorug'", haqiqiy bilimdir. Tabiat sirlarini faqat fikrlash yo'li bilan bilib olish mumkin.

Demokritning axloqiy va pedagogik qarashlari diniy qobiqdan xoli edi. Shuning uchun ham o'zidan keyingi faylasuf olimlarga katta ta'sir etdi.

Ayniqsa, ularning inson kamolotidagi nazariy qarashlari, tarbiyaning roliga bergan katta ahamiyatlari pedagogika tarixi nazariyasini yaratishda asosiy zamin bo'lib xizmat qildi.

G'arbiy Yevropa mamlakatlarida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya mohiyati.

Y.A.Komenskiyning pedagogik tizimi

O'rta asr G'arbiy Yevropa mamlakatlarida ikki guruhga bo'lingan va yetti fanni o'z ichiga olgan ta'lim dasturi vujudga kelgan edi. Birinchi guruh uchta fandan iborat edi, shu sababli unga lotincha "trivium" nomi berildi. Bunga grammatika (lotin tili grammatikasi), ritorika va dialektika kirar edi. Ikkinchi guruh to'rt fandan iborat bo'lgani uchun uni lotincha "kvadrivium" deyiladi. Unga arifmetika, geometriya, astronomiya va musiqa kirar edi. Hammasi bo'lib bu yetti fanni "yetti erkin san'at" deb atash rasm bo'lib qoldi.

Mazkur o'quv fanlari qadimgi Yunoniston ta'lim tizimidan olingan edi, biroq o'rta asrlarda ularga diniy mazmun berilib, hammasi ramz bilan diniy ma'noda tushuntirilar edi. Masalan: grammatikani o'rganishdan maqsad — muqaddas diniy kitoblarni o'qishni bilib olish, ritorika (notiqlik san'ati nazariyasi)ni o'rganishdan maqsad va'zxonlik qilish, xutba o'qish san'atini egallab olish, musiqa deyilganda esa diniy musiqa nazarda tutilardi (katolik cherkovida ibodat vaqtida organ musiqa asbobi chalinadi va diniy ashulalar aytiladi). Dialektika, munozara, bahslashish san'ati deb tushunilar va katolitsizmga qarshi chiquvchilar bilan munozara qilishga yordam beradigan fan deb hisoblanar edi. Hattoki matematikaga ham diniy ma'no berilar edi. Geometriya cherkov binolarini qurish uchun zarur fan hisoblanar edi, arifmetikani o'qitganda ayrim sonlarni ramz bilan diniy ma'noda (masalan "1" raqami bu xudoning birligi simfoli (ramzi) deb tushuntirilar edi. Astronomiyadan esa diniy kalendar tuzishda foydalanardilar.

Hamma fanlarning toji deb — teologiya hisoblanar edi. O'rta asrlarda beriladigan ta'lim dasturi cherkov maktablari orqali amalga oshirilar edi.

Cherkov maktablarining asosiy turlari: prixod maktabi (ya'ni cherkovga qarashli), monastir maktabi va bosh cherkov yoki yepiskop maktablaridan iborat edi.

Prixod maktablari boshlang'ich diniy maktablari bo'lib, unda o'g'il bolalar o'qir edi. Ular mahalladagi cherkovga qarashli bo'lib, unda ruhoniy yoki uning yordamchisi o'qituvchilik vazifasini bajarar edi. Prixod maktablarida bolalar xristian dini asoslari va qoidalarini, diniy ashulalar aytishni, lotin tilida o'qish va yozishni o'rganardilar. Ba'zilarida esa bolalar boshlang'ich hisob ilmini ham o'rganardilar.

Monastir maktablari monastir huzuridagi maktablar bo'lgani sababli shu nom bilan yurgiziladi. O'rta asrlar Yevropadagi monastirlar faqat tarki dunyo qilgan monaxlar yashaydigan diniy muassasagina bo'lib qolmay, balki ba'zi joylarda ular o'z zamonasiga munosib madaniyat markazi, ma'rifat o'chog'i ham edilar. Bunday monastirlarda turli kitoblardan nusxa ko'chirish, kitobxonalar tashkil qilish bilan shug'ullanar, ba'zi monaxlar ilmiy muammolar

ustida ish olib borar edilar. Monastir maktablarida o'qitish vazifasi uchun maxsus monaxlar tayinlanardi. Shu ishda ishlab turgan monaxlar ta'lim-tarbiya ishini uyushtirish va uni olib borish sohasida ancha tajriba to'playdilar.

Monastir maktablarining ko'pida prixod maktabida o'qitiladigan fanlardan tashqari, yana yuqorida aytilgan "yettita erkin san'at"dan dars berilar edi.

Monastir maktablariga boshda faqat monax bo'lishga tayyorlanadigan o'g'il bolalar qabul qilinardi, keyinchalik esa bu maktablarga o'qishni xohlagan har bir kishi qabul qilinaverdi. Shu sababdan monastir maktablari "ichki maktab" (monastir devori ichida, faqat kelgusi monaxlar uchun) va "tashqi maktab" (monastir devori tashqarisida, hamma o'qishni istaganlar uchun) nomli ikki maktabga bo'lina boshladi.

Bosh cherkov yoki yepiskop maktablari markaziy diniy okrugdagi bosh cherkov (sobor)ga qarashli maktablar edi. Bunday okrugda din ishlari boshqarmasi joylashgan bo'lib, uning boshida yuqori lavozimli ruhoni — yepiskop turardi edi. Shuning uchun bu maktablarni bosh cherkov yoki yepiskop maktablari deyilardi edi. Bu turdagi diniy maktablarda faqat o'g'il bolalar o'qirardi edi. Bosh cherkov maktablarida odatda yuqorida ko'rsatilgan yetti fanning hammasi o'qitilib, bu fanlardan tashqari eng oliy va asosiy fan deb hisoblangan teologiya (din qoidlari) ham o'qitilardi edi. Monastir maktablari singari, bu maktablarga ruhoni bo'lish maqsadini qo'ymagan shaxslar ham qabul qilinaverardi edi, chunki xat-savodi bo'lgan kishilarga talab tobora kuchayib borardi edi. Shu sababli monastir maktablari singari, bu maktablar ham "ichki maktab" (faqat ruhoniylarni yetishtiruvchi) va hamma o'qishni istovchilar uchun "tashqi yepiskop maktablari" nomi bilan ikki xil maktabga bo'lina boshladi.

O'qish cherkov tomonidan tasdiqlangan din darsliklari va din aqidalarini yodlashdan iborat edi. Bu maktablarda belgilangan o'quv yiliga rioya qilinmay, maktabga istagan vaqtda kirib, uni turli vaqtda tamomlab chiqish mumkin edi. Sinf-dars tizimi ham yo'q edi. O'quvchilar bir xona ichida to'plangan bo'lsalar ham, har qaysisi faqat o'z sabog'i bilan shug'ullanardi, o'qituvchi esa shogirdlarini bitta-bittadan o'z oldiga chaqirib, har qaysisiga alohida-alohida saboq berardi.

Bu maktablarda qattiq intizom o'rnatilardi edi. O'quvchilar qilgan har bir aybi uchun qattiq va shafqatsiz jazolanardilar. Bunday maktablarda odatda o'quvchilarga tan jazosi berilardi edi (savalash, och qoldirish va shu kabilar).

O'rta asrlarda G'arbiy Yevropada mulkdor feodal va aslzoda tabaqalariga mansub oilalarda tug'ilgan qiz bolalar odatda xotin-qizlar monastirlari ichida yoki maxsus murabbiyalar va oilaga birkutilgan ruhoniylar qo'l ostidagi uylarda tarbiya olardilar.

Ritsarlik tarbiyasi. G'arbiy Yevropada ham dunyoviy feodallar muhitida ritsar fazilatlariga ega bo'lgan tajribali, mohir va mard jangchi, shuningdek, olijanob, nazokatli, odobli, xushmuomalali, vijdonli, fidokor va sodiq inson — tarbiyasi bilan bog'liq alohida tarbiya tizimi, ya'ni ritsar tarbiyasi maydonga keldi.

Gʻarbiy Yevropa mamlakatlarida ritsar tarbiyasi XII asrga kelib toʻla tarkib topdi va rivojlandi. Ritsar tarbiyasining mazmuni, “ritsarlarga oid yetti fazilat”dan tashkil topdi. Bu fazilatlar quyidagilardan iborat edi: ot minib yurishni, qilichbozlikni, nayzabozlikni, suza olish, ov qila bilish, shashka (keyinchalik shaxmat) oʻynashni bilish, sheʼr toʻqish va qoʻshiq ayta olish. Bu fazilatlardan birinchi oʻrinda turgan uchta ritsarga berilmogʻi zarur harbiy tarbiyaga taalluqlidir: ritsar otliq askar, qilich va nayza esa oʻsha zamon jangchisining asosiy quroli edi. Suzish va ov qilishni bilish jismoniy chiniqish, chaqqonlik va bardoshlilikni oʻstirish uchun talab qilinardi. Bundan tashqari, ov qilish, shuningdek, oʻzining qayerdaligini aniqlay bilish (oriyentatsiya qobiliyati), topqirlik, hushyorlik, dushmanning izini topish va shu kabi sifatlarni oʻstirish vositasi hisoblanardi. Shashka va shaxmat oʻyini, bir tomondan, bekorchi vaqtini band qilish, yaʼni hujum va mudofaa rejasini tuza bilish qobiliyatini oʻstirish vositalaridan hisoblanardi. Sheʼr toʻqish va qoʻshiq ayta bilish esa oʻzining syuzereniga (kichik feodallar ustidan turgan hokim, boshliq va ritsarning homiysi) madhiya oʻqish va oʻzining sodiqligini izhor qilish, uning mardligini, zafarlarini, qahramonligini maqtash va shu orqali uning iltifotiga sazovor boʻlish hamda oʻzi uchun mahbuba qilib belgilangan feodal xonim-begimga madhiyalar oʻqish uchun talab qilinar edi. (Oʻrta asrlarda Gʻarbiy Yevropa dvoryanlar jamiyatida shunday rasm bor ediki, bunga muvofiq har bir ritsar bironta aslzoda feodal xonimning homiyligida boʻlmogʻi lozim edi, ritsar oʻzining homiysi boʻlgan xonimni (“dama serdsa”) diliga jo qilib, uning oldida tiz choʻkar va oʻzini unga bagʻishlar edi).

Ritsarga oid ana shu yettita fazilatni egallash bilan birga, oʻsha davrlarda dvoryanlar jamiyatida qabul qilingan odob va nazokat qoidalarini oʻrgatish ham ritsar tarbiyasining mazmuniga kirar edi.

Ritsar tarbiyasining amaliy yoʻllari quyidagilardan iborat edi: feodal oʻz oʻgʻilni 7 yoshdanoq syuzerenning saroyiga joylashtirar edi; bu yerda uning oʻgʻli 14 yoshgacha paj vazifasini bajarar edi, yaʼni ovqat vaqtida xizmat qilar, syuzeren xoni, feodal bugining va boshqa xonimlarning yumushlarini qilar, ular bilan birga sayrga chiqar, saroydagi qabul marosimlarida hozir boʻlar, har qanday saroy bayramida va tomoshalarida ishtirok qilar va shu tufayli feodal dvoryanlar jamiyatidagi rasm va qoidalarni egallab olar edi, soʻngra 14 yoshdan 21 yoshgacha syuzerenning qurol-yarogʻini koʻtarib yurish vazifasini bajarar edi. U syuzerenning qurol-yarogʻini tartibda saqlar, syuzeren bilan birga jang va urushlarda ishtirok qilar, u bilan ovga chiqar, harbiy musobaqa va oʻyinlarda, turnirlarda (ritsarlarning kuch sinash musobaqalarida) ishtirok qilar va shu tufayli harbiy bilim va harbiy sanʼatni egallab olar edi. 21 yoshga kirganda unga katta tantana bilan ritsarlik unvoni berilar edi.

Shahar maktablarining vujudga kelishi. Gʻarbiy Yevropada XII—XIII asrlarda hunarmandchilik va savdoning rivojlanishi shaharlarning oʻsishiga va shahar madaniyatining vujudga kelishiga sabab boʻldi. Shaharning asosiy aholisini tashkil qiluvchi hunarmand va savdogarlar oʻz bolalariga amaliy faoliyat uchun zarur boʻlgan bilim berishni istar edilar. Ular oʻsha davrlarda

cherkov maktablaridan qanoatlanmadilar. Hunarmandlar sexlarga uyushib, o'zlarining sex maktablarini ochib boshladilar, bunday maktablarda hunarmandlarning bolalariga o'z ona tillarida o'qish va yozish, hisob va din o'rgatilar edi: hunar esa uyda — otalarining ustaxonasida o'rgatilar edi. Gildiyalarga uyushgan savdogarlar ham o'zlarining gildiya maktablarini ochib boshladilar va o'z bolalariga dastur asosida bilim bera boshladilar. Keyinroq borib sex va gildiya maktablari magistrat maktablariga, ya'ni shahar boshqarmasi (magistrat) harajatidagi maktablarga aylandi.

Bu maktablarning mudir va o'qituvchilari tegishli sex, gildiya va magistratura tomonidan tayinlanardilar va ular cherkovga qaram emas edilar. Bu maktablarda pul to'lab o'qilardi.

Cherkovga qarashli diniy maktablarga nisbatan, bu maktablarda diniy rasmlar bilan bir qatorda amaliy ish uchun zarur bo'lgan xat, savod va hisob malakalarini egallashga ko'proq e'tibor berilardi. Ba'zi maktablarda esa grammatika, ritorika va geometriya o'qitilar edi.

Bir talay sex, gildiya va magistrat maktablarida o'qish lotin tilidan ona tiliga ko'chirildi va lotin tili esa ayrim o'quv fani bo'lib qoldi.

Mazkur maktablar bilan bir qatorda xususiy maktablar ochila boshladi. Xususiy maktablarda o'qish ona tilida olib borilar edi va o'qish uchun pul to'lanar edi.

Sex, gildiya va magistrat maktablarining vujudga kelishi, G'arbiy Yevropa mamlakatlaridagi maktab ishining taraqqiyotida katta yutuq edi. Hayot talablariga javob beradigan shahar maktablari asta-sekin rivojlanib bordi. XV asrga kelib bunday maktablar G'arbiy Yevropa mamlakatlarining deyarli hamma yirik shaharlarida mavjud edi.

Yevropada dastlabki universitetlar hamda Akademiyalarning tashkil topishi va ulardagi ta'lim tizimi. Yevropada birinchi universitetlar XII asrning ikkinchi yarmida Italiyada (Bolonya shahrida), Angliyada (Oksford shahrida), Fransiyada (Parijda) tashkil qilindi. Bu universitetlar dastlab professor va studentlarning mustaqil idora qilinadigan uyushmasi (korporatsiyasi)dan iborat edi. Keyinchalik XIII asrda bu korporatsiyalar o'z-o'zini idora qilish huquqini saqlab qolgan holda davlat tomonidan rasmiy tasdiqlandi. Cherkov esa universitetni tamomlagan studentlarga ilmiy daraja va o'qituvchilik huquqini berishni o'z ixtiyoriga oldi. Ana shu tariqa universitetlar rasmiy o'quv muassasasiga aylanib qoldi. XIV—XV asrlarga kelib universitetlar Yevropa mamlakatlarining hammasida ochilgan edi.

O'rta asr universitetlarida to'rt fakultet bo'lar edi. Tayyorlov fakultetida "yetti erkin san'at" (trivium va kvadrilium) fanlari o'qitilar edi. Bu fakultet o'rta maktab vazifasini bajarardi. Bu fakultetda 6—7 yil o'qib, "san'at magistri" darajasini olar edi. Shundan so'ng ular asosiy uch fakultetdan birida: ilohiyot, meditsina yoki yuridik fakultetida o'qishni davom ettirish imkoniyatiga ega bo'lar edi. Bu fakultetlarda o'qish muddati 5—6 yil bo'lib, uni tamomlaganlar doktor, yoki olim unvonini olar edi.

O'rta asr universitetlari cherkov nazorati ostida ishlaganliklari oqibatida sxolistika ruhidagi maktabga aylanib qolgan edilar. Bunda atrof-tevarakda real fakt va hodisalarni o'rganish bilan emas, balki cherkov ruhoniylari tomonidan ma'qullangan va tavsiya qilingan kitoblarni yodlab olish bilan shug'ullanardilar. Shu sababdan bunda o'qish quruq qiroatxonlikdan iborat bo'lib qoldi. Universitetlarda o'qitish metodlari leksiya, cherkov tomonidan tasdiqlangan darslik va asarlarni yodlash va disput (munozara)lardan iborat edi. Universitetlarda o'qish faqat lotin tilida olib borilar edi.

Universitet ta'limining va undagi metodlarning sxolastik mazmunidan qat'i nazar, O'rta asr universitetlari Yevropa madaniyatining rivojlanishida katta rol o'ynaydi. Ular ma'rifat tarqatish va o'sha davrdagi ma'lumotli kishilarni yetishtirishda katta xizmat qildi.

Universitetlarning vujudga kelishi va ularning rivojlanishi. XII—XIII asrda bir qancha G'arbiy Yevropa mamlakatlarida oliy ma'lumot beradigan o'quv yurtlari sifatida universitetlar paydo bo'la boshlaydi. Universitetlarning vujudga kelishiga o'sha vaqtlarda ko'p yevropaliklarning arab madaniyati (xususan, meditsina va falsafa) bilan tanishuvi katta ta'sir ko'rsatdi. Bu madaniyat bilan tanishishga G'arbiy Yevropa feodallarining XI asr oxirida Sharqdagi arab musulmon mamlakatlariga qarshi boshlagan harbiy harakatlari sabab bo'ldi. O'sha zamon arab mamlakatlarida madaniyat va ma'rifat G'arbiy Yevropadagi madaniyatga nisbatan ko'p jihatdan taraqqiy qilgan edi. Xususan arablar tomonidan VIII asrda istilo qilingan Ispaniyada tashkil qilingan arab oliy o'quv yurtlari Yevropa universitetlari uchun ma'lum darajada namuna bo'ldi. Ispaniyada arablar barpo qilgan feodal musulmon davlatining poytaxti Kordova shahrida tashkil qilingan arab oliy o'quv yurtlarida falsafa, matematika, astronomiya, meditsina fanlari o'qitilar edi. Yevropaning turli mamlakatlaridan kelgan ko'p talabalar Kordovada o'qib, oliy ma'lumot olardilar.

Shuningdek, katolik va cherkov aqidalariga xilof bo'lgan turli diniy ta'limot va bid'atlar ham Yevropada universitetlar tashkil qilinishiga ta'sir etdi, chunki mana shu bid'atlarga qarshi kurash olib boradigan oliy ma'lumotli katolik ruhoniylarga ehtiyoj tug'ildi. Mavjud cherkov maktablari esa, bunday xodimlar tayyorlash vazifasini bajara olmas edilar. Katolik cherkoviga xilof diniy ta'limotlarning tarqalishi va rivojlanishi munosabati bilan katolik cherkovi maorif ishini batamom o'z qo'liga olishga majbur bo'ldi. Natijada katolitsizmga sodiq bo'lgan oliy malakali o'qituvchilarga ham ehtiyoj yuzaga keldi.

Universitetlarning paydo bo'lishiga yana bir sabab shu ediki, Yevropada katta davlatlar barpo qilinganligi va markazlashtirilgan monarxiya hokimiyatining kuchayganligi munosabati bilan ilmi va yuksak malakali huquqshunoslarga talab tug'ildi. Mazkur sabablardan tashqari XII-XIII asrlarda G'arbiy Yevropa hayotida yuz bergan iqtisodiy, madaniy o'zgarishlar, ya'ni hunar va savdoning rivojlanishi, shaharlarning o'sib borishi va shunga bog'liq holda dunyoviy shahar madaniyatining taraqqiy qilib borishi, xalqaro aloqalarning kengayishi, yoshlar o'rtasida oliy ma'lumot olish harakatini

tug'dirdi, bu hol o'z navbatida universitetlarning paydo bo'lishiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Yan Amos Komenskiy (1592—1670). Chexoslovakiyalik gumanist-pedagog Yan Amos Komenskiy pedagogika ilmning poydevorini qurgan, uning keyingi rivojlanish yo'llarini ko'rsatib bergan, o'zining ongli hayotini, amaliy pedagogik faoliyatini bolalarni o'qitish va tarbiyalashdek olijanob ishga bag'ishlagan ulug' pedagogdir.

Buyuk chex pedagogi Y.A.Komenskiy 1592 yil 28 mart "Ugorskiy Brod" degan joyda Moraviyada tegirmonchi oilasida dunyoga keladi. Uning oilasi ruhoniy "Chex qardoshlari" jamoasiga tegishli bo'lib, bu jamoa Chexiyaning ozodligi uchun kurashuvchi vatanparvarlarni o'z atrofiga to'plagan edi.

Komenskiy ota-onasidan ajralib, ancha vaqt o'qiy olmaydi, 16 yoshida "Chex qardoshlari" jamoasining yordami bilan lotin maktabiga o'qishga kiradi, bu yerda u tarbiya tizimining yomonligini, o'quv metodlarining yaramasligini ko'radi va tushunadi. "Men o'sha vaqtdayot tarbiya masalasida mamlakatimni orqada ekanligini ko'rdim. Men o'sha davridayoq fan va tarbiya hammaga tegishli bo'lishi kerakligi o'yladim"— degan edi Komenskiy. Maktabni tugatgach Xorborni universitetiga (Germaniyada) o'qishga kiradi, uni tugatgach Geydelberg universitetida ma'ruza kursini tinglaydi, bu universitetda o'sha davrda ilg'or professorlar ishlardi. Komenskiy Avstriya, Gollandiyada bo'lib iqtisodiy, siyosiy va madaniy turmushni o'rganadi. Shuningdek, o'zining ilmi va dunyoqarashini kengaytiradi.

O'sha davrda urush alohida knyazliklar orasida tez-tez bo'lib turar edi. 30 yillik urush (1618—1648) davomida chex qardoshlari jamoasi o'zining mustaqilligi uchun kurashishi sababli nemis dvoryanlari tomonidan haydaladi. Haydalish natijasida Komenskiy xotini va bolasidan juda bo'ladi. Qo'lyozmalari yo'qoladi.

"Chex qardoshlari" ko'chib kelib o'rtnashgan Polshadagi Leshno shahrida Komenskiy qardoshlik maktabiga rahbarlik qiladi, u yerda gimnaziya tashkil etadi. U o'zining qariyb 80 yillik umri davomida pedagogika, ta'lim-tarbiya, falsafa, ilohiyotga oid 250 dan ortiq asarlar, darsliklar yaratdi. Bulardan yiriklari: "Tillar va hamma fanlarning ochiq eshigi" (1631), "Buyuk didaktika" (1632), "Onalar maktabi" (1632), "Pansofiya maktabi" (1651), "Yaxshi tashkil etilgan maktab qonunlari" (1653), "Hislar vositasi bilan idrok qilinadigan narsalarning suratlari" (1658) nomli asar va darsliklar. Shuningdek, logika, fizika, lotin tili, grek tili kabi kitoblar yozadi. Darsliklari hayotlik davridayoq ko'p tillarga tarjima qilinib, Komenskiyning nomini butun dunyoga tanitadi.

Komenskiy "Kishilik jamiyati ishlarini yaxshilash haqida hammaga talluqli maslahat" nomli 7 jildli katta asar yozdi (U hayot ekanligi vaqtida hammasi bo'lib 2 jildi bosilib chiqdi, qolgan jildlari esa faqat 1935 yilda topildi va Chexoslovakiyada chop qilindi). Bu asarida "Hammani va hamma narsada har tomonlama tuzatish"ning insonparvarlik va demokratik dasturini belgilab chiqdi va kishilik jamiyatini isloh qilish rejasini ilgari surdi.

“Buyuk didaktika” asarida **“pan sofiya g‘oyasini”** (*pan* gerkcha — butun, hamma, *sofiya* — donolik, aqllilik) **hamma narsani bilish, hamma uchun bilim berish**” demakdir. Pan sofiyada u tabiat va jamiyat bilimlarining yig‘indisini beradi. Maktab — bu muassasa, u yerda “Hammani har narsaga o‘rgatmoq kerak” degan fikr ko‘p marta takrorlanishini ko‘ramiz.

Komenskiyning pansofiya ishi Angliyaning ilg‘or kishilari tomonidan quvvatlanib, parlament tomonidan chaqiriladi. Komenskiy 1641 yili Angliyaga keladi, lekin grajdanlar urushi boshlanib ketib, bu ish qolib ketadi. Komenskiy duyoga tanilgandan so‘ng hamma mamlakatlarga uni taklif eta boshlaydilar. Shvetsiyada **lotin tili darsligini va til o‘qitish metodikasini** tuzadi.

Komenskiy chex qardoshlari jamoasiga yepiskop qilib tayinlangach, 1648 yilda Leshnoga qaytib keladi. Jamoa tarqatilgandan so‘ng u yana o‘qituvchilik faoliyatini davom ettiradi. Bir necha yil Vengriyada maktablarni boshqarada. **“Vidimo‘y mir v kartinkax”**, ya‘ni **“Hislar vositasi bilan idrok qilinadigan narsalarning suratlari”** degan asar yozib, **o‘qish ishini** rasmlar bilan olib borishni ilgari suradi. Bunda “Yoshlarning xulq qoidasi”, “Yaxshi tashkil topgan maktablarning qonuni” degan bir qancha pedagogikaga doir ishlari berilgan.

1656 yili Shved—polyak urushi vaqtida Leshnodagi chex qardoshlari jamoasi tor-mor qilinadi. Komenskiy Gamburgga qochadi. Undan Amsterdamga o‘tadi. Shunda Gollandiya senatining buyrug‘iga muvofiq uning asarlari to‘plami bosilib chiqadi.

Komenskiy o‘z vatanini juda sevar va uning mustaqilligi uchun kurash olib boradi. Uning ko‘p asarlarida vatanparvarlik hissi aks etgan. U chex xalq poeziyasini yig‘ib chex maqollar to‘plamini tuzadi va o‘z xalqining tilini saqlashga, sevishga undaydi.

Komenskiyning dunyoqarashi. Komenskiyning dunyoqarashida uch xususiyat ta‘sirini ko‘ramiz.

1. Natur falsafasi. 16—17-asrlarda ingliz faylasufi — materialist Bekon sensualistik falsafa nazariyasini ilgari suradi. Komenskiy o‘qitish jarayoniga shu pozitsiyadan qaraydi. Bilish sezishdan boshlanadi. Sezish bo‘lmagan yerda bilish ham yo‘q, deydi u.

2. Chex qardoshlari jamoasi diniy jamoa bo‘lganligi uchun Komenskiy ham dindor ruhoniidir. Lekin Komenskiyning ruhoniyligi turmushga amaliy qarash bilan bog‘liq edi.

3. Komenskiy dunyoqarashining ba‘zi jihatlari Uyg‘onish davri ta‘sirida vujudga keladi. Odamlarga nisbatan muhabbat, hushchaqchaqlik, odamlarning yaxshilik yaratishiga ishonch bilan qarash, bularning hammasi o‘rta asr odamiga nisbatan ishonchsizlik bilan qarashga qarama-qarshidir.

Komenskiy tashqi obektiv dunyoning hukm surishiga ishonadi. Dunyo bir butun. Dunyoda hamma narsa bir-biri bilan bog‘liq. Ajralib qolgan narsa yo‘q. Dunyo qarama-qarshiliklardan iborat. Dunyo qotib qolgan emas. U o‘sishta, o‘sishta esa o‘z qonuniyatiga ega. Qonuniyat borliqqa, ya‘ni xudoga tegishli, deydi.

Komenskiy o'zining pedagogik nazariyasida tarbiyaning tabiatga uyg'un bo'lishi to'g'risidagi tushunchani ilgari suradi. "Buyuk didaktika"da o'qitish tabiiylikka bo'ysunishi, o'qitish tabiat talabiga bo'ysunishi kerak, deydi. **Bolaning aqliy va jismoniy o'sish jarayoni tabiatdagi o'sish jarayoniga o'xshagan bo'ladi.** Masalan, bog'bon daraxtlarni parvarish qiladi, uning o'sish xususiyatlarini hisobga oladi. Xuddi shunday o'qituvchi tarbiyalash qonuniyatiga bo'ysinadi. O'qitish jarayoni tabiatga o'xshab sekinlik bilan amalga oshadi. Tabiiylik prinsipida kishini tabiatning bir bo'lagi deb qarashi (xudo tomonidan bunyod etilmagan) tabiat qonunlari uning o'sishiga ta'sir etadi deyishi o'z davrida ilg'or sanaladi. Lekin kishi ijtimoiy borliq bo'lib, ijtimoiy qonun ta'sirida o'sadi.

Komenskiy, tarbiyachi boladagi iste'dodni o'stirishi kerak. Agar bola pedagogik ta'sirsiz yashasa, bu iste'dod tasodifan o'sadi. Kishi dunyoga kelganda kishiga xos iste'dodga ega bo'ladi. Xuddi olmadagi urug'ga o'xshab ba'zida ko'proq, ba'zida kamroq bo'ladi.

Komenskiy tarbiyaning tabiatga uyg'unlik masalasida hamma narsaning asosi 4 ta deydi. Masalan: Olam 4 narsadan yuzaga kelgan, ya'ni; yer, suv, havo, yorug'lik. Dunyoning rivojlanishi ham 4 qismga bo'linadi, bular: bahor, yoz, kuz, qish. Insonning rivojlanishi ham 4 davrga bo'linadi; go'daklik, bolalik, o'smirlik, yetuklik. Shuningdek ta'lim jarayoni ham 4 ga bo'linadi; maktabgacha tarbiya, boshlang'ich ta'lim, o'rta ta'lim, oliy ta'lim.

Umumta'lim g'oyasi. Komenskiy yashagan davrda hammani o'qishga tortish shart emas, qobiliyatli kishigina o'qishi kerak, degan g'oya mavjud edi. Komenskiy esa o'qishga hammaning tortilishini, hamma o'z ona tilida umum boshlang'ich ta'lim olishi kerakligini uqtiradi. Umumta'lim to'g'risida gapirganda ayollarni ham hisobga oladi. O'sha davrda xotin-qizlar uchun o'qish juda katta muammo edi, shunga qaramay, u bu masalani ilgari surdi.

Komenskiyning pedagogik nazariyasining yana bir qimmatli tomoni **o'quvchilar bilim olish tushunchasiga ega.** Oynani qanchalik chang bosgan bo'lsa ham, baribir kishi o'z aksini ko'rishi mumkin, albatta, toza oyna kishi aksini toza ko'rsatadi. O'qituvchining vazifasini oynadagi changni artib tashlash, ya'ni bilimni bola ongiga yetkazish, ani aqliy tomondan o'stirishdir, degan edi.

Komenskiy o'z asarlarida tarbiyaning maqsadini ko'rsatadi. Tarbiyaning maqsadi kishini mangulik dunyosiga tayyorlashdan iboratdir. Buni uch xil tarbiya orqali amalga oshirish mumkin:

1. Aqliy tarbiy.
2. Axloqiy tarbiy.
3. Diniy tarbiy.

Bu maqsad bolaning tug'ilganidan to 24 yoshigacha amalga oshadi, bu davr ichida bola to'rt maktabni o'qib tugatishi, har birida 6 yil o'qishi kerak, deb hisoblaydi.

Komenskiyning bolani yosh davrlarga bo'lishi. Bunda u tabiiylik prinsipiga amal qilib, bola yoshini 4 davrga bo'ladi.

1. Tug‘ilganidan 6 yoshgacha — ona maktabi. Bu davrda bolaning sezish organlarini o‘stirishga, bolaning qabul qilishini, atrofdagi dunyo bilan tanishtirishga katta ahamiyat beradi. Bolani mehnatga o‘rgatish, o‘z-o‘ziga xizmat qilishga jalb etish kerak. Ona boladagi axloqiy tarbiyaning asoslarini, to‘g‘rilik, haqqoniylik, mehnatni sevish va boshqalarni vujudga keltiradi. Ona maktabi bog‘cha yoshidagi bola tarbiyasini ko‘zda tutadi.

2. 6-12 yoshgacha — xalq maktabi yoki ona tili maktabi. Bunda o‘quvchi esda saqlashi, so‘zlashga o‘rganishi, yozish, boshlang‘ich maktab ko‘nikmasini hosil qilishi kerak bo‘lib, buni esda saqlashi, so‘zlashga o‘rganishi, yozish, boshlang‘ich maktab ko‘nikmasini hosil qilishi kerak bo‘lib, buning uchun geometriya, geografiya, tabiiyot fanlarini o‘rganishi lozim.

3. 12-18 yoshgacha — gimnaziya. Bu o‘quv yurtining vazifasi bola tushunchasini, tafakkur qobiliyatini o‘stirishdan iborat bo‘lib, unda klassik tillar, tabiiyot bilimlari, axloq, ilohiy fanlar o‘qitilishi kerak.

4. 18-24 yoshgacha — Universitet. Akademiya. Bu o‘quv yurtlari o‘quvchining irodasini, shaxsini bir butun o‘stirishi kerak.

Shunday qilib, maktab Komenskiy qarashicha o‘quvchilarni o‘ylashga, harakatlantirishga, masalalarni amalda mustaqil yecha bilishga, o‘quvchilarni so‘zlashga, o‘z fikrini to‘g‘ri ifoda qilishga va isbotlab berishga o‘rgatishi kerak. Mehnat kishini ulug‘laydi, deydi Komenskiy. Shuning uchun mehnatga ham yoshlikdan o‘rgatish kerakligini ilgari suradi.

Komenskiyning pedagogik nazariyasida ta‘lim-o‘qitish, ya‘ni didaktika katta o‘rinni egallaydi. Bunda u tabiiylik usulini asos qilib oladi. Bu usulning mohiyati shundan iboratki, bunda bolaning yoshi, bilim darajasi, psixologik xususiyatlari hisobga olinib, darsni tabiat borlig‘iga moslab olib borish kerak, degan g‘oya ilgari suriladi.

Masalan: Qush o‘ziga uya yasaydi, uya issiq va yumshoq bo‘lishi kerak. Maktab ham xuddi shunday bo‘lishi kerak.

Komenskiy o‘zining “Buyuk didaktika” asarida maktabda o‘qitish tizimini amalga oshirishda quyidagi didaktik tamoyillarga amal qilishni tavsiya etadi.

1. Ko‘rsatmalilik tamoyili;
2. Onglilik tamoyili;
3. Izchillik va tizimlilik tamoyili;
4. Mashq qilish, bilim va malakalarni puxta egallash tamoyillari.

1. Ko‘rsatmalilik tamoyili — Komenskiy ko‘rsatmalilik tamoyilini nazariy jihatdan isbotlab, mufassal bayon qilib berdi. U bu prinsipni faqat ko‘rsatib o‘qitish usuli tariqasidagina emas, balki barcha sezgi organlarini narsa va hodisalarni asosli va yaxshi o‘zlashtirib olishga jalb etish vositasi tariqasida keng ma‘noda to‘g‘ri tushunadi.

Ko‘rsatmalilikni o‘qitishning “Oltin qoidasi” deb ataydi. Ko‘rsatmalilik prinsipida: a) bolaga real narsalarni ko‘rsatish, b) dunyoni rasmlar orqali tushuntirish, v) narsalar modelini ko‘rsatish, g) o‘qituvchining so‘zi. Komenskiy “Mir chuvstvenno‘x vehey v kartinkax”, ya‘ni “Dunyodagi narsalarning rasmlarda aks etishi” asarida o‘qitilayotgan, o‘rganilayotgan narsalarni ushlash,

ko‘rish, yeyish, hidlash kerakligini aytib, bu o‘rganilayotgan materialni chuqur bo‘lishga va esda uzoq vaqt saqlanishiga olib keladi, deydi.

2. Onglilik tamoyili. Komenskiy **onglilik** tamoyilini ilgari surar ekan, o‘qitishda ma’no-mazmunini tushunmay, og‘zaki yodlashga qarshi chiqadi. “Aql-idrok bilan yaxshi tushunib olingan narsadan boshqa hech bir narsani zo‘rlab yodlatmaslik lozim”. O‘quvchilar “O‘rganilayotgan narsa kundalik hayotda qanday foyda yetkazishini o‘qituvchi yordamida anglab olishlari kerak. Shu bilan hodisalarning sabablarini anglatmoq, har bir narsani to‘la tushuntirib bo‘lguncha, shu narsa ustida to‘xtatmoq kerak” deb hisoblaydi.

3. Komenskiy ta’limning tizimli bo‘lishini talab qiladi. O‘qitilayotgan material o‘quvchilarga asosiy qodilar tariqasida lo‘nda bayon qilinishi kerak. O‘qitishda dalillardan xulosalarga, misollardan qonunlarga o‘tish, dalillar va misollarni qoidalar tizimiga solib, umumlashtirib berish lozim, aks holda hodisalarning tizimsiz uyumi hosil bo‘lib qoladi. Konkretndan abstraktga, osondan qiyinga, umumiydan xususiyga o‘tish kerak; avval narsa, ya’ni hodisaga umumiy tushuncha berib, keyin uning turli tomonlarini ayrim-ayrim o‘rganish kerakligini ko‘rsatadi.

Izchillik tamoyilida — fan asoslarini izchil bayon qilish va sistemali tarzda o‘rgatish talab etiladi. Izchillik tamoyilida, kun, oy, yilga vazifa qo‘yish va uni amalga oshirish uchun intilish kerakligi aytiladi. Bunda aniq vaqttni belgilash, o‘qishning bola yoshiga mos bo‘lishi, material izchillik bilan o‘rganilishi, ya’ni bugungi material ertagi bilan bog‘lanishi va keyingi o‘tiladigan materialga yo‘l ochish kerak.

Komenskiy **materialni mustahkam, asosli o‘zlashtirib olishlariga** katta ahamiyat berib, “mustahkam asos” vujudga keltirish, o‘qitilayotgan narsalarni bir-biriga bog‘lagan holda olib borish lozim, deydi. Har bir mavzu qisqa, aniq qoidalar asosida berilishi kerak. O‘tilgan materialni mashq qildirish va takrorlatish o‘quvchilarning materialni mustahkam o‘zlashtirishiga olib keladi. Takrorlangan dars materiali esda yaxshi saqlanib qoladi. Ovoz chiqarib takrorlashning foydasi ko‘pligini ko‘rsatadi. Mashqlar o‘rnida bir qancha qoidalarni belgilab, takrorlash yo‘llarini aniqlab beradi. O‘qitishda taqrib bilan tahlilni bir-biriga qo‘shib olib borish kerakligini ko‘rsatadi.

Komenskiy maktablarda mashq qilish bilan yozishni, nutqni mashq qilish bilan gapirishni, ashulani mashq qilish bilan ashula aytishni, xulosalar chiqarib berish yo‘li bilan xulosalar chiqarishni va shu kabilarni o‘rgansinlar, toki maktab ishi qizib turgan bamisoli bir ustaxona bo‘lsin deydi. Shuningdek, u o‘quvchilarning bilish qobiliyatini o‘stirishga, bilimga bo‘lgan ishtiyoqini kuchaytirishga va ilm ishiga bo‘lgan g‘ayratini oshirishga intildi.

Sinf — dars tizimi. Komenskiy o‘qituvchi butun sinf bilan jamoa bo‘lib ish olib borishini, ya’ni sinf — dars tizimida o‘qitishni olib borishni tavsiya etdi. Komenskiy sinf — dars tizimini ishlab chiqadi. Dars vaqtida o‘tgan darsni qaytarish, yangi mavzuni tushuntirish, mustahkamlash, uyga vazifa berish kerakligini ko‘rsatadi. Darsni rejalashtirish va olib borish to‘g‘risida ko‘rsatmalar beradi. Har bir darsning o‘z mavzusi va o‘z vazifasi bo‘lishini

aytadi. O'qituvchi o'quvchilarning dars mashg'ulotlarida faol qatnashishlarini ta'minlashi, kuzatib borishi, sinfda intizom saqlanishi kerakligini uqtiradi. O'quv jarayonini tashkil qilishni haddat tashqari oshirib yuborib, o'qituvchi bir vaqtda 300 o'quvchi bilan dars olib borishi mumkin, deb hisobladi. O'qituvchi o'ziga yaxshi o'quvchini yordamchi qilib olishi mumkinligini aytadi.

U maktabda o'quv yili va uni o'quv choraklariga bo'lish, ta'tillar berilishini kiritdi. O'quv kunini (ona tili maktabida 4 soat, lotin maktabida 6 soat) belgilab berdi. O'quvchilar maktabga bir vaqtda qabul qilinib, o'qish kuzda (sentabrda) boshlanishi kerak, deb hisobladi.

Komenskiy darslik qanday bo'lishi to'g'risida qimmatli fikrlar aytib, o'z zamonasi uchun namunali bo'lgan bir necha darsliklar yozdi. O'zining nazariy fikrlarini darsliklarida amalga oshirdi. Darslikda o'quv materiali yetarlicha bo'lishi, qisqa, mazmunli, tushunarli, izchil berilishi kerak. Darslik oddiy, bolalarga tushunarli tilda yozilishi, rasmlarga boy bo'lishi kerak. Darslikdagi material muntazam tartib bilan joylashtirilishi, bolalarning yoshiga qarab ravshan bayon etilishi shart, deydi. Bu fikrlarni o'zining **“Tillar va hamma fanlarning ochiq eshigi”** va **“Hislar vositasi bilan idrok qilinadigan narsalarning suratlari”** kabi darsliklarida bayon etadi.

“Tillar va hamma fanlarning ochiq eshigi” darsligini o'zining didaktik tamoyillariga amal qilgan holda tuzdi. Darslik turli sohalarda bolalar tushuna oladigan bilimlar bilan tanishtiradi.

“Hislar vositasi bilan idrok qilinadigan narsalarning suratlari”ni boshlang'ich bilimlarning bolalar uchun yozilgan ensiklopediyasi deyish mumkin. 150 ta suratlar bilan berilgan qisqa maqolada tabiat haqida (olam, geografiyaga doir, o'simliklar, hayvonlar, inson tanasi haqida), odamning faoliyati haqida (kasb-hunar, qishloq xo'jaligi, madaniyat), ijtimoiy hayot haqida (davlat boshqarmalari, sud haqida) ma'lumotlar beradi. Bu kitob ko'p tillarga tarjima qilindi, boshlang'ich ta'lim uchun 150 yildan ko'proq yaxshi darslik sifatida xizmat qiladi.

Axloqiy tarbiya. Intizom. Komenskiy yoshligidan boshlab bolada axloq va odob hosil qilish kerakligini aytadi. Mardlik, o'zini tuta bilish, chidamlilik, vaqt va vaziyat talab qilganida foyda yetkazishga tayyor bo'lib turish, burchni ado qilish kabi xislatlar fazilatdir. Shu asosiy fazilatlardan tashqari kamtarlik, mo'min-qobillik, kishilarga xayrixohlik, pokizalik, puxtalik, xushmuomalalik, kattalarni hurmatlash, mehnatsevarlik xislatlarni tarbiyalashni ham muhim vazifa, deb hisoblaydi.

U quyidagilarni axloqiy tarbiya vositalari deb biladi: a) ota-ona, o'qituvchi, o'rtoqlarining namunasi; b) bolalarga yo'l-yo'riq ko'rsatish, ular bilan suhbatlar o'tkazish; v) bolalarni yaxshi xulqqa o'rgatishda mashqlar o'tkazish, yalqovlik, o'ylamay ish qilishga, intizomsizlikka qarshi kurashish.

Komenskiy intizomning katta ahamiyati borligini ko'rsatib, “Intizomsiz maktab bamisoli suvsiz tegirmondur” degan chex maqolini keltiradi. O'rta asr maktablarida kaltak vositasi bilan o'rnatiladigan intizomga u qarshi chiqadi. Bolalarga insoniy muomalada bo'lishni tavsiya etadi. Intizom: o'qituvchining

namuna ko'rsatishi, samimiy, ochiq xayrixohligi, o'qituvchining bolaga bo'lgan to'g'ri munosabati (agar u bolani sevsa, uning yaxshi bo'lishini istasa, darsi mazmunli bo'lsa, tushuntira olsa intizomlilik vujudga keladi), bolani ko'pchilik oldida, o'rtoqlari o'rtasida oqilona maqtash yoki qoralash intizomlilikka olib keladi, deydi.

O'qituvchining o'rni va unga qo'yiladigan talablar. Komenskiy o'z davrida iste'dodsiz, ma'lumotsiz o'qituvchilarni qattiq tanqid etdi. O'qituvchilikni **“yer yuzidagi har qanday kasbdan ko'ra yuqoriroq turadigan juda faxrli kasb”** deb hisobladi. Bu o'qituvchiga nisbatan yangi ilg'or qarash edi, chunki o'sha davrda o'qituvchilik kasbiga hurmat bilan qaralmas edi. Komenskiy aholining o'qituvchiga hurmat bilan qarashini talab etishi bilan o'qituvchining o'zi jamiyatda muhim vazifani bajarayotganini tushunib olishi va o'z qadr-qimmatini yaxshi bilib olishi lozimligini uqtiradi. O'qituvchi sof vijdonli, ishchan, sabotli, axloqli bo'lishi, o'z ishini sevrishi, o'quvchilarga otalardek muomala qilishi, ularda bilimga havas tug'dirishi lozim. “O'zi” namuna ko'rsatib, o'quvchilarni o'ziga ergashtirishi o'qituvchining birinchi vazifasidir, degan edi.

Shunday qilib, taniqli slavyan pedagogi Yan Amos Komenskiy butun dunyoda pedagogika ilmiga asos solib, maktab taraqqiyotiga, pedagogik ilmiga katta ta'sir ko'rsatdi. Uni ko'p G'arbiy Yevropa mamlakatlari maktab ishini yaxshilash maqsadida taklif etdilar. Uning darsliklari ko'p tillarga, jumladan o'zbek tiliga ham tarjima etildi. 150 yildan ortiq vaqt davomida uning yozgan asarlari boshlang'ich ta'lim uchun darslik sifatida xizmat qildi. Mashhur nemis olimi Leybnits qayd qilib o'tganidek, falsafani taraqqiy ettirishda Kopernik qanday rol o'ynagan bo'lsa, pedagogikani taraqqiy ettirishda Komenskiy ham shunday rol o'ynadi.

Komenskiyning pedagogikasi ilmiy pedagogik bo'lib, jahon madaniyatiga qo'shilgan katta hissadir. Uning qarashlari hozirgacha o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Fridrix Distervergning rivojlantiruvchi ta'lim nazariyasi. Fridrix Disterverg tomonidan asoslangan ta'limning 33 qoidasi.

Adolf Distervergning hayoti va ijtimoiy-pedagogik faoliyati (1790-1866). Atoqli nemis pedagogi Fridrix Vilgelm Adolf Disterveg Vestfaliyadagi sanoat shaharchasi Zigenda chinovnik-yurist oilasida tug'ildi.

Distervergning o'zi o'rta maktabda o'qigan chog'idayoq dogmatik ta'limdan umrbod nafratlanadigan bo'lib qolganligini aytadi. U 1808 yilda Gerborn universitetiga kirib o'qidi, matematika, falsafa va tarixni o'rgandi, so'ngra Tyubingen universitetiga o'tdi va uni 1811 yilda tamomladi, keyinroq borib esa falsafa fanlari doktori unvonini oldi.

U xalqqa ma'rifat berish ishiga o'zini bag'ishlashga qaror qildi va dastlab Mers-Reynda, so'ngra esa Berlinda o'qituvchilik seminariyalariga uzoq vaqt boshchilik qildi, ularni namunalik seminariyalarga aylantirishga muvaffaq bo'ldi. Disterveg seminariyada pedagogika, matematika va nemis tilidan dars berdi,

ayni vaqtda shu seminariyalar huzuridagi boshlang'ich tajriba maktablarida ham o'qituvchilik qildi. Disterveg pedagoglik sohasida samarali ish olib borish bilan bir vaqtda, adabiy va metodik ishlarini ham zo'r muvaffaqiyat bilan bajarib turdi. U "Nemis o'qituvchilarini o'qitish uchun qo'llanma" degan kitobni nashr qildirdi (1835), bu kitobda Disterveg ta'limning umumiy vazifalarini va prinsiplari to'g'risidagi o'zining progressiv qarashlarini bayon qilib berdi, shuningdek, u matematika, nemis tili, geografiya, matematik geografiya, astronomiyaga doir yigirmadan ortiq darslik va qo'llanmalar nashr qildi; bu darsliklar va qo'llanmalar Germaniyada va boshqa ko'pgina mamlakatlarda katta shuhrat qozondi.

Disterveg tirik chog'idayoq asarlari Rossiyada mashhur bo'lgan edi. Chunonchi, 1862 yilda uning "Elementar geometriya"si rus tilida nashr etildi; Rossiyaning ilg'or pedagoglari bu kitobni boshlang'ich maktablarda geometriya o'qitish uchun eng yaxshi qo'llanma deb hisobladilar.

Disterveg 1827 yildan to umrining oxirigacha "Tarbiya va ta'lim uchun Reyn varaqalari" degan jurnal chiqarib turdi. U bu jurnalda pedagogikaning turli masalalariga doir to'rt yuzdan ortiq maqolasini bostirdi. Disterveg boshlang'ich maktablarning o'qituvchilarini tayyorlash ishini tubdan yaxshilash uchun kurashdi. U nemis xalq o'qituvchilarini birlashtirish uchun juda ko'p ish qildi.

Disterveg hayot chog'idayoq "nemis muallimlarining muallimi" degan faxrli unvonga sazovor bo'ldi.

Disterveg umrining oxirgi kunlariga qadar progressiv ijtimoiy pedagogika ishlari bilan shug'ullandi. Disterveg vabo bilan og'rib, 1866 yilda vafot etdi.

Disterveg Germaniyada toifaviy maktab tarafdorlari bilan hamma uchun barobar bo'lgan umumiy maktab tarafdorlari o'rtasida avj olib ketgan kurashda aktiv qatnashdi. Toifaviy maktab tarafdorlari nemil xalq maorifi tizimida aholining har bir toifasi uchun alohida maktab bo'lishini (aholining eng kamabag'al toifasi uchun — xalq maktabi, byurgerlar uchun — real o'rta maktabi, dvoryanlar va chinovniklar uchun — klassik gimnaziya bo'lishi) lozim deb hisoblar edilar. Hamma uchun barobar bo'lgan maktab tarafdorlari va shular qatorida Disterveg ham bolalar uchun ochiq bo'lgan maktab vujudga keltirishni talab qildilar.

Tarbiyaning mohiyati, maqsadi va asosiy prinsiplari. Disterveg umuminsoniy tarbiya g'oyasini himoya qilib chiqdi, shu g'oyaga tayanib turib, pedagogika oid masalalarni yuqori toifaviy va shovinistik manfaatlarni ko'zlab hal qilishga qarshi kurashdi. Uning fikricha, maktabning vazifasi "chinakam prussiyaliklar" emas, balki insonparvar kishilar va ongli grajdanlar tarbiyalab yetishtirishdir. Odamlarga insoniyatga va o'z xalqiga bo'lgan muhabbat bir-biriga chambarchas bog'langan holda rivojlantirilishi lozim. Disterveg "inson — mening nomim, nemis — mening laqabimdir" deydi.

Disterveg Pestalotssi singari tarbiyaning eng muhim prinsipi — uning tabiatga uyg'un bo'lishidir, deb hisobladi. Disterveg tarbiyaning tabiatga uyg'un bo'lishini quyidagi mazmunda talqin qildi, ya'ni tarbiya odamning tabiiy kamol topishiga qarab olib borilishi, o'quvchining yoshi va o'ziga xos xususiyatlari

hisobga olinishi kerak, dedi. Disterveg o'qituvchilar bolalar diqqati, xotirasi, tafakkurining o'ziga xos belgilarini sinchiklab o'rganishlari kerak, deb aytdi; u psixologiyani "tarbiya to'g'risidagi fanning asosi" deb bildi. Distervegning katta xizmati shundaki, u pedagoglik tajribasini pedagogikani taraqqiy ettirishning manbai deb hisobladi. U mohir pedagoglarning bolalarni tarbiyalash va bu sohadagi ish tajribalarini o'rganish zarurligini ta'kidlab o'tdi.

Disterveg tabiatga uyg'un bo'lish prinsipiga qo'shimcha ravishda tarbiya madaniy uyg'un xarakterda bo'lishi ham kerak, deb talab qildi.

Disterveg tarbiyaning oliy maqsadini belgilab, bu "haqiqatga, go'zallikka va yaxshilikka xizmat qilishga qaratilgan tashabbuskorlikdir" deb aytdi.

Aqliy ta'lim. Disterveg ham Pestalotssi singari, ta'limning asosiy vazifasi bolalarning aqliy kuchlarini va qobiliyatlarini o'stirishdan iboratdir, deb hisoblaydi. Lekin u formal ta'lim moddiy ta'lim bilan chambarchas bog'langanligini ko'rsatib, Pestalotssiga nisbatan olg'a tomon katta qadam qo'ydi. Disterveg, umuman sof formal ta'lim bo'lmaydi, lekin o'quvchining o'zi mustaqil olgan bilimlari va malakalarigina qimmatga egadir, deb uqtirdi.

Ta'lim insonning har tomonlama kamolotga yetishiga va uning axloqiy tarbiyasiga yordam berishi lozim. O'qitilayotgan har bir narsa ta'lim jihatdan qimmatga ega bo'lish bilan bir qatorda, axloqiy ahamiyatga egadir.

Disterveg vatan tarixini va geografiyasini, ona tili va adabiyotni o'qitishning bolalarga ta'lim berishda katta o'rinishligini ko'rsatib o'tdi. U tabiiyot va matematika fanlariga ayniqsa yuksak baho berdi, bu fanlar bolalarning aqliy o'sishi uchun muhim vosita ekanligini ko'rsatdi va hamma tipdagi umumiy ta'lim maktablarida bu fanlar o'qitilishi lozim deb hisobladi. Shu bilan birga, tabiiyot va matematika o'quvchilarni zarur bilimlar bilan lozim bo'lgan darajada qurollantirishi, ularni kelajak amaliy faoliyatiga tayyorlanishi lozim, deb talab qildi.

Distervegning fikricha, boshlang'ich maktabda o'quvchilarning o'qitilgan materialni o'zlashtirish ustida mustaqil ishlay oladigan qilishga, ularda buning uchun malaka hosil qilishga, ularning aqliy kuch va qobiliyatlarini o'stirishga asosiy e'tibor berilishi zarur. O'qituvchi ko'rsatmali o'qitish yo'li bilan bolalardagi barcha sezgi a'zolarini o'stirishga alohida e'tibor berishi lozim. O'rta maktabda "moddiy maqsad ham asta-sekin oldinga surila beradi" — o'quvchilar xilma-xil va chuqur ilmiy bilimlar bilan qurollantira beriladi.

Disterveg boshlang'ich maktabning o'quv rejasiga tabiiyotni, fizikadan boshlang'ich ma'lumotlar, amaliy geometriya, geografiyani kiritib, bu rejani kengaytirishni talab qildi. U o'rta maktabda real bilimlarni o'qitish prinsipini qizg'in himoya qildi va o'z zamonidagi klassik gimnaziyaning qoraladi.

Disterveg takomillashib boruvchi ta'lim didaktikasini yaratdi, bu didaktikaning asosiy talablarini ta'limning 33 qonuni va qoidasi tariqasida bayon qilib berdi. Disterveg avvalo tabiatga uyg'un qilib, bola idrokining xususiyatlariga muvofiq qilib o'qitishni talab qildi. U misollardan qoidalarga: buyumlar va bu buyumlar to'g'risidagi aniq tasavvurlardan shu buyumlarni ifodalovchi so'zlarga o'tishni taklif qildi. Disterveg bolalarni ularning sezgi

organlari bevosita his qila oladigan buyumlar bilan tanishtirishga juda katta ahamiyat berish bilan bir vaqtda, bolaning o'z sezgi a'zolari bilan idrok qilayotgan butun materialni o'ylab ko'rishi va anglab olishi zarurligini uqtirib o'tadi. Disterveg taklif qilgan ko'rsatmali ta'lim "yaqindan uzoqqa", "oddiy narsalardan murakkab narsalarga", "osonroq narsalardan qiyinroq narsalarga", "ma'lum narsadan noma'lum narsaga" o'tish kerak, degan qoidalar bilan bog'langan ta'limdir. O'z vaqtida Komenskiy ta'riflab bergan bu qoidalarni Disterveg yanada taraqqiy ettirdi, pedagog bu qoidalarni yuzaki qo'llanmasligi kerak deb haqli ravishda ogohlantirdi.

Disterveg o'rganilayotgan materialni ongli o'zlashtirishga katta ahamiyat beradi. O'quvchilarning o'rganilgan material mohiyatini ravshan va aniq bayon qilib bera oladigan bo'lishi shu materialning o'zlashtirilganligini ko'rsatuvchi belgilarning biridir. Disterveg o'qitilayotgan materialning mustahkam o'zlashtirilishiga ko'p e'tibor beradi. Disterveg "O'quvchilar o'rganib olgan narsalarni unutib qo'ymasliklariga harakat qil" degan qoidani ilgari suradi va o'tilgan material esdan chiqib qolmasligi uchun uni tez-tez takrorlab turishni maslahat beradi. Distervegning qoidalaridan birida "asoslarni o'rganishdan shoshilma" deyiladi.

Distervegning haqqoniy ravishda ta'kidlashicha, muvaffaqiyatli ta'lim hamisha tarbiyalovchi xarakterda bo'ladi. Bunday ta'lim bolaning aqliy kuchlarinigina o'stirib qolmay, balki uning shaxsini, irodasini, sezgilarini, xulq-atvorini ham kamol toptiradi.

O'qituvchiga nisbatan qo'yiladigan talablar. Distervegning fikricha, o'qitish chog'ida bolalarning tashabbuskorligini o'stirish, ularni bilimlar bilan qurollantirish o'qituvchi rahbarlik rolini o'ynaganidagina mumkin bo'ladigan ishdir. Komenskiy singari o'qitish ishida puxta ishlangan o'quv rejasi va yaxshi darslikning bo'lishiga katta ahamiyat beradi. Distervegning Komenskiydan farqi shuki, u ta'limning muvaffaqiyatli bo'lishi oqibat natijada darslik yoki metodga emas, balki o'qituvchiga bog'liq deb ta'kidlaydi. Distervegning fikricha, yaxshi o'qituvchi o'z fanini mukammal egallab olgan bo'lishi hamda o'z kasbini va bolalarni sevishi kerak. Dars chog'ida hamma bolalar tetik bo'lib turishi, o'qituvchi g'ayrat bilan dars berib, o'quvchilarning aqliy kuchini uyg'otishi, ularning irodasini mustahkamlashi, ularning xarakterini tarkib toptirishi kerak. O'quvchilar o'zlarining ilgarilab borayotganliklarini hamisha sezib turishlari lozim. Yaxshi o'qituvchi, — deydi Disterveg, — o'zining tarbiya prinsiplarini qat'iyat bilan og'ishmay o'tkazib boradi, bu prinsiplardan hech qaytmaydi. O'qituvchi muttasil o'z ustida ishlashi lozim. Shundagina u o'quvchilarni bilimlarni egallashda matonatli bo'lishga o'rgatadi va ularni o'z yo'llarida uchraydigan qiyinchiliklarni yenga oladigan qilib tarbiyalaydi. Disterveg o'qituvchining mustahkam xarakteri va o'tkir iroda kuchi ham katta tarbiyaviy ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. O'qituvchi qattiqo'l va talabchan bo'lish bilan birga, adolatli bo'lishi ham kerak, faqat shundagina u o'z o'quvchilari orasida obro' qozonishi mumkin. O'qituvchi haqiqiy inson, mustahkam e'tiqodli bo'lishi lozim, deydi.

Distervegning fikricha, “yomon o‘qituvchi haqiqatni aytib berib qo‘ya qoladi, yaxshi o‘qituvchi esa haqiqatni topishiga o‘rgatadi”. Disterveg o‘qituvchilarga o‘z bilimlarini qanday qilib oshirishlari to‘g‘risida bir qancha qimmatli maslahatlar beradi, o‘qituvchilarga o‘zlari o‘qitayotgan fanga taalluqli asarlarni birinchi navbatda o‘qishni tavsiya qiladi, shuningdek, o‘qituvchi tarix va adabiyotni bilishi, pedagogika, psixologiya va metodikaga doir chiqayotgan yangi asarlarni kuzatib borishi kerak, deb ta’kidlaydi. Disterveg o‘qituvchilarni amaliy pedagoglik mahorati va malakalari bilan qurollantirishga katta ahamiyat berdi.

**Rus pedagog olimlarining ma’rifiy, ma’naviy-axloqiy g‘oyalari.
K.D.Ushinskiy va A.S.Makarenkoning pedagogik maktab - maorif tizimini
takomillashtirishdagi roli**

Konstantin Dmitriyevich Ushinskiy (1824-1870). Mashhur rus pedagogi, rus pedagogikasi va xalq maktablarining asoschisi, “rus o‘qituvchilarining o‘qituvchisi” Konstantin Dmitriyevich Ushinskiy 1824 yilning 19 fevralida Tula shahrida tug‘ildi.

Ushinskiy 9 yoshga qadar oilada tarbiyalanib, savod chiqardi. So‘ngra Novgorod-Seversk gimnaziyasiga o‘qishga kirib, uni 1840 yilda muvaffaqiyatli tamomladi. O‘sha yili Moskva dorilfununining yuridik fakultetiga o‘qishga kirdi va o‘sha davrning mashhur professori Redkinning bevosita rahbarligi ostida ta’lim oldi.

Ushinskiy 22 yoshida Yaroslav litseyiga kameral (yuridik) fanlar professori vazifasini bajaruvchi sifatida xizmatiga kirdi va ish boshladi. U uch yillik dastlabki pedagoglik faoliyatida katta iste’dod egasi ekanini namoyish eta oldi. Shuningdek, Ushinskiy zo‘r ishtiyoq bilan o‘qituvchilik ishini olib borib, talabalarga havas bilan bilim berishga harakat qildi, ularda ilm-fanga nisbatan qiziqish uyg‘otdi, eng muhimi, o‘z halqi va ona yurtini jondan sevis, ardoqlash hamda vijdonan halol mehnat qilishga da’vat etdi. Bu yosh va iste’dodli professorning mazmunli ma’ruzalarini litsey talabalari maroq bilan tinglab, chuqur va mustahkam saboq olar edilar.

K.D.Ushinskiy pedagoglik faoliyatini ilmiy-ijodiy ish bilan birga qo‘shib olib bordi. 1848 yilda uning birinchi ilmiy ishi — “Kameral fanlarni o‘qitish haqida” degan asari nashr qilindi. Bu asarda Ushinskiy oliy o‘quv yurtlaridagi mavjud o‘qitish tizimiga nisbatan tanqidiy ko‘z bilan qaradi. Hukumat tomonidan erkinlik berilishini talab etdi. O‘qitish tizimini yaxshilashga oid yirik uslubiy muammolarni o‘rtaga qo‘yib, ularni qanday hal etish yo‘llarini ko‘rsatib berdi.

Ushinskiyning ilm-fanni demokratik tarzda targ‘ib etishi reaksion doiralarga ma’qul tushmadi. 1849 yil sentabrida Ushinskiy va uning do‘stlari, demokratik ruhdagi o‘qituvchilar, siyosatda shubhali, hukumatga ishonchsiz kishilar sifatida litseydan chetlatildi. K.D.Ushinskiy boshqa ish topish maqsadida 1849 yilda Peterburgga ko‘chib borib, juda katta qiyinchiliklardan

so'ng 1850 yilda ichki ishlar vazirligida kichik bir amaldor vazifasida ishlashga majbur bo'ldi va u yerda to'rt yil ishladi.

Ushinskiy faqat 1854 yildagina Yaroslavl litseyi sobiq direktorining tavsiyasi bilan Gatchino institutida til-adabiyot va qonunshunoslik o'qituvchisi bo'lib ishga kiradi va u yerda tez fursatda shu institutning sinflar inspektori vazifasiga ko'tariladi. Ushinskiyning pedagogik faoliyati tom ma'nosi bilan ana shu vaqtdan boshlandi. U 1859 yilda Smolnii institutining sinflar inspektori vazifasiga tayinlanib, unga shu institutning juda achinarli holga tushib qolgan ilmiy bo'lim ishlarini qaytadan tartibga solishday muhim topshiriq yuklandi. Ushinskiy bu ishni epchillik bilan puxta bajarib, pedagogik jarayonni uyushtirish sohasida katta qobiliyat sohibi ekanini ko'rsatdi. Shu bilan birga uning pedagogika masalalariga bag'ishlangan va muntazam chop etilayotgan nazariy tadqiqotlari uning faqat amaliyotchi emas, balki o'z ixtisosi bo'yicha kuchli nazariyotchi ekanligini ko'rsatdi.

Ushinskiy 1857 yildan boshlab "Tarbiya jurnali" ("Jurnal dlya vospitaniya")da, so'ngra "Xalq maorifi jurnali"da juda ko'p sarmazmun maqolalar e'lon qildi. 1860 yilda u "Xalq maorifi jurnali"ning muharriri qilib tayinlandi. Ushinskiy 1861 yilda o'zining "Bolalar dunyosi" ("Detskiy mir") nomli o'qish kitobini nashr ettirdi. Bu kitob o'sha yilning o'zidayoq ikki marta chop etildi.

Ushinskiyning pedagogik faoliyatiga soya soluvchi (1862 yil) imzosiz xat uni o'z ishini to'xtatishga majbur qildi. Bu xatda u go'yo siyosiy jihatdan ishonchsiz kishi, deb ayblangan edi. Buning oqibatida u chet ellardagi xotin-qizlar maorifining yo'lga qo'yilishini o'rganish va pedagogikadan darslik yozish uchun o'z vatanidan ketishga majbur bo'ldi. U xorijiy mamlakatlarda yurgan davrida o'zining butun kuch-g'ayratini ta'lim-tarbiyaga doir asarlar yozish va ularni chop ettirishga yo'naltirdi. Natijada, 1861 yilda uning I va II o'quv yillari uchun "Ona tili" darsligi nashr etildi va unga "Muallimlar uchun qo'llanma" degan metodik asari ilova qilindi. 1870 yilda esa III o'quv yili uchun ham "Ona tili" darsligi bosilib chiqdi. Bundan tashqari, Ushinskiyning pedagogika sohasidagi asosiy nazariy asari hisoblangan "Inson — tarbiya predmeti sifatida" ("Pedagogik antropologiyadan tajriba") nomli asari ayrim jildlarga bo'linib nashr qilina boshladi. 1867 yilda bu asarning I jildi, 1869 yil II jildi bosilib chiqdi. Ushinskiy bu kitobning hamma jildlarini qisqartirib ingliz tiliga tarjima qilish maqsadida uchinchi jild ustida zo'r g'ayrat bilan ishlay boshladi. Afsuski, bu ishni tamomlash unga nasib bo'lmadi. U Qrimda davolanish paytida qattiq shamollab qoldi. Bu shamollash va zo'r berib ishlashi hamda xizmati bilan bog'liq bo'lgan ko'ngilsizliklar orqasida zaiflashib toliqqan edi. Natijada 1870 yil 21 dekabrda Odessada zotiljam kasalidan vafot etdi.

K.D.Ushinskiyning pedagogika nazariyasi xalqchillik g'oyasi asosida qurilgandir. "Har bir mamlakatda bolalarni tarbiyalash tizimi, — deb aytgan edi u, — xalqning rivojlanish sharoitlari, uning ehtiyoj va talablari bilan belgilangan". "Hamma uchun umumiy bo'lgan birgina tug'ma moyillik borki, tarbiya hamisha shunga tayanishi mumkin; bu biz xalqchilik deb

atagan narsadir. Xalqning o'zi tomonidan yaratilgan va xalqchilik asosiga qurilgan tarbiya shunday tarbiyaviy kuchga egaki, bunday kuch abstrakt g'oyalarga asoslangan yoki boshqa xalqlardan olingan eng yaxshi tizimlarda ham yo'qdir^{3/4}

Ushinskiy xalqchilik deb har bir xalqning o'ziga xosligini tushunar ediki, bu o'ziga xoslik o'sha xalq yashashi va mehnat qilishi lozim bo'lgan tarixiy taraqqiyot, geografik va tabiiy sharoitlar bilan ifodalanadi.

U "Ijtimoiy tarbiyada xalq ruhi" sarlavhali maqolasida tarbiyaning xalqchilik ruhida bo'lishi kerakligini aytib, boshqa xalq pedagogikasini mexanik suratda rus tuprog'iga ko'chirishni aqlga mutlaqo muvofiq emasligini ta'kidlaydi.

Ushinskiy tarbiyada xalq ruhining eng yaxshi ifodasi ona tili ekanligiga, rus bolalarini o'qitishda rus tili asos bo'lishligini; boshlang'ich maktablardagi ta'lim ham bolalarni rus tarixi, Rossiya geografiyasi va uning tabiati bilan tanishtirmog'i lozim deydi.

Ushinskiyning pedagogika tizimida ona tilining tarbiyaviy va ta'limiy ahamiyati tarbiyaning asosi bo'lgan xalqchilik bilan chambarchas bog'liqdir.

Ushinskiy o'zining "Ona tili" sarlavhali maqolasida "Xalq tili — uning qadim zamonlardan boshlanuvchi bugungi ma'naviy hayotining eng yaxshi, hech qachon so'lmaydigan, doimo yangidan ochilib yashnab turadigan gulidir. Butun xalq va uning vatani til bilan tirikdir^{3/4} bularning hammasi xalq ijod etgan til orqali ifodalanadi^{3/4} Xalq avlodlari birin-ketin yashab o'taveradi, ammo har bir avlod hayotining natijalari keyingi avlodlarga til orqali meros bo'lib o'tadi. Har bir avlod o'z his-tuyg'ularini, tarixiy voqealar, diniy e'tiqod, maslak natijalarini, boshidan kechirgan qayg'u va xursandchiliklarini ona tili xazinasiga qo'shadi^{3/4} Til eng jonli, eng boy va mustahkam aloqa vositasi bo'lib, xalqning yashab o'tgan, yashayotgan va kelajakda yashaydigan avlodlarini bir-birlari bilan chambarchas bog'laydi, ularning ulug', tarixiy, jonli bir butunga aylantiradi. Til bor ekan, xalq ham bor, xalqning hayot ekanligini til orqali bilish mumkin. Til xalqning hayotidir. Xalq tili yo'qolganida xalqning o'zi ham yo'q bo'ladi"¹, — deb uqtiradi. Ona tili — Ushinskiyning fikricha — na kitob, na maktab bo'lmagan vaqtda ham xalqni o'qitgan eng yaxshi xalq ustozidir.

Axloqiy tarbiya maqsadlari va vositalari. K.D.Ushinskiy tarbiya ishidagi turli vositalar orasida axloqiy tarbiyaga katta e'tibor berib, "Tarbiyaning asosiy vazifasi axloqiy jihatdan ta'sir etishdan iboratdir, bu aqlni umuman o'stirish, boshni bilimlar bilan to'ldirishdan ko'ra ham muhimroqdir", — deb yozgan edi.

Axloqiy tarbiya bolalarda odamlarga hurmat va muhabbat bilan qarashni, ularga nisbatan samimiy, xayrixoh va adolatli munosabatda bo'lishni o'stirishi kerak.

Ushinskiy ko'r-ko'rona, tayoq intizomiga qarshi norozilik bildirib, "Eski maktabda intizom nihoyatda g'ayritabiiy asosga yoki mukofotlar va yoki jazolar ulashib beruvchi o'qituvchidan qo'rqish asosiga qurilgan edi. Bu qo'rquv bolalarni zararli holatlarga: sustkashlikka, sinf doirasidagi zerikishga va

¹ К.Д.Ушинский. Танланган педагогик асарлар. Ы=увпеддавнашр, 1959, 138—139-бетлар

ikkiyuzlamachilikka olib keldi” deb u bolalarga nisbatan insoniy munosabatda bo‘lishni talab qildi.

Ushinskiy egoistlik, mansabparastlik, bekorchilik, g‘arazgo‘ylik, munofiqlik singari nuqson va kamchiliklarni qattiq qoralaydi.

Ushinskiyning fikricha, axloqiy tarbiyaning vositalari quyidagilardan iborat

bo‘lishi kerak: 1. Ta’lim (axloqiy tarbiyada kitob va darsliklarni o‘rni); 2.

O‘qituvchining shaxsan namuna bo‘lishi (Ushinskiyning obrazli ifodalashicha,

“bu narsa yosh qalb uchun quyoshning barakali nuridirki, uni hech bir narsa

bilan almashtirib bo‘lmaydi”); 3. E’tiqod; 4. O‘quvchilarga mohirlik bilan

munosabatda bo‘lish (pedagogik odob); ogohlantirish choralari; 6.

Rag‘batlantirish va jazolash.

Ushinskiy bolalar mehnati haqida gapirib, insonning to‘g‘ri rivojlanishidagi zarur shart mehnatdir, deb hisoblagan edi. Uning fikricha “agar tarbiya kishini baxtli qilmoqchi bo‘lsa, uni baxt uchun tarbiyalamaslik kerak, balki hayotdagi mehnat uchun tayyorlashi lozim”. Tarbiya kishida mehnatga muhabbat va odatni o‘stirish kerak. Ushinskiy kishi o‘z faoliyatida jismoniy mehnat bilan aqliy mehnatni birlashtirsa, juda foydali bo‘lur edi, deb hisoblaydi. U o‘quvchilar mehnati haqida gapirib, “O‘qish mehnatdir va mehnat bo‘lib qolishi, ammo to‘la ma’noli mehnat bo‘lishi lozim”, — deydi. U ta’limni ovunchoqlik, ko‘ngil ochish yo‘li bilan o‘tkazishga, ba’zi pedagoglarning ta’limni mumkin qadar yengilroq qilishga harakat qilishlariga qarshi chiqdi. Bolalar o‘qish davrida mehnatga, qiyinchiliklarni yenga olishga o‘rganishlari kerak. Faqat kichkina bolalarnigina o‘ynab turib o‘qishga o‘rgatish mumkin, deb yozadi Ushinskiy. Aqliy mehnat og‘ir, o‘rganmagan kishini tezda charchatib qo‘yadi. Shuning uchun bolalarni kuchi yetadigan ishlar bilan sekin-asta o‘rgatish lozim.

K.D.Ushinskiyning aqliy mehnatni jismoniy mehnat bilan qo‘shib olib borish to‘g‘risidagi, o‘qish va dam olishni to‘g‘ri tashkil etish haqidagi pedagogik fikrlari hozirgi kunda ham qimmatlidir.

K.D.Ushinskiyning didaktika sohasidagi qarashlari pedagogika tarixida o‘zining chuqurligi va o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Ushinskiy ta’limni bolalarning psixologik jihatdan kamol topishlarining yosh bosqichlarini hisobga olishni va ular psixologiyasining xususiyatlarini e’tiborga olib tashkil etish kerakligini talab qildi.

Ushinskiy xotira bilan esda saqlab qolish to‘g‘risida gapirib, unutishning oldini oladigan tez-tez takrorlash yo‘li bilan tarbiya oluvchilarda o‘z xotiralariga ishonchni mustahkamlash kerak, deb ko‘rsatdi. U darsda ko‘rsatmalilik

tamoyiliga katta ahamiyat berib, psixologik nuqtai nazardan ko'rsatmali ta'limni mohiyatini yoritib berdi.

Ushinskiy ko'rsatmali ta'lim tamoyillarini nazariy jihatdan ishlab chiqishga va uni amalda tatbiq etishga doir juda ko'p qimmatli fikrlar kiritdi. Ushinskiy o'qitish jarayonida ko'rsatmali ta'limga munosib o'rin berdi: u ko'rsatmali ta'lim o'quvchilarning rivojlanishini ta'min etadigan shartlardan biridir, deb bildi.

Ushinskiy bolalarning o'quv materialini **anglab, puxta va mustahkam** o'zlashtirishi tamoyiliga katta e'tibor berdi. U bu tamoyillarni tushunish va tatbiq qilishda o'zidan ilgari o'tgan pedagoglarga nisbatan ko'pgina yangiliklar kiritdi. Masalan, o'quv materialini takrorlash to'g'risida batafsil metodika ishlab chiqdi.

Ushinskiy ta'lim yo'nalishida ikki yo'nalish borligini qayd etdi. Birinchi yo'nalish bolalar o'qituvchining rahbarligida buyum yoki hodisani kuzatadilar va shu buyum yoki hodisa to'g'risida umumiy tushuncha hosil qiladilar. Ikkinchi yo'nalishda olingan bilimlar umumlashtiriladi va mustahkamlanadi.

Ushinskiy maktabning ikki xodimi: murabbiy bilan o'qituvchi o'rtasida tarbiya va ta'lim (funksiyasini) jarayonini bo'lib qo'yishga qarshi norozilik bildirdi. U ta'limni tarbiyaning eng muhim vositasi deb hisobladi.

Ushinskiy o'zining pedagogik tizimida **dars hamda ta'lim metodiga** katta ahamiyat berdi.

Darsda mashg'ulotlar turlicha bo'lishi mumkin: yangi bilim berish, o'quvchilarning mashqlar bajarishi, o'tilganlarni takrorlash, o'quvchilarning bilimini hisobga olish, o'quvchilarning yozma ishlarni bajarishlari. Har bir dars ma'lum maqsadga qaratilgan, tugallangan bo'lishi va yetarli darajada tarbiyaviy xarakterga ega bo'lishi lozim. Ushinskiy mashg'ulotlarni almashtirib va metodlarni xilma-xil qilib turishni tavsiya qildi.

Ushinskiy bolalarda mustaqil ishlash qobiliyatini o'stirishga e'tibor berib, o'qituvchi maktabga yangi kirgan bolalarga darsda mustaqil ishlashning to'g'ri usullarini o'rgatishi kerak, bolalar to mustaqil ishlash malakalarini mustahkam o'zlashtirib olmaguncha, ularga uyga vazifalar berish yaramaydi, deydi.

Ushinskiy "Rus tilini dastlabki o'qitish" (1864) sarlavhali maqolasida bir qancha qimmatli metodik ko'rsatmalar berdi. Uning fikricha, o'qitishning uchta vazifasi bor: 1) bolaning nutqini o'stirish; 2) bolalarni rus tilining boyligidan ongli suratda foydalanishga o'rgatish va 3) tilning mantiqini (grammatikasini) o'zlashtirish. Bu uch vazifa bir vaqtda birlikda bajariladi.

Rossiyada o'qishga o'rgatishda **tovush metodini** joriy qilish va keng tarqatishda Ushinskiyning xizmati katta bo'ldi.

Ushinskiy o'qituvchilarning roliga yuksak baho berib, "pedagogning o'quvchilarga ta'siri shunday tarbiyaviy kuchga egadirki buni hech qanday ustav va dastur bilan, o'quv yurtini har qancha qulay tashkil etish bilan almashtirib bo'lmaydi", deb hisoblar edi. U "3/4 tarbiya ishida murabbiyning shaxsi eng asosiy narsa", deb yozgan edi.

Ushinskiy pedagogika o'qituvchilari va o'rta maktab o'qituvchilari tayyorlaydigan pedagogika fakultetlari to'g'risidagi fikrni olg'a surdi. U bunday deb yozgan edi: bizda meditsina fakultetlari bor-u, pedagogika fakultetlari yo'q ekan, bu shuni ko'rsatadiki, biz axloqiy va tarbiyaviy sog'lig'imizga qaraganda tanamiz sog'lig'ini ko'proq qadrlar ekanmiz. Uning bu fikri so'nggi yillarda amalga oshdi.

K.D.Ushinskiyning xizmati shundaki, u o'z vataniga, o'z xalqiga xizmat qilishni pedagogik faoliyatining asosiy burchi deb hisobladi. K.D.Ushinskiy ilmiy-amaliy pedagogik faoliyatining asosiy g'oyasi va yo'nalishi ham yuqoridagi mehnatlari bilan bevosita bog'liqdir. K.D.Ushinskiy pedagogikaning o'ziga xosligini, milliy xususiyatlarini himoya qildi, shuningdek, tarbiya xalqchil bo'lishi lozim, deb hisobladi. K.D.Ushinskiy mehnatga inson baxt-saodatining asosiy sifatida qaradi, bolalarni mehnat orqali tarbiyalashga katta e'tibor berdi. Ushinskiy ta'limotining mazmuni, tamoyillari, shakl va metodlarini ishlab chiqishda ham ko'p ishlar qildi. U ta'limni va uning ko'rsatmaliligini, ongli va uzviy ta'lim-tarbiya masalalarini ishlab chiqdi. O'qitish shakl va metodlarining rang-barangligiga erishishni talab etdi.

K.D.Ushinskiy o'qituvchining mehnatini va uning tarbiyalanuvchi shaxsga ta'sirini yuqori baholadi. Ushinskiy o'qituvchilar tayyorlash tizimini birinchi marta ishlab chiqdi.

Ushinskiy boshqa xalqlarning ham pedagogikasi va xalq maktablari taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatdi.

1895 yilda Ushinskiyning vafotiga 25 yil to'lishi munosabati bilan bo'lgan yig'ilishda, uning ishini davom ettiruvchilardan biri, Modzalevskiy aytib o'tganidek, "Xuddi Lermontov — bizning xalq olimimiz, Suvarov — bizning xalq lashkarboshimiz, Pushkin — bizning xalq shoirimiz, Glinka — bizning xalq kompozitorimiz bo'lganidek, Ushinskiy ham — bizning haqiqiy xalq pedagogimizdir" deganda haq edi.

Mavzuni mustahkamlash va o'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Qadimgi Yunoniston va Rim davlatlarida ta'lim-tarbiya qanday tashkil etilgan?
2. Qadimgi Sharq davlatlari va Yunonistonda pedagogik fikrlar qanday shakllangan?
3. Qadimgi Yunonistonda qanday tarbiyaviy g'oyalar usutvor bo'lgan va ta'lim tizimi tushuntirib bering.
4. Qadimgi yunon faylasuflari ta'limotida qanday tarbiya masalalari yoritilgan?
5. G'arbiy Yevropa mamlakatlarida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya mohiyatini tushuntirib bering.
6. Rus pedagog olimlarining ma'rifiy, ma'naviy-axloqiy g'oyalarini umumlashtiring.
7. Sparta va Afinada qanday ta'lim-tarbiya muassasalari mavjud edi, ularning farqini izohlang?

8. Qadimgi yunon faylasuflarining pedagogik qarashlarida qanday g'oyalari ilgari surilgan?
9. G'arbiy Yevropadagi maktablarga tavsif bering?
10. Ritsarlik tarbiyasi nima?
11. O'rta asr universitetlaridagi ta'lim tizimini izohlab bering?
12. Y.A.Komenskiyning tarbiya haqidagi fikrlarini izohlang?
13. Y.A.Komenskiyning sinf-dars tizimi nimalardan iborat edi?
14. Y.A.Komenskiy o'qituvchilar haqida qanday fikr bildirgan?
15. Y.A.Komenskiyning didaktikasi va undagi yangiliklar nimalardan iborat?
16. Mustaqil ish. Y.A.Komenskiyning "Buyuk didaktika" asarining XVIII-XIX-XX-XXI boblarini o'qib o'rganish.

Ko'rgazmali materiallar (sxemalar, jadvallar, grafik kartalar)

Adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. –Toshkent: Ma'naviyat, 2008. -176 b.
2. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida / Karimov I.A. – Toshkent: O'zbekiston, 2011. – 440 b.
3. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Pedagogika nazariyasi. 1-qism / Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. M.X.Toxtaxodjayevaning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: Moliya, 2007.
4. Pedagogika / To'xtaxodjaeva M.X.va boshqalar. - Toshkent: O'zbekiston, 2010.
5. Pedagogika (Pedagogika nazariyasi va tarixi) Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. J. Hasanboyev va b. – Toshkent: Noshir, 2011. – 456 b.
6. Mavlonova R va boshqalar. Pedagogika. - Toshkent: O'qituvchi, 2001.
7. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. - Toshkent: O'qituvchi, 2005.
8. Ibragimova X., Abdullaeva Sh. Pedagogika nazariyasi. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
27. Zununnov A.va boshqalar. Pedagogika tarixi. - Toshkent: Sharq, 2000.
28. Azizxodjayeva N. Pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Sharq, 2006.

Glossariy

Ta'lim, tarbiya, tamoyil, didaktika, ritsarlik tarbiyasi

